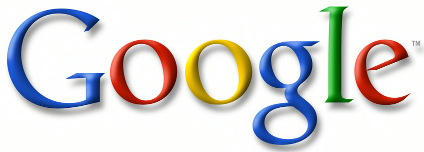
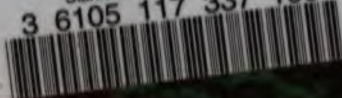
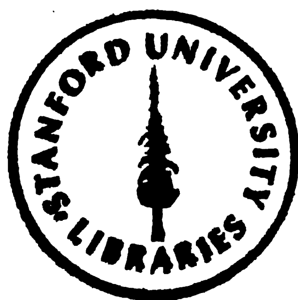

Stanford University Libraries
3 6105 117 337 100

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

Kristjánsson

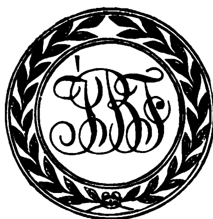
SKÍRNIR

TÍMARIT HINS ÍSLENZKA BÓKMENTAFÉLAGS

LXXXI ÁR

RITSTJÓRI

GUÐM. FINNBOGASON

REYKJAVÍK

ÍSAFOLDARPRENTSMIÐJA

1907

Efnisyfirlit.

Sóleyingaleiði.

Rökkur kvelds og rökkur alda
ríkir yfir hellis kór,
hvílir milli húmsins tjalda
helkyr, djúpur þagnarsjór.
Dauðatökum hjartað halda
helgi og ógn hins gleymda, falda
lífs, er hér til foldar fór. —

— Hugans elding klettinn klýfur,
Kyndir ljós við hofsins þak.
Yfir hvelfing auðri svífur
eins og fjarlægt svanakvak.
Draumsjón skír minn huga hrífur,
húmsins slæður sundur rífur.
Liðnum tíma eg lít á bak. —

Friðarstorð í stormahafi,
stríðsins hels með kuldaró.
Díki af eldi íss í kafi.
Unaðsprýði um land og sjó.
Sorgaland með silfurtrafi!
Sögu þinnar fyrstu stafi
ormur dufts í auðmýkt dró.

Hingað klaustursálir seiddi
segulvald á yzta ból,

sama er hingað síðar leiddi
sverðsins mann á einvaldsstól.
Annar hjartað herti og neyddi
holdsins vilja annar deyddi,
báðir horfðu hátt mót sól.

Annar merkti í lýði og landi
lífs síns stefnu, eðli og þrá;
leyndur, falinn annars andi
yfir fólkið ljósi brá.
Saga ráns með báli og brandi
bókfell gleymt í eyðisandi
beggja æfi og örlög skrá. — —

Svipir fyrir sjón mér standa,
sé ég lifna bergsins stein.
Tignarmynd af trú og anda
tötrum klædd mér birtist ein.
Fórnir réttir hrumra handa
hofs úr myrkri ljóss til stranda
beygð í sorpið sálarhrein.

Steinþró tóm og eldlaus arinn
eyðilífsins merki ber.
Andans herþjóð — fyrnd og farin,
fallna þig minn hugur sér.
Drotni einum signd og svarin,
sands í leiðum falin, varin,
djarfast fórst þú vítt um ver. —

Milli kaldra víðra veggja
víking krossins deyja' eg sé;
þrautabikars beiskra dreggja
bergja hinztan dropa — á kné;

sárri bana en sverðsins eggja
sjálfan, frjálsan hold sitt leggja,
hefja sig í himins vé.

Hreinu sálir, göfgar, góðar,
guðs í heim þér lifið enn.
Óðals vors og ættarslóðar
örlög skulu ráðin senn.
Kveikið neista guðdómsglóðar
gröfum frá í hjarta þjóðar
Sólarlandsins landnámsmenn.

EINAR BENEDIKTSSON.

Kveldræður.

Heimur og mannkyn.

Steinn, Hallbjörn og Þormóður eru á gangi um kveld. Það er kyrt veður og stjörnuljóst.

S t e i n n.

Alt af þykir mér jafn furðuleg sjón þetta blikandi myrkradjúp, öll þessi tindrandi heimsaugu. Eg fer að reyna að hugsa mér hvað þetta er. Þessi ljós, sem líða tignarlega yfir himinhvolfið, svo hægt, að fljótt á að líta virðist alt standa kyrt, eru í rauninni bál, hnöttótt, eldkúlur, stærri en svo, að nokkur hugmynd nái þar til, og sendast um geiminn með hraða, sem fer langt fram úr öllu því er vér getum ímyndað oss. Heimurinn er í rauninni fyrst og fremst þessi feiknarlegi eldhnatta slöngvanleikur: alt annað sem gerist er, ef þar til er jafnað, minna en vindblær hjá hafdjúpi. En þegar vér minnumst þess, að geimurinn er takmarkalaus, þá verða þó jafnvel þessi jötunbál í samanburði við algeiminn eins og neistar í náttmyrkri.

Er ekki eðlilegt, að vèr hugsum oss einhvern æðsta höfuðsmið sem höfund að þessari reginsmíð, undrumst afl hans og vizku og tökum undir með skáldinu:

logandi hvelfing ljósum skírð
þú lofar skaparans miklu dýrð.

H a l l b j ö r n.

Eðlilegt að vísu, af því að hugum vorum hefir þegar frá barnæsku verið beint í þá átt. En vitrir menn hafa

sannfært mig um, að það er meiri von til að vér gætum mokað burt Esjunni þarna, heldur en gert oss nokkra sennilega hugmynd um upphaf heimsins; og skrítið er að hugsa til þess, að einmitt þetta alveg óviðráðanlega efni skuli það vera, sem bóknám barna byrjar á hér hjá oss. Eg veit það líka, að endalykt heimsins — ef nokkur verður — er jafn fjarri skilningi mínum.

En þrátt fyrir það reyni eg þó til að renna huganum í djúp tímanna, og fátt hvetur fremur til þess en alstirndur himinn. Eg hugsa um það hvernig þessi sömu bláköldu ljós blikuðu niður yfir jörðina áður en nokkurt auga var til að sjá þau, og nokkur meðvitund, sem þau vektu hugmyndir í. Og hversu margt hafa þau ekki horft á. Þau hafa séð snjófölu fjöllin hér í kring verða til, og þau munu sjá þau hverfa; undir þessum sömu stjörnum hefir lífið hafizt og þróast, og það sem undraverðast er, meðvitund mannsins; oss finst sem heimurinn hafi verið sálarlaus áður en hún var til. En þó er það einmitt saga lífsins á jörðunni, og þá fyrst og fremst mannkynssagan, sem þverbannar mér að taka undir lofgjörðina um hina margnefndu »dásamlegu niðurröðun«. Það eru nú sjálfsagt orðnar 2 miljónir ára síðan fyrst fór að skapast maður úr dýri, og hver er aðalárangurinn? Sá að þjáningarnar á jörðunni hafa verið óviðjafnanlega miklu meiri síðan, en um allar aldir frá upphafi lífsins áður. Hvílík meðferð á þessari úrvalsskepnu, sem meira getur fundið til en allar aðrar; þessum dýrgrip, sem fyrst hefir gefið heiminum nokkra verulega meðvitund um sjálfan sig. Hirðuleysi og grimd náttúrunnar — hér verður auðvitað að beita »líkingarfullum orðum — er hvergi skelfilegri en gagnvart mönnunum. Að mannslíf skuli geta farist fyrir slys, að hinn þarfasti vitringur skuli geta marist sundur undir heimsku vagnhjóli, að ungbarn, sem er von og gleði foreldra sinna skuli geta verið dauðadæmt fyrir algengt og lítils háttar hirðuleysi og þar fram eftir götunum, alt þetta ber vott um kæruleysi og grimd. Er það ekki háðung við kórónu sköpunarverksins, að

mannslíkaminn skuli fyrir ýmsar örsmáar jurtir vera sá jarðvegur sem þær þrífast í honum til bana oft og einatt?

En allraverst er það þó, að sú skepna, sem manninum hefir verið lang grimmust er — maðurinn. Um langar aldir átu þeir hverir aðra, eftir því sem við varð komið, og eftir að því linti, þótti hver maður því meira verður, sem hann var duglegri morðingi; enn þá er það eitt aðalstarf siðuðustu þjóðfélaga að vígbúast, og þetta mest af því, að ekki er nóg til að èta handa öllum og hinir mest metnu og ábatavænlegustu atvinnuvegir eru í eðli sínu meira og minna ránsamlegir. Eftir tvær miljónir ára eru mennirnir ekki komnir lengra en það, að þeir verða að beita kröftum sínum og viti mest til þess að hafa ofan í sig að éta, og mikill hluti þeirra sveltur þó. Þetta finst mér klaufalegt, þegar þess er gætt, hvílík aflsuppspretta er af að taka; en það sem vantar er ekkert annað en afl, sem rétt er beitt. Mér dettur í hug, að það afl, sem kemur fram í einu jökulhlaupi hérna sunnanlands, mundi ef til vill, hefði verið ráð til að beita því til matfanga, hafa verið meira en nóg til þess að enginn hefði soltið frá landsins byggingu og fram á þenna dag.

Það sem mannkyninu hefir áskotnast af góðu er fjarri því að vera örugg eign; því stendur m. a. sífeldur voði af ráðríki manna og fégirni. Vald auðmannanna hefir aldrei verið víðtækara en nú, og af því stafar mest sá afturkippur í andlegum efnum, sem einkennir svo mjög þessa síðustu tíma. Takist maurapúkunum að ná til fulls því valdi, sem þeir sækjast eftir, þá má búast við enn þá stórkostlegri afturkipp menningarinnar en varð þegar menning Forngrikkja og Rómverja leið undir lok, og þá ræki sennilega að því á endanum, að mannfélagið mundi sundurleysast í eldi þess haturs, sem kúgun og ranglæti hefði kveikt. Er það voðaleg tilhugsun, þó að sennilega mundi skjóta upp einhverju aftur úr hafi framtíðarinnar, eftir þann surtarloga.

Dálítið sýnishorn ástandsins sem verða mundi sjáum vér á Rússlandi nú, þar sem á þessum síðustu tímum

hafa verið unnin þau hryðjuverk, að sögur fara ekki af öðrum verri.

Þegar eg lít á alt þetta, finst mér það mega heita slysni, að forfeður vorir neyddust til þess endur fyrir löngu, að fara ofan úr trjánum og verða menn.

Þormóður.

Þú virðist hugsa svipað og eitt af vorum beztu skáldum, Stephan G. Stephansson, er hann kveður svo:

Því jafnvel í fornöld sveif hugur eins hátt.
Og hvort er þá nokkuð sem vinst?

En eg er viss um, að þeim er svo hugsa, er óþarflega svart fyrir augum. Það er enginn vafi á því, að allan þann langa tíma — lang lengsta kaflann, sem af er æví mannkynsins — er menn höfðu ekki önnur verkfæri en trjálurka og lítt tilhöggna hnefasteina eða ótilhöggna, þá sveif hugur mannanna æði miklu lægra en síðar. Veit eg nú raunar, að skáldið mun aðallega eiga við blómaöld Grikkja, en hún liggur býsna langt frá fornöld mannkynsins, svo langt, að oss liggur við að kalla þá Aristoteles og Herbert Spencer samtíðarmenn, þegar við miðum þá við frumherja mannkynsins langt aftur á steinöldum.

Vér getum verið alveg vissir um það, að framför hefir átt sér stað og hún mikil, og annað það, að framfarirnar verða því hraðstígari sem fram í sækir. Þó að vér hefðum með 10000 ára millibili komið til forfeðra vorra á elztu steinöld, áður en þeir kunnu að binda á skaft steininn sem þeir höfðu í hendina, þá hefðum vér séð lítinn sem engan mun á þeim lífsþægindum sem þeir gátu aflað sér eða á skoðunum þeirra á sjálfum sér eða umheiminum; en aldrei hefir munurinn í þeim efnum verið meiri en síðustu 2—300 árin. Og þrátt fyrir þenna afturkipp sem þú mintist á, er þó ýmislegt, sem bendir á að einmitt nú sé tímamót í sögu mannkynsins, mikilvægari en nokkurn tíma hafa verið áður, svo mikilvæg, að

oss liggur við að segja, að hið eiginlega mannkyn, homo sapiens, mannskepnan viti borna, sé fyrst að hefjast nú.

Hin ljómandi nöfn Lamarcks, Lyells, Darwins og Spencers — og það mætti hér einnig nefna Goethe, Schopenhauer, Nietszche og H. G. Wells — tákna nýtt tímabil í vitkunarsögu mannkynsins. Áður mátti heita, að hugsun mannkynsins væri barnsleg, tengd við augnablikið, við það sem er, en ekki við það sem var og verður. Þessir konungar andans hafa opnað oss nýja heima. Nú sjáum vjer langt aftur í horfnar aldir; vér sjáum hvernig mannkynið hefir hafizt af lágum stigum. Og vér sjáum fram. Hinum megin við þann Kaldbak, sem leiðin liggur yfir, er Iðavöllur. Og þangað er ferðinni heitið. — Það mun vera sú ferð, sem skáldið kveður svo aðdáanlega um í kvæðinu »Brautin«. Nú sjáum vér, að ætlunarverk mannkynsins er einmitt að ráða bót á göllum þeim sem á heiminum eru. Mannúð er komin til sögunnar og mannvit. Það er allur munurinn. Þetta er það, sem hefir verið að breyta heiminum og mun þó breyta honum enn þá miklu meir til góðs. Tafir geta orðið, af kúgun og andlegu ófrelsi, en að framför mannkynsins geti orðið stöðvuð til fulls, það kemur mér ekki til hugar. Og framundan því sem mannkynið getur afrekað með líkri sálar- og líkamsgerð og það er nú, að eins ef þekkingin eykst, hillir undir annað miklu meira. Dýpsta framtíðarvon mannkynsins er kynslóð, sem að vísu á ætt sína að rekja til manns og konu, en verður þó mönnunum eins miklu æðri og þeir eru dýrunum; það er sú von, að þessir niðjar mannanna muni taka stjórntauma heimsins í hendur sér af óviðjafnanlega miklu meira afli og vizku en mannkynið gat gert, uppræta grimd og ilsku og allar þær þjáningar, sem hljótast af illgirni og heimsku, en láta ríkja réttlæti og gæzku.

Hallbjörn.

Gallinn á þessari framsýn, þó að hún væri nú rétt, er meðal annars sá, að allir vér, sem nú lifum, verðum löngu dauðir áður en nokkuð af henni fer að rætast, og

erum vér þá nokkru nær? Og er það ekki skrambans mikill galli á þessari fögru framtíð, ef allar hörmungar umliðna tímans eiga að liggja undir rótum hennar óbættar?

Þormóður.

Eg hygg nú, að þessi framsýn sé þegar að nokkru leyti farin að rætast, og að upphafið sé einmitt það, að mannlegur hugur hefir getað svifið eins hátt og þessara manna, sem eg nefndi. Og hvað hörmungar vors eigin lífs og umliðna tímann snertir, þá er ekki að vita nema leiðrétting allra mála fáist, þó síðar verði.

Hallbjörn.

Skáldskapur er þetta, að minsta kosti að því er áreiðanleikann snertir. En hitt er víst, að aukinni meðvitund fylgja auknar kvalir. Skyldi það ekki vera meðfram þessvegna, sem þeir menn, er helzt hafa aukið við meðvitund mannkynsins, hafa sjaldan átt miklum vinsældum að hrósa, en oftar orðið fyrir hatri eða þá lítilsvirðingu. Slíkt væri nokkurs konar hygni heimskunnar og sjálfsvörn.

Þormóður.

Ekki getur þú neitað því, Hallbjörn, að mannviti og mannúð hefir þegar orðið nokkuð ágengt að draga úr hörmungum mannlífsins. Og þegar vér gætum þess, að engin veruleg siðmenning er til ennþá, heldur að eins drög til siðmenningar, af vísindum varla annað en nokkur frumatriði og brot, þá höfum vér fylsta skynsemisrétt til að vona hins bezta af framtíðinni að því er umbætur á mannlífinu snertir. Og að líftegundirnir breytast vitum vér. Óbeitin á vitrum mönnum er nú ef til vill minni og sjaldgæfari en þú ímyndar þér; miklu algengara hygg eg það vera, að þeir séu lítilsvirtir sem sérvitringar, er menn sjá ekki að komi að notum í gangvél daglega lífsins. En sú óvild, sem á sér stað, stafar miklu fremur af þráa og sígandi þunga heimskunnar en hygni heimskunnar, er þú nefnir svo. Enn fremur ber

þess að gæta, að marga styður heimskan fremur öllu öðru til fjárafla, yfirdrotnunar; þeir væru ekki konungar nema yfir blindum, og því er engin von að þeim sé vel við óvini heimskunnar.

Hafið þið annars tekið eftir því, hvað það er skrítið, að orðið sérvitringur skuli vera lastmæli, þar sem þó allar uppgötvanir, allar framfarir, eru í upphafi að eins til í huga einstaks manns: eru með öðrum orðum sérvizka. Það var sérvitringur, sem fyrst kom til hugar að laga dálítið steininn sem forfeður hans, þúsundum ára saman, höfðu notað eins og þeir fundu hann; það var sérvitringur, sem þúsundum ára síðar batt stein á skaft og margfaldaði þannig þunga höggs síns; og, svo að eg hlaupi yfir svo sem 100000 ár eða hver veit hvað, hversu miklir sérvitringar eru það ekki, sem eiga upptökin að merkasta viðburði þessara tíma, skilnaði ríkis og kirkju á Frakklandi?

Orðið mérvizka er ekki til, fremur en orðið mérhlífni. Þeir eru fáir, sem hafa sagt eins og Goethe: Eg er mérvitur. Því miður hugsaði Goethe nú, eins og kunnugt er, ekki á voru gullfagra máli; en eg hygg það sé rétt að þýða eins og eg hefi gjört, það sem hann hefir sagt einhverstaðar. Þýðingin á orðinu sérvitringur minnir á að idíót, aulabárður, þýðir upphaflega einstaklingur. Í þýðingu þeirri, sem lögð hefir verið í þessi orð, kemur skrítilega fram fordæming fjöldans — og þó ekki síður forkólfa hinna heimsku — á þeim, sem víkja eitthvað af almannaleið. Orðin eru oft merkilega bersögul um huga mannsins og margfróð, þegar vér förum að virða þau fyrir oss. Og hvílíka fjársjóði hefir vort göfuga mál að geyma í þessum efnum; víst ber íslenzkan það með sér, að hún hefir verið töluð af mönnum, sem með réttu áttu sèr kenningarnafnið: hinn spaki. Og hversu mjög meðferð vor á málinu lýsir því, að nú á dögum eru að eins hestar spakir á þessu landi, en mennirnir ekki nema »gáfaðir«, og það þegar bezt lætur.

Steinn.

Eg efast ekki um að þessar síðustu hugleiðingar muni vera réttar, en hitt er þó efamál, hvað vel þær eiga við þarna; því að eins og þú gefur í skyn, munu það ekki vera neinir spekingar, sem hafa gert orðið sérvitringur að lastmæli.

En sleppum þessu orðatali og víkjum aftur að því sem þú sagðir um leiðrétting allra mála síðar meir. Mér virtist það nokkurs konar trúarjátning og þótti gott að heyra.

Þormóður.

Engin trúarjátning var það. Trú er, eins og þú veizt, sannfæring um þau efni, sem menn vita ekkert um, og á sér því ekki stað hjá þeim sem hugsa eða leitast við að hugsa vísindalega. En það sem eg átti við er að eins von, er mest byggist á vitneskjunni um vanþekkingu vora. Þó að mikið sé þegar að gert að ýmsu leyti, þá eru þó miklar líkur til, eins og eg drap á áðan, að landnám í heimi vísindanna megi naumast heita meir en nýbyrjað; svo mikið sé þar ónumið enn. Þess vegna getum vér sagt: »óvíst er at vita«. Það má alt af vona að það séu perlur á botni þess hafs, sem ekki verður kafað. Og því skyldu menn ekki, sér til gamans, gera sér í hug, að í djúpinu kunni að vera perlur, sem náist síðar meir með fullkomnari færum. En auðvitað má ekki sú hugsun verða svo rík, að hún tefji eða trufli siglingu vora. Og það sem vér vonumst eftir, er ekki »hinum megin« heldur framundan.

Steinn.

Eg skil ekki til fulls hvað þú fer; en nú er framorðið og skulum við fara að hætta þessu tali.

Þormóður.

Fáein orð enn. Ein afleiðing þessarar skoðunar, sem eg drap á, hlýtur að vera sú, að þýðing barnanna, næstu kynslóðarinnar, verði mönnum enn þá meir í augum uppi

en nú. Því ríkari sem sú hugsun verður, að þessir smáu og varnarlitlu líkamir og þessar gljúpu sálir séu framtíðarvon mannkynsins, því fremur hlýtur alt það sem lýtur að uppeldi og mentun að verða allsherjar áhugamál, svo að þroskinn verði sem mestur, en sem fæst kulni út af þessu ungviði, eða verði að kræklóttum hríslum. Sennilega munu menn komast á þá skoðun, að meðferð ungbarna sé í rauninni það, sem ætti að vera mesta áhugamál hverrar þjóðar. Þá er undirstaðan lögð, sem mestu varðar. (Hallbjörn brosir).

Látum oss klykkja út í kvöld með þeirri ósk, að einnig hér á landi verði farsællega starfað að því, að þessar stjörnur lýsi, þegar stundir líða fram, yfir kynslóðum, sem andlega og ekki síður líkamlega eru betri og beinvaxnari en vér.

Í nóvember 1906.

HELGI PJETURSSON.

Darwinskenning og framþróunarkenning.

Umræður á fundi Hins franska heimspekisfélags 6. apríl 1905.

Í hugum margra manna nú á tímum er kenningin um ósjálfráða framþróun nátengd Darwinskenningunni. Og sé Darwinskenningin véfengd, verður það oft til að draga sjálfa framþróunarkenninguna í efa, eða gefa í skyn, að framþróun líftegundanna stjórnist af ákveðnum tilgangi.

En rannsóknir líffræðinganna um síðasta aldarfjórðung heimila aðrar skoðanir á framþróuninni, sem víkja meira eða minna frá kenningu Darwins, eða jafnvel hafna henni alveg.

Ekki verður það framar véfengt, að lífsbaráttan, náttúruvalið og hvorttveggja í sameiningu skýra mjög margar þær breytingar sem lifandi verur hafa tekið. En kenning Darwins er ekki fólgin í þvíumlíkum staðhæfingum. Sú kenning (sem hann hefir aldrei haldið fram að væri annað en tilgáta, sem ef til vill kynni að hverfa úr vísindunum) er fólgin í þeirri staðhæfingu, að uppruni nýrra tegunda stafi af vali náttúrunnar, er spretti af lífsbaráttunni og komi einkum fram í því, að smábreytingar, sem einstaklingar taka af hendingu, safnist fyrir.

En þar sem nú skoðanir Lamarcks eru lifnaðar á ný og hinar nýju rannsóknir De Vries á »stökkbreytingunum« (mutations) komnar fram, þá má véfengja allar þessar staðhæfingar.

Það má efast um að náttúruvalið sè einkum sprottið af lífsbaráttunni; að náttúruvalið eigi aðalþáttinn eða jafnvel nokkurn þátt í uppruna líftegundanna; að breytingar

þær er leiða til nýrra tegunda séu smábreytingar, er smám saman safnist fyrir; og loks má efast um að þessar breytingar séu upphaflega séreiginlegar (individuelles) og tilorðnar svo sem af hendingu (accidentielles). Þess vegna má hugsa sér vísindalegar tilgátur um framþróun, er geri ráð fyrir órjúfandi orsakasambandi (strictement mécanistes), en séu þó að eins að nokkru leyti samhljóða Darwinskenningunni eða jafnvel alveg ósamhljóða henni.

Og sérstaklega má hugsa sér eins konar framþróunarkenningu, sem tekur upp sumar skoðanir Cuviers og felst á að breytingar tegundanna, að minsta kosti hinna æðri, hafi verið snöggar og sameiginlegar.

Umræður.

RENÉ BERTHELOT. — Bæði fylgismenn og andstæðingar framþróunarkenningarinnar rugla enn í dag oft saman framþróunarkenningu og Darwinskenningu. Um tuttugu ára skeið, frá 1860—1880 hér um bil, hefir Darwinskenningin verið mjög riðin við sigurför framþróunarkenningarinnar, svo að því nær allir líffræðingar um þær mundir hefðu haldið að það að hrekja Darwin væri sama sem að hrekja framþróunarkenninguna, og að verja framþróunarkenninguna væri sama sem að verja Darwin. Hins sama kennir hjá guðfræðingum þeim, kaþólskum eða mótmælendatrúar, er ráðist hafa á náttúrufræðinginn enska, og heimspekingum þeim sem hafa sótt hann eða varið. Og þó hafa nú um fjórðung aldar verk líffræðinganna gert skiljanlegar framþróunarkenningar, sem ekki eru framar kenningar Darwins. Þess vegna hafa menn kallað Darwinskenningunni teflt í tvísýnu. Vildi eg nú stuðla að því að gjöra heimspekilega mentuðum frönskum mönnum kunnar niðurstöður þær sem sérfræðingar eru komnir að, og jafnvel reyna að ákveða sum atriðin nokkru nánara en þeir hafa gjört.

Eg ætla þá að sýna fram á, að hugsa má sér framþróunarkenningu sem að öllu eða nokkru leyti vísar Darwinskenningunni á bug. En fyrst verð eg að gjöra nokkrar skilgreiningar, af því að orðin framþróunarkenning og Darwinskenning eru oft látin hafa all-óákveðna merkingu.

1. Framþróunarkenningu kalla eg þá líffræðiskenningu er neitar því að líftegundirnar séu óbreytanlegar og, án þess að taka neinar guðfræðilegar tilgátur til greina, reynir að skýra hvernig hinar lægri tegundir hafa ummyndast í æðri tegundir.

2. Orðið framþróunarkenning læt eg merkja kenninguna um ósjálfráða framþróun (évolutionnisme mécaniste) en það er, nánar ákveðið, sú kenning um uppruna tegundanna sem gerir ekki ráð fyrir starfandi tilgangi, en leiðir hvert fyrirbrigði af sambandi þess við önnur fyrirbrigði, sem verið hafa eða eru enn, aldrei af því sem óorðið er. (Orðið mætti viðhafa í annari og þrengri merkingu; en í dag geri eg það ekki).

Eg reyni að eins að skilgreina vísindalegar tilgátur; það eru þær tilgátur er gera oss unt að skýra þekt fyrirbrigði, og eru þess eðlis, að leiða til nýrra athugana eða nýrrar reynslu; eg ætla ekki að staðhæfa blátt áfram neina af þessum tilgátum; og hins vegar ætla eg ekki heldur að koma fram með tilgátur sem að eins eru hugsanlegar út í bláinn.

Hver eru þá einkenni Darwinskenningarinnar?

Fyrst og fremst markmið hennar. Hún vill skýra uppruna tegundanna. Að náttúrvalið og lífsbaráttan eigi sér stað, að þau starfi saman, og að þau valdi mörgum lífsbreytingum, það má telja óyggjandi nú á tímum. Og naumast verður það véfengt framar, að þessi atriði sérstaklega verði að gera skiljanlegt hvarf sumra tegunda, og framkomu sumra afbrigða. En Darwinskenningin er ekki þar með greind frá öðrum. Aðalbók Darwins er rit hans um uppruna tegundanna. Hann leitast við að skýra þær afar-mikilvægu lífbreytingar sem valda því, að ný tegund kemur í ljós.

Hvernig skýrir hann þær? Hann leiðir þær af náttúruvalinu, sem spretti af lífsbaráttunni og smám saman safni fyrir þeim breytingum sem verða á einstaklingum, svo sem af hendingu, og langoftast eru mjög litlar. Darwinskenningin er því fólgin í sameiningu fjögurra grundvallarhugmynda: 1. hugmyndinni um lífsbaráttuna; 2. hugmyndinni um náttúruvalið; 3. hugmyndinni um séreiginlegar breytingar, svo sem af hendingu; 4. hugmyndinni um smábreytingar, hægfara og samfeldar breytingar. Að hafna einhverri þessara fjögurra hugmynda, það er að hafna Darwinskenningunni að nokkru leyti. Að hafna þeim öllum í senn, er sama sem að hafna Darwinskenningunni alveg.

En það má véfengja þær allar, og þær hafa allar verið véfengdar, án þess að vegur framþróunarkenningarinnar hafi að neinu orðið minni. Þetta er fyrst og fremst fyrir þá sök, að kenning Lamarcks hefir fengið nýtt líf um síðastliðinn aldarfjórðung; og þar næst leiðir það af ritum þeim um »stökkbreytingar«, sem De Vries hefir gefið út fyrir nokkrum árum.

A. *Ný-Lamarckingar.* — Kenningu Lamarcks eins og kenningu Darwins má liða sundur í ýmsar sjálfstæðar greinir. Þessar greinir taka eiginlega hver við af annari í þessari röð: 1. myndun nýrra tegunda er afleiðing af breytingum þeim er verða á eðli og efnum umhverfisins; 2. hún kemur af umbreytingum sem líkaminn tekur í lífi einstaklingsins fyrir áhrif breytinganna sem á umhverfinu verða, og ganga þær umbreytingar að erfðum frá einni kynslóð til annarar og safnast þannig fyrir; 3. þessar umbreytingar verða ýmist meðvitandi eða ómeðvitandi, meðvitandi hinum æðri dýrum, ómeðvitandi öðrum lifandi verum. Af því, sem nú er sagt, leiðir, að Lamarck telur tegundbreytingu sameiginlega (collective) frá upphafi, þar sem Darwin telur hana fyrst og fremst séreiginlega. Og báðir eiga þeir Lamarck og Darwin sammerkt í því, að

þeir ætla að tegundarbreyting verði ekki snögglega, heldur smátt og smátt.

Ný-Lamarckinga greinir á um það hvort meira sé vert um þær breytingar sem meðvitund er samfara eða hinar sem verða meðvitundarlaust: Ameríkumaðurinn Cope og þeir sem honum fylgja hafa talið þær breytingar mestu skifta sem meðvitund er samfara; hinir (og þeir eru fleiri) hafa reynt að skýra alt án þess að taka meðvitundina til greina.

Darwin og hans menn hafa ýmist talið Lamarck bandamann sinn eða andstæðing. Darwin hefir játað, að einstaklingar tækju breytingum fyrir áhrif umhverfisins, en hann telur ekki þessar breytingar nægja til að skýra uppruna tegundanna, og gjörir minna úr þeim en náttúruvalinu. Aftur á móti eru sumir Ný-Darwiningar, t. a. m. Weissmann, ákveðnir andstæðingar Lamarcks: Þeim hefir þótt val náttúrunnar á meðfæddum afbrigðum nægja sér til að skýra framþróunina til fulls, og þeir hafa neitað því, að ytri orsakir umbreyttu einstaklingunum á lífsskeiði þeirra.

En Ný-Lamarckingar eru á hinn bóginn skiftra skoðana um gildi Darwinskenningarinnar; sumir þeirra þykjast geta sameinað kenningar Darwins og Lamarcks, svo er t. d. á Frakklandi um Giard og Le Dantec; aðrir eru andstæðingar Darwins, t. a. m. Houssay; Giard kallar atriði Darwinskenningarinnar aukaatriði framþróunarinnar; Le Dantec reynir að skýra líffærabreytingar þær er Lamarck talar um, með því að taka til greina náttúruvalið og lífsbaráttuna, ekki að eins meðal einstaklinganna, heldur og meðal ýmsra frumla (sella) í sama líkamanum; Houssay telur ekki lífsbaráttuna og náttúruvalið framþróunarskilyrði.

Hins vegar virðast hvorki Ný-Darwiningar né Ný-Lamarckingar hafa gjört sér glögga grein fyrir því hvort orsakir þær er tegundabreytingum valda séu ekki frábrugðnar hinum, sem aðrar lífsbreytingar stafa af; hvort t. d. ættgengi þeirra breytinga sem einstaklingurinn tekur á æfi-

skeiði sínu eigi sér í raun og veru stað (kenning Lamarcks), en komi þó ekki til greina um framleiðslu nýrra tegunda (kenning andstæðinga Lamarcks), eða enn, hvort náttúruvalið, þó það leiði af sér ný afbrigði og nýja kynunga (kenning Darwins), sé ekki alls ómáttugt um myndun tegunda (kenning andstæðinga Darwins).

B. *Stökkbreytingakenningin.* — Eftir kenningu hollenzka grasafræðingsins De Vries, koma nýjar tegundir fram við snögga breytingu frá einni kynslóð til hinnar næstu, við stökkbreytingu. Á æfiferli tegundanna væru þá stuttir umskiftakaflar, byltingatímabil, en á undan þeim og eftir löng tímabil er tegundin héldist óbreytt. Þessi kenning styðst við nokkra reynslu. De Vries hefir framleitt með stökkbreytingum nokkrar nýjar plöntutegundir, sem runnar eru af Lamarcks náttljósi (Oenothera Lamarckiana). Er það í fyrsta skifti að vísindamanni hefir með tilraunum tekist að fá nýja tegund. Slíkt höfðu menn aldrei áður séð.

Eins og Ný-Lamarckingar gjöra fylgismenn stökkbreytingakenningarinnar ýmist að hafna Darwinskenningunni alveg, eða að reyna að samlaga kenningu sína Darwinskenningunni. Sumir vísindamenn halda því fram, að nokkrar tegundir að eins myndist við stökkbreytingu, en ekki allar, né jafnvel flestar. Eftir annara skoðun gæti úrvalið safnað fyrir stökkbreytingum í ákveðna átt og valdið þannig nokkru um myndun líffærra tegunda. De Vries játar sjálfur, að trúin á snöggar tegundabreytingar geti verið samfara trúnni á úrvalið. En á hinn bóginn leiðir stökkbreytingakenningin suma líffræðinga til að hafna með öllu kenningu Darwins. Jafnskiftar verða skoðanirnar hins vegar, ef vér athugum afstöðu fylgismanna stökkbreytinganna og Ný-Lamarckinga sín á milli: Það má gjöra ráð fyrir að tegundir myndist ávalt við stökkbreytingu; eða þá að þær myndist ýmist við stökkbreytingu eða þannig að líffærabreytingar sem lífskjörin valda gangi að erfðum; eða þá enn að stökkbreytingar verði, þegar slíkar líffærabreytingar hafa safnast fyrir í

ákveðna stefnu með því að ganga að erfðum frá einni kynslóð til annarar, osfrv.

Ef vér nú rifjum upp hin fjögur grundvallaratriði Darwinskenningarinnar, þá munum vér komast að raun um að ekki er eitt þeirra á meðal sem líffræðingar, er framþróunarkenningum fylgja, hafa ekki andæft og viljað vísa á bug.

1. *Lífsbaráttan.* — Eftir kenningu Darwins er náttúruvalið afleiðing af lífsbaráttunni. Þessa grein má þýða á tvo vegu: Það má taka hana í þröngri og ákveðinni merkingu; og í raun og veru tekur hinn mikli enski náttúrufræðingur hana langoftast í þeirri merkingu, þegar hann notar lífsbaráttuna til skýringar; en það má líka taka hana í víðari og óákveðnari merkingu, sem tilgreind er á einum stað í »Uppruna tegundanna«; en í þeirri merkingu eykur hugmyndin um lífsbaráttuna engu við hugmyndina um náttúruvalið. Vér tökum því setningu Darwins fyrst og fremst í hinni þrengri merkingu. Lifandi verur, segir Darwin, og telur þannig kenningu Malthusar alment lögmál, margfaldast fljótar en viðurværi þeirra. Sumar þeirra verða því að farast. Þær verurnar lifa sem hafa þá eiginleika er að mestu gagni koma í baráttunni sem þær heyja hver við aðra. Til þess að skilja hvers vegna einstaklingur, hvers vegna tegund haldist við, verður því fyrst og fremst að gefa gaum að sambandi þeirra við aðra einstaklinga og aðrar tegundir, sambandinu við hið lifandi umhverfi þeirra. Eigi hið lífvana umhverfi þátt í framþróuninni, þá er það síður með beinum áhrifum en óbeinlínis, með verkunum sínum á hið lifandi umhverfi. — En er nú hægt að fallast á að telja þannig minna vert um hið lífvana umhverfi? tekur þá Lamarckingurinn fram í. Er ekki náttúruvalið sjálft, þar sem það á sér stað, venjulega afleiðing af beinni verkan hins lífvana umhverfis, þannig að eðli þessa umhverfis er ósamþýðanlegt viðhaldi lífverunnar? Sí og æ má sjá, að þegar hið lífvana umhverfi breytist, þá hefir það í för með sér að ýmsar lífverur hverfa úr sögunni, án þess að þurfi að

taka baráttu lífveranna hverrar við aðra til greina, til þess að skilja hvarf þeirra. Darwin segir oss t. d. að fiskategund ein eigi svo mörg hrogn, að ef lifandi fiskur kæmi úr hverju hrogni, og þessir fiskar ættu svo aftur hrogn, þá yrðu að nokkrum kynslóðum liðnum öll höf hnattarins troðfull. En þetta sannar ekki að hrognin eða fiskarnir farist sökum baráttunnar sem lifendur heyja hverir við aðra. Það getur blátt áfram komið af því að þeir hafa átt við eðlis-efnaleg (physico-chimiques) kjör að búa, sem hafa haft tortímingu þeirra í för með sér.

2. *Náttúruvalið.* — Darwin kennir að náttúruvalið, sem varðveitir að eins þá einstaklinga er gæddir eru sérstaklega lífvænlegum eiginleikum, safni þessum eiginleikleikum fyrir og efli þá frá einni kynslóð til annarar, þangað til loks komi fram ný tegund, og séu þá einstaklingar hennar frábrugðnir öllum þeim tegundum sem ekki hafa þessa eiginleika, eða hafa þá ekki nema af hendingu og á lágu stigi. — En það er þarflaust að taka náttúruvalið til greina til að skýra tegundarbreytinguna, segir þá Lamarckingurinn. Gerum ráð fyrir að breyting yrði á eðlis-efnalegu umhverfi nokkurra lifandi vera. Það fer fyrir þeim alveg eins og ólífrænum hlutum, er settir væru í þetta umhverfi. Sumir færu forgörðum (lífsbaráttulaust); aðrir héldust við, og nokkrir þeirra tækju breytingum (náttúruvalslaust). Þetta er fyrir þá sök, að framhald þeirra eðlis-efnalegra verkana í heild sinni, sem eiginlegar eru þessum líkömum, hvort sem þeir eru ólífrænir eða lifandi, er ýmist samþýðanlegt eða ósamþýðanlegt öllum þeim eðlis-efnalegum verkunum, sem tilheyra hinu nýja umhverfi sem þeir eru komnir í. Það er ekkert sérstaklegt lifandi verum. Þegar þessar tvær heildir eðlis-efnalegra verkana eru samþýðanlegar hvor annari, þá má ef vill segja að líkaminn sé »samlagaður« umhverfi sínu. Þegar breytingar á umhverfinu leiða af sér sérstakar breytingar á eðlis-efnalegu ástandi líkamans, án þess að ónýta hann, þá má ef til vill svo að orði kveða að líkaminn »hafi samlagað sig« hinu nýja umhverfi sínu. Með

þeim orðum væru tekin fram atriði sem einnig koma í ljós í viðskiftum ólífrænna líkama við líkamina í kring um þá, og þessi »samlögun«, sem táknar blátt áfram samþýðanleik tveggja fyrirbrigðaflokka, felur alls ekki í sér þá aðgreiningu meir eða minna gagnlegra eiginleika sem náttúruval Darwins er í fólgið.

3. *Einstaklingsbreytingar af hendingu.* — Einstaklingar sömu tegundar, segir Darwin, eru hver öðrum ólíkir í mörgum og margvíslegum eiginleikum; í því er einmitt sérkennileiki þeirra fólginn. Sumir þessir eiginleikar eru einstaklingnum gagnlegir, aðrir eru til ógagns. Sá einstaklingur sem af hendingu er gæddur gagnlegum eiginleika helzt við og gefur afkvæmum sínum þennan eiginleika í arf. Afkvæmin hafa aftur sína sérkennileika; þau sem hafa hinn gagnlega eiginleika á hæstu stigi viðhaldast; og svona gengur koll af kolli. Það sem í fyrstu var einungis einstaklingseinkenni á lágu stigi, þróast þannig mjög er tímar líða og verður sameiginlegt fjölda einstakstaklinga, verður tegundareinkenni. En skyldu þá ekki breytingar á eðli og efnum umhverfisins, sem verka á sama hátt á marga einstaklinga í senn, valda svipuðum breytingum á þessum ýmsu einstaklingum? munu andstæðingar Darwins svara. Það virðist athugun og reynsla sanna. En hvað er þá annað en að játa, að tegundarbreytingar séu almennar eins og ytri orsakir þær er þeim valda, að þær séu frá upphafi sameiginlegar, í stað þess að vera að tala um gagnlega eiginleika er komi af hendingu, séu í fyrstu við einstakling bundnir, en verði síðan algengir, er þeir ganga í ættir. Hins vegar mætti ímynda sér að þessar sameiginlegu breytingar yrðu á æfiskeiði einstaklingsins; það væri kenning Lamarcks; eða þá að þær yrðu í upphafi einstaklingæfinar, um leið og getnaðurinn; og þá væri vikið frá kenningu Darwins og Lamarcks beggja í senn.

4. *Hægfara og samfeldar breytingar, er verða af því að smábreytingar safnast fyrir.* — Eftir kenningu Darwins eru einstaklingsbreytingar þær er náttúruvalinu eru undir-

orpnar nálega ætíð smávægilegar; minnist hann á snöggar breytingar, telur hann þær undantekningar einar, er ekki eigi neinn teljandi þátt í myndun nýrra tegunda; hana hyggur hann stafa af því að smábreytingar safnist hægt og stöðugt fyrir. En undir eins og Uppruni tegundanna kom út, komu fram tvær mótbárur gegn þessari skoðun, og gengu líffræðingar, sem framþróunarkenningum fylgdu, fram hjá þeim í fyrstu, af því að þeir héldu að hugmyndin um framþróun væri nátengd hugmyndinni um smábreytingar og samfeldar breytingar. En þessum mótbárum hefir sí og æ verið hreyft síðan, og nú aðhyllast margir fylgismenn framþróunarkenningarinnar þær. Í fyrsta lagi, ef einstaklingsafbrigðin eru mjög lítil, þá veita þau enga teljandi yfirburði í lífsbaráttunni og einstaklingarnir með afbrigðunum eru þá ekki lífvænlegri en hinir. Í öðru lagi gjörir þessi kenning ráð fyrir samfeldri milliliða röð tegunda á milli. En langoftast finnum vér ekki þessa samfeldu milliliða röð. Hvert jarðlag er auðkent af sérstökum tegundum dýra og jurta, sem haldist hafa nálega óbreyttar meðan það jarðlag var að myndast og eru skýrt aðgreindar frá þeim tegundum dýra og jurta er finnast í jarðlögunum fyrir neðan og fyrir ofan. Eflaust ber það við að umskiftin eru ekki svo snögg og svo stórfeld, og hefir de Launay getið þess í jarðfræðisriti sínu. En hann játar sjálfur að yfirleitt hafi forngróðrar og forndýra-rannsóknir undanfarinna fjörutíu ára fremur styrkt en veikt þá trú að í jarðlagi hverju væru óumbreyttar tegundir jurta og dýra, sundurleitar við þær sem finnast í öðrum jarðlögum. Framfarir jarðfræðinnar hafa brugðist þeim vonum sem Darwiningar studdu við þær, og virðist örðugt að samþýða þær kenningunni um samfeldar smábreytingar. Loks hefir sú kenning fengið nýtt áfall af reynslu De Vries; reynsla hans hefir sýnt svo ekki verður véfengt snögga ummyndun plantna einnar tegundar í plöntur annarar tegundar, í einni einustu kynslóð. Er nú þessi snögga breyting, þessi stökkbreyting, við einstakling bundin og verður síðan almenn, er hún gengur

í ættir, eða er hún sameiginleg frá upphafi? Reynsla De Vries virðist benda á að seinni tilgátan sé rétt, með því að hún sýnir oss að stökkbreytingin kemur í ljós samtímis á heilum hóp einstaklinga.

Sú tilgáta, að tegundir myndist við snögga breytingu, virðist auk þess betur en hin gagnstæða tilgáta koma heim við hinar nýju kenningar um efnaeðli lífsins. Vísindamenn þeir er hafna kenningunni um sérstakt lífsafl (vitalisme) telja lifandi efni frábrugðið lífvana efnum, annaðhvort að eðliseinkennum eða bæði að eðliseinkennum og efna, eða þá að efniseinkennum einum. Þessi hin síðasta tilgáta er algengust um þessar mundir. Hún gefur í skyn með allsterkum líkum að það sem greini eina lifandi tegund frá annari sé efnasamsetning hennar. En efnabreytingar eru í því frábrugðnar eðlisbreytingum að þær eru snöggar og ósamfeldar, að minsta kosti er efni sameinast, hvað sem er um sundurleysingu þeirra. Það er því ekkert ólíklegt, að uppruni nýrrar tegundar líkist fremur því er vatn myndast af frumefnum sínum eða sprengitundur springur, heldur en því er járnstöng hitnar smám saman. Í tilefni af þessu dettur mér í hug gamanyrði föður míns í viðræðu við Sainte-Beuve, skömmu eftir að bók Darwins kom út: »Ef til vill er maðurinn skriðinn úr eggi krókódíls sem komst í strand«.

Tegund hver væri þá í eins konar stöðugu jafnvægi, sem rofist gæti, eða breyzt snögglega í annað jafnvægi, en gæti ekki breyzt smám saman. Henni væri líkt farið og teningnum; hann sezt í stöðugt jafnvægi á hverjum fleti sínum er vill, en má eigi haldast í millistöðu.

Niðurstaðan er þá sú, að Darwinskenningin er ekki annað en ein framþróunartilgáta meðal annara; og það er ekki ein heldur margar myndir framþróunarkenningarinnar sem frábrugðnar eru Darwinskenningunni. Sumar af þessum tilgátum hafa jafnvel, að minni vitund, aldrei verið settar fram ennþá. Eg skal að eins nefna tvær, er kalla mætti Weissmanns-Lamarckskenning og Cuviers-framþróunarkenning. Eitt af

einkennum Weissmanns er að hann er andstæðingur Lamarcks, eins og eitt af einkennum Cuviers er að hann hafnar framþróunarhugmyndinni. En kenningar þeirra eru engu fremur en kenning Darwins eða Lamarcks órjúfandi heildir, og má því liða þær sundur í sérstakar greinir og setja svo þær greinir í ný sambönd.

A. *Weissmanns-Lamarckskenning.* — Það má játa í sömu andránni, á annan bóginn, að tegundarbreytingarnar séu snöggar og meðfæddar, og á hinn bóginn, að þessar breytingar séu runnar af breytingum umhverfisins og séu því frá upphafi vega sameiginlegar mörgum einstaklingum, er lifa í sama umhverfinu. Weissmann heldur að allar tegundarbreytingar séu meðfæddar, en að það séu smávægilegar einstaklingsbreytingar, sem náttúruvalið smám saman safni fyrir, og að áhrif umhverfisins eigi engan þátt í framkomu þeirra. Það má hafna þessum síðari staðhæfingum, fallast að eins á hina fyrstu og halda því fram, í fyrsta lagi, að tegundarbreytingin sé snögg og náttúruvalið eigi því engan þátt í framkomu hennar, og í öðru lagi, að þessi breyting stafi af áhrifum umhverfisins. Á þann hátt væri úr kenningu Weissmanns vinsað burt hugmyndum Darwins um náttúruvalið, smábreytingar og einstaklingsbreytingar, sem Weissmann hefir samlagað kenningu sinni, og hún tvinnuð við hugmynd Lamarcks, sem Weissmann hefir jafnan verið andvígur. Og sé kenning sú er vér fáum þannig ekki framar kenning Darwins, þá er hún ekki fremur kenning Lamarcks, því að vér játum með Weissmann og gegn Lamarck, að tegundarbreyting stafi ekki af erfðaþróun breytinga þeirra er einstaklingurinn tekur; vér höldum því sem vér höfum kallað fyrstu grein Lamarcks og höfnum hinni annari.

Reyna mætti að tengja við kenningu þessa skoðanir de Launay's um uppruna og útbreiðslu tegundanna og reynslu Jacques Loeb's um meygetnað af manna völdum. De Launay hyggur að tegundarbreyting komi fyrst í ljós á hóp einstaklinga á afmörkuðu svæði, en síðan dreifist tegundin út yfir stærri og stærri svæði. Henni væri all-

svipað farið og hinum litla tyrkneska þjóðstofni, sem með sigurvinningum sínum smám saman hefir komið fótum undir Tyrkjaveldið. Hins vegar hefir Jacques Loeb sýnt að ekki þurfi á karldýri að halda til að framleiða ígulker, og mætti í þess stað nota ólífrænan líkama af sérstakri samsetningu. Að líkindum má komast að sömu raun um einhverjar aðrar tegundir. Skyldi þá ekki mega takast að framleiða nýjar tegundir með því að breyta smám saman eðlis-efna-ástandi umhverfisins og samsetningu líkamanna sem notaðir eru við meygetnaðartilraunir? Væri ekki jafnvel hægt að finna almennar aðferðir til að setja saman eftir vild sinni nokkrar lifandi tegundir?

B. *Cuviers-framþróunarkenning.* — Cuvier studdist við fornlífsfræðina, sem sýnir að tegundir jurta og dýra í hverju jarðlagi um sig hafa ekki breyzt, en eru sundurleitar þegar kemur úr einu jarðlagi í annað, og kom hann fram með tilgátuna um endurskapanir hverja af annari. Þar kennir nú ýmsra sérstakra skoðana: 1. Tegundarbreytingar eru snöggar og sameiginlegar (og er þá ekki að eins átt við það að margir einstaklingar sömu tegundar breytist samtímis, heldur og að að margar tegundir komi í ljós eða hverfi á sama tímabili). 2. Þessar snöggu breytingar verða samferða stórfeldum jarðbyltingum. 3. Þessar skyndilegu breytingar á lífi og jörðu eiga sér yfirnáttúrlega orsök, stafa af íhlutun guðlegrar forsjónar. Sú staðhæfing er sameiginleg Cuvier og fylgismönnum framþróunarkenningarinnar, sem hann var andvígur, að snögg breyting verði að vera yfirnáttúrleg, og að náttúrleg breyting sé sama sem samfeld breyting. En að þetta var villa, sést af því að nú er það fullsannað, að samruni efna er ósamfeldur, þó að efnafræðingarnir sjálfir véfengdu það í byrjun 19. aldarinnar. En hvað er þá á móti því að greina sundur hugmyndirnar um snögga breytingu og yfirnáttúrlega verkun, hugmyndina um náttúrlega framþróun og hugmyndina um samfeldar breytingar? Vér höfnuðum þá trú Cuvier's á íhlutun forsjónarinnar, á

skapandi athöfn guðdómsins, en vér gætum haldið hugmyndinni um snöggan og sameiginlegan uppruna flestra tegunda, að minsta kosti hinna æðri, með því líka að allerfitt virðist að skýra öðru vísi það sem fornlífsfræðin hefir leitt í ljós og Cuvier hafði fyrir sér, og er það jafnsatt nú og fyrir áttatíu árum. Eftir því hefði þá eigi að eins í lífi hverrar tegundar út af fyrir sig, eins og De Vries hyggur, heldur og í gjörvallri sögu gróðrarlífsins og dýralífsins verið umskifta eða byltinga tímabil, en á undan þeim og eftir langur aldur, er tegundirnar héldust nálega óbreyttar að eðli og tölu. Og væri þá auðvitað ástæðulaust að taka til greina hugmyndina um náttúruval, bundið við ákveðna tegund á tilteknu tímabili, eins og De Vries þykist enn geta gjört í kenningu sinni um stökkbreytingar. Jarðbyltingarnar teldum vér ekki eins og Cuvier blátt áfram samtímis framkomu nýrra tegunda, svo sem samferða afleiðingu einnar og sömu yfirnáttúrlegrar orsakar, heldur teldum vér þær einmitt orsökina til lífsbreytinganna; vér teldum breytingarnar á hinum lifandi verum afleiðingar af stórfeldum og snöggum breytingum á eðli og efnum umhverfisins, breytingum sem valdið hefðu tortímingu allmargra lifandi tegunda og breytt stórkostlega meginþorra þeirra sem af komust. Þessar byltingar umhverfisins, aðgreindar af mjög löngum tímabilum, er efni þess og eðli breyttist að eins lítið eitt, mætti hins vegar skýra samkvæmt almennum lögum eðlisfræðinnar og efnafræðinnar; þær svöruðu til umskifta þeirra sem jarðhnötturinn hefir tekið við og við á framþróunarskeiði sínu og ættu sér orsakir annað hvort innan jarðar eða jafnvel utan jarðar, t. d. í ástandi sólarinnar.

Í samband við slíka tilgátu mætti meðal annars setja hina nýju kenningu Arrhéniusar um breytingar jarðhitans, en af þeirri kenningu mátti hann fyrir sjá niðurstöðuna af athugunum Nordenskiölds á horfnum gróðri og dýralífi, sem menjar eru af í nánd við suðurheimskautið.

Ef vér nú sameinuðum þessar tvær tilgátur, er eg nú hefi skýrt frá, Weissmanns-Lamarcks-kenninguna og Cuviers-

framþróunar-kenninguna, þá fengjum vér skoðun á framþróun lífsins í heild sinni, sem hvorki væri skoðun Darwins né Lamarcks, með því að vér sleptum staðhæfingunni um samfeldar breytingar, sem þeim er sameiginleg, og af því að vér eignuðum uppruna tegundanna hvorki náttúruvalinu né ættgengi þeirra breytinga sem einstaklingurinn tekur á æfiskeiði sínu, hvaða þátt sem þessi tvö atriði annars kunna að eiga í ýmsum minni háttar breytingum lifandi vera. Auðvitað væri það — eg endurtek það — ekki annað en tilgáta, en hún verður ekki hrakin með þeim rökum sem nú eru kunn, og hún kemur jafnt heim við fornar athuganir sem nýja reynslu.

Ef það nú, hvað sem þessari sérstöku tilgátu líður, er satt, sem eg hefi reynt að sýna fram á, að Darwinskenningin sé samsteypa ýmsra óskyldra hugmynda og að eflaust megi hafna þeim öllum, en að sumir vísindamenn haldi sumum þeirra fram, en hafni öðrum, hvernig stendur þá á því að þessar hugmyndir hafa mæzt og sameinast í huga Darwins? Hvernig er kenning hans upprunnin? Þrenns konar áhrif virðast fyrst og fremst hafa stuðlað að því að vekja hugleiðingar hans og stjórna þeim: áhrif Malthusar, Paley's og Lyell's.

1. *Malthus og hugmyndin um lífsbaráttuna.* — Í ritum Malthusar fann Darwin kenninguna um lífsbaráttuna. Það var fyrir Malthusi hagfræðiskenning, ætluð til að sanna, gegn Godwin og Condorcet, að mannkynið gæti ekki tekið ótakmörkuðum framförum; Malthus vill sýna að breytingarmöguleikum mannkynsins séu órjúfandi takmörk sett af völdum náttúrunnar sjálfrar, en Godwin og Condorcet töldu þá ótakmarkaða eins og sjálfa framþróun skynseminnar, sem að þeirra dómi átti jafnvel að umbreyta lífseðli mannsins og náttúrunni sem hann lifir og hrærist í. Malthus heldur þá hugmyndinni um lífsbaráttuna fram gegn hugmyndinni um breytingu, um gagngjörða ummyndun einnar sérstakrar lífveru; hann setur lífseðli mannsins í mótsetningu við andlegt eðli hans, svo sem orsök kyrstöðu gegn orsök breytingar. — En Darwin

lætur lífsbaráttuna einmitt inna gagnstætt hlutverk af hendi. Það sem Malthus taldi hömlur á umbreytingum mannkynsins verður eftir kenningu Darwins sjálf hreyfifjöður lífsþróunarinnar. Lífsbaráttunni einni er það að þakka, að smávægilegar einstaklingsbreytingar geta safnast í sömu stefnu kynslóð eftir kynslóð og loks leitt til tegundarbreytingar. Malthus var mótmælendaklerkur. Í huga hans ríkti hugmyndin um »eðli hlutanna«, um órjúfandi »eðlisnauðsyn«, sem forsjónin hefði fyrirfram ákveðið og vér gætum þekt, en eigi haggað. Aftur á móti trúði Darwin þegar á framþróun líftegundanna, áður en hann las bók Malthusar; hann trúði því ekki framar að tegundirnar væru óumbreytanlegar, skapaðar af guði í eitt skifti fyrir öll eins og forsjón hans vildi vera láta; þess vegna hefir hann skipað hinum nýju hugmyndum, er urðu á vegi hans, undir hugmyndina um breytingu, framþrónn, sem var svo rík í huga hans; þess vegna hefir hann og gjört sér í hugarlund að baráttan sjálf og dauðinn væru fjarri því að tortíma blátt áfram nokkru af því sem til er, fjarri því að halda lifandi verum í föstum skorðum, heldur ættu sinn þátt í framþróuninni og hefðu sannan sköpunarkraft í sér fólginn. Það er hið kynlega, það er hið fjarstæða í kenningu hans. En er það annað en fjarstæða, og geti lífsbaráttan orðið lifandi tegundum til tortímingar, er hún þá ekki alveg óviðkomandi myndun nýrra tegunda? Rannsókn á kenningu Malthusar verður því aðeins til að styrkja efasemdir vorar um Darwinskenninguna, með því að hún sýnir enn skýrar hve kynlegt það er að tengja framþróunarhugmyndina við hugmyndina um lífsbaráttuna.

2. *Paley og hugmyndin um náttúruvalið.* — Darwin hefir í æsku fundist mjög til um trúarvarnarrit Paley's, þar sem hann rökstuddi tilveru guðs með því að benda á samræmið í náttúrunni og sérstaklega samræmi lifandi vera sín á milli. Þegar hann í vísindarannsóknum sínum hafði borið allar guðfræðilegar tilgátur fyrir borð, hefir þó endurminningin um rit Paley's leitt hann til að-

leggja hina mestu stund á að skýra þetta samræmi, þessa samlögun. Vera má að hann fyrir þá sök hafi leiðst til að vanrækja um of að athuga ósamræmi það sem á sér stað, eða þau dæmin þar sem engin sérstök samlögun kemur í ljós. Hann hafnaði kenningu Lamarcks, af því að honum virtist hún ekki skýra nægilega samræmi lífsins. Hann tekur það skýrt fram, að til þess að skýra það hafi hann hugsað sér kenninguna um náttúruvalið, og hugsað sér þannig starf náttúrunnar í líkingu við val mannsins, sem smám saman lagar tæki sín betur og betur eftir markmiðinu, sem hann ætlar sér að ná. Og með því að hann á hinn bóginn tók sér fyrir hendur að gjöra grein fyrir uppruna tegundanna, þá telur hann þá staðhæfingu óyggjandi, að sömu orsakirnar skýri samlaganir lifandi vera og uppruna nýrra tegunda. En það er alveg ósönnuð staðhæfing, sem einkar vel má efast um. Hví skyldu ekki orsakirnar sem valda meir eða minna fullkominni samlagan lifandi vera reynast gagnólíkar orsökum tegundarbreytinganna? Hví skyldu tegundarbreytingar alt af vera þær breytingarnar sem lífverunum kæmu að mestu haldi í umhverfinu sem þær eiga heima í? Og hví skyldu þær jafnvel þurfa að vera sérstaklega gagnlegar breytingar? Til þess að tegundin breytist, nægir að breyting umhverfisins valdi óhjákvæmilega tegundarbreytingu og að hún sé ekki ósamþýðanleg viðhaldi hinnar nýju veru, hvort sem hún er henni til einhvers gagns eða jafnvel fremur til ógagns.

3. *Lyell og hugmyndin um samfeldar breytingar.* — Hugmyndina um samfelda framþróun á Darwin, eins og Spencer, jarðfræðingnum Lyell, vini sínum og meistara að þakka. Eflaust hefir Lyell hrakið kenningu Lamarcks um framþróun líftegundanna, en kenningu sína hefir hann grundvallað á hugmyndinni um samfeldar breytingar, og reyndi hann að skýra að jarðbreytingar væru runnar af svipuðum orsökum og þeim sem enn eiga sér stað. Darwin hefir ekki þurft annað en að flytja þessa jarðfræðishugmynd yfir í líffræðina til þess að gjöra sér í hugarlund

að framþróun líftegundanna væri runnin af smávægilegum einstaklingsbreytingum, svipuðum þeim er enn getur að líta á dýrum og plöntum. Í því að telja allar breytingar náttúrunnar samfeldar fylgdi Lyell sömu tilhneigingu og margir lærðir menn á hans dögum, líffræðingar, jarðfræðingar, rúmfræðingar, stærðfræðingar, eðlisfræðingar og jafnvel efnafræðingar. Þessi trú á að allar breytingar væru samfeldar virðist af tveim rótum runnin; annars vegar stafar hún frá stærðfræðinni, eða nákvæmar til tekið frá rúmfræðinni og eðlisfræðinni í sameiningu, hins vegar á hún sér upptök í mannfélagsástandinu. Fyrst er þá að geta þess að rúmfræðingar 17. aldar voru önnum kafnir í því að ákveða svo nákvæmlega sem unt væri öll samfeld rúmfræðishlutföll; til þess að tákna þau fundu þeir stærðatákn, er síðan komu að góðu haldi við eðlisfræðisrannsóknir á 18. öldinni, þar sem litið var á öll hlutföll eins og samfeldar tiltölur (fonctions continues). Vér sjáum að trú Leibniz á það að allar breytingar séu samfeldar er rígbundin við uppgötvun þess eðlisfræðilega og rúmfræðilega táknakerfis sem hvarfareikningurinn (calcul infinitésimal) er í fólginn. Hugmyndir Leibniz og sá hleypidómur rúmfræðinnar og eðlisfræðinnar að allar breytingar væru samfeldar styrktust við sigurvinningar hinnar stærðfræðilegu eðlisfræði og hinna nýju sundurliðunaraðferða og hafa á 18. og 19. öld haft áhrif á öll vísindi, bæði stærðfræðileg vísindi og náttúruvísindi. Stærðfræðingarnir hafa leitast við að fullkomna sundurliðunaraðferðir sínar til þess að beita þeim við rúmfræðina og eðlisfræðina, en hafa vanrækt talnafræðina (theorie des nombres) sem fjallar um ósamfeld hlutföll, og hafði þó snillingurinn Fermat, þegar á 17. öld, svo aðdáanlega hrundið henni áleiðis; þeir hafa ekki fyr en í lok 19. aldar byrjað alvarlega að rannsaka ósamfeldar tiltölur. Jafnvel í efnafræðinni er það fyrst eftir ákafa baráttu, að vísindamenn hafa fallist á lögmálið um ákveðin hlutföll og játað að efnasamruninn væri ósamfeldur og í því ólíkur breytingum þeim er eðlisfræðin fjallar um. Vald stærð-

fræðistákna þeirra sem eðlisfræðingar og rúmfræðingar hafa hugsað upp og hugsunarhátturinn sem þau frá barnæsku innræta flestum vísindamönnum hafa verið svo rík í sessi enn í dag, að menn hafa ekki þózt getað skapað stærðfræðilega efnafræði í líkingu við stærðfræðilega eðlisfræði nema með því að rannsaka sundurleysingar efnanna og ganga fram hjá aðalúrlausnarefninu, en það er efnasamruninn.

Á hinn bóginn hafa áhugamál og hleypidómar hinnar sigrandi borgarastéttar í lok 18. aldar og byrjun 19. aldar ekki síður stuðlað að því að festa hugmyndina um samfelda framþróun í hugum manna. Borgarastéttin, sem óttaðist snöggar breytingar, byltingar, gjörðist íhaldssöm og hóf þær skoðanir sem stéttarhagsmunirnir blésu henni í brjóst upp í veldi óyggjandi sanninda; hún varp skugga hleypidóma sinna yfir alheiminn sjálfan og lét hátíðlega í ljósi, að í mannlífinu og náttúrunni sjálfri væru þær einar breytingar til frambúðar er yrðu hægt og smám saman. Áhrifin sem félagshugsjónir borgarastéttarinnar hafa haft á líffræðiskenningarnar, eru augljós um mikilhæfustu andans skörunga. Það má t. d. sjá að óbeit burgeissins á óreglu og byltingum hefir átt drjúgan þátt í því að festa huga Goethes við þessa kenningu um samfeldar breytingar, sem leiðir hann til að taka kenningar Neptuninga fram yfir kenningu Plútoninga og að leita að milliliðum, svo að hægt væri að skipa myndum dýra og jurta í óslitnar raðir. Sérstaklega væri það auðvelt að tilfæra sams konar dæmi frá Englandi; eg læt mér nægja að minna á Spencer. Og trúin á það að breytingar félagslífsins, og þá jafnframt allar aðrar breytingar, væru samfeldar, var hvergi almennari en í hinu andlega umhverfi er Lyell og Darwin uxu upp í.

Hvort sem nú Darwinskenningin er eða er ekki annað en glæsilegt samsafn rangra skoðana, þá má ef til vill gjöra sér þessa grein fyrir uppruna hennar. Hins vegar er það ósannað enn, að hún sé ekki annað en áhrifamesta skáldsaga vísindanna. Og hvernig sem fer, þá er það

heiður Darwins að hann hefir rutt framþróunarhugmyndinni sigurbraut meðal vísindamanna, að hann hefir leitt í ljós nýjan skilning á fjöldmörgum úrlausnarefnum líffræðinnar og í mörgum atriðum hrundið úrlausnarefnuní annað horf en áður voru þau í. Því má ekki gleyma, að hann, sem var yfirlætislausari en margir lærisveinar hans, hefir aldrei talið kenningu sína annað en tilgátu og kvaðst fullsæll, ef hún gæti stuðlað að framförum vísindanna. Og efast eitt augnablik um hreinskilni hans gæti sá einn er aldrei hefði lesið bréf hans og kynst þar þeirri sál sem var svo hispurslaus í fegurð sinni, svo blátt áfram í tign sinni sem fremst eru dæmi til um andans afburðamenn. (Niðurlag í næsta hefti).

G. F. þýddi.

Ég kom að Felli —

Ég kom að Felli í fyrra
á ferð, — það var liðið á daginn.
Og skuggarnir léku sér þar í þröng,
en þorðu' ekki að koma' inn í bæinn.

Í ljá sá ég heyið þar liggja,
ljómandi, iðgræna töðu:
hana vantaði hér um bil þrjá daga þurk —
og þá var hún komin í hlöðu.

Þau fengu' hana' inn fjórða daginn,
— og föst eru húsbónda-tökin,
hann bindur aleinn heyið sitt,
hún tekur baggarökin.

Og heyið sæta þau saman
og svo líður fram til nætur.
Þá hlaða þau úr í hlöðunni —
þegar húmið er komið á fætur.

— — — — — — — — —

Ég kom að Felli í fyrra.
— Ég fór þangað líka' um daginn:
og þá skein sólin svo þýðlega heim,
en þorði' ekki að koma' inn í bæinn.

Kvöldið var koldimt þar inni.
Kona bóndans var dáin. — — —
— — — Nú hugsar hann aleinn um heyið sitt,
og hér eru dýrmæt hver stráin:

Því barnanna sinna' hann bindur
— þótt burt sé nú móðurtökin —
framtíðarsætin í sátur. En
hver sér nú um b a g g a r ö k i n?

GUÐMUNDUR JÓNSSON.

Rembrandt.

Í tilefni af 300 àra afmæli hans.

I.

Það hefir leikið efi á hvaða dag og jafnvel hvaða ár Rembrandt sé fæddur, og enn þá er ekki fengin full vissa fyrir hinu rétta. En samt þykir líklegast, að hann sé fæddur 15. d. júlím. 1606, og þess vegna voru í sumar sem leið hátíðahöld víða á Hollandi í tilefni af 300 ára afmæli hans.

Höfundur þessara lína hafði tækifæri til að vera við hátíðahöldin í Amsterdam, Leiden og Hoorn, en hér yrði of langt mál að lýsa þeim út í æsar, og skal þess að eins getið, að í Leiden, fæðingarborg hins fræga málara, byrjaði hátíðin með því, að ekkjudrotningin afhjúpaði minnisvarða meistarans. Minnisvarði þessi er reistur skamt þaðan, sem mylna föður hans stóð; er hann brjóstmynd af Rembrandt úr eirblending, og stendur á granítstöpli.

Í Amsterdam stóð Rembrandtshátíðin i tvo daga. Í skrautgöngu fóru menn fyrsta daginn til W e s t e r k e r k, þar sem Rembrandt er grafinn, og seinni daginn til R e m b r a n d t s p l e i n, þar sem honum þegar fyrir mörgum árum var reistur minnisvarði. En auk þess var minningu hans sómi sýndur með því, að háskólinn í Amsterdam á afmælisdag hans gjörði að heiðursdoktorum þá 5 menn, sem mest og bezt hafa unnið að því, að varpa ljósi yfir æfiferil hans og lífsstarf, og um einn af þessum

nýju doktorum, Dr. Bode frá Berlín, má jafnvel segja að hann bókstaflega hafi varpað ljósi yfir merkustu mynd Rembrandts, þá er vanalega er nefnd »De Nachtwacht«, því honum var á hendur falið hið vandasama og ábyrgðarmikla starf, að hreinsa myndina áður en hún yrði flutt í hinn nýja sal, sem gjörður var sérstaklega fyrir hana í tilefni af hátíðinni.

Eins og seinna mun getið var þessi gimsteinn hollenzkrar pentlistar fluttur úr ráðhúsinu og í hið nýja »Rijksmuseum« árið 1886. Smiðurinn hafði ætlað henni einni stóran sal, en ekki þótti honum hafa tekist að ná réttri birtu á myndina. Kom þetta sérstaklega í ljós nokkrum árum seinna, þegar Rembrandtssýningin mikla var í Amsterdam og myndin var flutt á annan stað, þar sem birtan féll öðruvísi á hana. Síðan hefir verið mikið um þetta mál þrasað á Hollandi, en í sumar var loksins gengið að því, að gjöra tvo nýja sali fyrir frægustu myndir Rembrandts. Salir þessi voru hátíðlega vígðir í viðurvist ekkjudrotningarinnar og Henriks prins, og nokkrum dögum síðar var almenningi veittur aðgangur að þeim. Inn í helgidóminn leiðir nokkurs konar anddyri, prýtt myndum eftir Lastman, kennara Rembrandts, og er það nokkurs konar undirbúningur undir að sjá og skilja hve lærisveinninn í alla staði er fremri meistara sínum.

II.

Leiden er einhver merkasta borgin í menta- og listasögu Hollands. 1575 var þar stofnaður háskóli í viðurkenningarskyni fyrir hve hraustlega borgin hafði varist gegn Spánverjum. Þessi háskóli var um þrjár aldir mjög frægur og sóttu hann menn úr fjarlægum löndum, jafnvel Íslendingar stunduðu þar nám, eins og t. a. m. Gísli Magnússon sýslumaður, Þorkell Arngrímsson o. fl.

Um listirnar má svo að orði komast, að Leiden hafi verið vagga hollenzkrar pentlistar, því við þá borg er sá maður kendur, er einna fyrstur lagði grundvöllinn undir þjóðlega list, þó að myndir hans væru á stundum ruddalegar, ég á við Lucas frá Leiden (1494—1533). En eins og 17. öldin er frægðartími háskólans í Leiden, þannig er það einnig á þessari öld, að hinir frægu listamenn fæðast þar: Jan Steen, Gerard Dou og loksins meistari allra hollenzkra meistara: R e m b r a n d t.

Eins og þegar hefir verið um getið, vita menn ekki með vissu hvaða dag eða hvaða ár Rembrandt hafi fæðst. En það er ekki einungis þetta eina atriði, sem er óljóst í æfisögu hans, heldur má fullyrða, að hún sé það öll, þó að reyndar þekkingin á honum og listaverkum hans sé nú alt önnur, en hún var fyrir hálfri öld.

Það eru einkum þeir Vosmaer og Michel*), sem eiga heiðurinn af að hafa rekið aftur öll þau ósannindi, sem um hann hafa sögð verið, því áður en þeir fóru að rannsaka þetta efni gengu miklar sögur af drykkjuskap hans, saurlifnaði, munaðarlífi og ágirni. En bæði þeir og ýmsir landar Rembrandts, sem með þolinmæði hafa leitað að sannleiksperlum í öllu þessu sorpi, hafa komist að raun um, að þó að Rembrandt hafi ekki verið syndlaus, þá hafi hann samt verið alt annar, að hann hafi verið starfsamur og þolinmóður, vingjarnlegur og örlátur, að hann hafi verið eins þolgóður í raunum sínum eins og hann var hógvær á dögum frægðar og frama og að hann einmitt þá hafi sagt: »Þegar eg þarf hvíldar sálu minni, þá krefst eg ekki virðingar en frelsis«.

Um fæðingarstað Rembrandts er enginn efi. Þegar komið er á járnbrautarstöðina í Leiden, þarf ekki annað en: að ganga til hægri handar meðfram kvísl þeirri af Rín, sem »Galgewater« er nefnd, þangað til komið er á

*) Vosmaer, Charles: „Rembrandt Hermannsz. Sa vie et ses oeuvres. Paris et la Haie 1877“.
Michel, Emile: „Rembrandt, sa vie, son oeuvre et son temps. Paris 1893“.

þríhyrnt opið svæði milli síkja. Þar var áður eitt af aðalborgarhliðum Leidens, er »Witteport« hét. Vinstra megin við það var stutt stræti, »Weddesteg», og í þriðja húsinu í því stræti fæddist Rembrandt.

Húsið hefir staðið á fallegum og sveitarlegum stað og þaðan verið ljómandi fallegt útsýni. Á aðra hönd — hinum megin við síkið og borgarmúrinn — sáust iðgræn engi svo langt sem augað eygði, en til hinnar handar áin, sem ótal skip sigldu eftir. Beint á móti húsinu snerust vængir tveggja vindmylna, sem í óða önn möluðu malt í bjórinn handa stúdentunum.

Aðra mylnuna átti faðir Rembrandts, Hermann eða Harmen Gerritszoon, til helminga við stjúpa sinn, og af því hún lá við kvísl af Rín, tók hann upp viðurnefnið: van Rijn.

Harmen Gerritszoon (stytt: Gerritsz) var efnaður og velmetinn maður. Auk hússins við Weddesteg og mylnunnar átti hann nokkur önnur hús í bænum og stóra kálgarða utanborgar. Hann hafði kvænst 8. d. októberm. 1589 Corneliu (Neeltje) Willemsdochter, og var hún mesta sæmdarkona, og ól upp börn sín í guðsótta og góðum siðum. Alls áttu þau hjónin 6 börn, en Rembrandt var hið fimta í röðinni, og fæddist að öllum líkindum 15. d. júlím. 1606. Skírnarnafnið Rembrandt er óvanalegt, og því engin nauðsyn á að auðkenna hinn nafnfræga mann með föðurnafni, en fyrst framan af var hann kallaður Rembrandt Harmenszoon eða Harmensz van Rijn. Fangamarkið á myndum hans er ýmist R. H. L. (Leidensis), stundum bætir hann við »van Rijn«.

Þó að ekkert viti menn um bernskuár Rembrandts, má samt af öllu ráða, að hann hafi átt gott heimili. Faðir hans var, eins og fyr um getið, efnaður og mikilsmetinn borgari, móðir hans var góð og guðhrædd kona, sem sjálfsagt hefir átt mikinn þátt í hve Rembrandt var vel að sér í biblíunni. Sonur þeirra hefir dregið upp margar myndir af foreldrum sínum, einkum af móður sinni, og

bera myndirnar með sér, að þær eru gjörðar ekki einungis af mikilli snild, heldur og af mikilli ást, enda unni Rembrandt móður sinni af öllu hjarta og hefir sjálfsagt verið líkari henni en föður sínum.

Þrír eldri bræður hans voru uppalnir sem óbreyttir almúgamenn, sjálfur var hann settur til bóknáms: »svo að hann, þegar hann yrði fullorðinn, gæti með kunnáttu sinni orðið borg sinni og ríki að gagni«.

Hann var látinn í latínuskóla til að undirbúa sig undir nám við háskólann í fæðingarborg sinni, og svo langt komst hann, að verða stúdent og vera tekinn inn á háskólann 25. d. maim. 1620. En honum þótti meira gaman að myndum Lucasar frá Leiden, en að skáldskap Virgils og Ovids; leyfðu foreldrar hans honum því að hætta við bóknámið og leggja stund á pentlistina.

Um leið og Holland kastaði af sér oki spænskrar kúgunar fæddist ný og merkileg list í landinu. Í þessu nýja, frjálsa landi, sem hvorki kirkjan né konungsvaldið þjáði, varð listin einnig frjáls, þjóðleg og sjálfstæð. Hollenzkir málarar á 17. öldinni máluðu hvorki altaristöflur né furstamyndir, ekki reyndu þeir heldur að halda á lofti afreksverkum sínum í hinni nýafstöðnu frelsisbaráttu, nei, það voru viðburðir úr daglega lífinu og einkum og sér í lagi andlitsmyndir, sem þeir máluðu.

Skörulegir borgarstjórar, duglegir embættismenn og ríkir borgarar létu gjöra myndir af sér og konum sínum, það var beinlínis tízka á þeim tíma. Ekkert land hefir í senn átt svo marga góða listamenn sem Holland á 17. öldinni. Jafnvel í smáborgum Hollands voru pentarafélög, hin svo nefndu Lúkasargildi, af því að guðspjallamaðurinn Lúkas að sögn á að hafa verið pentari.

Frakki nokkur, sem ferðaðist um Holland árið 1651, kemst svo að orði, »Jeg held ekki að neinstaðar séu svo margir góðir málarar sem hér; í hverju húsi sjást fallegar myndir og engin borgari er svo fátækur, að ekki sè heimili hans prýtt málverkum«.

Efnin til að kaupa listaverk voru nóg, og því voru þeir margir, sem gáfu sig að pentlist; en auðvitað voru ekki allir þeir, sem máluðu, meistarar.

Þannig mundi fyrsti kennari Rembrandts löngu vera gleymdur, ef hann hefði ekki átt þenna fræga lærisvein. Nafn hans var Jacob van Swanenburch. Samkvæmt lögum Lúkasargildanna var Rembrandt hjá honum í þrjú ár, en fór síðan til Amsterdam til Pieter Lastman.

Lastman hafði um þessar mundir mikið álit á sér, þó að nú sé hann ekki mikils metinn, og æskuvinur og félagi Rembrandts, Jan Lievensz, sem hafði lært hjá Lastman í tvö ár, kom einmitt nú aftur til átthaga sinna, mjög svo hrifinn af kennara sínum. Hann örfaði Rembrandt til að fylgja sínu dæmi og læra hjá honum, en ekki líkaði Rembrandt betur kensla Lastmans en svo, að hann kom heim aftur til Leidens eftir 6 mánuði, og þó var Lastman stórum duglegri en Swanenburch og hefir sjálfsagt haft mikil áhrif á lærisveina sína. Af þeim ástæðum skal hér sagt lítið eitt um Pieter Lastman.

Hann hafði munið list sína á Ítalíu eins og þá var siður til. Í Rómaborg hafði hann kynst Adam Elshaimer frá Frankfurt og tileinkað sér frá honum hin einkennilegu og sterku ljósáhrif, sem koma fram á myndum hans (lampaljós, tunglsljós, glampa af eldi o. s. frv.)

Lærisveinar Lastmans *) tóku þetta eftir honum, og einn þeirra varð sá meistari í að láta ljós og skugga koma fram í málverkum sínum, að hann hefir aldrei átt sinn maka í því og mun trauðla nokkru sinni eignast hann. En þessi lærisveinn var Rembrandt.

Það var líka Lastman, sem kendi honum að draga myndir á koparspjöld með skilvatni (radere). En eins og

*) Hinn fyrnefndi Jan Lievensz varð frægur fyrir mynd af manni, sem var að lesa við birtu af móeld á hlóðum. Prinsinn af Orange keypti myndina og gaf sendiherra Englands, en hann gaf hana aftur Karli konungi 1. sem varð svo hrifinn af henni að hann bauð Jan Lievensz að koma til Englands, og þáði hann boðið.

þegar er um getið, líkaði Rembrandt ekki eins vel við kennarann eins og vini hans hafði gjört; þótti myndir hans ekki nógu náttúrlegar og blátt áfram; hann sneri því brátt heim aftur til Leiden og vann af miklu kappi til að fullkomna sig sjálfur. Orlers nokkur, borgarstjóri í Leiden um þessar mundir, segir um hann, að hann á þessum árum hafi unnið án afláts svo lengi sem dagsbirtan entist, en ekkert vita menn um vinnu hans fyrstu þrjú árin eftir heimkomu hans til Leidens. Fyrstu tvær myndir, sem menn vita um, málaði hann árið 1627, og eru þær báðar til, önnur á málverkasafninu í Berlin, en hin í Stuttgart. Hin fyrri sýnir gamlan, farinn mann, sem situr við borð. Blöðum og reikningsbókum er hrúgað í kringum hann, og á einni skruddunni til vinstri handar honum stendur digur peningapyngja, en beint fyrir framan hann metaskálar. Hann heldur á kerti í vinstri hendi, og leggur birtuna á peningahrúgu, við hliðina á metaskálunum. Þó að myndin sé fremur vel máluð gat samt engum, sem hana sá, dottið í hug, hvílík meistaraverk mundu koma frá sömu hendi. Hin myndin sýnir postulann Pál í dýflissu, og hafa báðar myndirnar sömu kosti og galla: þær lýsa báðar skarpri eftirtekt málarans, en einnig skorti á þori til að láta hana koma fram á léreftinu.

En upp frá þessu vex orðstír hans fljótt. Í febrúar 1628 kemur fyrsti lærisveinn hans til hans, og var Rembrandt þá að eins 21 árs gamall. Þessi lærisveinn varð síðar mjög frægur sjálfur, því það var G e r a r d D o u.

Hann lærði hjá honum í þrjú ár, þangað til Rembrandt fluttist til Amsterdam. Orsakirnar til að Rembrandt flutti búferlum frá fæðingarborg sinni voru margar. Fyrst var það, að faðir hans dó 1630 og við það breyttist margt og mikið í heimahúsum hans. Því næst var bezti vinur hans, Jan Lievensz, farinn burt frá Leiden, og loksins var meira útlit til að afla sér fjár og frama í Amsterdam, höfuðborginni og aðsetursstað auðkýfinganna, en í Leiden, sem um fram alt var háskólaborg. Rembrandt varð brátt

frægur fyrir andlitsmyndir þær er hann gjörði, af hinum ríku borgurum í Amsterdam, og þó að hann í byrjuninni tækist á hendur ferðir til höfuðstaðarins til að mála þessar myndar, þá varð það, er fram liðu stundir, of erfitt fyrir hann og eyddi of miklum tíma. Hann ákvað þá að flytja algjörlega til Amsterdam, og hefir það líklegast verið í tilefni af mynd, sem Dr. Clæs Pietersz Tulp hafði pantað af sér og læknum þeim, er hlýddu á fyrirlestra hans, til þess að hengja upp í skurðarstofu handlæknagildisins í Amsterdam. Myndin er kölluð »Anatomische Les«; hangir hún nú á málverkasafninu í Haag og þykir eitt af beztu málverkum meistarans. Hann málaði hana 1632, árið eftir að hann fluttist til Amsterdam, og vakti hún svo mikla eftirtekt og aðdáun, að hjá honum voru pantaðar fleiri myndir en hann gat komist yfir að gjöra. Lærisveinar streymdu einnig til hans úr öllum áttum.

En hann öðlaðist ekki einungis auðæfi og frægð á þessum árum, heldur kom líka ástin í mynd fallegrar stúlku og barði að dyrum hans.

Þegar Rembrandt settist að í Amsterdam komst hann brátt í kynni við Hendrich nokkurn van Uijlenborch, sem seldi málverk og önnur listasmíði. Þeir urðu miklir vinir, og lánaði Rembrandt honum peninga, því gjöfull var hann og greiðvikinn. Að öllum líkindum hefir hann fyrst séð stúlku þá, er síðan varð eiginkona hans, Saskiu van Uijlenborch, í húsi Hendrichs, því hún var frænka hans. Saskia var ættuð frá Físlandi; faðir hennar hafði verið mikilsmetinn dómari í Leeuwarden, en þegar Rembrandt kyntist henni voru báðir foreldrar hennar dánir. Hún var um tvítugt, ljóshærð, bláeygð og brosleit. Rembrandt fékk undir eins ást á henni og málaði og dró upp myndir af henni, en svo var sannleiksást hans mikil, að ekki hikar hann sér við á einni myndinni að láta sjá, að hana vantar eina framtönnina og að tvær bólur eru á kinninni á henni! *)

*) Þessi mynd er geymd í hinu konunglega málverkasafni í Dresden.

En þegar Rembrandt málar, þá eru það ekki að eins hinir ytri andlitsdrættir, heldur skín sálin út úr augunum, út úr brosinu, út úr öllum svipnum.

Og Saskia er yndisleg á myndinni, þrátt fyrir bólurnar og skarðið. Hún var eins hugfangin af málaranum og hann af henni, og ekki þurfti nema samþykki fjárhaldsmannsins til að þau gætu gengið að eigast.

Fjárhaldsmaður Saskiu var prestur nokkur í Amsterdam, sem var kvæntur frænku hennar, og hjá þeim bjó hún. Hún var af mjög góðum ættum og þar að auki rík, svo það var heldur álitlegt kvonfang fyrir malarasoninn. En ekki voru nein vandkvæði á að hann fengi hana, því hann var þegar frægur, þó að hann að eins hefði sex um tvítugt.

Þau gátu samt ekki gifzt undir eins; fyrst var beðið eftir að Saskia yrði myndug, því næst dó ein systir hennar, og þau urðu nú að bíða þangað til sorgarárið var á enda. Rembrandt fanst veturinn 1633—34 langur, því Saskia dvaldi þann vetur heima á Fríslandi hjá annari systur, Hiskiu, sem vér þekkjum af myndum Rembrandts.

En loksins kom vorið, sólin og Saskia.

Giftingardag sinn hefir Rembrandt án efa talið hamingumestan dag á æfi sinni, og það er einhver dillandi gleði í línum þeim, er hann ritar undir yndislega mynd af Saskiu, sem hann hefir dregið á pappírssnepil og nú er geymd á málverkasafninu í Berlin.

»Dit is naer mijn huysfrou geconterfeit do sij 21 jaer oud was den derden dach als wij getrouden waren. Den 8. junys 1633« *).

En undarlegt virðist það, að í þessum fáu línum séu þrjár miklar villur. Saskia var 22 ára þegar hún giftist og það var ekki 8. heldur 20. júní að brúðkaupið var haldið, og loksins var það ekki 1633, heldur 1634.

*) "Þetta er mynd af konu minni þegar hún var 21 árs gömul á þriðja degi eftir giftingu okkar 8. d. júním. 1633".

Hjónaband Rembrandts var ekki langt, en af öllu má ráða að það hafi verið farsælt, að svo miklu leyti, sem þau unnu hvort öðru hugástum. En hvort ráðdeildin hefir verið að sama skapi mikil og ástin, er annað mál. Rembrandt var gefinn fyrir skart og var þar að auki mjög svo örlátur. Hann hlóð dýrindis fötum og gersemum utan á Saskiu, og þó að hún væri eins glöð í vaðmálskjóli og silki, ef hún að eins var nálægt elskhuga sínum, þá hafði hún samt ekki lag á að halda í taumana. Hann hafði yndi af að sjá hana vel búna og að vera sjálfur prúðmannlega búinn; um það bera myndir þær vott, sem hann á þessum árum málar af Saskiu og sjálfum sér. Á einni þeirra (sjá hér að framan) eru þau bæði og er hún merkileg, ekki einungis fyrir hve vel hún er máluð, hve andlitin eru lifandi og litirnir fagrir, heldur líka fyrir hve vel hún segir sögu þeirra hjóna fyrsta hjúskaparárið. Myndin er máluð um 1635, og er nú geymd á málverkasafninu í Dresden. Á henni sést Rembrandt klæddur sem riddari með sverð við hlið. Borðið, sem hann situr við, er alsett kræsingum, kampavínið glóir í glasinu, sem hann heldur á í hægri hendinni. Vinstri hendinni heldur hann utan um Saskiu, sem situr á kjöltu hans, en bæði snúa þau andlitunum að áhorfandanum. Saskia eins og hún situr þarna með skínandi augu ber með sér, að hún nýtur þessa heims gæða af öllu hjarta og að hún öldungis hefir gleymt öllum hinum ströngu kalvinsku kenningum, sem hún fyrir ári síðan trúði á og henni höfðu verið innrættar frá barnæsku. Hún hefir yfir höfuð gleymt öllu og öllum fyrir þeim manni einum, sem hún tilbiður. Ekki skín minni ánægja út úr andliti hans; það er rétt eins og hann sé að fara með hið þekta erindi eftir Luther: *)

»Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang,
der bleibt ein Narr sein Leben lang«.

---

*) Með því að þessi staka er vanalega eignuð Luther höfum vér gjört hið sama, en hún mun vera eldri og snúin úr ítölsku

Það er ekki að sjá að deilur þær og málaferli, sem hann átti í við frændur konu sinnar út úr arfi hennar, hafi truflað samkomulag þeirra hjóna. Þau voru sem einn maður og Rembrandt þótti meira fyrir þegar lagt var ilt til konu hans, heldur en þó að honum sjálfum væri hallmælt. Frændur hennar báru það sem sé út um hana, að hún væri hégómagjörn og hefði þegar eytt öllum arfinum í skart og dýrgripi, og varð Rembrandt svo reiður, að hann fór í mál út úr þessum ummælum. En vera má að Rembrandt hafi fallið þetta svona illa af því, að nokkuð var satt í því. En ekki fóru peningarnir einungis í föt og men á Saskiu. Rembrandt jós þeim út með báðum höndum. Dani nokkur, Bernhard Keilh að nafni, sem var lærisveinn hans, segir frá, að Rembrandt hafi verið á öllum uppboðum þar sem seld voru listaverk, fagrir munir eða forngripir. Bauð hann þá undir eins svo hátt verð í þá að engum datt í hug að bjóða á móti og sagðist hann gjöra það, ekki einungis til að eignast hlutinn, heldur og af virðingu fyrir listinni. Fyrstu hjúskaparárin flyktust menn til hans til að láta hann gjöra af sér myndir, og fékk hann frá 800—1000 kr. fyrir hverja mynd, en smám saman fór að draga úr aðsókninni. Að svo miklu leyti, sem séð verður, málaði hann einungis fjórar andlitsmyndir árið 1637, tvær árið 1638 o. s. frv.

Himininn er ekki lengur skýjalaus og alt af sortnar meir og meir. Börnin hans deyja jafnóðum og þau fæðast og Saskia er ekki lengur eins og hraust og brosleit og hún var, er hann fékk hennar. 1640 deyr móðir hans, sem honum þótti svo fjarska vænt um, og tveimur árum

---

(„Chi non ama il vino, la donna e il canto, un pazzo egli sarà e non un santo").

Á íslenzku er hún á þessa leið:

Sá sem aldrei elskar vín,
óð né fagran svanna,
hann er alla æfi sín
andstygð góðra manna.

J. Th.

síðar Saskia! sjálf. Í september 1641 átti hún son, Titus, sem lifði móður sína, en upp frá því var hún aldrei frísk; heilsa hennar fór hnignandi allan veturinn og 5. d. júním. 1642 var hún svo aðframkomin að þörf þótti, að hún gjörði erfðaskrá sína. Aumingja litla Saskia! hún vonaði enn, að sér mundi batna; hún var til þess að gjöra svo ung og hana langaði til að lifa mörg ár enn þá með manni þeim, sem hún elskaði meir en alt annað á himni og jörðu. Tilhugsunin um, að hann gæti kvongast aftur, að önnur kona gæti tekið sess hennar í hjarta hans og húsi, fanst henni óbærileg. Hvorttveggja kemur fram í erfðaskrá hennar, vonin um að henni batni í því, að hún talar um þau börn, er hún ef til vill enn kunni að eignast; en afbrýðissemin og hræðslan um manninn fyrir öðrum konum í því, að hún gjörir þá ákvörðun, að ef hann giftist aftur, þá missi hann af arfi þeim, sem hún áskilur honum.

En með þessari ákvörðun bakaði hún manni sínum margar áhyggjur og syni sínum sorglega æsku.

Hún andaðist hálfum mánuði seinna og var jarðsett í Oudekerk í Amsterdam.

Rembrandt harmaði mjög dauða hennar, enda er nú gleðin og farsældin á enda, jafnvel frægðin snýr við honum bakinu.

Sama árið sem Saskia dó málaði Rembrandt hina stærstu og merkilegustu mynd sína, sem nú er heimsfræg, en þá vakti óánægju og varð orsökin til þess að pantanirnar minkuðu og að fátæktin sótti hann heim. Þessi mynd, sem sjá má hér að framan, er bezt þekt undir hinu villandi nafni »De Nachtwacht«, en rétta nafnið mun vera »Het korporaalschap van Banningh Cock«.

Saga hennar er svo merkileg og kemur svo mjög við æfisögu Rembrandts, að nauðsynlegt er að minnast á hana.

Á 17. öldinni var engin regluleg herþjónusta komin á í Hollandi, en í öllum borgum höfðu heldri manna synir félög eða gildi með sér til að æfa sig í vopnaburði, eink-

um voru skotfélög almenn. Þessi skotfélög áttu stór fundarhús (Doele) með garði (Doeleveld), þar sem skotæfingarnar fóru fram. Nú var það tízka að hafa stóra mynd af öllum félagsmönnum í fundahúsinu. Hver félagsmaður gaf sinn skerf, en svo vildu þeir líka allir koma jafnt fram á myndinni. Á málverkasöfnum má sjá fjöldann allan af þessum »Doelen«-myndum, en flestar eru þær ótrúlega leiðinlegar og ónáttúrlegar, af því að þær oftast nær eru bein röð af mönnum annað hvort standandi eða sitjandi yfir borðum.

Einn góðan veðurdag komu 16 skotfélagar (»Schutters«) til Rembrandts og beiddu hann um þvílíka »Doelen«-mynd. Hver þeirra bauðst til að borga um 150 kr. eða 2400 kr. alls. Hann var mjög fús á að taka þetta að sér, en honum gat ekki komið til hugar að fylgja dæmi annara; til þess var hann alt of frumlegur. Hann málaði félagsmenn á leið til skotæfinga, »lifandi« mynd, sem enn í dag eftir nærfelt 300 ár sýnist máluð í gær, mynd sem menn koma langar leiðir að til að sjá og vekur aðdáun allra.

Það var samt ekki fyr en á síðast liðinni öld, að myndin var viðurkend meistaraverk. Þegar skotfélagsmenn sáu hana urðu þeir sárreiðir. Aumingjunum var vorkunn, því það voru að eins tveir af þeim, sem fengu góða mynd af sér: formaðurinn, Frans Banningh Cock og liðsforingi hans, Willem van Ruitenburg — en þeir standa líka á myndinni í dýrðarljóma ódauðleikans.

Hinir 14, sem þó höfðu borgað jafnt og þeir, urðu að láta sér nægja, að hann á myndinni lét nöfn þeirra vera rituð á spjald, er hangir á þili fyrir aftan skotmennina.

Auðvitað voru þeir óánægðir með þetta, en samt var myndin hengd upp í »Doelen«, sem stóð við síkið Singel í Amsterdam. Í byrjun 18. aldar var þetta hús rifið niður, en myndin flutt í ráðhúsið. Því miður var hún stærri en veggurinn, þar sem hún átti að hanga, og gjörðu menn sér þá lítið fyrir og skáru burt heldur stóra lengju vinstra

megin, en minni hægra megin. Í herberginu var arinn, sem rauk; bæjarfulltrúarnir höfðu líka með sér reykjarpípur þegar þeir sátu á ráðstefnu, og eftir því sem árin liðu döknaði myndin meir og meir, þangað til varla var hægt að sjá hvað myndin átti að vera. Þetta skýrir, hvers vegna hún var kölluð »De Nachtwacht«, því alt sýndist myrkur.

Í lok 18. aldarinnar fóru augun að opnast fyrir snild Rembrandts og var þá myndin hreinsuð lítið eitt og flutt í »het Trippenhuis«, þar sem geymdur var málverkasafnsvísir borgarinnar. Þar fór vel um hana, en heldur var það hættulegur staður fyrir svo mikinn dýrgrip, því kjallari hússins var fullur af steinolíutunnum.

1886 var hún flutt á hið nyja málverkasafn, Rijksmuseum, þar sem gjörður var sérstakur salur fyrir hana.

Nú var myndin hreinsuð að nýju og sást þá, að hér var ekki að ræða um nótt, heldur um bjartan dag.

Nafnið »De Nachtwacht« átti ekki við og komust menn að raun um, að þetta mundi vera »kapitein Frans Banningh Cock« með skotmenn sína á leið til skotæfinga. Eins og lög gjöra ráð fyrir ganga liðsforingjarnir fremstir; Frans Banningh Cock er hár maður og mikill vexti, prúðmannlega búinn þó dökklæddur sé, en Willem van Ruitenburg er í ljósgulum silkifötum, sem ljóma í sólarljósinu. Báðir líta þeir út fyrir að finna til sín og fimleika manna sinna og svo eru þeir miklir fyrir sér að bæði beinlínis og óbeinlínis ber af þeim skugga á hina óbreyttu liðsmenn. Á þessari mynd, sem á flestum öðrum myndum Rembrandts, eru það litirnir sem mest hrífa augað, en hin djúpi skilningur listamannsins á lyndiseinkunnum þeirra manna, er hann málar, gagntekur hugann.

En hvað mundu skotmennirnir hafa kært sig um það, þó að þeir hefðu vitað, að þessi mynd mundi síðar talin ein af frægustu myndum heimsins, fyrst ekki var hægt að greina andlit þeirra á henni?

Enda spöruðu þeir ekki útásetningarnar og var afleiðingin sú, að tízkan, sem fyrir skömmu hafði talið hann

einn dugandi málara, tók sér önnur átrúnaðargoð og setti þau í öndvegið. Árið 1647 fóru ættingjar Saskiu að hugsa um, að Rembrandt sæti í óskiftu búi og að ekki hefði verið hugsað um að verðleggja eigur þeirra hjóna er konan dó. Það er ekki gott að segja hvaða rétt þeir höfðu til að skifta sér af þessu, fyrst Rembrandt átti að hafa yfirráðin yfir arfi sonar síns, ef hann ekki giftist aftur. En þó að þetta kæmi ekki Rembrandt til hugar, þá má þó vera, að eitthvað hafi kvisast um, að hann ætlaði að eiga fóstru Titusar, sonar síns. Geertje Dirce var ekkja, sem Rembrandt tók fyrir barnfóstru skömmu eftir dauða Saskiu. Hún hefir sjálfsagt ætlast til þess, að verða seinni kona hans, því hún arfleiddi fyrst Titus að öllum eigum sínum, en ónýtti aftur erfðaskrána 1649 og kærði Rembrandt fyrir að hafa svikið hjúskaparheit við sig. Rembrandt neitaði því fastlega, enda kom í ljós, að Geertje var geðveik og hafði sennilega verið það áður; en orsökin til þess, að geðveikin kom þá fyrst í ljós, mun hafa verið afbrýðissemi, því einmitt um þessar mundir kemst Rembrandt í kynni við unga stúlku, Hendrickje Stoffels, sem hann síðan bjó með og eignaðist börn með. Hendrickje var 23 ára gömul þegar hún kom til Rembrandts; var hún lagleg, glaðleg og um fram alt góðleg. Er til af henni mjög góð mynd í Louvre í Parísarborg, auðvitað gjörð af Rembrandt. —

Sumir halda að hann hafi gifzt henni síðar meir, en allólíklegt er það, með því að ákvörðun Saskiu í erfðaskránni var því til fyrirstöðu og Rembrandt alls ekki mátti missa af arfinum, því að það var sama sem að verða fátækur og ef til vill verða að hætta við pentlistina. En að engin dul hafi verið dregin á sambúð þeirra og að vinir hans hafi talið Hendrickje húsmóður má sjá af öllu. Samt hneykslaði hún marga og varð til þess að ríkir og »rjettlátir« kalvinskir borgarar kynokuðu sér við að leita til Rembrandts til þess að fá myndir af sér. En Titus sonur hans leit öðrum augum á Hendrickje; voru

þau beztu vinir og unnu í sameiningu fyrir meistaranum þegar gjaldþrot og fátækt kreptu að honum.

Hið eina sem bendir til þess, að Rembrandt ef til vill hafi átt Hendrickje eftir á er það, að ættingjar Saskiu fóru í mál út úr Titusar og heimtuðu, að Rembrandt hætti að vera fjárhaldsmaður hans, en eftir erfðaskránni átti hann að vera það ef hann giftist ekki aftur, eins og fyr hefir verið sagt. Málinu lauk svo, að 17. d. maím. 1656 var Jan nokkur Verbout settur fjárhaldsmaður Titusar, enda hafði faðir hans aldrei verið neinn góður búhöldur eða reikningshaldari. Skömmu eftir varð Rembrandt gjaldþrota og skuldheimtumenn hans þrengdu að honum á alla vegu. Samt hélt hann áfram að búa í húsinu sínu þangað til í desember 1657 og sýnist heimilislíf hans hafa verið farsælt, þrátt fyrir fátæktina, og samkomulagið hið bezta. Rembrandt varð að viðurkenna, að hann var illa fallinn til að ráðstafa peningum, og í erfðaskrá þeirri, sem Titus gjörði um þessar mundir, þá arfleiddi hann Hendrickje og dóttur hennar Corneliu *), en þó með þeim skilmála að þau ælu önn fyrir föður hans.

Í byrjun ársins 1658 varð Rembrandt að flytja úr húsi sínu; skuldheimtumennirnir tóku alt sem hann átti, og ekki að vita hvernig farið hefði fyrir honum ef hin trygga Hendrickje hefði ekki gjört síðustu tilraunina til að koma heimilinu á laggirnar aftur. Í félagi við Titus setti hún á stofn litla verzlun með myndir, glysvarning og forngripi, en til þess að skuldheimtumenn Rembrandts skyldu ekki geta tekið neitt af þeim, var Rembrandt sjálfur ekkert við verzlunina riðinn, nema sem ráðanautur og svo að hann dró upp myndir og málverk, sem þau seldu, en þau lögðu til efnið: léreft, pappír, liti o. s. frv. Var mjög vel um hnútana búið, og er líklegt að lögfróðir menn

*) Rembrandt og Hendrickje áttu tvær dætur, en önnur dó kornung. Cornelia var hið eina af börnum Rembrandts, sem lifði föður sinn. Hún giftist og fór til Java; þar átti hún tvo syni, sem voru látnir heita í höfuðið á foreldrum hennar: Rembrandt og Hendrick.

hafi hér haft hönd í bagga, enda átti Rembrandt marga trygga vini, eins og t. a. m. Six, borgarstjóra í Amsterdam.

Lítil líkindi eru til, að verzlunin hafi gengið vel, en samt komust þau nokkurn veginn af. Alt þetta hverfullyndi hamingjunnar bar Rembrandt með mestu þolinmæði. Vinnan var huggun hans, og alt af vann hann frá morgni til kvölds.

Til þess að hjálpa honum létu vinir hans hann gjöra ótal myndir af þeim, og 1661 útvegaði einn þeirra honum pöntun á stórri mynd af forstöðumönnum klæðakaupmannagildisins (»De Staalmeesters«). Er sú mynd nú geymd í málverkasafninu í Amsterdam og þykir ein af beztu myndum hans, sumum finst hún jafnvel sú langbezta. Á því má sjá að ekki fór honum mikið aftur með aldrinum og þó er hætt við, að sjón hans hafi verið farin að bila.

Um síðustu æfiár Rembrandts er lítið að segja. 1662 dó Hendrickje Stoffels að öllum líkindum, þó ekki sé það með vissu vitað. Þetta ár seldi sem sé Rembrandt legstað þann er hann hafði keypt sér við hliðina á Saskiu í Oudekerk, og ætlar Michel að hann hafi gjört það til þess að geta borgað greftrun Hendrickje í Westerkerk, því nú bjó hann í þeirri kirkjusókn.

En þrátt fyrir sorg og fátækt heldur hann áfram að mála ódauðleg listaverk, sem ná út yfir rúm og tíma. Á málverkasafninu í Haag er þvílík mynd með ártalinu 1663. Það er mynd af Homer, gömlum og blindum, sem kveður drápu (sjá myndina hér að framan). Það gæti eins vel verið mynd af Agli Skallagrímssyni í elli, sem hafi yfir Sona-torrek, því einmitt svona hugsum vér oss fornan kappa, stórvaxinn andlega og líkamlega og þar á ofan skáld. Hugmyndin hefir íklæðst holdi og blóði og er þarna svo lifandi, að við hlustum eftir, hvort vér heyrum ekki orðin, sem koma fram af hinum hálfopnu vörum. Raunablærinn, sem hin blindu augu og hærurnar leggja yfir hið rólega, svipmikla andlit, er átakanlegur og gleymist ekki þeim, sem myndina hafa séð.

Rembrandt átti enn eftir að tæma þann beiska bikar að sjá son sinn ungan og nýkvongaðan deyja. Það var árið 1668. Sjálfur dó hann þriðjudaginn 8. dag októberm. 1669 og var jarðaður í Westerkerk við hliðina á syni sínum og Hendrickje.

III.

Þó að Rembrandt hafi fengið mikla viðurkenningu um eitt skeið æfi sinnar, þá höfum vér þó séð, að hann dó fátækur og gleymdur og að heilar aldir liðu áður en mönnum varð ljóst hvílíkur snillingur hann var. »Ef einhver fyrir 100 árum síðan hefði spáð því, að Rembrandt mundi talinn standa Rafael jafnfætis, eða jafnvel taka honum fram, þá mundi spámaðurinn sá hafa verið talinn sjálfsagður að fara á vitfirringaspítala«, segir í einni nýrri listasögu. Og hvað mundu þeir, sem á 18. öldinni voru að fást um að Rembrandt hefði fengið 100 gyllinni (c. 146 kr.) fyrir einn uppdrátt*) (Radering), hafa sagt, ef þeir hefðu vitað, að hundrað árum seinna hefði sama myndin verið seld á 19,800 kr. og annað eintak jafnvel á 21,240 kr.?

Sjálfur hefir hann ekki hugsað mikið um virði þeirra; hann dró þessar myndir upp einungis til að æfa sig í list sinni, án þess að hugsa um að græða á þeim frægð eða peninga. Þess vegna er það eftirtektarvert, að einmitt þær héldu nafni hans á lofti og höfðu náð almennri viðurkenningu þegar Gerard de Lairesse í bók sem útkom 1714 (Groote Schilderbock) er að fullvissa fólkið um að málverk Rembrandts séu ekki með öllu einskisvirði!

Orsökin til þess, að aldir liðu áður en hann varð heimsfrægur, er fyrst sú, að hann var gagnólíkur öðrum hollenzkum meisturum og að honum varð jafnvel ekki líkt við neinn annan málara í heiminum; því næst, að ímyndunarafl hans var svo ríkt, tilfinningarnar svo persónulegar, að erfitt varð að skilja hann. En þó að hugsjónir

---

*) Þessi uppdráttur sýnir Krist, sem læknar hina sjúku, og er ennþá kallaður „Hundraðgyllina uppdrátturinn“.

hans væru háar og fegurðartilfinningin næm, þá skapaði hann samt myndir, sem eru í fullu samræmi við hinn verulega heim, og þó að ímyndunaraflið væri mikið, þá eru þó öll málverk hans í eðli sínu hlutsjónir.

Hann hikar jafnvel ekki við að mála það sem ljótt er, ef honum einungis þykir það einkennilegt og áhrifamikið. Þegar hann tekur sér fyrirmynd, er hann ekki að hugsa um að andlitsdrættirnir séu fallegir, heldur að svipurinn sé hreinn og að fegurð sálarinnar komi í ljós.

Franskur rithöfundur hefir sagt um hann »að hann að eins hafi séð fegurð sálarinnar og lýti líkamans« (des beautés morales et des laideurs physiques).

Hann er skáld, sem yrkir með línum og litum, og enginn hefir sem hann kunnað að nota töframagn ljóssins. Hann leikur sér að því, að láta snöggan sólargeisla falla inn í náttmyrkrið, eða láta birtuna læðast um og blandast skugganum.

Það er þessi skifting ljóss og skugga, sem á listamálinu er kölluð »clair-obscur« og engum hefir tekist að sýna eins og Rembrandt.

Þóra Friðriksson.

Eftir kristnitökuna.

Landsstjórn Íslands og kirkja frá 1000 til 1150.

Saga lands vors á þessu tímabili virðist að vissu leyti vera enn nokkuð óljós og skoðanir vorra helztu fræðimanna mismunandi. Þess er og öll von, því að þótt meginið af fornsögum vorum mynduðust manna á milli einmitt á þessu tímabili, urðu fáar sögur til um það er gerðist á þessum tíma; hávaðinn af hinum gerðust fyrir kristnitökuna eða rétt á eftir; er vant að miða enda þeirra, sem lengst ganga fram, við 1030 (dauðaár Skafta lögsögumanns og Ólafs helga, söguöldina). Hinar dreifðu frásagnir, er vér höfum um sagnamyndunartímann sjálfan, ætlum vèr að alt hafi verið ritað eftir 1150 nema Íslendingabók Ara (†1148), en alt annað síðar, svo sem endir Ljósvetningasögu, Bandamannas., Ölkofraþáttur, saga Þorgils og Hafliða, svo og sögur hinna elztu biskupa.

Og þetta er þó kjarni »gullaldar« vorrar! Því þó að hin helztu listaverk vorra fornu bókmenta væri eigi samin fyrri en á 13. öldinni, verðskuldar þetta tímabil fremur öllum öðrum að heita gullöld Íslands. En hver er, eða hvaðan stafar þá misskilningurinn? Sá sem þetta ritar ætlar, að hinar skiftu skoðanir — eða máske rèttara sagt: ónógu skýringar á rökum og tildrögum þessarar gullaldar stafi af tvennu: ófullkomnum heimildum og fastskorðuðum skoðunum, sem ekki hafa verið nægilega rökstuddar. Samt sem áður má yfirleitt gefa vorum núlifandi sagnafræðingum þökk og heiður fyrir það, sem út er komið af

sögu landsins aftur að Sturlungatímanum; er hér einkum að minnast hinnar nýju, gullfögru bókar Jóns sagnfræðings: »Um gullöld Íslands«, og hins hugvitssama rits »um kristnitökuna«, eftir prófessor B. M. Ólsen. Báðar þær bækur fara næst þeim spursmálum, sem þessari stuttu ritgerð er ætlað að svara, ef ekki betur, þá samt ljósar en þær hafa gert. Aðalspurningin er þessi: *Hvar lágu aðalrök þess, að eftir kristnitökuna komst svo skjótt friður á hér á landi og meiri gullaldarbragur á landsstjórn, löghlýðni og kirkju en áður var?* Vil eg fyrst athuga landsstjórnina, þá kristnihaldið (kirkjuna og þá þjóðmenning, sem með henni vex á landinu) og loks um rætur og upphaf bókmentanna.

Hvað hina ágætu Gullaldarbók snertir, svarar hún alls eigi þessum spurningum, en að vísu má orðið gullöld um þetta tímabil til sanns færast. Reyndar getur ekkert tímabil hlotið það nafn nema það sé liðið og næstu aldir á eftir g y l l i það. Alt sýnist fegurra, sem fjarlægt er, en hitt gallað, sem næst er augunum. Gullöld í rèttum skilningi hefir aldrei verið á voru landi. Sé allsherjarsaga Íslands athuguð um og fyrst eftir kristnitökuna, hefir stjórn landsins verið ærið ósjálfstæð og skort bæði framkvæmdarafl og lagafylgi, eins og B. M. Ólsen færir dæmi til í sínu riti; sárfá hin stærri mál náðu fram að ganga friðsamlega og að lögum — ekkert þeirra, sem Njála segir frá, enda hafði ávalt svo gengið frá upphafi alþingis. Venjan er að treysta fremur liðsmun en lögum og ganga með fjölmenni til dóma. Og þótt dómendur væri látnir í friði, fylgdi einatt annað, sem litlu var betra en fémútur eða ofríki, en það voru lagakrókar og rangindi. Oftlega skifti og minstu hvort mál gengu fram eða ekki, því ójafnaður og ofstopi tók aftur við heima í héraði, unz vopnin voru látin skera úr málunum eins og lögin hefðu aldrei um þau fjallað. Að vísu voru þeir taldir undantekningar, sem aldrei bættu víg, eins og Víga-Styr, Vémundur kögur eða Þorgeir Hávarsson, en reglan var að bera eigi náfrændur sína í sjóði og kjósa heldur mann-

hefndir en bætur. Með miklum skarpleik sýnir B. M. Ó. að lögtaka kristninnar hafi að miklu leyti komist á sakir stjórnlegra vandræða. Þó virðist höf. hafa skoðað þann atburð fremur frá hans stjórnsögulegu hlið, en frá kristninnar, enda fylgir sú niðurlagsályktun í ritinu, að eftir að jafnvægi hins gamla goðavalds hafi verið endurreist við lagauppsögu Þorgeirs Ljósvetningagoða hafi flokkur hinna nýju goða á skömmum tíma dottið úr sögunni. Það er hvorttveggja, að hin fróðlega ritgjörð prófessorsins nær ekki lengra, enda skortir hér bersýnilega skýringu, er sýni hvaða afl það hafi verið, er svo skjótt fekk blásið burt af jörðunni þeim flokki, sem höf. hafði gert svo geigvænlegan. Höf. bendir á að alt muni hafa jafnast við það, að hið gamla goðavald heiðna flokksins vann hinn mikla pólitíska sigur, því þá hafi jafnvægið komist á aftur. En kraftar hverfa ekki, heldur breytast*). Betri er hin röksemd höfundarins, er hann segir: »Hin kristna trú safnaði öllum landslýð undir vængi sína«. En einnig þar vantar skýring við skýringu.

Engum getur dulist, að töluverður rígur hafi verið fyrir kristnitökuna milli höfðingja út af ruglingi hinnar upprunalegu goðorða- og þingaskipunar, en hins vegar dylst ekki heldur ef farið er eftir heimildarritunum: Íslendingabók Ara, Kristnisögunni, Njálu, sögum Ólafanna og öðru, að það hafi verið afl kristninnar sjálfrar og guðmóður þeirra, sem trúna fluttu, sem úrslitunum réð á alþingi árið 1000. Hinn nýi siður var svo voldugt allsherjarmál, að alt annað málafylgi varð bláber hégómi. Og þegar þannig er skoðað, breytist, að mér finst, öll afstaða málsins. Hinir kristnu menn eru hrifnir, þeir gleyma lögum og sekt, lífi og dauða, vaða inn á vígðan þingstað og stefna beint til lögbergis í prósessíu, með róðukrossa og reykelsi; þeir tala nýjum tungum, en heiðingjum vefst tunga um tönn. Þeirra Halls og Þorgeirs gætir mest sem spektar- og ráðagerðarmanna, en áræðið,

*) Ekki var það jafnvægi komið 1015, þegar barist var á alþingi.

eldurinn og lífið er hjá þeim Gizuri og Hjalta. B. M. Ó. ályktar svo, að Hjalti Skeggjason hafi verið minni vitsmunamaður en hvor hinna, Gizurar hvíta og Halls af Síðu, og sakar hann um ákefð og fljótfærni. Eg skoða Hjalta sem höfuðskörunginn við lögtöku kristninnar. Hann virðist mér hafa verið hinn eini þeirra, sem heita mátti eldheitur trúmaður og kristniboði, en var ofurhugi í skapi. Ákafamaður var hann að vísu, en ráðkænn og stiltur um leið; skal eg leyfa mér að fjölyrða lítið eitt um þetta. Heimildarritin virðast telja þá Gizur mjög jafna menn og samhenta, má og vera að svo megi kalla þá yfirleitt, enda var Gizur stórættaðri maður og — kynsælli; með hans ætt, einkum Teiti sonarsyni hans, hefir sagan mest og bezt til vor borist; mun frægð Gizurar eigi hafa minkað við það, eða hitt, að hann var afi og nafni eins hins mesta manns og ástsælasta, sem á Íslandi hefir verið borinn. En hvað sem það er, má sjá, að minning Hjalta sem nokkurs konar þjóðhetju festist betur hjá mönnum en minning Gizurar hvíta. Það var hæðarmál Hjalta, sem geymt var komandi mönnum á gjábarminum nærri Lögbergi við hlið hæðarmáls Ólafs Tryggvasonar. Af Hjalta geymdust ummæli og smásögur, en fátt um félaga hans. Allir muna hinn háskalega kviðling, er olli sekt hans. Var þá tólfunum kastað. Má af marka, að sá maður hafði ekki hérahjarta, er slíkt þorði að kveða að sjálfu Lögbergi. Annað, sem menn lengi mundu honum, var ofdirfð hans að flýta þingreiðinni. Eg skil það sem snarræði Hjalta, því að fyrir það urðu heiðingjar forviða. Skopyrði Hjalta við »blótmanninn« Runólf í Dal gat varla verið vægari hefnd fyrir sektina og það, að Runólfur sendi honum flugumanninn, sem Hjalti tók og flutti utan og sýndi með því þann drengskap, sem þá hefir verið eins dæmi. Urðu og minnisstæð orð hans, er hann kallaði til mannsins, er miðaði á hann spjótinu: »Þér liggur hálmvisk, þar sem hjarta skyldi«. Þangbrandur gaf Hjalta þann vitnisburð, »að hann væri kunnur að því að launa ilt með góðu«. B. M. Ó. segir, að Hjalti hafi verið »ver-

aldarmaður« mikill. Víst má það til sanns færast, en í fegursta skilningi orðsins hefir hann það verið. Einkum sýnir friðgerðarsagan það í sögu Ólafs helga. Konungurinn sendi Hjalta orð og bað hann koma á fund sinn. Ætlar B. M. Ó. að konungur hafi hugsað sér að nota hann til þess að ráða Ísland undir sig, en að svo hafi verið sést ekki af sögunni; en hafi svo verið, þá hefir konungur þó hlotið að skoða H. meiri vitsmunamann en í meðallagi. Tvent er til um ferð Hjalta, sem liggur nær eða næst, en það er að Ólafur digri vildi njóta ráða Hjalta til að styrkja kristinn rétt á Íslandi; svo og mætti ætla, að konungur hafi þar hjá viljað nota hann við friðgerðina við Ólaf skautkonung. Og undarlega kemur ella við sagan um félagsskap Hjalta og Bjarnar stallara, sem sagan lætur hafa fengið þennan Íslending til að vera sín önnur hönd. Eg les svo »milli línanna«, að eitt af tvennu er ekki rétt frásögnin, eða að samband þeirra félaga hafi verið ráð konungs, og að svo hafi verið benda skilnaðarorð konungs við Hjalta: »Bæta mun þat til um ferð þessa, at þú farir með þeim, því at þú hefir oft reyndr verit at hamingju«. Mun konungur hafa vitað, að kunnleikar voru milli Hjalta og Ingibjargar Tryggvadóttur, konu Rögnvalds jarls í Skörum. Þetta brást og ekki, því Ingibjörg tók Hjalta með kostum og kynjum »ok hvarf til hans«, ɔ: kysti hann, er þau fundust. Ráðsnilli Hjalta kom og glæsilega fram við hirð hins vandstilta Ólafs sænska, er var líkur Sigríði stórráðu móður sinni að ofmetnaði, ekki síður en hatri til Norðmanna. Er fátt skoplegra en samtal og viðureign Ólafs Svíakonungs og Hjalta. Höfðu og skáldin hin íslenzku vel í garðinn búið fyrir Hjalta og sagt konungi, að H. væri mestur maður »á því landi«; lét konungur sér það vel skiljast og alt féll í ljúfa löð milli þeirra. Auðvitað var það Þorgnýr lögmaður en ekki Hjalti né þeir félagar, sem lægðu rosta konungs, en að Hjalta fórst mæta vel þessi forsending er víst, enda leysti Ólafur Noregskonungur hann út með vingjöfum og blíðu að skilnaði þeirra. Síðan getur ekki Hjalta Skeggjasonar í sögum

vorum; svo eg muni til; má og vera, að hann hafi ekki orðið gamall maður, eins og títt þykir vera um afbragðsmenn og skörunga. Hafi honum auðnast lengri aldur til muna, má víst ætla, að hann hafi vel fylgt konungserindi á Íslandi í því að efla kristnina, því það var hans eigið mark og mið, en við stjórnarbrögð Ólafs helga gegn frelsi Íslendinga hefir hann aldrei verið riðinn, enda má vel vera, að hann hafi andast áður en Þórarinn Nefjúlfsson var sendur út hingað, en það var 8 árum síðar en friðgerðin fór fram, að því er talið er.

En hvað sem æfi þessa merkismanns hefir liðið, er sú ályktun alveg rétt, að minna og minna gætti ófriðarins á landi voru eftir kristnitökuna; miklu færra gerist sögulegt með vígafar og sakferli, en fleiri og fleiri vandamál ná friðsamlegum úrslitum. Þótt sagan þegi að mestu hina fyrstu öld kristninnar, nema um þá feðga, biskupana Ísleif († 1088) og Gizur († 1118), hefði Ari fróði varla þagað í sinni bók hefði stórar misfellur orðið á landsstjórn og kristnihaldi. En merkileg eru orð Ara um Skafta lögsögumann: »Á hans dögum urðu margir ríkismenn ok höfðingjar sekir eða landflótta of víg eða barsmíðir af ríkis sökum hans ok landsstjórn«. Þetta sýnir, að enn hefir þó annað veifið sótt í gamalt horf með ófrið og ójafnað. Það er og ekki kynlegt, heldur hitt, að Skafti er talinn frömuður slíkrar landhreinsunar. Allar sögur, sem nefna hann, lofa lögspeki hans, en engar nefna »ríki« hans eða harðfengi, enda lá ekkert framkvæmdarvald í höndum lögsögumanna. Samt sem áður mun Ari hafa fylgt réttri sögusögn: ofríkismál munu hafa mætt meiri mótstöðu eftir komu kristninnar en áður, ofríkismenn munu ekki hafa vaðið uppi eins og fyr, nýtt afl eða vald hefir verið komið bæði í lögrèttuna og í fjórðungsdómana. Mundi það vald hafa verið hið endurreista goðavald, ásamt meinleysi nýju goðanna? Alls eigi. Hið nýja vald hefir verið kristnin; það var hennar afl og andi, sem komið var inn á alþingi Íslendinga og inn á hvert héraðsþing, vorþing og leiðir. Nú fyrst eru nýir goðar komnir til sögunnar, ekki í

stað hinna fornu, heldur eru hinir fornu orðnir n ý i r, nýir menn; þeir hafa reist kirkjur eða hafa kirkjur í hug, eru aftur orðnir »andlegir« höfðingjar, en ekki eins og fyr til að beita oddi og eggju og eiga alt undir ofríki og vopnum, heldur kjósa hinir ríkari þeirra og spakari heldur frið og löghlýðni en vígaferli og ofstopa; hólmgöngur eru teknar úr lögum fám árum eftir að kristnin er í lög leidd og kirkjur fjölga svo fljótt að undrum gegnir, allra hugir eru gagnteknir af hinum nýja sið, hvort heldur menn meira skeyttu hans innri málefnum eða meir hinum ytri; verkefni var komið, sem varðaði alla þjóðina og hvern einstakan, og þar á ofan stóðu menn meira og minna ráðalausir: svo stórar, þýðingarmiklar og brýnar voru skyldur þær og þarfir, er hvíldu á mönnum, en svo vanþekking og — p r e s t a f æ ð i n. Hún mun einkum hafa hart að sorfið í fyrstu. Allir, sem réð til höfðu, vildu byggja og eiga kirkju, en þá skorti oftast nær bæði kunnáttu og kennimenn. Úr þessu bættist að vísu smámsaman, enda fundu höfðingjar og ríkismenn snemma hversu vel ætti við að synir þeirra eða arfar yrði lærðir og síðan vígðir til prests og þjónuðu síðan sjálfir kirkjum sínum og sköpuðu þeim m á l d a g a. Eru öll líkindi til, að þetta hafi orðið grundvöllur hinnar íslenzku þjóðkirkju. Hinir fyrstu kennimenn landsins hafa eflaust yfirleitt verið Íslendingar og þeir numið og fengið klerkdóm sinn og vígslu hjá lausa-biskupum þeim, sem Ari telur upp og segir að hér hafi dvalið lengur eða skemur fram á daga Ísleifs biskups; tveir þeirra, Bjarnharðarnir, bjuggu hér 19 ár, og voru merkismenn. Í annan stað finnast deili til, að þegar eftir kristnitökuna hafi ýmsir höfðingjar eflt kristnina alt hvað þeir gátu, eins og Þorsteinn Egilsson og frændi hans Kjartan, er jarðaður var að kirkju Þorsteins, Snorri goði, Guðrún Ósvífursdóttir, Koðrán bróðir Þorvaldar víðförla, og allir þeir höfðingjar, sem skírn höfðu tekið áður en kristni var lögtekin. Um Skafta lögsögumann sjálfan má fullyrða, að hann hafi verið kristninni voldugur bjargvættur og frömuður, eigi einungis með sinni

dáðríku 27 ára lögsögu, heldur sem vel kristinn spekingur. Hann orti drápu um Ólaf konung helga, er eflaust hefir lofað kristnistarf og skörungskap konungs, enda kvað sjálfur kristin ljóð fyrstur manna á Íslandi annar en Hallfreður vandræðaskáld. Snorri tilfærir 4 vísuorð Skafta, þessi:

Máttr es munka dróttins
mestr, aflar guð flestu;
Kristr skóp ríkr, ok reisti
Rúms hall, veröld alla.

Ef landsstjórn Íslendinga er athuguð frá þessu sjónarmiði, skilja menn vitnisburð Ara um afrek Skafta. Hitt er og vel skiljanlegt, að fráhvörf frá nýja siðnum og afturhvarf til fornrar venju með ójafnað og vígaferli hafi framan af oftlega fyrir komið. En það, sem fljótast og fastast kemur lögun á kristnina sem allsherjarfélag eða kirkju, það var hið frjálsa og þjóðlega fyrirkomulag, og þó sér í lagi það, að kennimenn héldu svo víða goðorðum og goðar urðu prestar. Við þetta uxu annars vegar metorð manna, en hins vegar ábyrgð þeirra; mun skortur kunnáttu og kennimanna mjög hafa aukið áhyggjur margra, er kirkjur reistu eða höfðu í ráði að reisa. En þó er svo að sjá, að kirkjunum hafi snemma fjölgað, og í sumum héruðum hefir kirknafjöldinn til þessa dags verið stöðugur vottur þeirrar samkepni, sem drotnað hefir víða í sveitum á fyrstu öldum kristninnar. Eigi er þess getið, að nokkur teljandi málaferli yrðu er leið á hina 11. öld, nè síðar, og eigi er getið um heiðin blót, sem bönnuð voru, nema leynt færi, enda er þess getið, að bæði sú heiðni og útburður barna hafi yfirleitt snemma lagst niður. Þó voru kristnir menn eflaust mjög umburðarlyndir við þá sem ungir voru í kristnihaldinu, og ekki eins og Hreðu-Halli, sem fann Valla-Ljóti til saka helgibrot á degi höfuðengilsins. Árið 1056 settist Ísleifur Gizurarson að stóli í Skálholti. Hann var ágætur maður og góður biskup, en átti mjög í vök að verjast, bæði sakir fjárskorts og þverúðar

landsmanna. Er svo að sjá, sem nýtt fráhvarf hafi mjög gert vart við sig um tíma á hans stjórnardögum; og þótt sagnir og heimildir skorti, má þetta vel skiljast. Úr ótal vandræðum þurfti að ráða, vald biskups bæði takmarkað af sérstöku lagi hinnar ungu þjóðkirkju, og afar óákveðið, meðan hvorki var til kristinn réttur né tíundarlög. Mun hann í ýmsum greinum hafa neyðst til að láta sér lynda það fyrirkomulag með kirkjur, kirknafé og sóknir, sem komið var; munu hinir nýju höfðingjar, sem kirkjurnar áttu, sjálfir hafa viljað ráða máldaga þeirra, tölu, sóknum og öðru; vitum vér nú ekki hvernig úr þeim efnum hefir smám saman orðið friður og samkomulag, nema hvað biskup hefir sjálfsagt áskilið sér staðfesting máldaga, eftirlit kirkna, svo og vígslu þeirra, svo og umráð yfir sakeyri fyrir kristnispell og þær sakir, sem biskupar kristninnar hvervetna áttu um að dæma. Öll tíðagerð, helgidagahald, skriftir og lausnir, og hvað annað, er hinu háa biskupsembætti tilheyrði, kom til hans ráða. En með því alt framkvæmdarvald er komið undir fylgi og fjárafla, þá er eðlilegt, að svo mildum og óríkum höfðingja, sem Ísleifur var, yrði erfiður biskupsdómurinn. Einkennileg eru orð sonar hans, Gizurar biskups, er hann mælti fyrir andlát sitt: »Grafi þér mik hvergi í nándir föður mínum, því at ek em þess eigi verðr at hvíla honum nær«. Mun hinn mikli sonur snemma hafa undrast þolinmæði föður síns og það hversu vel hann þoldi mótgerðir fyrir guðs sakir. Um Gizur og hans æfi mætti margt rita, því af honum er miklu meiri saga. En þess er engin þörf í þessari stuttu ritgjörð. Gizur fekk tíundarlögin í lög leidd, gaf Skálholt til biskupssetURS ásamt ógrynni fjár í löndum og lausum aurum, svo og hina fyrstu dómkirkju, er var þrítugað föðmum á lengd, og þar með gripi og gersemar; hann gaf og Norðlendingum lausan þeirra landsfjórðung til þess tveir yrði biskupar á landinu. Margt fleira afrekaði þessi hinn mikli og merkilegi biskup. Þá voru og uppi honum samtíða nokkrir meðal mestu ágætismanna, sem Ísland hefir alið, auk hans: þeir Sæmundur og Ari, Markús lög-

sögumaður Skeggjason, Jón Ögmundsson, hinn 1. Hólabiskup, Ketill Þorsteinsson, hinn 2. Hólabiskup og ýmsir fleiri. »Svá þótti drjúpa Ísland eftir fráfall Gizurar biskups« — segir Hungurvaka — »sem Rómaborgarríki eftir fall Gregori páfa«. Eru og talin mörg og mikil býsn, að orðið hafi á þeim missirum, og þar með manndauði svo mikill, að Sæmundur hinn fróði sagði á alþingi, að eigi hefði færri menn andast úr sótt en þá voru til þings komnir — segir Kristnisaga. En það var hið fyrra deilusumar þeirra Hafliða Mássonar og Þorgils Oddasonar. Gengu þá engin mál fram sakir ófriðar. En svo lítill var orðinn vopnaburðurinn eftir daga Gizurar, »at ein var stálhúfa á alþingi, ok reið drjúgum hver bóndi til þings, er þá var á Íslandi« (ɔ: þeir er þingfararkaupi áttu að svara).

Ófriðarár þeirra Þorgils og Hafliða virðast verið hafa þriðja fráhvarfið síðan kristnin var lögtekin; hið fyrsta á dögum Skafta, annað á dögum Ísleifs biskups og þetta hið þriðja. Á dögum hinna þriggja biskupa í Skálholti, er komu eftir Gizur: Þorláks hins eldra, Magnúsar og Klængs, er engra stórra vandræða getið af vígaferlum og styrjöldum. En á dögum Þorláks hins síðara, hins helga († 1197) fer órói og hryðjur að vaxa og upphaf andans að sýna merki þess er verða mundi. Var þá erkistóllinn kominn í Niðarós og erkibiskupar teknir að ásælast kirkjuvöldin hér á landi. Hafði þá hin versta óöld lengi staðið í Noregi og eflaust haft hin verstu áhrif á kristni og siðmenningu Íslendinga. Var bein siðaspilling orðin almenn á dögum Þorláks biskups. Þó stóð hin íslenzka kirkja lengi föst fyrir með sín sérstöku eignarráð og frelsi.

Skal eg nú til betri skýringar þessa merkilega tímabils leyfa mér að fara stuttlega aftur yfir sögu landsstjórnar og kirkju og benda á upptök bókagerðar Íslendinga.

Eftir kristnitökuna ályktа eg, eins og höfundur hins samnefnda rits, að hyggindi og hagnaðarvon hafi meðfram verið hvöt hinna kristnu höfðingja, er skarðan hlut þóttust

búa við hvað lögréttusætið og dómnefnuna snerti, að sýna tilhliðrun og friðsemi. Af hinum nýja sið höfðu þeir alls góðs að vænta, ef þeir í tíma gættu hófs og hygginda. Miklu meiri vonar- og fagnaðarhvöt hlaut þeim þó að vera kristnin sjálf, svo mikil hvöt, að það sem þeir urðu undan að láta og fórnfæra við sigur goðanna, lögðu eflaust flestir þeirra glaðir í sölurnar. Urðu þeir og brátt mjög svo nýjum önnum kafnir. Fátt var um presta og kennimenn, en margir höfðingjar knúðust bæði af hagnaðarhvöt eg trúarvon til að láta gera kirkju á bæ sínum. Var það trúa manna, að sá er það léti gera ætti ráð á jafnmargra manna sálna inntöku í himnaríki og kirkja hans gæfi mörgum rúm. Eigi vitum vér, hvernig yfirleitt hafi gengið að bæta úr prestafæð landsins hina fyrstu 4—5 áratugi, þangað til Ísleifur, er síðar varð biskup, hóf að kenna prestlingum; hitt vitum vér, að úr því gætti skortsins minna. Er líklegt, eins og áður er sagt, að hinir embættislausu, útlendu biskupar, er hér á landi dvöldu á þessu tímabili (tveir 19 ár samfleytt), hafi allmörgum kent og þá helzt höfðingjasonum. Þessa prestafæð má því skoða eins og eina af tildrögunum til þess, að kirkjubændur urðu kirkjueignarmenn og safnaðarstjórar með fullu eignarforræði (jus patronatus) fyrir kirkjum sínum. En þetta var gagnstætt lögum páfakirkjunnar (decretalia), eins og síðar sýndi sig. Hvergi í kristni miðaldanna náðu leikmenn slíku frelsi og sjálfstæði í kirkjustjórn eins og hér. Hin forna íslenzka þjóðkirkja varð og með þessu móti eins dæmi í sögu kaþólskrar kirkju. Þetta sjálfsforræði stóð í blóma alt þetta — alt of stutta — tímabil, eða nokkuru lengur; má þessu hiklaust þakka hið fegursta og friðsælasta í þessari »gullöld« forfeðranna, sem um er talað. Þessi fagra öld kristni og landsstjórnar stóð hæst á dögum Gizurar — eins og hagur Aþenuborgar forðum á dögum Periklesar. En þegar á dögum Ísleifs getur Adam af Brimum um ferð hans eftir biskupsvígslu og segir: »Að bæn landsmanna hans vígði Aðalbert erkibiskup í Brimum Ísleif, hinn helgasta mann, til biskups;

var hann sendur af því landi til páfa, og var honum haldið þar um hríð í bezta yfirlæti; lærði hann þar á meðan það er hann mætti heilsusamlega kenna lýð þeim er nýlega hafði verið snúið til kristni«. Hann bætir við (síðar) um kristnina á Íslandi: »Biskup sinn hafa Íslendingar fyrir konung, og fer allur lýður eftir bending hans; halda menn það fyrir lög, er hann býður af guðs hálfu«. Nú þótt eitthvað sé ofaukið í þessu lofi, þá sýnir það og sannar álit pálmara og annara suðurfara, sem borið hafa tíðindi héðan suður á þýðverkst land. Á þetta lof einkum við tíð Gizurar. En hins vegar má fullyrða, að hið sérstaka frelsi og sjálfræði hinnar íslenzku kristni hefir hlotið að verða lífið og sálin bæði í kirkjunni sjálfri og landsstjórninni; má og finna til þess allmörg dæmi, ef rúmið leyfði.

Á yfirreiðum sínum hafa hinir fyrstu biskupar mjög eflt og trygt völd sín með frjálsum samþyktum við höfðingja og kirkjubændur, látið þá halda fullum forréttindum sínum, en þegið vináttu þeirra og örugt fylgi í staðinn. Hin friðsamlegu afrek Gizurar biskups eru að minsta kosti óskiljandi, hafi eigi svo verið. Í lögréttu hittust aftur vinirnir, biskupar, klerkar, höfðingjar og goðar. Mun þar oftast nær alt hafa fram farið í makindum og með fullu samþykki alþýðunnar. Ófriður og lagaleysi verður fullkomin undantekning, vopnaburður legst niður, en friður og löghlýðni verður reglan. Sérlegir trúmenn urðu Íslendingar þó aldrei. Ofstæki og trúarvingl þektist lítt á þessu tímabili. Hinir venjulegu vorboðar kristinnar trúar: kraftaverk, vitranir, einsetulíf og píslarvætti gerðu lítið vart við sig á voru landi og miklu síður en annarstaðar á Norðurlöndum. Enginn Íslendingur lét sjálfráður líf sitt viljandi fyrir trúna hina kristnu, og því síður nokkur heiðingi fyrir heiðnina; en í Noregi og hvar sem var annarstaðar létu bæði heiðnir menn og ókristnir lífið í sölur ef á reyndi fyrir trú og helga dóma. Og þó verður kirkjan hér á landi fjörmeiri, framkvæmdarmeiri og löghlýðnari en annarstaðar. Hvað kemur til? Vér svörum:

frelsi og fullræði þjóðarinnar yfirleitt og kirkjunnar sér í lagi! Auðvitað er, að tæplega hefði hin íslenzka kirkja náð þeim framförum, sem hún náði — og um leið öll vor þjóðmenning — hefði páfavaldið staðið kirkjunni nær, eða erkibiskupsstóll komið í Noreg á dögum vorra fyrstu biskupa. En það varð ekki fyr en hálfri annari öld eftir lögtekning kristninnar, og það dugði. Því þótt erkibiskupkæmi rúmum mannsaldri fyr í Danmörk (í Lundi 1104), gerði það frelsi Íslands lítinn skaða.

Eitt dæmið, er sýnir hvað hin íslenzka forna kirkja þó megnaði, er það hvernig hið mikla ófriðaruppnám sefaðist á alþingi síðara sumarið er þeir Þorgils og Hafliði deildu. Hafði hvor um sig dregið að þinginu stóra herflokka og Þorgils sekur stóð með her manns ógnandi sjálfum þingstaðnum. Hafði enginn þann liðsafla, að ganga þyrði í milli þeirra, enda hafði alt verið reynt til að sefa Hafliða, sem einn vildi úrslitum ráða. Biskupa naut ekki framar, var Þorlákur Skálholtsbiskup genginn hryggur frá með kennimenn sína og klerka, en biskupslaust var á Hólum. Þá var það, að Ketill prestur frá Möðruvöllum Þorsteinsson, (Eyólfssonar, Guðmundssonar ríka) gekk til búðar Hafliða og sagði honum söguna frægu (ɔ: um það hvernig honum sjálfum lærðist að lægja ofstopa sinn og ofmetnað). Samdist þá svo, að Hafliði játaði sættum, en Ketill gekk að því að þiggja biskupskosningu Norðlendinga eftir Jón helga.

Annars dæmis úr þeirri deilu mætti einnig geta, til að sýna hvernig sumir höfðingjar létu aðra nauðsyn fremur ráða athöfnum sínum en guðsóttann eða trúna. Það er samtal þeirra Þorgils Oddasonar sumarið á undan sáttunum og Böðvars Ásbjarnarsonar fyrir kirkjudyrunum á þingi um hámessuna. Böðvar aftraði Þorgilsi frá að hreyfa sig til frumhlaups á hendur óvinar hans sakir helgi dagsins og messunnar. En eftir á kvaðst hann aldrei hafa hirt um þótt hann hefði klofið Hafliða í herðar niður um hámessuna, heldur hitt, að þeir stóðu í vopnaðri kví, og

mundu hafa verið höggnir niður óðara en Þorgils hefði reitt exi sína.

Á dögum hinna næstu biskupa eftir Gizur, Þorláks og Ketils, stóð góður friður aftur á Íslandi. Segir Hungurvaka svo: »Hann (Þorlákur Þórarinsson) lét sína mannkosti í vöxt fara, en enga þverra meðan hann lifði. . . . Hann ruddi til þess á sínum dögum, at þá var settr ok ritaðr kristinna laga þáttr, eftir hinna vitrustu manna forsjá á landinu, ok umráðum Özurar erkibiskups (í Lundi), ok váru þeir báðir viðstaddir til forráða Þorlákr biskup ok Ketill biskup; ok margt var þat annat sem þeir settu ok sömdu á sínum dögum til siðbótar landsmönnum«. Fám árum áður eða næsta áður en Gizur biskup andaðist, var byrjað at rita lögin »at Hafliða Mássonar«. Hófst þá bókaöld Íslands. Um upptök hennar hefir margt verið ritað, en fullyrða má, að hefði hin íslenzka kirkja eigi notið þess frelsis og sjálfsforræðis, er hún hafði, hefði lítil eða engin orðið bókagerðin, og hið litla verið skráð á máli allsherjar kristni, latínunni, og þó orðið óvísindalegt eins og dæmin sýndu annarstaðar. Hér á landi nutu menn þess sjálfræðis að halda fast við tungu feðra sinna, sem og geymdi sagnir þeirra, skáldskap, mannfræði og ættfræði, lög og réttindi. Það var hið glæsilegasta afrek og göfugasta þrekvirki forfeðra vorra, að þeir settu tungu sína í hásæti, en skipuðu heimsmálinu rómverska, móðurmáli Ciserós og Tertúllusar á hinn óæðra bekk. Prófessor *W. P. Ker* í Lundúnum, er á síðari árum hefir einna skarpast og skemtilegast skrifað um vorar fyrri bómentir, hann segir svo í sinni bók »The Dark Ages«, bls. 313—14: »Bókfræði Íslands í lesmáli átti bakhjarl í almennum fræðum, eins og bókfræði Íra og Vallóna. Íslendingar þektu bækur þær er þá voru kunnar í hverjum skóla erlendis, enda höfðu kirkjuræður og helgra manna æfir verið ritaðar á Íslandi á undan hinum stærri sögum. Má því eigi álíta svo, að sögurnar hafi staðið fyrir utan áhrif annara bókmenta, enda bera þær ekki einkenni fáfræði eða siðleysis (barbarism). Ef þær verða ekki samróma anda

hinnar latínsku mentunar, kemur það eigi af því, að höfundana hafi vantað reglubundna bókfræðslu«.

»Til þess að sýna hvernig Ísland tók þátt í hinum algenga miðaldafróðleik, er Hauksbók valið dæmi. Hún er blendingssafn, eins konar alfræðasafn, er íslenzkur ríkismaður hefir látið rita. Þar í er Völuspá og Landnáma, en svo fylgja mikil kynstur alls konar miðaldafróðleiks: Trojusaga, saga Goðfreðs af Monmouth og hin vinsæla vísindabók Elucidarius. Sögurnar tæmdu ekki allan anda Íslands. Landið var partur hins kristna heims og girntist hinn sama fróðleik sem t. d. Frakkland og Þýzkaland. En sögurnar eru alt að einu, ef alls er gætt, engu minna furðuverk fyrir það; íslenzkt lesmál rýrnar hvergi fyrir það að það stendur nærri almennri latínskri mentun. Sögurnar eru því stærri undur þegar þess er gætt, að frumleiki hinna íslenzku sagna var eins nærri að falla fyrir hinni sömu freistni, sem kipti vexti úr ensku bókagerðinni og nær því kæfði hina fornþýzku: freistninni að taka upp hið steingerða form hins arfgenga miðaldaskóla«.

»Öll saga Íslands er eins og kraftaverk. Nokkrir siðlitlir ríkismenn flytja búferlum frá Noregi sakir þess að landsstjórnin þar í landi fer að verða siðmentuð og afskiftasöm. Þeir nema land á Íslandi til þess að varðveita, ef svo vildi auðnast, sína fyrri siðu óbætta, hið forna frelsi. Þetta líkist stjórnleysi. En óðara fara þeir að mynda og koma sér saman um þjóðfélag; þeir setja sér lög og það mjög svo viturleg; þeir senda fulltrúa heim til móðurlandsins til að nema þar lagavenjur og færa sér síðan. Við hinu mátti heldur búast, að þeir gleymdi öllu fyrir basl og baráttu við erfiðleika hins nýja lands; að þeir hefðu orðið heimskir búrar án sagna og kveðskapar. En hið sanna var, að Íslendingar fluttu með sér mannvit Noregs. Þeir verða til þess að rita sögur konunganna og um afreksverk goðanna.... Hið sanna er, að þessir uppreistarmenn og þjóðveldi þeirra, voru vitrari, fastari fyrir, skildu betur stefnumark sitt og hvað þeir höfðust fyrir,

en nokkrir stjórnvitringar hafa gert frá falli Aþenuborgar«. Prófessor Ker sýnir skarplega framþróun sagnalistarinnar — á grundvelli hinnar föstu, viturlegu og samvizkulegu sagnaundirstöðu Ara.

Þá er sú spurning næst, hvern þátt hin fræga fornkirkja vor hafi átt í bókfræði vorri. Því má svara svo, að hún, eins og áður var sagt, lagði grundvöllinn með því stórræði, að gera sig þjóðlega og setja tungu Islendinga í hásætið. Að öðru leyti er miður rétt að þakka kirkjunni beinlínis bóka- og sagnaritunina fornu, einungis að því sé eigi gleymt, að kirkjan var handhafi þeirrar allsherjarmentunar, sem við þurfti, og að hún mest og bezt veitti höfundum bókanna fræðslu og kunnáttu. Bæði í Haukadal og Odda bjuggu lærðir menn, þótt sumir væri leikmenn, og svo hefir víða verið, og í klaustrunum og við biskupsstólana voru lærðir menn ávalt í fyrirrúmi. Þó má ekki þakka bókfræðina neinni stétt, stað eða stofnun eingöngu: Öll þjóðin var allsherjar-höfundur vorra fornbóka. Um margar hinar stærri sögur þykjast menn mega fullyrða, að lærðir menn, klerkar eða munkar, hafi síðast frá þeim gengið. Þó voru hinir frægustu höfundarnir, er vér þekkjum, þeir Snorri og Sturla, óvígðir menn, og lítt latínufróðir, að því er ætla má. Hitt er merkilegra, og stendur eflaust í sambandi við fríhyggju og stillingu klerka fornkirkju vorrar, að engin eiginleg listaverk guðfræðilegs efnis liggja eftir þá. Því að helgimannasögur og homilíur teljum vér ekki listaverk. En í skáldskap liggur eftir þá nokkur allmerk kvæði og drápur um helga menn og hluti. Merkast frá þessum öldum og fram að 14. öld eru hin svo nefndu Sólarljóð, og eru þó brot ein. Lilja er yngri, en hún er hið lang hjartnæmasta trúrækniskvæði, sem Ísland á frá fyrri öldum. Klaustrunum eigum vér — og þar með fornkirkjunni — eigi lítið að þakka, einkum klaustrinu á Þingeyrum, sem á 12. öldinni bar ægishjálm yfir öll hin klaustrin, enda var það elzt, og bezt allra klaustra í sveit komið. Þar sátu þeir Karl ábóti, er ritaði Sverrissögu, og hinir lærðu

munkar Gunnlaugur og Oddur, er rituðu margt, þ. á. m. sögu Ólafs Tryggvasonar á latínu, sína hvor. Gunnlaugur varð síðar frægur fyrir uppreist sína móti öfgum og þráa Guðmundar biskups góða. Mun honum hafa blöskrað, þótt munkur væri, þegar setja átti hvert svo kallað páfaboð ofar en fornhelg landslög og gömul kirkjuréttindi þjóðarinnar. En höfuðmaður mótstöðunnar hafði Jón Loftsson verið; var hann þá fallinn frá († 1197). Á hans dögum hófst afturförin og hin banvæna deila milli íslenzkra kirkjuhöfðingja og erkibiskupanna í Niðarósi. Þorlákur helgi átti í þungu stríði við Jón, en hann vann lítið á. Og stóð Jón þó hallur að vígi, því að systir biskups var unnusta Jóns og hann margsekur í þeim efnum eins og flestir höfðingjar hér og í Noregi á þeirri spiltu tíð. Má sjá á þeim þætti í sögum Þorláks, sem snertir viðureign hans og Oddaverja, hversu mjög hinum stórláta en frálslynda og stórvitra höfðingja svall móður þegar kirkjuvöldin voru heimt úr höndum hans og annara landsmanna: »Vera má«, mælti hann, »að páfinn sé vitur maður, en ekki er hann vitrari en vort foreldri«. Sá Jón eflaust fyrir hvernig fara mundi. Síðasta árið, sem hann lifði, var hann neyddur til að láta gera um hið ljóta Lönguhlíðarbrennumál. Mun honum þá hafa litlu betur litist á frelsi Íslands í hinum veraldlegum efnum. Kvaðst hann og aldrei hafa fengist við svo ill málefni. Skömmu seinna tók hann banasótt sína. Hann var þá staddur á öðru stórbúi sínu, Keldum, og hafði látið þar reisa klausturhús og nýja kirkju. Lét hann leiða sig út í dyr, og er hann horfði á kirkjuna mælti hann: »Þar stendr þú kirkja mín; þú harmar mik, en ek harma þik«.

Og þegar vér nú á dögum lítum til baka og dáumst að vorri »gullöld«, vorri fornu kirkju, forna frelsi og fornu bókmentum, má oss eitthvað svipĺikt detta í hug og Jóni Loftssyni forðum Með aðdáuninni fylgir eftirsjón og angurblíða.

MATTH. JOCHUMSSON.

Kormakur og Steingerður.

Kormakur hét hann. Nafnið er írskt og svo mun ættin hafa verið og eðlið. Kormakur var svartur á hár og sveipur í hárinu, hörundljós og nokkuð líkur móður sinni, mikill og sterkur, áhlaupamaður í skapi.

Kormakur var tvítugur, þegar hann sá Steingerði fyrsta sinn. Hann var þá að fara í göngur og kom í Gnúpsdal með Tósta húskarli sínum. Þar var Steingerður Þorkelsdóttir frá Tungu að fóstri. Þeir voru þar um nóttina. Þar var mikill skáli og eldar gervir fyrir mönnum. Um kveldið gekk Steingerður frá dyngju sinni og ambátt með henni. Þær heyrðu inn í skálann til ókunnra manna. Ambáttin mælti: »Steingerður mín, sjám við gestina«. Hún kvað þess enga þörf, gekk þó að hurðinni og sté upp á þreskjöldinn og sá fyrir ofan hleðann; rúm var milli hleðans og þreskjaldarins; þar komu fram fætur hennar. Kormakur sá það og kvað vísu. Hann kvað um stúlkuna, sem nú varð honum hugföst, hann kvað um þessa rist, sem kveikti »ramma ást« hjá honum, og það segir hann, að þó hann hafi ekki séð meira en þetta, þá verði þessir meyjarfætur honum hættulegir oftar en nú.

Nú finnur Steingerður að hún er sén, snýr nú í skotið og sér undir skegg Hagbarði. (Hér þarf skýringar við. Hurðin, hleðinn, virðist hafa verið fellihurð, sem gekk upp og ofan í grópi í dyrustöfunum. Bil hefir verið fyrir ofan hana og neðan. Efst á dyrustafnum hefir að líkindum verið útskorið höfuð Hagbarðs, sem frægur er í fornum kvæðum fyrir ástir hans og Signýjar. Þegar Steingerður finnur að hún er sén, fer hún ofan af þreskildinum, víkur í skotið til hliðar við dyrnar og horfir inn með dyrustafnum rétt hjá Hagbarðshöfðinu). Nú ber ljós í andlit henni; þá mælti Tósti: »Kormakur, sér þú augun utar hjá Hagbarðshöfðinu?« Kormakur kvað vísu um augun — hin björtu kinnaljós sem brunnu á hann — hann talar um hve íturvaxin hún sé, hann hafði séð alt til ökla,

þegar hún stóð á þreskildinum, og hann segir að þrá sín til hennar muni ekki eldast meðan hann lifi. Og aðra vísu kveður hann um brámánann, sem skein á hann af ljósum brúnahimni, — um hvarmatunglsgeislann, sem verði þeim báðum að böli. — Tósti mælti: »Starsýn gerist hún á þig«. Og Kormakur kvað um það, að hún hefði ekki af honum augun. Hann segir að hún verði sér minnisstæð, eins og hún stóð þarna hjá Hagbarðshöfðinu og horfði á hann.

Nú ganga þær í skálann og setjast niður. Kormakur heyrir hvað þær tala til yfirlita hans. Ambáttin kvað Kormak vera svartan og ljótan. Steingerður kvað hann vænan og að öllu sem bezt, »þó að eitt er lýti á, hárið er sveipt í enninu«. Kormakur kveður um það vísu og segir að þessari stúlku verði hann að kynnast betur. Ambáttin mælti: »Svört eru augun, systir, og samir það eigi vel«. Þetta heyrir Kormakur og kvað vísu: Víst hafi hann svört augu og dökt hár, og fölleitur sé hann; en hann hafi þó stundum komið sér eins vel við stúlkurnar og þeir sem fegri séu, því hann kunni tökin á þeim.

Þeir voru nú þarna um nóttina. Um morguninn er Kormakur reis upp, gekk hann til vatnkakka og þó sér; síðan gekk hann til stofu og sá þar engan mann og heyrði mannamál í innri stofu og snýr þangað; þar var Steingerður og konur hjá henni. Ambáttin mælti til Steingerðar: »Hér fer nú hinn væni maður, Steingerður«. Hún segir: »Víst er hann vasklegur maður«. Steingerður kembdi sér; Kormakur mælti: »Viltu ljá mér?« Steingerður rétti til hans; hún var hærð kvenna bezt. Ambáttin mælti: »Þó mundir þú miklu kaupa, að kona þín hefði slíkt hár sem Steingerður eða slík augu«. Kormakur kvað vísu. Hann segist meta annað augað í umgjörðinni björtu þriggja hundraða, og hárið sem hún greiði — fimm hundraða. Hún verði dýr. — Ambáttin mælti: »Jafnaðarþokki er með ykkur, en þó muntu dýrt meta hana alla«. Og Kormakur kvað um það vísu. Hann segist meta þessa mey, sem verði honum að grandi, á við alt Ísland, Danmörk, England, Írland og Húnaland. — Fleiri lönd mundi hann ekki í svipinn úr landafræðinni sinni.

Tósti kom þar og bað Kormak gá nokkurs. Kormakur kvað vísu. Hann segir að Tósti skuli taka hestinn sinn góða og þeysa á honum upp um heiðarnar. Hann geti slegið í hann. Sér þyki þægilegra að skrafa við Steingerði, en að elta mórauða sauði um afréttu. Vísan er svona:

Léttfæran skalt láta
— ljóst vendi mar Tósti —
móðan of miklar heiðar
minn hest und þér rinna;
makara's mér at mæla
en mórauða sauði
um afréttu elta
orð mart við Steingerði.

Tósti kvað honum það mundu þykja skemtilegra. Fer hann, en Kormakur situr að tafli og skemti sér. Steingerður kvað honum betur orð liggja en frá var sagt. Sat hann þar um daginn. — Tósti kemur af fjalli og fara þeir heim. Eftir þetta venur Kormakur komur sínar í Gnúpsdal að hitta Steingerði, og bað móður sína að gera sér góð klæði, að Steingerði mætti sem bezt á hann lítast. Dalla, móðir hans, kvað mannamun mikinn, og þó eigi víst að til yndis yrði, ef þetta vissi Þorkell í Tungu.

Þorkell spyr nú brátt hvað um er að vera og þykir sér horfa til óvirðingar og dóttur sinni, ef Kormakur vill þetta eigi meir festa; sendir eftir Steingerði og fer hún heim.

Kormakur lætur sér ekki bilt verða og venur nú komur sínar í Tungu. Þar verður hann að eiga í höggi við menn, sem Þorkell setur út til að glettast við hann og veita honum fyrisát. Lætur hann þá fjúka í kviðlingum og fer sínu fram. Einu sinni lokar Þorkell dóttur sína inni í útibúri, en Kormakur brýtur það upp og sezt á tal við Steingerði. Þegar hann fer heim um kvöldið lætur Þorkell þrjá menn veita honum fyrirsát; Kormakur fellir tvo þeirra — þeir voru bræður — en Þorkell kemst ekki til hjálpar þeim, því Steingerður tekur hann höndum. — Þórveigu móður þeirra bræðra rekur Kormakur síðan úr sveitinni. Hún kveðst skuli launa honum með því, að aldrei skuli hann Steingerðar njóta. Kormakur segir: »Því muntu ekki ráða, hin vonda kerling«.

Síðan fer Kormakur að finna Steingerði jafnt sem áður, og eitt sinn er þau tala um þessa atburði, lætur hún ekki illa yfir. Kormakur kvað þá vísu og sagði að fyr skyldu allar þjóðár renna upp í móti en hann hafni henni. »Mæl þú eigi svo mikið um«, segir Steingerður, »margt má því bregða«. En Kormakur byrjar aðra vísu og spyr hana hvern hún mundi kjósa sér að manni. Steingerður botnar vísuna. Hann segist hún vilja, ef goðin og örlögin væru sér góð. Kormakur segir: »Nú kaustu sem vera ætti;

oft hefi eg hingað mínar komur lagðar«. Nú biður Steingerður Kormak stunda til föður hennar og fyrir sakir Steingerðar gaf Kormakur Þorkeli góðar gjafir. Eftir þetta eiga margir menn hlut í, og þar kom um síðir, að Kormakur bað Steingerðar og var hún honum föstnuð og ákveðin brullaupsstefna og stendur nú kyrt um hríð. Nú fara orð í milli þeirra og verða í nokkrar greinir um fjárfar, og svo veik við breytilega, að síðan þessum ráðum var ráðið fanst Kormaki fátt um. — Sagan segir, að það var fyrir þá sök, að Þórveig seiddi til að þau skyldi eigi njótast mega. — Kormakur sækir eigi brullaupið eftir því sem ákveðið var og leið fram stundin. Þetta þykir frændum Steingerðar óvirðing, er hann bregður þessum ráðahag, og leita sér ráðs.

Verður það úr að Þorkell giftir dóttur sína í skyndi manni sem Bersi hét. Hann bjó vestur í Saurbæ í Dalasýslu. Bersi var auðugur maður og góður drengur, mikill fyrir sér, vígamaður og hólmgöngumaður. Hann var þá ekkjumaður. Þetta var mjög gert í móti vilja Steingerðar. Engar fregnir fóru af brúðkaupinu fyr en það var gengið um garð. Steingerður sendi mann á fund Kormaks, en sendimanni var tvívegis snúið aftur. Ríður nú Bersi með Steingerði, en sendimaður fer og segir Kormaki tíðindin. Kormakur hlóð vegg og barði með hnyðju. Hann brást við skjótt, tekur hest sinn og vopn og söðulreiði. Þorgils bróðir hans spyr: »Hvað skaltu nú bróðir?« Kormakur kvað vísu:

Brátt hefir Bersi sótta —
beiðir hana á reiða
Valkjósanda at vísu
víns*) — heitkonu mína
þás unni mér manna
— mist hefik fljóðs ens tvista —
þá kystak mey mjóva —
mest — dag lengi flestan. —

Þorgils mælti: »Óvarleg för er þetta, því að Bersi mun kominn til heimilis áður þér finnist, en fara mun eg með þér«. Kormakur kvaðst fara skyldu og bíða engis manns; stígur þegar á hest sinn og hleypti alt það er hann fekk. Þorgils fær sér brátt manna,

[1]) Valkjósandi = Óðinn; Óðins vín = skáldskapur; Valkjósanda víns beiðir = skáld. Skáldið á sannarlega að láta hana ríða með sér, nema hana á brott. (Bugge).

urðu þeir saman átján; þeir koma eftir Kormaki á Hrútafjarðarhálsi og hafði Kormakur þá sprengt hest sinn; snúa þeir fram að bæ Þórveigar kerlingar, er Kormakur hafði gert héraðsræka, en Bersi skotið hlífiskildi yfir; þeir sjá að Bersi er kominn á skip Þórveigar. Önnur skip, sem á landi voru, hefir kerling látið meiða og lánar þeim Kormaki með illindum gamalt lekahrip fyrir ærið fé; en er þeir voru skamt frá landi komnir fyllir skipið undir þeim og komust þeir með nauð til sama lands. Ríða þeir þá inn fyrir fjörð, en ná ekki Bersa fyr en hann er kominn heim til sín og hefir safnað að sér mönnum. Ekki varð neinum sættum á komið. Kormakur býður Bersa hólmgöngu á hálfsmánaðarfresti. Bersi kveðst koma munu. Eftir þetta fer Kormakur að leita Steingerðar um bæinn og finnur hana, telur hana hafa brugðist sér er hún vildi öðrum manni giftast. Steingerður segir: »Þú ollir fyr afbrigðum, Kormakur, en þetta var þó ekki að mínu ráði gjört«. —

Eftir þetta fara þeir Kormakur heimleiðis. — Hólmgöngu þeirra Bersa lauk svo að Kormakur skeindist á þumalfingri. Bersi heimti hólmlausn. Kormakur kvað honum goldið mundu verða fé, og skildust við þá kosti.

Steinar móðurbróðir Kormaks tekur nú að sér fébæturnar fyrir Kormak. Skorar hann Bersa á hólm. Lauk því svo að Steinar hjó til Bersa og kom á skjaldarröndina og hljóp af skildinum og á þjóhnappa Bersa og rendi ofan eftir lærunum í knésbætur, svo að sverðið stóð í beini og féll Bersi. Steinar mælti þá: »Nú er goldið féð fyrir Kormak«. Eftir þetta var Bersi færður heim í Saurbæ og lá hann lengi í sárum. Við þessa atburði lagði Steingerður leiðindi á við Bersa og vildi skilja við hann, og er hún var búin til brottfarar gengur hún til Bersa og mælti: »Fyrst varstu kallaður Eyglu-Bersi, en þá Hólmgöngu-Bersi, en nú máttu að sönnu heita Rassa-Bersi«, og segir skilið við hann. Steingerður fer norður til frænda sinna. —

Þorvaldur hét maður og var kallaður tinteinn. Hann var maður auðugur og hagur, skáld og engi skörungur í skaplyndi. Þorvaldur tinteinn bað Steingerðar og að frænda ráði var hún honum gefin og ekki með hennar mótmæli. Þetta var samsumars og Steingerður gekk frá Bersa. Þessi tíðindi frétti Kormakur og lætur sem hann viti eigi. Litlu áður hafði Kormakur flutt varnað sinn til skips og ætlaði utan og báðir þeir bræður. Einn morgun snemma ríður Kormakur frá skipi; fer að finna Steingerði og talar við hana; biður hana gera sér skyrtu; hún kvað enga þörf komu

hans, kvað Þorvald eigi mundu þola hefndalaust eða frændur hans. Kormakur kveður vísu, segist ekki mega til þess hugsa að hún skyldi vera gefin tindráttarmanni, sér stökkvi varla bros síðan faðir hennar hefði fastnað hana bleyðunni —

»síz þik fastnaði frægja
faðir þinn blotamanni«.

Steingerður mælti: »Auðheyrður er fjandskapur í slíku og mun eg segja Þorvaldi hróp þitt og er slíkt engum manni sitjanda«. En Kormakur segist vera ósmeykur við Þorvald; hann skuli níða hann »svo að steinar fljóti«. Eftir þetta skilja þau með engri blíðu og fór Kormakur til skips. Sigla þeir bræður til Noregs og voru með Hákoni Aðalsteinsfóstra um veturinn. Um sumarið eftir leggjast þeir í hernað og vinna mörg stórvirki. Þegar þeir komu aftur var Hákon látinn, en Haraldur gráfeldur kominn í staðinn. Vingast þeir við hann og fara með honum í hernað. — Oft verður Kormaki að minnast Steingerðar á þessum herferðum sínum. Þegar ilt er veður og hrím leggur í seglið minnist hann þess hve ójafnt sé skift með þeim Þorvaldi tinteini. Þá óskar hann að honum væri engu hlýrra hjá Steingerði. Þorgils mælti: »Getur þú hennar nú jafnan, en þá vildir eigi fá er buðust kostir á«. Kormakur segir: »Meir olli því vondra vætta atkvæði en mín mislyndi«. Nú sigldu þeir að hömrum nokkurum; hlóðu seglum við mikinn háska. Kormakur mælti: »Vel mætti Þorvaldur tinteinn hér vera hjá oss«. Þorgils segir brosandi: »Það er líkara að hann uni nú betur í dag en vér«. »Eigi er þá sem skyldi«, segir Kormakur. — Annað sinn er Kormakur minnist Steingerður í vísu, segir bróðir hans: »Aldrei kemur þú í þá mannraun að þér komi eigi jafnan í hug Steingerður«. Kormakur segir: »Alllítt fyrnist mér það enn«. — Þorgils finnur að Kormakur svaf lítið jafnan og spurði hví það sætti. Þá kvað Kormakur vísu. Í eilífri óró hafsins sér hann ímynd ástar sinnar til Steingerðar. Og þó er sá munurinn, að sævarbrimið skellur upp að bröttum sjávarhömrum og hnígur svo aftur í haf út, en hugur hans snýst alt af um Steingerði. Hann hugsar um hana andvaka um nætur, og komi honum dúr á auga, dreymir hann hana — og saknar hennar þegar hann vaknar. Vísan er svona:

Brim gnýr bratta hamra
blálands Haka strandar;
alt gjalfr eyja þjalfa
út líðr í stöð Víðis.
Mér kveðk heldr of Hildi
hrannbliks en þér miklu
svefnfátt; sörva-Gefnar
sakna munk es vaknak.*)

Vill nú Kormakur ekki annað en að þeir hverfi heim til Íslands aftur. Þeir láta í haf og fá harða útivist. Minnist þá Kormakur stundum Tinteins og gerir gabb að honum. Þeir koma um síðir utan að Miðfirði. Þeir kasta akkerum nær landi; þeir sjá á land upp hvar kona ríður. Kormakur kennir Steingerði og lét skjóta báti og rær til lands, gengur skjótt frá skipi og fær sér hest, ríður til móts við Steingerði og þegar er þau finnast hleypur Kormakur af baki og tekur hana ofan og setur niður hjá sér; hrossin ganga frá þeim og líður á daginn og kemur að myrkri. Steingerður mælti: »Mál er að leita að hestum vorum«. Kormakur kvað lítils mundi við þurfa og litast hann um og sér hvergi hrossin, en þau höfðu vafist í einu lækjarfari skamt frá því er þau sátu. Nú fer nótt að hendi; taka þau á sig göngu og koma til lítils bæjar og var við þeim tekið og veittur beini slíkur sem þau þurftu. Um nóttina hvíldi sínum megin bríkar hvort þeirra. Kormakur kvað vísu um það að nú hefðu hin reiðu örlög sett þau sitt hvorum megin bríkar og hvort þau ættu ekki heldur að ganga glöð í eina sæng. Steingerður kvað betur að eigi bæri saman fundi þeirra. Kormakur kvað vísu og minti Steingerði á að þau hefðu sofið saman í húsi fimm grimmar nætur og hefði hann legið hverja nótt í rekkju sinni án allra faðmlaga og hugsað fátt. Steingerður mælti: »Liðið er þetta og get eigi«. Kormakur kvað vísu:

Heitar hellur fljóta
hvatt sem korn á vatni,
— enn emk auðspöng ungri
óþekkr — enn bjöð sekkvisk,

---

*) Haki = sækonungur; Haka bláland = sjór; eyja þjalfi = sjór; Víðir = Ægir; hrannbliks Hildur og sörva-Gefn, kvenkenningar.

færask fjöll en stóru
fræg í djúpan ægi: —
auðs áðr jamnfögr tróða
alin verði Steingerði*).

Steingerður kvaðst eigi vilja háð hans, en Kormakur svarar því með vísu um það að oft hafi sig dreymt fyrir því að hún mundi þó faðma hann um síðir. Steingerður segir: »Það skal eigi verða ef eg má ráða og skildist þú svo að eins við þau mál að þess er þér engi von«. Nú sofa þau af um nóttina. Um morguninn býst Kormakur í brott, finnur Steingerði, tók af hendi sér fingurgull og vill gefa henni. Hún mælti: »Tröll hafi þig allan og svo gull þitt«. — Ríður Kormakur heim og líkar heldur illa við Steingerði. —

Um veturinn fer hann norður í Svínadal að finna Steingerði. Varð úr því mikill fjandskapur milli Kormaks og þeirra bræðra, Þorvalds tinteins og Þorvarðs. Gekk Kormakur tvívegis á hólm við Þorvarð og hafði sigur. Steingerður var viðstödd í fyrra skiftið. Er hólmgöngunni lauk gekk Kormakur til hennar. Honum var orðið varmt og tók af höfði sér hjálminn. Hann þerrir af sér sveita á möttulskauti Steingerðar og kvað vísu að vanda. Kormakur bað Steingerði með sér fara; hún kvaðst munu skipa um menn og skiljast þau og unir hvorttveggja illa við. Þorvarður er þangað færður og bindur hún meiðsl hans. Kormakur hittir nú jafnan Steingerði. Þorvarði batnar seint. Þórdís spákona fræðir hann um það að honum væri það helzt til heilsubótar að halda álfablót og hafa til þess graðung þann er Kormakur hafði höggvið er hann gekk af hólminum. Kormakur lætur það ekki falt nema hann fái fyrir baug þann er Steingerður átti og verður það að kaupum. Kormakur kveður vísu um það að nú muni Steingerður spyrja um hringinn sinn, er þeir komi með graðunginn:

Hvars nú baugr enn brendi?
— böl ólítið drýgjum —
hefr hann sveinn enn svarti,
sonr Ögmundar, skaldit.

---

*) auðspöng og auðs tróða eru kvenkenningar; bjöð = jörð. Skáldið talar hér um heimslit.

Þetta fer sem Kormakur gat til að Steingerði líkar illa er þeir höfðu baugnum lógað.

Ekki hélzt Kormaki lengi á hringnum. Um vorið ætluðu þeir bræður utan. Þá er þeir voru búnir fer Kormakur að finna Steingerði og áður en þau skilja kyssir Kormakur Steingerði tvo kossa heldur óbrapallega. Verður hann að láta af hendi hringinn í bætur. — Nú fer Kormakur utan og með honum Þorgils bróðir hans og komu til hirðar konungs; var þar vel við þeim tekið.—Þess er getið að Steingerður biður Þorvald tintein að þau skyldi utan. Hann kvað það eigi ráðlegt, en má þó eigi synja henni. Ráðast þau til ferðar og komu um haf og settu víkingar að þeim og vildu ræna þau og taka í brott Steingerði. Þess verður Kormakur vís og fer til og veitir þeim lið svo að þau héldu öllu fé sínu. Komu þau síðan til konungshirðar og einn dag var það er Kormakur gekk um stræti; sá hann Steingerði sitja í skemmu einni og gekk þar að og sat hjá henni og talaði við hana og kysti hana fjóra kossa. Þorvaldur varð var við það og brá sverði; síðan hlupu konur í milli og var sent eftir Haraldi konungi. Hann kvað vant munu til að gæta með þeim — »en gera mun eg sætt með ykkur«. Þeir játtu því. Konungur mælti: »Einn koss skal vera fyrir það er Kormakur veitti þér lið í landtöku, en fyrir annan það er Kormakur sótti Steingerði, en fyrir tvo kossa tvo aura gulls«.

Einn dag er Kormakur gekk á stræti sá hann Steingerði, víkur til hennar og biður hana ganga með sér; hún neitar því; þá kippir Kormakur henni að sér; hún kallar til liðs sér; konungur var nærstaddur og gengur til og þótti undarleg þessi för og tók hana af honum og mælti til hans stuttlega. Konungur gerði sig reiðan, en Kormakur er þó með hirð hans og kemst brátt í vináttu við konung og var kyrt um veturinn.

Eftir um vorið byrjar Haraldur konungur ferð sína til Bjarmalands með miklu liði. Kormakur var skipstjórnarmaður í þeirri ferð og á öðru skipi var Þorvaldur. Og er þeir sigldu nær í sundi einu laust Kormakur hjálmvelinum við eyra Þorvaldi og féll hann frá stýrinu í rot; skip Kormaks rendi við er það misti hjálmvalar. Steingerður sat áður hjá Þorvaldi og tók til stýris og stýrði á flatt skip Kormaks. Skipinu hvelfir undir Kormaki og hans mönnum varð skjótt borgið er margt manna var við. Þorvaldur rétti við og snúa áleiðis ferðinni; býður konungur sína gerð á málinu og því játtu þeir báðir. Konungur lét jafnt högg Þorvalds og hrakning Kormaks. Þeir komu um kveldið við land; sat konungur og menn

hans í snæðingi. Kormakur sat utar við dyr í tjaldinu og drakk tvímenning á Steingerði.

Er heim kom úr leiðangrinum býr Þorvaldur tinteinn skip sitt til Danmerkur og Steingerður með honum. Litlu síðar fara þeir bræður sömu leið. Hitta þeir Þorvald, og höfðu þá víkingar rænt öllu fé hans og tekið Steingerði. Ráðast þeir bræður á víkinga og ná Steingerði og færa hana Þorvaldi. Þorvaldur bað Steingerði nú fara með Kormaki; sagði hann drengilega hafa eftir sótt. Kormakur kvað það vilja sinn. Steingerður kvaðst ekki skyldu kaupa um knífa. Kormakur kvað og ekki þess mundu auðið verða; kvað illar vættir því snemma hafa skirt eða ósköp, og bað Steingerði fara með bónda sínum.

Fóru þau heim til Íslands.

En þeir bræður fóru og herjuðu um Vesturlönd. Þar féll Kormakur — um þrítugt að aldri — ef sögunni má trúa.

Í síðustu vísunni, sem til er eftir hann, minnist hann Steingerðar eins og í hinni fyrstu.

Þetta var fyrir 9—10 öldum. En ástir Kormaks og Steingerðar gleymast ekki. Glæður þeirra lifa enn í vísum Kormaks. Hin stutta, hraðorða frásögn sögunnar geymir myndir þeirra — hverfular skuggamyndir á rökkurtjaldi löngu liðinnar aldar. Myndir manns og konu, sem sjást og unnast, finnast og skilja, kyssast — og hverfa. Saga þeirra er: aðdráttur og hrinding, ástin sem tekur og ástin sem sleppir um leið og hún fær handfestu, því að:

Ástin hefir hýrar brár,
en hendur sundurleitar;
ein er mjúk en önnur sár,
en þó báðar heitar.

Kormakur. — Skáldið, sem elskar frá fyrsta augnakasti; skáldið, sem fagur fótur vekur æfilanga ástarþrá; skáldið, sem ástin verður að lofsöngsljóðum um unnustuna; skáldið, sem hefir óbeit á öllum böndum; skáldið, sem unnustan er næst þegar hún er fjærst; skáldið, sem á ódauðleg ástarorð á vörum, en flýr framkvæmdirnar; skáldið, sem gleymir því stundum, að konan hefir bæði sál — og líkama.

Og Steingerður. — Konan, sem undir eins verður starsýnt á skáldið, fölleita með svörtu augun; konan, sem vill sjá sjálfa sig í ljóðum hans, dregst að honum af duldri þrá eins og hálfkveðinni vísu, sem kitlar eyrað og bendir inn í nýja heima; konan, sem er ung og hraust og sterk — getur haldið karli föður sínum föstum ef hún vill — og lætur sér því ekki lynda ljóðin ein; konan, sem vill heldur verkin en orðin og biður tröll hafa þann mann sem kveður um hana ódauðleg ljóð — hinum megin við bríkina; konan, sem hrindir skáldinu frá sér, en dregst að honum aftur eins og óráðinni gátu; konan, sem stýrir á flatt skip hans og hvolfir því, en drekkur með honum tvímenning að kvöldi; konan, sem kyssir nauðug og þó viljug; konan, sem að lokum bregður blæju hálfkæringsins yfir sviknar vonir — og fer heim með bónda sínum. —

Kormakur og Steingerður lifa enn!

GUÐM. FINNBOGASON.

Ritdòmar.

JÓN JÓNSSON: GULLÖLD ÍSLENDINGA. Menning og lífshættir feðra vorra á söguöldinni. Alþýðufyrirlestrar með myndum. Kostnaðarmaður Sigurður Kristjánsson. Rvík 1906. Verð 4 kr.

»Eigi er enn fult skarðið í vör Skíða; en þó hefir nú stórum umbæzt«. Það er ekki ofsögum sagt, að íslenzk alþýða hefir farið sorglega varhluta af fræðibókum um fornöld sína, lipurt og ljóslega sömdum við almanna hæfi. Vísindamann vorir hafa flestir riðið fyrir ofan garð, verið vaknir og sofnir í rannsóknum og hávísindalegum ritdeilum, en hirt minna um hitt að opna bændum og búaliði útsýn yfir menningu feðra sinna. Þeir hafa ætlast til að þeir rötuðu af sjálfsdáðum. Og hverjar hafa afleiðingarnar orðið? Þær þekkja engir betur en við alþýðukennarar. Mér liggur við að fullyrða, að annað tveggja sé svartnætti eða blóðlitur fyrir augum flestra af nútíðarkynslóð vorri, er þeir renna sjónum aftur til fornaldarinnar — eina tímabilsins í sögu þjóðarinnar, er vel er til þess fallið, að vekja göfugar hugsjónir og einlæga þjóðernistilfinningu. Ekki vantar það, að víða standa útgáfur Sigurðar Kristjánssonar í gyltu bandi á hillum manna. En sumir snerta þær aldrei; hafa keypt þær af óljósri þjóðrækt eða fyrir siðasakir. Aðrir hafa að vísu sint þeim meira eða minna; þeir hafa fengið nokkra nasasjón af fornaldarlífinu, tileinkað sér áferðarmesta einkennið á því, heyrt þær raddirnar, er hæst láta: heróp og vopnabrak, og séð þann litinn, er skáldin og sagnamennirnir tíðast nefna: blóðlitinn. Hitt, sem liggur á bak við rósturnar og vígaferlin: trúbrögð og hugsjónir, hversdagssiðir og atvinnuhættir, listhæfi og íþróttir, í stuttu máli hið fjölbreytta, síkvika bárublak þjóðlífsins er þeim dulinn heimur.

Alþýðu manna nú á dögum er það ofætlun að sökkva sér svo af eigin ramleik niður í fornritin, að einhlítt sé til fullkomins skilnings á fornmenningunni. Nú er ekki svo framar sem fyr, er

sögur og rímur voru svo að segja einu bækurnar veraldlegs efnis, sem stóðu almenningi til boða; nú er um auðugri garð að gresja, og það því fremur þeim sem tekur óðum að fjölga, sem notið geta útlendra bóka. Því er þess nú orðin margfalt meiri þörf að laða lesendur að líflind íslenzks þjóðernis, fornbókmentunum, með alþýðlegum ritum um merkustu atriðin í lífi feðra vorra.

Í þessu efni hefir próf. Finnur Jónsson riðið á vaðið, er hann reit bókmentasögu sína þá, er út kom fyrir skömmu.

Og nú hefir Jón sagnfræðingur Jónsson — er flestum mun að góðu kunnur af riti sínu Íslenzkt þjóðerni — fylt annað skarð, er helzt til lengi hefir verið autt, með því að rita alþýðlega handbók við fornsögurnar. Gefur hann þar glögt yfirlit yfir menningu þjóðar vorrar á gullöld hennar, frá landnámstíð, til þess er kristni var á komin. Alla helztu þættina rekur hann: Hann ritar um landstjórn og löggjöf, um trúbrögð og lífsskoðun, skáldskap og sagnalist, verzlun og atvinnuhætti, húsakynni og klæðnað, íþróttir og leika, og loks um heimilislíf manna frá barnæsku til ellidaga.

Bókin á það skilið, að henni sé tekið tveim höndum, því að hvorttveggja er, að hún bætir úr brýnni þörf, enda hefir hún flesta góða kosti til að bera, þá er alþýðubækur megi prýða: hún er rituð af hlýrri tilfinningu fyrir efninu, málið rösklegt, framsetningin skýr og látlaus. Það er svo sjaldgæft, og þeim mun elskulegra, að hitta fyrir sér íslenzka fræðibók, er snýr sér ekki að köldu hyggjuviti einu saman, heldur talar jafnframt ísmeygisrómi tilfinningamálsins. Höfundi lætur manna bezt að slá á strengina, að vekja þann geðblæ í huga lesandans, sem móttækilegastur er fyrir það, er skýra skal frá. Eru inngangsorðin að flestum köflunum fimlega samin og vel til þess fallin, að gera mönnum hugljúft efni kaflans, og sýna þeim það sem einn reit í myndinni, sem lið í heildinni.

Auðvitað má finna ýmislegt smávegis að þessari bók sem öðrum. En ekki hirði eg að telja margt af slíku tægi, því að flest er það næsta meinlaust. Efnið er víðtækt, og því eðlilegt, að höfundur fari fljótt yfir sögu, úr því hann kaus að leggja svo mjög land undir fót um sinn; það úrræði má bæði lofa og lasta. En eitt er víst, að kaflinn um tímatal hefir orðið um of útundan; á honum er næsta lítið að græða; efnið er lítt kannað, og því hefði verið æskilegt, að maður með jafnglöggu auga og lipru ímyndunarafli hefði skygnst þar betur undir skörina.

Efnisvillur eru fáar, að því er eg hefi kunnað um að dæma, enda treður höfundur óvíða nýjar brautir, — sem ekki er við að búast í alþýðlegum fyrirlestrum — heldur styðst með hagsýni við helztu vísindarit um hinar ýmsu greinar efnisins, jafnframt því er hann vitnar til helztu söguataða. Fjarri fer því, að eg vilji telja höfundi þau atriði til synda, er tvísýni leikur á, enda þótt eg geti eigi staðið sama megin að. Svo er t. d. um vestræn áhrif, um elztu skipun alþingis, um skála o. fl. — Skýlaus missögn er það aftur á móti hjá höfundi (bls. 17), að Helgi magri hafi numið »Eyjafjarðarsýslu alla«. Hann nam meira. »Eyjafjörð allan milli Sigluness og Reynisness«. Höf. setur uppruna orðtakanna »forn goðorð og full« og »óslitin þing« í samband við stofnun fimtardómsgoðorðanna, og svo hafa sumir gjört áður (s. 40). En það er allsendis rangt og þvert ofan í orð Grágásar, einu heimildarinnar, sem byggjandi er á í þessu efni. Í upphafi þingskapaþáttar segir svo: »*Þau eru full goðorð ok forn, er þing vóru þrjú í fjórðungi hverjum, en goðar þrír á þingi hverju; þá vóru þing óslitin*«. Þetta er mælt í mótsetning við goðorðin í Norðlendingafjórðungi, því að þar voru upphaflegu þingin orðin (eftir 965) »slitin« sundur í fjögur. Jafnskýrt er að orði kveðið í öndverðum lögréttuþætti: »Þeir menn 12 eigu lögréttusetu ór norðlendingafjórðungi, er fara með goðorð þau 12, er þar vóru þá höfð, er þeir áttu þing 4, en goðar 3 í hverju þingi. En í öllum fjórðungum öðrum þá eigu menn þeir 9 lögréttusetu á fjórðungi hverjum, er fara með ***goðorð full ok forn þau, er þá vóru þrjú í várþingi hverju, er þing vóru þrjú í fjórðungi hverjum þeirra þriggja;*** enda skulu þeir allir hafa með sér mann einn ór þingi hverju enu forna, svá at þó eignist 12 menn lögréttusetu ór fjórðungi hverjum. ***En forn goðorð norðlendinga öll eru fjórðungi skerð at alþingisnefnu við full goðorð önnur öll á landi hér***«. Er unt öllu skýrara að setja orðtakið »full goðorð ok forn« í mótsetning við norðlenzku goðorðin en hér er gert? Enda er orðtakið á fullum rökum bygt í þessum skilningi með tilliti til hlutdeildar í alþingisnefnu. Ákvæðið lýtur að því, að koma á jöfnuði milli fjórðunganna í heild sinni. En réttur hvers einstaks goða verður þar fyrir engan veginn jafn hvorki lögréttuskipanar né dómnefnu. Norðlenzku goðarnir 12 mættu í lögréttu með 24 nefnda menn, en hverir 9 úr hinum fjórðungunum með 21, er þeir beinlínis höfðu til nefnt, og 6, er þeir gátu hlutast til um útnefning á. Hlutfallið var:

Nl.-fjórð.: 12 goðar ⋖ 24 nefndir menn.
Sl.-fjórð.: 9 goðar ⋖ 18+3 (+6) = 27 n. m.

Til jafnaðar fylgdu þá að eins 2 menn hverjum goða úr Nl.-fjórðungi til lögréttusetu, en 3 menn hverjum goða hinna fjórðunganna. — Í dómnefnu höfðu og norðlenzku goðarnir smærri hlutdeild en hver hinna. Þar var hlutfallið:

12 goðar — 9 dómendur
9 goðar — 9 dómendur.

— Hitt má vel vera, að hið fyrra orðtakið (»full goðorð«) hafi, er tímar liðu fram, jafnframt getað táknað mótsetningu við fimtardómsgoðorðin; en upphaflega munu bæði orðtökin vera runnin frá lagaákvæðum þeim, er gjörð voru um hlutdeild fjórðunganna í alþingisnefnu, eftir að þingum og goðorðum hafði verið fjölgað í Norðlendingafjórðungi.

Á bls. 331 segir svo: »Tíðast voru skildirnir aflangir og hjartmyndaðir«. Að því er til hins heiðna tíma kemur, hygg eg þetta engan veginn rétt. Skáldakvæðin virðast bera þess skýran vott, að hið almenna norræna skjaldarlag hafi verið kringlótt (sbr. heitin sól, máni, tungl, hvel o. s. frv. í skjaldarkenningum). Ýmislegt bendir til, að aflöngu skildirnir séu af frakkneskum (frankisk) uppruna, og hafi þeir ekki farið að tíðkast að neinu ráði á Norðurlöndum fyr en í lok 10. aldar í fyrsta lagi. Orðtakið norrænn skjöldr táknar eflaust hina fornu, stóru, kringlóttu skildi, sumpart í mótsetningu við útlenda baugskildi svo sem törgur, er voru miklu minni, sumpart til aðgreiningar frá aflöngum skjöldum. Alment voru norræn vopn stærri og ramgerðari en vestræn. — Um spjót kemst höfundurinn svo að orði, að það »sé eingöngu lagvopn, þótt það einnig á stundum sé notað sem skotvopn«. Hvorttveggja notkunin virðist jafn algeng; en eigi endilega að skíra spjótið sérstöku flokksheiti, liggur nær að kalla það skotvopn, því að sú notkun spjóta mun upphaflegust. — Rétt mun það, að axir »(nær) alnar fyrir munn« muni ofmælt, en víðar kemur það fyrir en á einum stað í fornbókmentunum (Gull. 28; Eg. $80_{,20}$; Laxd. 235).

Höf. getur þess (bls. 345), að vetrarmánuðirnir væri eigi kendir við ákveðin störf, eins og flestir sumarmánaðanna. Þetta er eigi nákvæmt. Fyrsti vetrarmánaðanna nefndist gormánuður, og hefir flestum þótt vafalaust að það nafn lúti til sláturstarfa. Um miðvetur er hrútmánuður, og stendur nafn hans í sambandi við það starf fjárgeymslumanna, að hleypa til ásauða.

»F a n g a r i« (s. 415) ætlar höf. að þýði veiðimaður. Orðið kemur fyrir í Svarfd. sem auknefni manns, er var mikill á lofti af kröftum sínum og fimleika og skoraði á aðra menn til f a n g- b r a g ð a. Er því sanni nær, að það þýði glímumaður.

Ganga mundi það hótfyndni næst að fetta mjög fingur út í orðfæri höfundarins á bók þessari. Það er í stuttu máli tilgerðarlaust, lipurt, rösklegt og víða tápmikið með afburðum. En því tilfinnanlegra er það, þá sjaldan lesandinu hnýtur um óvönduð eða dönskukend heiti og setningar eða jafnvel rangar orðmyndir. Sem dæmi þess má nefna:

Bls. 15: »Þeir — — settu þær (öndvegissúlurnar) niður *á* hinum nýja bústað sínum *sitt* hvorum megin við öndvegi« (sbr. bls. $28,_9$), f. »í — — sína hvorum megin«.

Bls. 71: »Dalhvarf þetta er nefnt Búðarlág, og *hér finnast* leifarnar af hinum forna þingstað«, f. »þar hafa fundist«, eða »þar getur að líta«.

Bls. 214: »Táknunarhenging Óðins«. Skárra hefði verið dularhenging (sbr. dulmæli = óljós orðtök, er fela í sér líkingu, þ. e. tákna annað en þau benda beint til).

Bls. 365: »Í *ýtrustu* neyð«, f. þegar í nauðirnar rak.

Rangar fallmyndir eru lund*i*, þolf. flt., f. lund*a* (bls. 201) og föður*s* f. föður (bls. 364 og 367); má vera að hin fyrri sé prentvilla.

Smáprentvillur hirði eg eigi að greina, svo sem þótt*i* f. þótt (bls. 82), gnæð f. gnægð (199), spottið f. sprottið (201), enda eru þær ekki ýkjamargar. Meinlegri eru fjárfram*lega* f. -laga (28), hosnaster*ka* f. hosnaster*ta* (318) — þetta hlutarheiti kemur að eins einu sinni fyrir — og Krákunesskógur f. Krákunefsskógur á bls. 9, þar sem skógar í fornöld eru taldir; síðar kemur orðið tvisvar í réttri mynd.

Þá er að geta hins eina verulega, er mér fyrir mitt leyti fellur miður við bók þessa, en það er stafsetningin á greinum þeim, er höf. tilfærir úr fornritunum. Þær eru eins og gefur að skilja saman komnar úr ýmsum áttum, sumar teknar eftir útgáfum með »normal«-réttritun, aðrar eftir ramvísindalegum útgáfum, er fylgja nákvæmlega stafsetning einhvers höfuðhandrits. Hér ægir því saman allri stétt. Að réttu lagi var ekki nema um tvent að gjöra, annaðhvort að rita tilvitnanirnar með normal-stafsetning, eða snúa þeim til nútíðarmáls sem mest, og er hið síðara að minni skoðun langheppilegast í alþýðuritum. Hitt nær ekki neinni átt, að vera í slíkum bókum að að eltast við gluudroðarithatt forura handrita.

Eða má það ekki heita, að gefa alþýðu manna steina fyrir brauð, að bjóða henni griðamál hin fornu með stafsetning Konungsbókar, t. d.:

a lande eþa lege.
scipi eþa asciðe.
ihafe eþa a hestzbake
arar miðla
eþa avstscoto.
þopto eþa þilio
ef þarfar gervaz.

Og sérstaklega þykir mér það illa farið um þennan forna formála, sem fyrir fegurðar sakir ætti það skilið, að hvert mannsbarn á Íslandi lærði hann utan bókar. Að sýna hann í svona dulargervi er nær því ver farið en heima setið; flestir lesendur hlaupa blátt áfram yfir hann. Brýna nauðsyn ber til að ryðja greiða braut milli fornra og nýrra bókmenta, og þau hamratröllin, er fyrst ber að leggja að velli á þeim vegi, eru þessar gömlu sérvizkukreddur, er dylja fornöldina augum almennings í fornu stafsetningarmoldviðri.

Að vísu hefi eg tínt til nokkrar næsta smávægilegar aðfinningar að riti herra Jóns sagnfræðings, en þó meir fyrir siðasakir en af nauðsyn. Hafi hann manna heilastur int þetta verk af hendi; þykist eg mega fullyrða, að öll hin yngri kynslóð muni kunna honum hlýjar þakkir fyrir.

Skylt er og enn sem oftar um íslenzkar bókmentir á seinni árum, að minnast þakksamlega kostnaðarmanns ritsins, herra bóksala Sigurðar Kristjánssonar, er jafnt nú sem fyr hefir sýnt vott stakrar ræktarsemi við íslenzka fræði.

Björn Bjarnason,
frá Viðfirði.

* * *

MATTH. JOCHUMSSON: LJÓÐMÆLI. V. bindi. Rvík 1906. Prentsm. »Frækorna«.

Þetta bindi er hið síðasta af hinu mikla ljóðasafni þjóðskáldsins. Fremst hefir það að geyma tvenna flokka af þýðingum, fyrst eftir Gerok, nokkur af hinum frægu og fögru biblíuljóðum hans í viðbót við það, sem komið var áður, og þar næst þýðingar á nokkrum kvæðum úr »Fänrik Ståls sägner« eftir Runeberg. Mörg af þessum síðarnefndu kvæðum hafa verið á vörum fjölda manna, síðan

þau komu út í »Svanhvít« fyrir mörgum árum, t. d. »Sveinn Dúfa«, »Stúlkan í kotinu« og »Döbeln«. Mun því margur hafa þráð að sjá þau aftur á prenti, því »Svanhvít« mun fyrir löngu uppgengin. Þau af kvæðum Geroks, sem í þessu bindi birtast, man eg ekki til að hafa séð á prenti áður. En gullfögur eru þau, eins og margt af ljóðum þess skálds. Sjálfsagt má telja þau með hinum fegurstu blómum sem sprottið hafa í garði kirkjunnar fyr og síðar. Og Matthías skemmir þau ekki í þýðingunni.

Þar næst er ljóðaflokkur, sem heitir »Frá Danmörku«. Þau kvæði munu ort í síðustu utanför skáldsins. Af þeim þykir mér kvæðið »Eyrarsund« fegurst. Sannari lýsingu getur varla á ströndum þess, en að

»— hýrustu höfuðból
hallir og mentaskjól
skiftast við laufsvala lundi«.

Kvæðið »Kaupmannahöfn« byrjar með þessum hendingum:

»Sér þar í sólþoku skóg
af siglum og gnæfandi turnum«.

Þeir, sem einu sinni hafa siglt inn eftir sundinu í sólskini, munu kannast við, að myndin er rétt, þótt ekki séu drættirnir fleiri. Sólþokunafnið líkar mér vel á hinni ljómandi móðu, sem lykur um stórbæi tilsýndar. Hún er fegurri í fjarska en þegar inn í hana er komið. »Hafnarsæla« er einnig ágætt kvæði. Hver unglingur, sem hyggur á utanfarir, hefði gott af að kunna það, og gleyma því aldrei, því það geymir sannleika og lífsspeki. — Þá kemur flokkur, er heitir »Ýmsir kviðlingar«. Af þeim þykir mér kveða mest að kvæðinu til Poestions. Eg get varla stilt mig um að setja hér samanburð hans á gullinu:

»Veit eg, sú vegsemd er stór, er Vilhjálmur keisari og Bismarck
reiddu sinn ómælis-auð austur um gullfræga Rín.
Þeir sóttu gull, þetta gull, sem gert hefir manninn að ormi,
bræður að bönum, og lagt borgir og þjóðlönd í auðn«.

En það er ekki þetta gull, sem Poestion ágirnist. Um hann stendur síðar í kvæðinu:

»Gull vort þú tókst, þetta gull, sem gerir oss mennina að englum,
gefur oss guðlega sæmd, gleður og auðgar hvert land.

— — — — — — — — — — — — — — —

gullið, sem grynnist ei þótt gefið sé af því og veitt«.

Um slíkt gull kemur þeim saman, Matthíasi og Poestion. Vel sé þeim, sem njóta þess með þeim og fást ekki um hitt. Aldrei verður það að vansætti, því það »gerir oss mennina að englum« og grynnist ekki þó af sé tekið.

Þá er langur bálkur af erfiljóðum í bindinu, og síðast aldamóta-ljóðleikur skáldsins. Erfiljóð hans eru jafnan með fegurstu ljóðum hans. Þar opnar hann himin sinnar eigin trúar og vonar og er hann fagur. Bjartari og fegurri geisla sendir ekkert erfiljóðaskáld í hugarmyrkur syrgendanna, en Matthias. Glögt auga hefir hann einnig fyrir manngildi manna og því sem mikils var um vert í fari þeirra í lífinu, og ekki verður honum skotaskuld úr því að koma því að. Sum erfiljóð hans eru smáir en glæsilegir bautasteinar á gröfum okkar ágætustu manna. Lengi munu þeir standa »óbrotgjarnir í bragar túni«, ekki síður en »lofköstur« Egils.

Enn saknar maður ljóða. ekki allfárra, sem ekki hafa komist að í þessu safni. Sum eru yngri en prentun bindisins, t. d. hið ágæta kvæði til Ben. Gröndals. Vonandi kemur út viðbót áður langt líður.

Þetta ljóðasafn er hið mesta, sem út hefir komið eftir einn mann á íslenzku. Þó má það ekki glepja mönnum sýn, því mjög fer því fjarri að hér sé öllu safnað sem eftir Matthías liggur af ljóðum. Það sem enn vantar, mun að fyrirferð lítið gefa eftir öllu hinu, sem komið er, séu þýðingar meðtaldar Nægir að minna á þýðingar hans af ljóðverkum Shakspere's, Byrons og Tegnér's og ljóðabálkinn »Grettisljóð«. Vonandi verða þessi ritverk öll gefin út í heild áður langt um líður, svo alþýðu gefist kostur á að eignast a l t það, sem eftir skáldið liggur í bundnu máli. Fyr en það er komið, getur þetta mikla ljóðasafn ekki talist fullkomið.

Stórvirki er það í bókmentum vorum, sem vér eigum Matthíasi að þakka. Andi hans hefir verið auðugur og flugléttur, og skin og yl hefir af honum lagt. Þó er einn sá þáttur í bókmentastarfsemi hans, sem mér finst of lítill gaumur gefinn og of lítið þakkaður eða metinn að verðleikum, en það eru þ ý ð i n g a r hans. Með þeim hefir hann aukið víðsýni íslenzkrar alþýðu í bókmenta-

heiminum, meira en nokkur annar Íslendingur fyr eða síðar. Hann hefir komið mönnum í kynni við heilan fjölda af útlendum snillingum, sem menn annars hefðu lítið haft af að segja. Með sýnishornum af ljóðum þeirra í leikandi lipurri þýðingu hefir hann vakið löngun manna til að kynnast þeim nánar. Á þennan hátt hefir tungumálaþekkingu margra manna verið beint á rétta leið að andlegum auðsöfnum. Enginn fær yfir það litið, hve mikil og ágæt áhrif það kann að hafa haft á bókmentir vorar og hafa framvegis.

Auk þess eru sumar þýðingarnar slík meistaraverk, að þær eru tungu vorri til hins mesta sóma. Sem dæmi má nefna hina ágætu þýðingu af »Manfred« Byrons, sem flestu tekur fram, sem eg þekki af því tægi. Af því eg geri ráð fyrir, að mikill þorri af lesendum Skírnis geti notið samanburðarins, set eg hér ofurlítið sýnishorn af því, hvernig Matthías hefir tekist við einhvern örðugasta kaflann í því ljóðaverki:

Byron lætur andana í höll Arimans syngja:

»Hail to our Master! — Prince of Earth and Air!
Who walks the clouds and waters — in his hand
The sceptre of the elements, which tear
Themselves to chaos at his high command!
He breatheth — and a tempest shakes the sea;
He speaketh — and he clouds reply in thunder;
He gazeth — from his glance the sunbeams flee,
He moveth — earthquakes rend the world asunder«.

Þetta þýðir Matthías þannig:

»Heill drotni vorum, herra lofts og láðs,
sem leiftri fljótar stiklar höf og ský!
Öll skepnan fyrir makt hans mikla ráðs
sem mold í stormi hverfist duftið í.
Hann andar — hafið truflar tryltur gnýr,
hann talar — þruman dunar reið í skýjum;
hann horfir hvast — og heilög sólin flýr,
hann hreyfist — jörðin gýs upp logasíum«.

Bágt á eg með að skilja það, að slík þýðing sem þessi firnist meðan íslenzk tunga er til.

En hér er ekki rúm til að rita ýtarlega um þýðingar Matth. eða ljóð hans yfir höfuð. Þessi dæmi eru tekin af handahófi. Efnið er nóg fyrir hendi í heilar bækur, ef skýra ætti verk hans eins og þarf, og rökstyðja dóma sína svo vel væri. Eg skal játa það, að eg er gæddur gleggra auga fyrir því, sem vel er gert, en hinu, sem miður fer. Þess vegna eru hinar björtustu stórnur í ljóðagerð Matth. fastastar í minni mínu. Eg sé, að aðrir festa augun meira á hinu, er þeim þykir ábótavant. Ekki skil eg hvernig þeim mönnum er farið. En rétt hefir skoðun þeirra einnig á sér ef þeir geta rökstutt hana. Þess vegna er þörf á að rita ýtarlega um ljóðagerð hans og benda þar á bæði kosti og lýti, ekki í því skyni að knésetja Matthías eða láta hann gjalda fyrir yfirsjónir sínar, heldur vegna alþýðu. Það, sem lélegt er, á ekki að kallast gott, vegna þess, að það er eftir h a n n. Það á að opna augu manna fyrir því, eins og hinu; sé það látíð undir höfuð leggjast, er hætt við, að af því leiði kæruleysi og óvandvirkni í íslenzkri ljóðagerð. Eftir slíkan hreinsunareld sæi þjóðin ef til vill betur en nú hvílíkt skáld hún hefir átt, þar sem Matthías er.

Eg hefi óbeit á öllum mannjöfnuði. Mér finst hann bera vott um þroskaleysi og þröngsýni. Ekkert af skáldum vorum þrengir að öðru í huga mínum; eg ann þeim, hverjum fyrir sitt. Þess vegna mæli eg þau ekki hvert við annað. Ekki veit eg hvernig alþýða manna fer að í slíku máli, en víst er um það, að margir eru vinir ljóða Matth. Það sést meðal annars á því, að um leið og síðasta bindið kemur út af þessu mikla ljóðasafni, er hið fyrsta uppgengið, svo prenta verður það upp af nýju. Þó var upplagið óvanalega stórt, 2200 eint.

Vonandi er að vér megum enn mikils vænta, því að alt af er skáldið jafnungur í anda.

G. M.

Erlend tíðindi.

Þýzkaland. Orðlagt ólag er og hefir lengi verið á nýlendubúskap Þjóðverja. Nýlendurnar litlar og lélegar yfirleitt, fyrir annað eins stórveldi. Þeir komu svo seint í víngarðinn þann. Önnur höfuðríki álfunnar langt um fyrri til, einkum Bretar.

Einn nýlenduskikinn þýzki er í Afríku sunnan og vestan. Það er mælt, að til hans hafi verið kostað nær 300 milj. kr. á ekki mörgum árum. Þar bjuggu fyrir Hottentottar og hafa þeir átt ilt við Þjóðverja alla tíð. Þeir halda þar her manns til landvarnar fyrir þeim, ekki færra lið en 10—20 þúsundir, og þó farið fyrir þeim hverja hrakförina eftir aðra, þótt hinir sé að sögn margfalt fáliðaðri. Hryllilegar misþyrmingar við þarlendan lýð er og Þjóðverjum brugðið um. En heima í Berlín situr yfirstjórn nýlendumála og matar krókinn á fjáraustrinum úr ríkissjóði handa nýlendunum. Það komst upp í sumar sem leið. Þá var settur nýr maður yfir þau mál þar, Dernburg að nafni, ötull bankamaður og fjármálagarpur hinn mesti. Hann tók skörulega í taumana. En það var um seinan. Þingið gerði storm í móti nýlendumálastjórninni og vildi ekki veita nærri því eins mikið fé og áður til nýlendumálanna. Meðal annars vildi stjórnin fá veittar 29 miljónir ríkismarka (= 26 milj. kr.) eftir á til Afríkunýlendunnar. En þinginu þótti nóg að hafa það 20 milj. marka, og fór fram á, að setuliðinu þar væri fækkað niður í 8000, og í 2500, er frá liði. Stjórnin aftók það. Kvaðst eiga því að ráða, en þingið ekki. Enda lægi sæmd ríkisins við, að það héldi veg sínum í fjarlægum heimsálfum og færði ekki saman kvíarnar þar. Þingið sat við sinn keip. Keisari svaraði þeirri þrjózku með þingrofi.

Þetta var á miðri jólaföstu.

Nú var búist til kosninga af miklum móði, og varð kosningabardaginn harðari en dæmi eru til áður. Honum lauk svo, sem fáa varði, á þorranum snemma, að stjórnarandstæðingum fækkaði á

þingi, einkum jafnaðarmönnum (sósíalistum); þeir komust niður í 43 úr 81. Alls er þingmannatalan á ríkisþinginu 397.

Stjórnarmenn höfðu slegið á þjóðmetnaðarstrengi kjósenda. Það stóðust þeir ekki.

Keisari lét mikið yfir sigrinum og þeir Bülow ríkiskanzlari hans. Og er nú búist við, að heldur verði nú lagst á afturhaldssveifina af þeirra hálfu, er um stjórnvölinn halda.

Rússland. Stjórnleysisógangur á aðra hönd og hallæri á hina, — það tvent hefir Rússastjórn átt við að etja þennan vetur sem tíðum endranær.

Höfðingjavígum og öðrum hryðjuverkum segir nokkuð frá í annálnum hér á eftir. Þeim fylgja líflátsdómar og manna aftökur hrönnum.

En nú þykir sem öll þau ósköp sæti litlum tíðindum móts við hallærið. Uppskera brást gersamlega í sumar sem leið um allar landsuðurhálfur ríkisins, og varð víða annarstaðar hálfu minna en í meðalári, vegna hita og þurka. En uppskeruleysishéruðin byggja 30 miljónir manna. Fyrir 16 árum urðu 60,000 manna hungurmorða í einu amti, Samara. Þá gekk eitt hið mesta hallæri, er yfir landið kom öldina sem leið. En nú er það sagt miklu voðalegra. Almúginn leggur nú til munns hvers konar óæti, brennir ofan af sér kofana til að hlýja sér, og haugar sér saman í hreysin, sem eftir standa. Sumstaðar selja bændur börn sín mansali til þess að fá eitthvað ofan í sig, einkum stúlkubörn í kvennabúr Tyrkja. Samskot gerð víða um lönd, og stjórnin miðlar stórfé, en þar sér ekki högg á vatni; enda er brugðið um að meta meira að koma sér upp nýjum herskipastól eftir ófarirnar fyrir Japönum heldur en að forða þegnum sínum við að verða hungurmorða.

Keisari lét kjósa á þing í vetur á nýjan leik, eins og heitið var í fyrra, og setja þing að því búnu 5. marz. Þrátt fyrir megnan yfirgang og ólög af valdsmanna hálfu urðu stjórnarandstæðingar hér um bil hálfu fleiri en hinir; en heldur sundurþykkir sín í milli þó. Fátt hefir gerst tíðinda á þingi enn. Þó þykir Stolypin yfirráðgjafi hafa komið betur fram þar en fyrirrennarar hans.

Frakkland. Þar er enn skilnaðarmálið ríkis og kirkju aðalumræðuefni innan þings og utan, þó að skilnaðurinn sé raunar löngu á kominn að lögum. En það er framkvæmd laganna, sem nú rís af þras og deilur. Stjórnin vill beita þar allri þeirri mannúð

og lipurð, sem lög leyfa, þótt framgjörn sé og óhlífin framfaravinur. Og það vill franskur kennilýður yfirleitt þýðast. En fær ekki að ráða fyrir páfa. Hann ritar frönskum biskupum hvern pistilinn á fætur öðrum og bannar þeim að þýðast nokkurt boð af hendi guðleysingja þeirra, er nú ráði lögum og lofum á Frakklandi. Frökkum þykir mörgum sem þar gerist páfi heldur nærgöngull óháðum þjóðfélagsrétti. Háttalag hans svipi til þess að vilja beint seilast til valda yfir þjóðinni frönsku. Margir vinir páfa eiga og ilt með að skilja í ofstæki hans, svo gæfur maður sem hann er sagður og óáleitinn. Þeir eru að ímynda sér, að hann vilji láta kirkjuna þola píslarvætti og spana þar með trúaða menn upp í móti stjórninni.

Nokkur rimma varð á þingi einu sinni í vetur út af því, að stjórnin lét leita þjófaleit hjá sendiherra páfa í París, Montagnini kardinála, og fann þar mikið af ólöglegum páfafyrirskipunum til franskra kennimannahöfðingja um að óhlýðnast frönskum lögum. Páfavinir kölluðu slíkt helgispjöll, með því og að erindreki páfa hefði á sér utanríkishelgi sem aðrir sendiherrar. En stjórnin kvað öll sendiherraréttindi páfa þar í landi úr sögunni síðan er sundur var sagt sáttmálanum við páfastól frá 1803. Því samsinti mikill meiri hluti á þingi.

England. Lávarðarðadeildin endursendi fyrir jólin í vetur neðri málstofunni lýðfræðslufrumvarp hennar með svo gagngerðum breytingum, að stjórnin kvað ekki viðlit að ganga að þeim, og tjáði málstofan sig henni samdóma um það með $^4/_5$ atkvæða. Fyrir þá og aðra þrjózka mótspyrnu lávarðanna gegn framfaranýmælum, er þjóð og þing (neðri málst.) vill hafa fram, er mjög haft á orði, að nauðsyn beri til að hnekkja valdi þeirra, eða þá jafnvel að afnema efri deild. Þar er mælt, að stjórnin, þeir Campbell-Bannerman og hans félagar, ætli sér að rjúfa þing í sumar og efna til nýrra kosninga, þótt þeir hafi geysimikið meiri hluta fylgi, og heita á kjósendur til ánýjaðs fylgis í hólmgöngu við lávarðana.

Des. 24. 1906. Nebogatow aðmíráll og 3 skipaliðshöfðingjar hans dæmdir af lífi í Pétursborg fyrir frammistöðu þeirra í Tsushima-orustu 27. maí 1905. Þeir gáfust upp orustulaust. Líflátshegningunni var breytt í 10 ára kastalavarðhaldsvist.

27. Járnbrautarslys á Skotlandi (Elliot); manntjón 21.

30. Andast tvær hinar mestu merkiskonur enskar,

frú Jósefína Butler, frægust fyrir baráttu sína gegn ósæmdaránauð kvenna, 78 ára; og Bourdett-Coutts barónessa, hinn mesti mannvinur, 92 ára.

Jan. 1. 1907. John D. Rockefeller hinn auðgi gefur Chicago-háskóla 3 milj. dollara. Hann gaf árið 1906 alls 42 milj. dollara til mentastofnana.

Sporvagnaökumenn gera verkfall í Khöfn, sem stóð til 7. jan.

3. Launitz hershöfðingi, lögreglustjóri í Pétursborg, skotinn til bana. Vegandi fyrirfór sér samstundis.

8. Deyr Persakonungur, Muzaffer-ed-Din, 54 ára. Við ríki tekur sonur hans Muhamed Ali Mirza.

Myrtur í Pétursborg Paulow hershöfðingi, hermannadómstjóri.

10. Patkow, lögregludeildarhersir í Lodz á Póllandi, skotinn til bana á strætum úti.

11. Danir og Þjóðverjar gera sáttmála um réttindi danskra kjörþegna á Suður-Jótlandi.

Herþjónusta lögð á vígða menn á Frakklandi.

14. Landskjálfti eyðir borgina Kingston í Jamaica-ey í Vesturheimseyjum. Hún hrundi á 36 sekúndum. Um 600 lík fundust í rústunum, og viðlíka mörgum banaði eldur.

16. Meira en 100 manns farast í fellibyl í Filippseyjum.

25. Ríkisþingskosningar á Þýzkalandi. Stjórnarliðum fjölgar heldur. Jafnaðarmönnum fækkar nær um helming.

28. Kolanámusprenging í Rínarlöndum Prússa; þar farast 158 manns.

Febr. 7. Andast Goschen lávarður, allfrægur stjórnskörungur enskur.

8. Landshöfðingi í Pensa í Rússlandi veginn með marghleypum, er í voru eitraðar kúlur.

12. Játvarður konungur setur þing (parlam.) í Lundúnum.

19. Vihjálmur keisari setur ríkisþingið nýkosna í Berlin.

Fulltrúadeild franska þingsins tjáir stjórninni traust sitt á kirkjumálastefnu hennar með 384 atkv. gegn 33.

20. Búar í Transvaal ganga á þing, hið fyrsta frá því er Bretar brutu þá undir sig. Botha hershöfðingi verður yfirráðgjafi.

21. Andast Boström, fyrrum yfirráðgjafi Svíakonungs.

Brýtur enskt gufuskip, Berlin, við Holland (Hook of Holland). Af 180 manns (farþegum og skipshöfn) bjargast 17, sumir ekki fyr en á 3. sólarhring.

22. Lézt Staal barón, rússneskur stjórnvitringur, forseti friðarfundarins í Haag 1899, hálfníræður.

28. Ný uppreisn í eynni Cuba. Myrtur konsúll Bandaríkjamanna í San Jago.

Marz 2. Framfaramenn bíða ósigur í bæjarstjórnarkosningum í Lundúnum, eftir 20 ára völd þar og stórmiklar framkvæmdir.

5. Þing sett í Pétursborg annað sinn, að undangengnum almennum kosningum, og urðu stjórnarliðar stórum mannfærri, þrátt fyrir mikil ólög og yfirgang í kosningum.

11. Veginn Petkow, yfirráðgjafi í Búlgaríu, með marghleypuskotum.
Andast Casimir-Perier, er var Frakklandsforseti 1894—1895 eftir Carnot veginn.

21. Andast Lambsdorff greifi, er var utanríkisráðgjafi Rússakeisara árin 1900—1906.

25. Námuslys í Lothringen. Þar fundust 67 lík eftir.

31. Andast í Pétursborg Pobjedonoszew, er lengi hafði verið yfirmaður kennivaldsins rússneska og mjög í ráðum um stjórn ríkisins með keisurunum hverjum eftir annan. Hann varð áttræður.

Misprentun. Í Skírni 80. ár bls. 390 5.—6. l. a. o. stendur: og þó er hljóðstafur fyrir framan niðurlags-r ekki eldri í málinu en j-hljóð í é; „ekki" falli burt. Neðst á sömu bls. stendur „kljúkka", á að vera „kljukka".

Tómas Sæmundsson

Mennirnir þykjast löngum eiga annríkt. Kröfur líðandi stundar kalla að og heimta úrlausn. Samferðamennirnir »á lestaferð fjölmennri að líkstaða tjaldstað« hafa hátt um sig og vilja að eftir sér sé tekið, þótt þeir séu stundum lítils álits eður áheyrnar verðir. Þess vegna hættir mörgum við að missa sjónar á þeim sem fyrir skemstu voru með í förinni. Orð þeirra gleymast óðar en varir, eða fá um skeið ekki áheyrn fyrir því sem nýrra er, og fer þá stundum ver en skyldi.

En alt af lifir þó með þjóðunum einhver ósjálfráð virðing fyrir almanakinu, og þegar ein eða tvær eða þrjár aldirnar eru liðnar frá fæðingu eða dauða einhvers mikilmennis, verður mönnunum löngum staldrað við; þeir líta þá aftur, horfa og hlusta, til þess að athuga hve stór hinn framliðni sýnist, þegar aldabilið er komið á milli, eða hve skýrt rödd hans heyrist um firnindi tímans. Og þá verður það stundum, að þeir sem vér hugðum löngu komna í hvarf standa sem mitt á meðal vor, að rödd þeirra lifir eins skær í dag og fyrir hundrað árum, að tímalengdin hefir engu áorkað. Og að vísu er þetta einkamark þess sem satt er, gott eða fagurt: Það fyrnist ekki, sjónarhornið breytist ekki með fjarlægðinni. Mikill maður er sá sem lifir þótt hann deyi, en að lifa er að starfa, vera ævarandi afl í lífshræringum kynslóðanna.

Reyndar verður tiltölulega lítið af þeim áhrifum, sem mennirnir hafa á líf annara í bráð og lengd, rakið í æsarút, því að hvorttveggja er, að þau kvíslast á óteljandi vegu, og hins vegar eru störf hvers manns að meira eður minna leyti nátvinnuð samtíðinni, miðuð við líðandi stund og þau málefnin sem þá eru efst á baugi; en mörg þeirra eiga sér stuttan aldur, breytast, víkja fyrir öðrum nýjum, og gleymast þegar stundir líða öllum nema þeim sem gát hafa á gangi sögunnar, til að skýra samband nútíðar og fortíðar. Þeir sem létu sig mestu skifta málefni samtíðar sinnar og á óteljandi vegu tóku þátt í lífi þjóðar sinnar og lögðu grundvöll undir störf komandi kynslóða, njóta því stundum vart eins mikillar ástar og aðdáunar eftirkomendanna og þeir eiga skilið. Það verður erfiðara að greina verk þeirra frá verkum annara, heldur en þegar ræða er um þá menn sem helgað hafa alla krafta sína einu starfi, einni sérstakri íþrótt eða vísindagrein. En hjá fámennri þjóð og fákunnandi eru oft fjölhæfustu mennirnir einmitt þörfustu mennirnir, þeir sem höfðu lifandi ást á ö l l u m málefnum þjóðar sinnar og vörðu kröftum sínum til að hrinda því áfram sem hendinni var næst. Þeir hafa int af hendi það handtakið sem mest á reið í

svipinn, og skilað næstu kynslóð lifandi mörgu því fræinu sem kulnað hefði út og dáið, ef ósérhlífin hönd þeirra hefði ekki hagrætt því og skýlt Þeir hafa haldið vakandi þeim eldinum sem aðrir kveiktu í kyndlunum þegar mest á reið.

Tómas Sæmundsson var einn slíkra manna, einn þeirra sem bera öll áhugamál ættjarðar sinnar fyrir brjósti, og eru á hverri stundu boðnir og búnir til að ljá þeim hjálparhönd. Æfi hans var stutt, hann var tæplega 34 ára þegar hann dó, og hann var síðustu ár sín þjáður af sjúkdómi þeim er dró hann til bana, og þó hefir hann hreyft við flestum áhugamálum þjóðar sinnar, og í ritum hans hillir undir fjöldmargar þær hugsjónir er síðan hafa verið á dagskrá þjóðarinnar. Hvert sem hann lítur sér hann verk að vinna, áhugamál hans eru óþrjótandi, en ekki verður það til að tefja fyrir framkvæmdum hans, því hann var jafnframt gæddur þeirri gáfunni sem farsælust er allra, að grípa fyrsta tækifærið til að ljúka því af sem hendinni er næst í hvert sinn, og tefja sig aldrei á hugleiðingum um það hvað fyrst bæri að gjöra. Þess vegna fekk hann, þrátt fyrir vanheilsu, int svo mikilsvert starf af hendi hinn stutta tíma sem honum entist aldur.

En einmitt fyrir það hve margvísleg áhugamál hans voru og hve víða hann kom við, mun alþýðu manna nú á tímum vera ókunnara en skyldi hve mikill maður hann í raun og veru var og hve mikla þökk og ást þjóð vor skuldar honum. Málefni þau sem hann barðist fyrir horfa nú alt öðruvísi við en meðan hann var uppi, svo er fyrir að þakka starfsemi hans og þeirra sem arfinn tóku eftir hann. Þess vegna munu og fáir lesa ritgjörðir hans, sem allar snúast að ástandinu eins og það var á hans dögum, og eiga sér því ekki eins fúsrar áheyrnar von og það sem nú er efst á baugi. Hins vegar eru rit hans nú í fárra höndum, og alt miðar þetta að því að menn gleymi smám saman hver hann var og hvað hann hefir fyrir oss gjört. En sjálfra vor vegna megum vér ekki gleyma

honum, því á bak við orð hans og verk hillir undir mikilmenni, sem í mörgu getur verið fyrirmynd fyrir alda og óborna. —

Æfiágrip hans hefir tvívegis verið ritað: í Fjölni (6. ári, bls. 1—6) af Jónasi Hallgrímssyni, og Andvara (14. ári, bls. III—XVI) af Stgr. Thorsteinssyni. Skal eg því að eins geta þess, að Tómas Sæmundsson var bóndason úr Rangárvallasýslu, fæddur 7. júní 1807. Hann útskrifaðist tvítugur úr Bessastaðaskóla, og siglir samsumars til Khafnarháskóla. Þar lýkur hann embættisprófi í guðfræði, í janúar 1832. Hann leysir öll próf sín af hendi með lofi. Að því búnu útvegar hann sér með miklum dugnaði fé til að ferðast um hin helztu menningarlönd Evrópu. Hann leggur af stað frá Höfn afmælisdaginn sinn 25 ára gamall, 7. júní 1832, fer yfir Swinemünde og Stettin til Berlinar, þaðan til Potsdam, Wittenberg, Leipzig, Dresden, Prag, Waldmünchen, Regensburg, München, Salzburg, Linz, Wien, Triest, Venedig, Padua, Ferrara, Bologna, Florenz, Rom og Neapel. Þaðan fer hann með skipi til Sikileyjar og austur um Miðjarðarhaf til Grikklands og kom til Aþenuborgar, þaðan til Smyrnu í Litlu-Asíu, þá til Miklagarðs og svo aftur sömu leið til Neapel, en þaðan yfir Sviss til Parísar, og loks yfir London til Khafnar í miðjum maí 1834. Fékk hann þá samstundis veitingu fyrir Breiðabólsstað í Fljótshlíð, hélt heimleiðis um sumarið og kvongaðist um haustið heitmey sinni, Sigríði dóttur Þórðar sýslumanns Björnssonar í Garði í Aðalreykjadal. Vorið eftir, 1835, tók hann prestsvígslu og settist að á Breiðabólstað. Þar var hann prestur og prófastur til æfiloka, 17. maí 1841. Hann dó úr brjóstveiki, er byrjað hafði veturinn sem hann dvaldi í París (1833—1834) og kennir hann um illum aðbúnaði, er hann varð að þola þar fyrir fjárskorts sakir, en jafnframt ef til vill gömlum óhraustleik og illu loftslagi.

Ekkert sýnir betur en ferðalag Tómasar, að hann hefir verið af nokkurri annari gerð og meiri fyrir sér en flestir Íslendingar á síðari tímum. Það hefir þurft þor og

þrek til að ráðast í slíka ferð með litlum fararefnum, svo kostnaðarsamar sem ferðir voru á þeim tímum, en ekki er minna um hitt vert, hvernig hann færir sér ferðina í nyt og hver tilgangur hennar var.

Um það ber ferðasöguhandrit, sem til er eftir hann, órækan vott. Að vísu hefir honum ekki auðnast að ljúka við það, og þó er það harla merkilegt rit. Það nær þangað til hann er kominn til Waldmünchen, $^{18}/_{8}$ 1832, og byrjar aftur í marz næsta ár með kafla þeim sem prentaður er hér á eftir; á honum endar ferðasagan.

Það sem fyrst vekur athygli lesandans er það hve fjölskygn og fjölvitur höfundurinn er. Athygli hans er sístarfandi, hugurinn sívakandi, og er auðfundin gleðin sem það vekur honum, að geta þannig stöðugt fræðst og fært út sjóndeildarhringinn. Hann virðist hafa notað hverja stund og tækifæri til að kynna sér þjóðirnar sem hann kom til, hagi þeirra og líf í öllum þess myndum. Frásagan ber með sér, að hún er bygð á því sem hann hefir sjálfur athugað og hugsað, og eru hugleiðingar hans um hvert efni jafnan viðfeldnar og bera vott um heilbrigðan smekk og góða dómgreind. Hann kann vel að raða efni sínu svo að lesandinn fái skýrt yfirlit yfir öll aðalatriðin og sjái afstöðu hins smærra við hið stærra. — Fjölorðastur hefir hann orðið um Prússa og höfuðstað þeirra, Berlin, enda drepur hann þar á flestar hliðar menningarinnar. —

Hann lýsir opinberum stofnunum, bókmentum, listum, trúmálum og kirkjumálum, stjórnarháttum. Sérstaklega kynnir hann sér nákvæmlega öll mentatæki; hann hefir varið miklum tíma til að kynna sér söfnin, hverju nafni sem nefnast, bókasöfn, listasöfn, forngripasöfn, þjóðfræðasöfn, náttúrugripasöfn o. s. frv. Hann hefir kynt sér allar tegundir skóla, lýsir kensluaðferðum sumra þeirra og gerir um það ýmsar góðar athugasemdir; hann talar um forntungnanámið, ástæðurnar með því og móti, um mentun kvenna, um helztu bækur og rithöfunda í ýmsum vísindagreinum, um fræga menn er hann hefir kynst, svo sem Steffens, Schleiermacher o. fl. Hann lýsir stúdentalífi,

þjóðernisháttum, kirkjusiðum, munkareglum, klausturlífi, sjúkrahúsum, baðstöðum, verksmiðjum og ýmsum atvinnubrögðum o. fl. e. fl., auk þess sem hann gefur víða bendingar sögulegs efnis og lýsir eðlisháttum og útliti landanna, sem hann fer um, og svo auðvitað öllu því sem að sjálfri ferðinni lýtur. Getur ferðasögubrotið sem prentað er hér á eftir verið sýnishorn þess hvernig hann ritar um sum þessi efni.

Tilgangur hans er auðsær. Hann er að búa sig undir að starfa að gagni ættjarðar sinnar, og hann sér að það sem til þess þarf er að læra af þeim þjóðunum sem lengst eru komnar í menningu. Hann ætlar að færa út sjóndeildarhring alþýðunnar, sýna henni hve langt aðrar þjóðir eru komnar og vekja hana þannig til umhugsunar um það hvar hún stendur og hvers hún þarfnast. Kemur þetta fagurlega fram í niðurlagsorðum ferðasögunnar, sem jafnframt sýna að hann hefir ekki, eins og sumir lítilsigldir menn, fengið þá ofbirtu í augun að honum fyndist eftir á »alt ömurlegt útnorður í haf«.

»Eg fann hjá sjálfum mér, að mér á ferðinni varð með degi hverjum kærara og merkilegra mitt föðurland; eg gat þegar á leið í París varla sofið fyrir umhugsuninni um það — — — En ekki síður en mig langaði heim, girntist eg jafnframt að koma í föðurlandi mínu nokkru því til vegar, sem eg hafði séð í hinum siðuðu löndum og eg þóttist sannfærður um, að líka gæti þrifist á Íslandi«.

»Ísland tapar aldrei gildi sínu hjá manni sem það þekkir rétt, þó hann svo færi um allan heim. Hann kemur ánægðari aftur en hann var áður hann fór, þó honum sýnist miklu fleira þurfa að umbæta en áður, fleira aðfinningarvert, margt þurfa þar að innleiðast, sem hann sá annarstaðar; eg get því eigi betur endað bók mína, sem svo skorinort hefir dæmt aðrar þjóðir, en láta í ljósi þanka mína um Ísland, bera það saman við önnur lönd og mentun vora við annara þjóða mentun, svo menn viti hvað mér sýnist okkur helzt megi til gildis og ógildis telja og hver eru hin sjálfráðu og ósjálfráðu rök til hvorstveggja«.

Á þessum orðum endar handritið, og er það mikill skaði, að höf. hefir ekki auðnast að semja þennan saman-

burð á Íslendingum og öðrum þjóðum, því enginn efi er á, að hann hefði orðið lærdómsríkur og nærri sanni.

Eg skal þá drepa á hin önnur rit Tómasar Sæmundssonar.

Fyrsta rit hans er um mentunarástand Íslendinga og um skólamálið. Það er á dönsku og heitir: »Island fra den intellectuelle Side betragtet«, Khöfn 1832. Hann ritar það undir eins og hann hefir lokið embættisprófi, og sýnir það að hann hefir gefið sér tíma til að hugsa um fleira en nám sitt eitt, þó hann stundaði það vel.

Baldvin Einarsson hafði skömmu áður ritað um skólamálið, og lagt ritgjörðir sínar um það fyrir þá menn meðal Dana, sem helzt var von að eitthvað mundu styðja það (sjá Tímarit Bókmentafélagsins, 25. árg. bls. 149—154), en ekki hafði það borið neinn sýnilegan árangur. Tómas Sæmundsson tekur nú í sama streng. Hann segir að þeir sem hugsað hafi um hag Íslands, reynt að gera sér grein fyrir orsökunum til hnignunar hans og lagt ráðin á hvernig hann yrði bættur, þeir hafi löngum beint athyglinni að atvinnuvegum landsins, en leitt að mestu hjá sér lýðmentun, skóla og vísindi. »En á því ætti þó að byrja, því að áður en mennirnir efna til framkvæmda, gera þeir sér grein fyrir tilgangi þeirra og hvernig honum verði auðveldast náð. Undirbúningsþekkingin er því grundvöllur framkvæmdanna, og eftir því hve mikil eða lítil hún er, fer það hve viturlegar framkvæmdirnar verða. Þetta er fólgið í hlutarins eðli, en reynslan sýnir og hið sama«. Og hann bendir á sögu landsins til sönnunar því að hnignun þess sé ekki svo mjög harðri veðráttu þess eða ófrjósemi að kenna, heldur vankunnáttu landsmanna og skammsýni, og á því skeri hafi strandað tilraunir stjórnarinnar til að bæta atvinnuvegina.

Það er einkennilegt hve glögt Baldvin Einarsson og Tómas Sæmundsson, þessir tveir fyrstu frumherjar íslenzkrar menningar á síðustu öld, hafa séð það og sýnt, að allar viðreisnartilraunir þjóðarinnar verða að grundvallast á aukinni mentun allra landsmanna, og ætti senn

að vera kominn tími til að bera þann fána, er þeir brugðu á loft, hærra en gert hefir verið að undanförnu.

Alþýðumentunina vildi Tómas Sæmundsson fyrst og fremst bæta með því að láta semja og gefa út fræðandi og skemtandi tímarit og bækur við alþýðu hæfi, þar á meðal handbækur í öllum helztu vísindagreinum. Vill hann að við hverja kirkju sé sett á stofn bókasafn undir umsjón prests og á kirkjunnar kostnað, eða fá fé til þess með því að hækka ljóstollinn. Nefnd manna á að ráða því hverjar bækur skuli semja og gefa út í þessum tilgangi, og sitja í þeirri nefnd lærðustu menn landsins. Hún skyldi og hafa eftirlit með alþýðufræðslunni yfir höfuð. — Lærða skólann vildi hann flytja til Viðeyjar, bæta hann og auka við hann deild til að undirbúa prestaefni. Fyrir framhaldsmentun presta vill hann sjá með sýslubókasöfnum, og ef á þyrfti að halda lögbjóða gjald til þeirra frá hverjum presti. Má geta þess að árið 1837 kom Tómas Sæmundsson á stofn slíku bókasafni fyrir prófastsdæmi sitt.

Ritlingurinn um skólamálið er ritaður af eldlegum áhuga, og má þar sjá bóla á ýmsum hinum sömu hugsjónum er hann síðar reyndi að framkvæma. Stofnun Fjölnis er t. d. framkvæmd tillögunnar um fræðandi og skemtandi tímarit handa alþýðu manna.

Og fyrst og fremst við Fjölni er nafn Tómasar Sæmundssonar bundið. Honum helgaði hann mikinn hluta krafta sinna og umönnunar þau fáu ár sem hann lifði eftir að hann kom heim, og fyrir Fjölni eru flestar ritgjörðir hans skrifaðar.

Einkennilegt er það, að allar ritgjörðir Tómasar Sæmundssonar eru um alíslenzk málefni. Hin afarvíðtæka þekking, sem hann hefir aflað sér með því að sökkva sér niður í hvers konar vísindi og ferðast meðal mestu menningarþjóða heimsins, er í hans höndum að eins meðal til að líta því frjálsari og skarpari augum á málefni þjóðar sinnar. Það hefir verið sagt um mentunina, að hún væri það sem eftir sæti, þegar maður hefði gleymt öllu sem

hann hefði lært, með öðrum orðum, að hún væri ekki fólgin í því að muna hitt eða þetta, heldur í hinu að kunna að starfa, kunna að afla sér þeirrar þekkingar sem þarf til að meta hlutina rétt í hvert skiftið. Þetta kemur fram í ritum Tómasar Sæmundssonar. Mentun hans sýnir sig í því hvernig hann starfar, hvernig hann athugar og hugsar, en hvergi bregður þar fyrir viðleitni til að skarta með lærdómi sínum; þess vegna eru ritgjörðir hans svo alþýðlegar.

Bréfið frá Íslandi í 1. árg. Fjölnis sýnir ljóslega hve víða hann rennir augunum og hve fljótur hann er að átta sig á öllu. Hann hefir á reiðum höndum athugasemdir sínar um þilskipaveiðar, verzlun, Reykjavíkurbæ og kaupstaðina á Íslandi, um skólamál, bókmentir, nytsemi frjálsrar stjórnarskipunar, um ferðalög á Íslandi, framfarir í búnaði, um hirðuleysi landsmanna um móðurmálið, og um siðferði þeirra.

Og það sem hann byrjar hér, að ræða um þjóðarhagi Íslands frá sem flestum hliðum, því heldur hann áfram alla tíð í Fjölni, í eftirmælum hvers árs. Þau sýna hvernig hann kynnir sér nákvæmlega og út í æsar alt sem fram fer í landinu og hugsar um hvernig því verði bezt hrundið í lag. Hann talar þar um árferðið og atvinnuvegina, landbúnað, sjávarútveg, siglingar, verzlun, um sjómannalífið og ill áhrif þess á landbúnaðinn, um helgidagahald og sjóróðra, um sveitarþyngsli, öreigagiftingar, lausamensku o. s. frv., um landsstjórnina og embættismennina, tillögur um fulltrúaþing á Íslandi, stofnun félaga og félagsskap, um skólann, um nauðsyn á verndun íslenzkra fornmenja, um meðferð íslenzkunnar og myndun nýrra orða, um nýjar bækur innlendar og erlendar, um útgáfur fornrita, um gagn af erlendum ferðamönnum o. fl. o. fl. Alt er þetta ritað frjálsmannlega og rólega, laust við alla óþolinmæði.

En jafnframt því sem hann í þessum árlegu eftirmælum fær tilefni til að láta í ljósi skoðanir sínar um hvers konar landsmál, hefir hann stærri ritsmíðar fyrir

stafni. Er auðsætt að hann hefir ætlað sér að taka smámsaman til rækilegrar íhugunar hvert þeirra aðalmálefna sem hann gat að eins drepið á í eftirmælunum. Í 5. árg. Fjölnis, sem hann ritaði einn, að kvæðum undanskildum, er ágæt grein »um fólksfjölgunina á Íslandi«, og er hún gott dæmi þess hve röksamlega hann ritar og hve hann hefir þaulhugsað alt sem lýtur að ræktun jarðarinnar hér á landi. Önnur grein að sínu leyti eins góð er þar »um bókmentirnar íslenzku«. Í »Búnaðarrit Suðuramtsins húss og bústjórnarfélags« 1839 ritar hann fyrirtaks vel samda grein »um bygging jarða, meðferð og úttektir«, og þegar hann er lagstur í veiki þeirri sem dró hann til bana, ritar hann í rúmi sínu sitjandi upp við kodda »þrjár ritgjörðir«, hverja annari snjallari, eina »um hina íslenzku kaupverzlun«, aðra »um alþing« og þriðju »um hugvekju herra Johnsens«. Var hún svar gegn því sem assessor J. Johnsen hafði ritað gegn grein Tómasar »um byggingu jarða o. s. frv.«. Ágreiningurinn var um þjóðjarðasöluna, sem Tómas var andvígur. Er þetta svar Tómasar ekki sízt merkilegt fyrir þá sök, að hann fer þar út í skuldaskifti Íslands og Danmerkur, sem Jón Sigurðsson tók síðar til svo rækilegrar meðferðar. Um grein sína segir Tómas í einu bréfi sínu, að Danir hafi aldrei fengið annað eins að heyra á prenti af Íslendingi.

Í ritgjörð sinni um alþing hélt Tómas Sæmundsson því fram, að hentast væri að sníða það sem mest að fornum hætti, og um fram alt vildi hann og aðrir Fjölnismenn að það yrði haldið á Þingvelli. Og þó allir verði nú að játa að Jón Sigurðsson sá lengra fram, er hann vildi hafa alþing í Reykjavík, þá er hitt víst, að þar hlaut það að verða eingöngu þjóðfulltrúafundur og gat aldrei framar orðið það sem það jafnframt var til forna: almennur þjóðfundur Íslendinga, »til að lífga upp andann og efla samheldi meðal landsmanna«. Og eflaust er það ekki sízt þessi hlið málsins, sem fyrir Jónasi Hallgrímssyni vakir, þegar

hann kveður um »hrafnaþing kolsvart í holti fyrir haukþing á bergi«. —

Í þeim ritgjörðum Tómasar Sæmundssonar sem eg nú hefi lauslega drepið á, og í sumum hinum andríku ræðum hans, höfum vér þau orðin sem hann talaði til þjóðarinnar í heild sinni um málefni hennar, og mun enginn sem les þær svo sljór, að hann finni ekki yl af þeim anda og krafti sem í þeim býr.

En ekkert ber þó ljósari vott um hvað hann var og hvað hann vildi en bréf hans, sem nú eru út komin á 100 ára afmæli hans.[1] Eg skal undir eins taka það fram, að eg tel þau meðal hinna merkilegustu bóka sem á síðustu tímum hafa birzt á íslenzku.

Bréfin eru 45 talsins á 18 örkum prentuðum. Af þeim eru 10 til Sæmundar föður hans, 20 til Jónasar Hallgrímssonar og 9 til Konráðs Gíslasonar. Hið fyrsta sem lesandinn rekur augun í er lengd bréfanna; fullur þriðjungur þeirra er $^1/_2$ örk eða meira, eitt er jafnvel $1^1/_2$ örk að lengd. Þetta sýnir undir eins að hèr er maður sem eitthvað er niðri fyrir og nennir að færa hugsanir sínar í pennan; leið orðanna til pennans er honum auðsjáanlega jafntöm og tungutakið. Það er eins og hann hafi vin sinn hjá sér og sé að tala við hann; en af þessu leiðir aftur hitt, sem mörgum mun koma kynlega fyrir sjónir í fyrstu, að málið á sumum bréfunum er mjög óvandað; það er sama málið og margir Hafnar-Íslendingar töluðu þá og tala enn; hann lætur útlend orð og klausur fjúka, en tefur sig ekki á því að leita að góðum og gildum íslenzkum orðum; en eftirtektavert er það, að málið á bréfunum til föður hans er stórum betra en á bréfunum til félaganna, og hins vegar eru síðustu bréfin vandaðri að orðfæri. Engin skyldi því af bréfunum draga þá ályktun að honum hafi staðið á sama um

---

[1] Bréf Tómasar Sæmundssonar. Gefin út á hundrað ára afmæli hans 7. júní 1907. Búið hefir til prentunar Jón Helgason. Rvík. Kostnaðarmaður: Sigurður Kristjánsson.

meðferð íslenzkunnar, þau sýna það víða með berum orðum, að honum er ant um hana og að hann hefir lagt kapp á að fullkomna sig í henni. Í formálanum fyrir ferðasögunni getur hann þess og, að hann hafi lesið flest þau íslenzk rit að fornu og nýju sem bezt séu rituð, til þess að læra af þeim málið, en af því að hann hafi haft svo stuttan tíma til þess og átt svo annríkt, hafi ávextirnir ekki orðið meiri en þetta, segist því hafa beðið Dr. Scheving að lesa handritið og lagfæra, af því að sér þætti mest um vert að spilla ekki móðurmáli sínu, sem hann telji »hinn stærsta fjársjóð Íslands«.

Eflaust hafa vinir hans, Konráð og Jónas, haft mikil áhrif á hann í þessa stefnu og verið gæddir miklu næmari tilfinningu fyrir fögru og fáguðu máli. Hann kastar því áhyggjum sínum að miklu leyti upp á þá, biður þá að lagfæra málið á ritgjörðunum sem hann sendir Fjölni, og gefur þeim ótakmarkað vald til að fara með þær eins og þeim þyki bezt við eiga, og hann kvartar yfir að málið leggi höft á sig:

»Eg væri búinn að rita tífalt meira síðan eg kom til Íslands til nytsemi og fróðleiks landi okkar, ef eg hefði ekki látið málið leggja á mig þvílíka fjötra, og það alt til einskis, því hvorki er það brúkanlegt að heldur, og ef að svo væri, þá yrði það ekki lengur hin algenga íslenzka, heldur einungis mál hinna útvöldu«,

segir hann í bréfi til Konráðs. En hvernig hann sjálfur leit á breytingarnar, sem félagar hans gerðu á ritgjörðum hans, kemur skýrast fram í hinu þungorða brèfi til Jónasar, 1. febr. 1839:

»Eg játa, að málið hafið þið alt af bætt hjá mér, en hinar breytingarnar ykkar hafa verið tvennslags: Fyrst með tilliti til meiningarinnar, er þið hugðuð að sjá réttara og breyttuð því, til að fá hugarburð ykkar eður »Yndlingsthemata«; fyrir þær kann eg ykkur litlar þakkir, því þið sköðuðuð þá oft hugsanir mínar, er þið skilduð þær ekki, svo fyrir það vantar sumstaðar í, sumstaðar er fyrir það orðið meira á huldu, og vil eg þar oftast heldur eiga eins og áður var. Annarstaðar hafið þið dregið úr

því, sem kynni að hafa komið sér of illa eður verið ekki hættulaust, og hefir mig aldrei iðrað þess; enda var því jafnan varpað fram í því skyni, að þið skylduð strika þær út aftur, ef ykkur svo litist. Ekki er eg svo kvíðandi fyrir, að sá höggstaðurinn verði mér að bana, sem óvinirnir fá af orðfæri mínu, ef annað væri þeim mun skárra, því ef illa ætti að fara, »hræðist eg ekki þá, sem líkamann deyða, en geta þó ekki líflátið sálina«. Eg vildi, að Íslendingar lærðu að **hugsa**, þá mun þeim skjótt lærast að **tala**«.

Engu að síður hefir hann hugsað mikið um meðferð móðurmálsins, og í bréfum til Konráðs rökræðir hann af miklum áhuga stafsetningarnýmæli hans, og eru athugasemdir hans um þau mjög skynsamlegar og ljóst hugsaðar; honum þykir Konráð þar of einhliða, gera of mikið veður af stafsetningunni einni saman, enda séu aðrar hliðar málfræðinnar alþýðlegra umtalsefni:

»Skrifaðu annaðhvort ekkert um málfræði eður láttu okkur fá mátulega langa þætti, annaðhvort um íslenzka orðsmíði eður um réttilega íslenzka orðskipun, og gefðu okkur um leið dálítið sýnishorn af dönsku orðaskipuninni, sem farin er að tíðkast í ritgerðum okkar«.

Hann bendir hér skýrt einmitt á þau atriðin sem mest á ríður þeim sem vill nota málið samkvæmt eðli þess; hann hefir í því sem öðru glögga sjón á því sem þarf til framkvæmdanna, og setur það í fyrirrúmið. Og ekki er það honum að kenna, að íslenzkir málfræðingar til þessa dags hafa látið þessa hlið málsins að mestu liggja í þagnargildi.

Ef vèr nú lítum á efni bréfanna, þá kennir þar margra grasa. Tómas Sæmundsson skrifar aldrei út í bláinn, hugsanir hans fá aldrei að reika tilgangslaust, eins og skýhnoðrarnir sem hvarfla þangað sem blærinn ber þá; hann á alt af eitthvert erindi við þann sem hann skrifar, annað hvort að fræða hann, eða hvetja hann, eða leggja á ráðin til framkvæmda, eða að rökræða eitthvert áhugamál. Og hvað sem efnið er, þá er hann þar með

lífi og sál; allur hans hugur horfir til framkvæmda, snýst að hlutunum sjálfum, hispurslaust, vífilengjulaust. Þessvegna hrífa orð hans eins og þungur straumur; áhuginn, viljakrafturinn blæs lífi í þau.

Bréfin frá háskólaárunum eru eins og við er að búast mest um hversdagslífið, um Tómas sjálfan og um einstaka menn, nám þeirra, próf o. s. frv. Þau sýna hve vel hann hefir notað tímann til að auðga anda sinn og hve opinn hugur hans er fyrir öllu sem fram fer í kringum hann. Hann les blöðin af miklum áhuga og er undir eins heima í stjórnmálum Evrópu. En fyrst og fremst sýna þau hve ant honum er um vini sína, hvernig hann eggjar þá lögeggjan að hugsa um það eitt að fullkomna sig til þess að verða ættjörðinni til gagns og sóma. Hann veit líka hvað hann vill að hver þeirra verði. Jónas Hallgrímsson á að verða eftirmaður Finns Magnússonar við háskólann, Baldvin Einarsson og Kristján Kristjánsson óskar hann að verði amtmenn heima osfrv.

Á öllu er auðséð að hann er að nokkru leyti samvizka eða siðameistari vina sinna. Í öllum efnum eru tillögur hans hreinar, djarfar og drengilegar. — Sumstaðar er hann glettinn og gamansamur, t. d. þegar hann er að telja Jónas á að hætta skrifstofustörfunum hjá landfógetanum og koma til Hafnar:

»Þú hugsar nú víst ekki um annað en hvað mikill maður þú varst, þegar þú, alfarinn úr skólanum, settist niður í höfuðstaðnum sem amanúensis hjá landfógetanum — dönskum manni! Þegar þú um lestatíðina gazt látið dónana sjá þig lapsaðan frá strætinu vera að ganga inn í þau stóru timburhús, hvar þú áttir heima! Gott áttu, Jónas! Sveitastúlkurnar líta á eftir þér, þora varla að líta upp á þig, því þær finna til eigin óverðugleika, þegar þær sjá stúdentinn á dönskum skóm með eitthvað grænt á höfðinu!«

Stundum getur hann ekki orða bundist, er hann hugsar heim, hve heitt hann ann ættjörðinni. Í fyrsta bréfinu (til föður hans) lýsir hann því er Ísland hvarf honum:

»Þankarnir vóru svo margir og hver annari ólíkar tilfinningarnar. Þó man eg eina helzt og hún var þessi: Nú ertu kominn

burt úr hinum mjúku móðurhöndum fósturjarðarinnar — og jafnsnart sagði hjarta mitt mér, að hvað sem svo fyrir mér lægi aðsjá af fegurð landa og staða, þá yrði hún mér þó ætíð í allri sinni fátækt dýrðlegasti bletturinn á jarðríki!«

Hann skrifar Jónasi og minnist á dönsku stúlkurnar:

»Nei, eg vil hafa stúlkurnar heima og gleðja mig þar meðal góðra kunningja, þín og annara sem fósturjörðina elska, og vonast til að eg lifi mikið ánægðari, ef eg get gert henni dálítið gagn, en þó eg ætti milliónir dala í þessum góða stað og gæti haft allar lystisemdir sem hann fram býður; eg yrði snart leiður á þeim, en á hinu aldrei«.

Og hann fann líka íslenzka stúlku sem honum leizt á, þegar hann kom í kynnisför heim ári síðar (1829). Af missætti við Reykjavíkur kaupmenn vildi hann ekki biðja þá um far og brá sér norður á land og sigldi á skipi frá Akureyri. Um það skrifar hann Jónasi:

»Annars sá eg einhvern tíma í þessari norðurferð stúlku, sem mér leizt reglulega vel á, og er það sú fyrsta af ógiftum, sem eg hefði viljað eiga af öllum sem eg hefi séð, bæði hér og heima, svo eg er nú af þeirri trú sem eg hafði þar til, að eg gæti aldrei gifzt, því eg sæi enga sem mér líkaði«.

Hann sá hana sem snöggvast, trúlofaðist henni, og kvongaðist henni, er hann kom úr suðurgöngu sinni. Sýnir það hve fljótur hann var að átta sig, og hve fast ráð hans var. —

Föður sínum skrifar hann eingöngu um alvarleg efni og það sem honum mundi þykja fróðlegast að heyra. Bréfin eru hrein og bein og gætir þar fremur virðingar en ástúðar; hann talar til skynsemi föður síns, en ekki til tilfinninganna. Lesi menn t. d. bréfið sem hann ritar honum að loknu embættisprófi, þar sem hann er að leiða honum fyrir sjónir hve ómissandi sér sé að takast langferðina á hendur. Hann skrifar honum síðan skilmerkileg bréf af ferðum sínum. — Í bréfinu sem hann skrifar föður sínum frá Höfn, þegar hann hefir fengið Breiðaból-

stað, kemur dálítil innskotssetning, sem eg verð að setja hér. Hann biður föður sinn að taka við jörðinni fyrir sína hönd:

»Eg bið yður að gera henni það sem þér sjáið að gengið getur, en — fyrir alla muni, þó eg þurfi sízt að taka það fram — án þess að ganga ekkjunni of nærri«.

En merkilegust eru bréfin sem hann ritar þeim Jónasi og Konráði um útgáfu Fjölnis. Engum sem les þau getur dulist, að Tómas er þar aðalmaðurinn. Það er hann sem hefir lagt ráðin á hvernig ritinu skyldi haga, það er hann sem ritar formálann fyrir því, og hugsjónir hans í þessu efni eru svo góðar og gildar, að þær gætu enn verið leiðarstjarna fyrir íslenzkt tímarit handa alþýðu manna. Það er auðséð að hann hefir verið gagnkunnugur beztu tímaritum sem þá voru uppi, dönskum, þýzkum, enskum og frönskum, enda hefir hann lesið og talað ensku, þýzku, frönsku og ítölsku. Og hann gengur ríkt eftir því að hugsjóninni sé fylgt og ávítar samútgefendur sína þunglega, er honum þykir þeir víkja frá henni og leggja minni rækt við ritið en hann hafði til ætlast. Hann fer nákvæmlega út í hvert atriði um sig. Fyrst er ytri frágangur ritsins. Um það skrifar hann langt mál, honum þykir brotið of lítið, stíllinn of stór. Markmiðið verði að vera, að kaupendur fái mikið fyrir litla peninga, og hann vitnar til þýzkra, enskra og franskra tímarita. — Efnið verður að velja sem næst hversdagslífinu —

»því fari maður að rannsaka hvað það er, sem gefur hlutunum, og bókunum með, interesse, þá er það þetta, að það grípi sem mest inn í lífið, höndli sem mest um það, sem menn helzt finna nauðsyn á að yfirvega og vita eitthvað um«.

Hann minnist á hverja grein sem kemur í Fjölni og segir skorinort skoðanir sínar um alt. Athugasemdir hans eru jafnan heilbrigðar, hann er svo hagsýnn, sér svo ljóst hvert hann ætlar, og miðar alt við það hvort það færir

nær eða fjær því marki sem hann hefir sett sér. Hann hefir ótal verkefni fyrir augum, biður félaga sína að rita greinar um sum þeirra, bendir þeim á heimildarrit, greinar til að þýða o. s. frv., og sjálfur lofar hann að leggja sinn skerf til, og í raun og veru var hann sá þeirra félaga, sem ekki lét standa upp á sig. Og þó á hann stöðugt að berjast við heilsuleysi og annríki. Átakanlegt er það hve lítið álit hann hefir á framkvæmdum sínum og honum finst hann koma litlu í verk. Hann skrifar Konráði 20. febr. 1836:

»Annað var það, sem eg uni ver og þú munt gefa meiri sök á: að eg ætla að eyða svona lífinu, gagnslaus og ónýtur mér sjálfum, vinum mínum og föðurlandinu. Reynslan hefir kent mér margt síðan eg kom til Íslands aftur, sem eg ekki gat getið nærri áður, og svo mun flestum reynast. Þokuandarnir gera mann daufan og þó helzt latan og kærulausan. Verra er þó, að búsýslið, sem næstum allir neyðast til að hafa til þess að geta komist af, dregur svo mikið frá tímanum og eykur manni þvílíkt óyndi oft með því sem ekkert er í varið, og beztu augnablikin tapast algjörlega. Embættisstörfin taka ærinn tíma, og eg þoli ekki að skrifa meira (bara að lengdinni til) í svo sem tvo daga en sem svarar einni prédikun. Eg hefi orðið að taka pilta til að hjálpa upp á inntektirnar, svo eg gæti komist af, og þá ef til vill kvittað nokkuð af þeim miklu skuldum, sem eg enn er í, — og svona gengur alt lífið til að hafa af fyrir sjálfum mér og raunar engum til gagns, svo eg veit ei hvenær eg fæ lokið þeirri miklu skuld, sem mér finst eg standa í við föðurlandið, eður hve nær eg kemst til að leggja hendur á það, sem eg eiginlega hafði ætlað alt lífið til að koma í verk«.

Litlu síðar í bréfinu segir hann:

»Líka hefi eg enn fast plan að ganga eftir í öllu, sem eg held reiknað sé upp á Ísland, en af því það er í sumu býsna afbrugðið vitleysunni, sem hér viðgengst, fæ eg marga mótstöðumenn, sem ekki kunna nýjungunum og fara þó fækkandi, því Íslendingar okkar eru þó skynsamir og taka sönsum«.

En það er hin mesta furða hve miklu hann fær afkastað í ritstörfum, og þegar honum þykja félagar sínir

vanrækja Fjölni, verður hann stundum heldur en ekki þungorður í þeirra garð, og þó skín alstaðar út úr bréfunum hin fölskvalausa ást til þeirra og virðingin fyrir gáfum þeirra og kostum: og ekki er það undarlegt, þótt hann þykkti illa, er þeir ávítuðu hann fyrir illan frágang á ritgjörðum hans, þegar þess er gætt, hve nærri hann tók sér til að leysa sinn skerf af hendi, en honum þótti efndanna vant frá hinum. Í hinu harðorða bréfi til Jónasar, sem eg áður gat um, færir hann sér til afsökunar, hve stuttan tíma hann hafi haft til ritgjörðanna og þó orðið að ljúka við þær þegar hann átti annríkast —

»Eg einmitt á meðan stóð svo á mér, að eg ekki gat staðið lengur en svo sem þriggja kma tíma við skriftir hvíldarlaust, eður það átti ekki lengri bið, ef í þá átt var horft, áður blóðið gengi upp úr mér! Má þá ráða, að mér væri fyrsta kappið, að koma því einhvern veginn á blað, sem mér var í hug, áður en ólagið kæmi, eður eg misti það aftur, og eg mætti ekki hima lengi yfir hverju orði að svo vöxnu máli. Og að síðustu sýndist ekki þörfin eins brýn til þess, er eg átti von á, að þið færðuð þvílíkt í lag«.

En næsta bréfið til Jónasar er aftur átakanlega elskulegt. Þá var Jónas veikur.

Bréfin sýna að honum hefir verið það hugleikið að rita Íslandssögu, og hann kynnir sér æ betur alt sem að henni lýtur. Hann biður Konráð að gera félag við Jón Sigurðsson til að gefa út íslenzkt fornbréfasafn. Hann er farinn að safna gömlum kvæðum og sálmum, og frásöguritum viðvíkjandi sögu landsins, og hann safnar þjóðsögum. Hann skrifar Jónasi um alþýðubók, sem hann vill þeir semji:

»Taktu að þér alt það sem við kemur náttúrunni, einnig dæmisögur og frásögur. Eg skal taka það historiska, geografiska, psykologiska og filosofiska«.

Andi hans er óþreytandi, en heilsan bilar. Hann skrifar Konráði 11. sept. 1840:

»Mér er óhægt að skrifa liggjandi á hliðinni, en má ekki rísa upp. Hamingjan má vita hvort við skrifumst á oftar. En hvað

sem því líður: Eg bið þig og ykkur að muna eftir Íslandi og kenna það niðjum ykkar og barnabörnum, þá gætir minna þó hinir eldri týni tölunni«.

En það yrði seint að telja upp alla þá staði í bréfunum sem eru átakanlegir, af því að þau eru mögnuð þeim eldmóði áhugans sem hlýtur að fá á hvern mann, og sé einhver svo fáfróður, að hann viti ekki hvað ættjarðarást er, þá lesi hann þessi bréf. —

Góður viðbætir við bréf Tómasar sjálfs er bréfið sem eftirmaður hans á Breiðabólstað, Jón prófastur Halldórsson, ritar Jónasi Hallgrímssyni 15. febr. 1844 um Tómas, og virðist honum þar lýst af mikilli sannleiksást. Bréfið er prentað aftan við bréf Tómasar.

Meðan eg hefi verið að lesa rit Tómasar Sæmundssonar síðustu dagana, hafa mér aldrei úr hug liðið tvö erindi eftir Jónas Hallgrímsson. Þau hafa komið aftur og aftur, og mér hefir fundist eg smám saman skilja þau betur en áður. Allir kannast við vísuna:

Tindrar úr Tungnajökli;
Tómasarhagi þar
algrænn á eyðisöndum
er einn til fróunar.

Vísan er ósköp blátt áfram, en mér finst eins og eg sjái hilla undir annað bak við orðin. Skyldi ekki skáldinu hafa flogið í hug hve sviplíkt hið stutta æfistarf Tómasar var þessum litla bletti, sem kendur var við hann og stóð þarna algrænn við jökulinn, með eyðisandana alt um kring; var ekki líf hans hið fegursta dæmi þess hvernig gróðraraflið býður öflum auðnar og kulda byrgin, og var það ekki fróun að hugsa til þess, að einhvern tíma kynni landið að gróa upp, úr því að þessi reitur gat haldist svona — »algrænn á eyðisöndum«.

En hitt erindið var þetta:

Lengi mun hans lifa rödd,
hrein og djörf, um hæðir, lautir,
húsin öll og víðar brautir,
er Ísafold er illa stödd«.

En hvenær er þjóð illa stödd? Hún er það, ef kuldi kæruleysisins kemst inn að hjarta sona hennar og dætra, ef eldur áhugans sloknar. Hún er það, ef einstaklingarnir hugsa fyrst um sjálfa sig, en síðast um hag ættjarðar sinnar. Hún er illa stödd, ef börn hennar hætta að berjast fyrir því sem satt er og fagurt og gott og nytsamlegt, án tillits til þess hvort það er þakkað eða vanþakkað. Hún er illa stödd, er menn gleyma því, að vegurinn til fullkomnunar er vegur áræðis og atorku, vegur karlmensku og drengskapar, eða eins og Konungsskuggsjá kemst að orði: »ef úáran kann at koma í fólkit sjálft, sem byggir landit«.

7. júní 1907.

GUÐM. FINNBOGASON.

Frà Ròm til Napoli.

þáttur úr ferðasögu Tómasar Sæmundssonar.

Prenta lét Jón Helgason.

Nú var liðið fram í marzmánuð [1833], veturinn umliðinn eður réttara sagt vetrarmánuðirnir, því að varla mundu Norðurlandabúar, sízt Íslendingar, mega vita það vetur kallað, er hvorki hefir að kalla frost né snjó og sem aldrei fyrri á nokkrum tíma árs hefir á jafnlöngum tíma átt að segja af jafnmikilli blíðu. Áður en eg vissi af eður vildi var mig borið að þeim tímanum, er eg skyldi yfirgefa hina indælu Rómaborg, hvar eg hafði átt næstum fjóra hina ánægjulegustu mánuði og sælustu daga æfinnar.[1] Eg hafði enn þá ekki nærri satt mig á að skoða hennar ótal sjónarverðu hluti, sem ekki var heldur von, því að lengsti mannsaldur er þar til helzt til stuttur og eg hefði orðið að beita ofríki við sjálfan mig, til þess að slíta mig burtu, ef eg hefði ekki átt í vændum að komast enn lengra áleiðis til nýrrar fegurðar, sem eg ekki þóttist mega láta óséða, og síðan að fara enn einu sinni um Rómaborg, er eg sneri heim á leið. Nú var ferðinni heitið til Neapel, þaðan niður á Sikiley, og svo, ef tekist gæti, til Grikklands. Hingað átti nefnilega í miðjum apríl að fara lystisjóferð dampskip frá Neapel og hafði gengið um það boðbréf um mestan hluta Norðurálfunnar haustið og veturinn á undan. Þeir sem réðust til ferðar þessarar, og voru víðsvegar að úr Englandi, Frakklandi, Prússlandi, Þýzkalandi, Schweitz, Vallandi og yfir höfuð úr flestum löndum Evrópu, fóru nú að draga sig til Neapel; var svo til ætlað, að skipið væri burtu í þessari ferð svo sem fjóra mánuði áður það kæmi til Neapel aftur í ágúst og kæmi við á meðan á

---

[1]) Tómas kom til Rómaborgar 10. des. en hafði áður dvalið rúmar 3 vikur í helztu bæjum Norður-Ítalíu, Venedig, Padua, Ferrara, Bologna og Flórenz.

30—40 höfnum, þar sem fegurst er og mest að sjá um Miðjarðarhafið, Grikkland og Litluasíu alt til Miklagarðs, hvaðan snúa átti heimleiðis.[1]) Á skipið gátu komist svo sem 100 herramenn og næstum annað eins af þjónustufólki að meðtöldum öllum hásetum skipsins. Þetta var því einhver fýsilegasta ferð, sem nokkurn tíma hefir stofnað verið [til], því bæði mundi hér geta að líta einhverja hina fegurstu og markverðustu staði veraldarinnar, og vart munu heldur þess dæmi, að menn úr jafnmörgum löndum hafi í einu félagi gerst til svo langrar ferðar, hvar alt skyldi við hafa, er fengið gæti sem mestrar ánægju; en þó ódýrleikinn væri henni einnig til gildis talinn, og hún ekki mætti heita kostnaðarsöm, eftir því sem ferðir gerast þar um svæði og með þvílíkum skipum, þá var hún samt þeim hollust, sem nokkurt höfðu bein — eða réttara silfur — í hendi, því að fararkaupið var um alla fjóra mánuðina fyrir þá sem voru í herramanna eða heldri manna tölunni minst 300 spesíur, mest 420 spesíur, og var þar með að eins borgaður flutningurinn um sjóinn og fæði, meðan á honum stóð; í öðru lagi varð að borga ferðalögin á landi og mat þegar skipið var kyrt á höfnum og þurfti til þess einu sinni eða kannske tvisvar annað eins, þó menn, þegar svo varð viðkomið, gæti sparað sér náttstaði á landi með því að sofa á skipinu, sem leyfilegt var án frekari kostnaðar. Þó eg fyndi mig helzt ófæran að kosta svona miklu til fararinnar, þótti mér vissara að vera í Neapel um það leyti skipið legði út ef eitthvað kynni ráðast úr með farið. Eg leitaði mér því lags þangað og kom mér í vagn og átti að borga fyrir flutningskaup og fæði að kvöldi og gistingu meðan stæði á ferðinni 5 scudi eða specíur; er það hér um . . .[2] mílur vegar og oftast farið á 4 dögum. Eg kvaddi kunningja mína og fór á stað því að mér tjáði nú ekki að dvelja lengur, fyrst svona hagaði til, en viljugur fer enginn frá Róm undir páskana, því þá er svo mikið um dýrðir, sem ekki á sinn líka í heiminum og flestum mun minnisstætt, sem það hafa séð. Að vísu var um alla föstuna kyrt og hljótt um staðinn sem auður væri, en þó tekur yfir þegar hin síðasta vika fyrir páskana byrjar; það er þá svo sem allur bærinn íklæðist sorgarbúningi, alt er þegjandi, klukknahljómurinn hættir og

[1]) Frá þessari ferð sinni skýrir höfundurinn stuttlega í bréfi til föður síns, dags. í Neapel 28. ág. 1833, eftir að hann er kominn aftur til Ítalíu, sbr. „Bréf Tómasar Sæmundssonar" (XXI. bréf).

[2]) Eyða í handritinu.

hinar fögru vatnsæðar borgarinnar, einhver hin mesta prýði, hætta að spýta, svo sem væri sjálfur dauðinn yfir hana kominn; þetta stendur þangað til ofarla páskanóttina. Undir páskamorguninn snýr við blaðinu; í þúsunda tali hljóma þá klukkurnar aftur frá turnunum; í einu vetfangi er kúfur Péturskirkjunnar frá efsta til neðsta skreyttur ótölulegri mergð olíuljósa, svo að ei einasta bærinn og landið umhverfis, heldur jafnvel skýin taka birtu af. Vestan frá sjó og austan úr fjöllum, af öllum þeim hæðum hvaðan fyrst grilla mátti Róm, langar leiðir burtu, þegar bezt var skygni um fagran dag, getur hana nú að líta svo sem í himnesku ljósi eða ljóma meðan alstaðar er nótt. Sjálfur upprisinn gengur hinn heilagi faðir fram á musterisbustina, og þó hann sé lítill í samanburði við steinmyndir postulanna í kringum hann, hefir hann ekki lítið fyrir stafni, því meðal alls konar söngvara og hljóðfæraglaums boðar hann nú hátíðina og lýsir blessan yfir hinum mikla grúanum, er neðan frá hinum stóra forgarði, sem fram af er kirkjunni, veitir honum á hnjánum sína tilbeiðslu, og mænir upp til hans svo sem æðri veru. Með honum eru í för uppi á þaki kirkjunnar sem nærri má geta, allur skari hinna geistlegu svo hundruðum eða þúsundum skiftir, og er hver ífærður þeim skrúðanum sem hans stétt hæfir og hann á fegurstan til. Þegar maður nú þar á ofan setur sér fyrir sjónir morgnana, eins og þeir eru á þessum ársins tíma á Ítalíu, og hversu alt er við höndina, sem til fegurðar horfir, getur ei hjá því farið, að þvílík sjón fái á hvern mann, sem hefir tilfinning, jafnvel þó hann ekki láti sig í villu leiða af útborði hlutanna og ætli hann hafi (eins og páfatrúendur) séð svo sem nokkurt heilagra samneyti.

Samferðamenn mínir tíndust smátt og smátt á vagninn [og] voru þetta sinn ungur kaupmaður frá Frakklandi, tvenn vallenzk hjón með börnum sínum stálpuðum fjórum og vinnukonu, og voru það alt sjónleikarar eða sjónleikaraefni, sem ætluðu til Neapel eða niður í Sikiley; mátti svo strax ætla, að hér mundi verða gott til viðræðu og skemtunar; þau voru vel kunnug alstaðar, hvar vallenzka var töluð, um alt Valland og Dalmatíu-héruð, en lítið út þaðan. Þvílíkra lifernisháttum víkur svo við, að þeir hafa hvergi stöðugt aðsetur, heldur selja þjónustu sína einhverjum þeim, er veita forstöðu sjónleikum um borgirnar og hlaupa frá einni til annars eftir nokkurra vikna dvöl, eftir því sem bezt er boðið, og lifa oft við góð kjör, því um Valland, þar sem svo mikill grúi er af sjónleikahúsum, er auðvelt fyrir þá að koma sér fram, sem fengið

hafa orð fyrir kunnáttu í því sem af slíkum útheimtist. Þeir sem slíka iðn stunda, eru löngum liprir og góðir í umgengni og glaðværir, en vanir eru þeir að láta hverjum degi nægja sína þjáningu, láta ganga á meðan til er og leita sér ánægju með flestu móti, enda nægir þessi atvinnuvegur að eins til að hafa af fyrir lífinu meðan heilsa tilvinst, og ef vel lætur og kostnaðinum [er] aldrei leyft að yfirstíga tekjurnar, má vel farnast. Annar húsfaðirinn hafði fest sig í næstu 18 vikurnar í Catínea, og tók fyrir daginn svo sem 4 spesíur til samans fyrir sig og hyski sitt, og sagði hann það með sparsemi nægja mega þeim til framfæris. Eftir því sem gera var á Ítalíu, var fólk þetta vel að sér og gat talað með greind og góðum skilningi um marga hluti, enda var heldur ekki þagað. Eg gaf mig lítið við talinu fyrst í stað, en mér hélst það ekki lengi. Önnur af konunum fór að bera mér á brýn, að eg ætti víst »*amorosa*« (ɔ: unnustu) eftir í Róm, fyrst eg væri hljóðari en ungum mönnum annars hæfði, og eg samsinti henni í því, en þessi »amorosa« væri Róm sjálf, og lét hún sér það skiljast, fyrst eg ferðaðist, eins og hún komst að orði »*per la antichita*« — vegna fornleifanna. Hún hafði verið fríð. en var farin að ganga af sér, enda var hún komin yfir fertugt. Bóndi hennar var nokkuð eldri, gamaldags maður í mórauðum frakka með hárið niður á herðum, andlitið langt og hvítt. Hann var svo sem ánægjan sjálf til að líta, og virtist að gleðja sig yfir barnaláni sínu, en hann sá ekki sjálfan sig undir eins og þau, og því fór það hjá honum, sem öðrum mundi hæglega fljúga í hug, að ekki væri með honum og þeim mikið ættarmót, enda voru börnin ekki svo lík hvert öðru sem þau áttu að vera skyld. Konan sýndist líka sjá, að eg hugsaði þetta, og hélt á meðal annars langa ræðu um hjónaband; sagðist ætíð hafa álitið það höfuðatriðið í þessari stétt, að menn lifðu saman í einingu og friði, og hvort fyrir sig hjónanna hefði fullkomið frjálsræði að haga sér, eins og því líkaði, án þess hitt léti sig það nokkru skifta. Kvað hún sér svo margt hafa verið flutt um mann sinn og honum um sig, að það hefði verið lukkan beggja að hvorugt hefði gefið því neinu gaum. Bóndi hennar tók þá í sama strenginn og sagði með mikilli glaðværð ýmsar sögur af sjálfum sér, sem skilja hefði mátt á tvo vegu, ef illa hefði verið útlagt, og mátti eflaust segja nokkuð þessum hætti til afbötunar, því hann miðar þó í það minsta til að gjöra sér að góðu það, sem í slíkum stéttum kringumstæðurnar svo sem með einslags nauðsyn bera aflaga. Hin konan var næsta gömul og ófríð og

ekki eins skrafhreifin, en þó líka geðug; hún var fyrir ekki löngu gift í þriðja sinn og var maður hennar yngri, eineygður, nokkuð vígalegur og frísklegur. Hver talaði það sem honum bjó í skapi með miklu frómlyndi og hreinskilni; bæði stjórnin og trúarbrögðin komu til umtals, þó einna hættulegast sé að láta þar um margrætt er menn ekki þekkjast; gerði [hinn eineygði] meðal annars þessa athugasemd um páfann, að sér ekki þætti hann vera velbúinn að því, að ganga á öxlum annara, er með hann væri farið í kirkjuna, þar eð Kristur og postularnir, sem hann hefði sér að fyrirmynd, hefðu lengst af farið ferða sinna fótgangandi og án viðhafnar.

Undir hádegið var vagninn tilbúinn, sem eg átti að fara með; við héldum út af suðurhliðinu hjá Jóhannesar-kirkjunni, sem veglegust er allra kirkna í Róm, að Péturs-kirkjunni einni frátekinni. Vegurinn liggur svo suður eftir rómversku völlunum að stefna vestan með Alba-fjallinu. Þessi vegur liggur svo sem á milli höfuðveganna og hefir því orðið utan hjá, og þó eg ekki hefði farið hann fyr, kom mér þar ekkert það fyrir sjónir, er aðgætni væri vert, að undanteknum fáeinum vatnsrennubrotum. Þegar dregur að fjallsrótunum kemur hann til hægri á Appíaveginn [ɔ: Via Appia], sem vestastur er allra þeirra vega, er liggja suður frá Róm; er hann og þeirra viðhafnarmestur og veglegastur, því um hann fóru sigurhrósin hin miklu inn til borgar og við hann beggja vegna vildu flestir Rómverjar hafa leiði, sem mannsmót var á; eru þar því, svo mörgum mílum skiftir, einlægar rústir. Eftir að vegirnir eru komnir saman, fer að liggja upp í móti, og víðsýnið verður meira. Maður fer enn vestan í Alba-fjallinu í miðjum hlíðum. Róm sýnist nú liggja norður frá, þar sem lægðin er mest á flötunum og yfir hana bera við himinn langt norður hálsarnir, er ganga austan úr Appennínafjöllum og fara vestur til sjávar; í austri er jafnan Appennínafjallgarðurinn, en Alba-fjallið, sem liggur einstakt vestur þaðan á rómversku völlunum 3 mílur undan, í hádegisstað frá Róm, ber snart á milli til vesturs, svo hans gætir ei síðan. Til vesturs, eða til hægri handar, er einlægur flatur aflíðandi niður að sjó svo sem þrjár mílur að lengd; var það áður lönd Latínanna og Rútúlanna, en nú er það að kalla í eyði; ganga þar nú hjarðir hesta og nauta, en mönnum er þar varla líft. Með öllum sjónum eru héðan af og útnorður frá Tiberfljóti einlægir flóar, hinar illa ræmdu pontisku forir; hagar því svo til, að landið er svo lágt, að vatnið, sem kemur austan úr fjöllunum, ekki nær afrás, svo þar verður dammur

eða stöðuvatn, og breikkar þetta láglendi, eður nær austar, sem sunnar dregur. *Castel Gandolfo*, þorp nokkurt, liggur fyrir ofan veginn eður til vinstri handar, sem og albaniska stöðuvatnið, á hvers vesturbarmi þorpið stendur, en lítið lengra útsuður liggur *Albano*; er þaðan talið 15 miglíur[1]) til Róm. Er staður þessi lítið norðar á fjallinu en *Alba longa* kvað hafa staðið til forna, og fer vegurinn gegnum bæinn.

Við höfðum þar viðstöðu svo sem eina stund, til að taka á fóður hestanna, og varði eg þessari stund til að kynna mér betur albaniska stöðuvatnið og fara til baka norður að Castel Gandolfo. Vatn þetta liggur hátt upp í fjallinu, það er viðlíka á alla vegu og á að gezka nokkur hundruð faðmar að þvermáli; er langt niður að vatnsborðinu, snarbratt og ilt, mestalt þyrnum vaxið og öðrum óræktarstönglum eður ýmsum skógarhríslum innan um klungrin, skuggalegt nokkuð, en þó fallegt og sérlegt (ejendommeligt) og málverkslegt (pittoresk). Það er auðsjáanlega undirkomið af jarðeldum með sama hætti og stóru vötnin okkar, Þingvalla- og Mývatn. Skamt þaðan sunnar, vestan í fjallinu, er annað vatnið til, *Nemi*, hjá þorpinu, sem kent er við það, og er það næstum míla að ummáli. Albaniska fjallið er gamalt eldfjall; er þar fyrir djúp eldskál (crater), sem að mestu er grasivaxin, ofan í efsta topp [fjallsins] og er hann af því kallaður hola fjallið (*Monte cavo*). Þess getur í fornsögum Rómverja, að albaniska vatnið hafi hér um bil 400 árum fyrir Krists fæðingu af óþektum orsökum (sjálfsagt af náttúrlegum eldsverkunum) vaxið svo, að þeim fór að standa ótti af, að það mundi ryðja sér farveg vestur á láglendið og máske olla skemdum á sjálfri Rómi. Fóru Rómverjar þá til spásagnarmanns nokkurs, er þeir höfðu hertekið frá Vejiborg, sem þeir um sama leyti voru að berjast við að kúga undir sig og gekk heldur treglega. Spámaðurinn gaf þeim í skyn, að þeim mundi verða sigurs auðið á borginni — —[2]). Rómverjar tóku sig þá til og létu gjöra undirgang mikinn að vestan af sléttunni, gegnum þann barm vatnsins, er þynstur var og hættast var við, að fram mundi brjótast fyrir vatnsþyngslunum; ruddu þeir verki þessu af á einu ári — —[2]). Þetta stórvirki var svo tryggilega gjört, að það er ennþá að mestu óhaggað.

---

[1]) *Miglio* er ítölsk míla, litlu skemri en $^1/_4$ vanalegrar mílu (c. 900 faðmar).

[2]) Hér er eyða í handritinu fyrir nokkrum línum.

Fékk eg mann nokkurn í Castel Gandolfo til að fara [með mér] niður að vatnsborðinu og sýna mér þar sem vatnsrennan byrjar niður við vatnið, og lézt hann fús til þess; en þegar við höfðum klöngrast niður undir vatnið, fór hann að spyrja mig að, hve miklu eg raunar vilji kosta upp á að sjá þetta (»*Quanti volete spendere?*«). Var það uppátekið ráð okkar beggja, hans að nefna þetta ekki fyrri, svo eg gengi ekki frá, þó hann gerði sig kostbæran með skoðunarlaunin, né tæki annan meðal grúans af iðjuleysingjunum, sem í sérhverju þorpi á Ítalíu tvístíga um torgin og sitja um þá, sem á ferð eru, að þeir geti haft út úr þeim peninga fyrir að sýna það sem þeir kalla markvert þar í grend við þá. Eg að mínu leyti lét mér hægt um annað fyrst um sinn en að vita hvar stígurinn lá niður að rennunni, og sem við nú höfðum hann farið, svo eg gat séð hvar gersemið var, sem hann ætlaði að sýna mér, lét eg í veðri vaka, að mér hefði verið sagt í Albano, [að] það væri ekki gefandi meira fyrir að sjá þetta en 2 bajocchi[1]) (svo sem 3 skildinga), en fyrir góðrar vináttu sakir vildi eg ekki horfa í að gefa svo sem 8 skildinga. Þetta var að sönnu viðunanlegt eftir því sem á þessum stöðum er títt fyrir viðlíka þénustusemi, en fyrst hann ætlaði sér að græða svo mikið, þá kom mér ekki á óvart, að hann tæki, sem til ætlað var, þetta fyrir smánarboð og fitjaði upp á nef sér með þeim skringilega hætti, sem þessara manna siður er hjá Ítölskum, og ekki verður lýst. Sagðist [hann] í það minsta hafa ætlast til að fá 2 paoli[2]), og hrópaði eins og hann gat til þess, er hafði lyklana að innganginum og líka mundi heimta nokkuð fyrir að láta þá í skráargatið, að hann skyldi ekki ljúka upp [fyrir mér], þar eð kaup okkar hefði ekki gengið saman. Eg bað hann samt vel að lifa, ef hann ekki vildi taka við þessum hálfa paolo[2]) og fór þangað sem rennslið var, skamt þaðan, en hann stóð eftir og gladdi huga sinn við, að eg sæi ekkert og yrði feginn að kalla til sín aftur, og þess vegna vildi hann ekki taka við því, er eg bauð honum, sem hann annars hefði orðið feginn og var hér um bil nóg. Var þar svo um búið, að garður, sem var liðug mannhæð, var hlaðinn í ferhyrning, 3 faðmar á hvern veg, í kringum útrásina, eður sinn garður hverjum megin hennar frá

---

[1]) *Bajocco* = $^1/_{100}$ úr *scudo* (ítölskum dal) = c. 4 aurar í vorum peningum.

[2]) 1 *paolo* = 10 bajocchi = $^1/_{10}$ scudo = 39 aurar í vorum peningum.

vatninu upp í brekkuna, og þá aftur 2 garðar, annar úti í vatninu og hinn uppi í brekkunni til að samtengja þá til endanna, svo fornvirkið yrði ekki séð nema gengið væri inn um dyr nokkrar, er á voru múrnum með læstri hurð fyrir. Þessar dyr eru ætlaðar að draga þeim peninga, er lyklana hafa í vörzlu sinni mann eftir mann; en múrinn sjálfur var farinn að fyrnast, svo að eg gat klifrast upp á einum stað og sá nú hversu gangurinn er höggvinn jafnt vatninu inn undir fjallið; er hann að hæð svo sem 3 álnir, en á vídd ekki fullar 2, og er meira en 1200 faðma langur, og nær hann í gegnum það vestur úr. Er það verk ærið mikið og þykir undrum gegna að því varð komið af á einu ári, þótt trautt gætu nema svo sem tveir í senn að því staðið. Eg lét fylgdarmanninn sjá mig heldur hróðugan uppi á múrnum og gaf honum í skyn, að betra væri að gera dálítið að múrnum, svo ekki væri hægt að komast upp á hann, og fór nú í skyndingu skemstu leið til Albano, því að ekki fýsti mig að fara sömu leið aftur og eg var kominn, er eg gat hjá því komist, því vel gat svo til tekist, [að] eg ætti þar ekki vinum að mæta eftir að svo var mikið að gert.

Vagninn var þá að búast til ferða og fór eg ásamt nokkrum af samferðamönnunum gangandi á undan, því kvöld þetta og vegurinn var hvorttveggja hið fegursta. Vegurinn liggur altaf í miðjum hlíðum fyrir ofan stærstu jarðföllin og ýmist olívu- eða eikarskógar og margs konar tré önnur og runnar eður akrar og aldingarðar umhverfis. Við mættum meðal annars undir sólarlagið vinnukonunum frá Albano, sem fóru inn í bæinn að loknu dagserfiðinu á ökrunum; voru þær til samans — eg held — mörg hundruð. En aldrei hefi eg séð blómlegri almúgastúlkur og rak mig í stanz að finna þar ekki nokkra eina, sem ekki mætti heita fríð og vel útlítandi og [var] eins og væri með þeim [öllum] ættarmót. Það er líka gert orð á því hvað frítt sé kvenfólkið í Albano. — Albaniska fjallið er, eins og önnur eldfjöll, líkt á alla vegu og beygist nú vegurinn smátt og smátt meir til landsuður svo rómverski dalurinn fer að ganga fyrir og Rómaborg er horfin undir útnorðurenda fjallsins, en slétturnar vestur til sjávar og pontisku forirnar, er taka við næst sjónum, breikka að sama skapi sem dalurinn blasir betur við, er liggur inn með fjallinu að sunnan upp undir Appennína-fjöll. Hann er áþekkur rómverska dalnum, sem liggur upp með Tíberfljótinu og gengur honum nærfelt jafnsíðis, en allur er hann þó minni og styttri. Það er breitt bygðarlag og fagurt hérað, og heldur að því að norðan albaniska fjallið og for-

írnar eður sveitin, sem austur af þeim gengur austur að Appennína-fjöllum eður Sabína-fjöllum, því svo er kölluð fjöllin er liggja austur af þeim, vestan við aðal-Appennína-keðjuna og gera aðskilnað milli þessa héraðs og hins rómverska, sem fyrir norðan er; að austan tekur smátt og smátt að hækka, þar til Appennínafjöllin taka við, en fyrir sunnan er fjallshryggur mikill og brattur; er hann að austan að nokkru leyti áfastur viðAppenninafjöll og stefnir hann í útsuður út til sjávar hjá Terracína; hann er nærfelt á mörkum milli ríkjanna páfans og Napoli-konungs; á páfinn lönd suður þangað, en Napoli-konungsríki tekur við að sunnan, og er Terracína syðsti bærinn sem páfinn á. Á þessu svæði öllu bjuggu Volskarnir forðum og Ækvarnir (*Aequi*) upp til fjalla austur af þeim. Veitti Rómverjum örðugt að vinna bug á þeim og hlutu þeir af þeim mörg vandræði lengi fram eftir, því að Volskar höfðu landþröng, en útrýmið helzt norður á bóginn, því að sunnan og austan verðu taka að miklu leyti fjöllin við; þeir voru þar að auki hreystimenn og nokkurn veginn velmegandi, því landið var alt frjósamt með góðri ræktan, og er þar ennþá nokkur bygð að austan til, en þegar vestar dregur og landið tekur að lækka verður æ strjálbygðara og loks algjörleg auðn, því þá þykir ekki lengur við vært fyrir óheilíndum þeim, er standa af forunum.

Vegur okkar lá nú framhjá *Riccia* (Aricia) og *Gengano*, sem er á Nemivatns-bökkum, hátt uppi í fjallinu. Alt er þetta skógivaxið, aldintrjám og görðum. Þegar farið var að skyggja komum við til *Velletri*; var sá bær til forna höfuðborg Volska og er sunnan í albanisku fjöllunum, næstum 3 mílur frá Albano, en 6 [mílur] frá Róm. Það er ekki all-lítill bær og sæmilega bygður með hér um [bil] 12000 innbúa; er þar fagurt mjög og víðsýni dýrðlegt yfir alt land Volskanna og fram yfir slétturnar og pontisku forirnar vestur til sjávar. Það er nokkuð svipuð fjallasjón og bygðarlag frá Róm að sjá eins og hjá oss í Rangárvallasýslunni, svo sem frá Odda, og væri þá Skarðsfjall [á Landi] Soracte, fjöllin fram af Heklu Sabínafjöll, en Fljótshlíðarfjöllin (þó þau séu heldur mikil fyrirferðar og ekki nógu laus að austan til) Albaniska fjallið. Velletrí bæri þá að standa utarlega í Fljótshlíðinni, en hérað Volskanna er áþekt vikinu milli hennar og Eyjafjalla, og þó breiðara, en fjallgarðurinn fyrir sunnan það áþekkur Eyjafjöllum, og stendur þá líkt á með Terracína eins og austustu bæina undir Eyjafjöllum, nema hvað Terracína liggur á sjávarbakkanum og ekkert bil er orðið millifjalls og sjávar. Landeyjarnar eru sem pontisku forirnar. Fjall

er þar einmana út við sjóinn, nú áfast við landið, — áður kvað það hafa verið ey, en landinu þokað út á seinni öldum, og var hún kend við Circe. Segir sagan, að Odysseifur hafi komið þar við á flakki sínu eftir Trójumannabardaga, meir en 1100 árum fyrir Krists fæðingu, og þar hafi hún gert félaga hans að svínum, líklega gefið þeim vel í staupinu, en sjálfan töfraði hún hann til ásta við sig, svo að tafðist fyrir honum heimförin. Eynni hagar að sumu leyti ekki ólíkt í samburði við landið og Vestmanneyjum hjá okkur.

Eg skoðaðist dálítið um í Velletrí, en fór bráðum að hátta og vissi ekki fyrri til en eg með birtunni var vakinn með því að mér var sagt, að vagninn okkar væri kominn á stað; eg klæddist í mesta snatri og annar samferðamaður, sem hafði sama svefnherbergi og eg, og náðum vagninum, er drjúgan kafla var á veg kominn. Var þetta gert til að herða á okkur, en ekki í þeim tilgangi að láta okkur eftir, því að það geta ekki vagnmenn á Ítalíu nema með skaða sínum, er þeir eru jafnan látnir eiga eftirkaupin af þeim, er með þeim ferðast, en við áttum langa dagleið fyrir höndum niður til Terracína, eður meira en 10 mílna [veg]; þó er hún verri og óhollari en hvað löng hún er [þessi dagleið], því nú er farið yfir alt austurtaglið á pontisku forunum, og þykir gott að vera kominn áleiðis nokkuð, áður sól er langt farin, því svo er óholt á vegi þessum, að óvönum er ef til vill dauði búinn, ef honum verður að sofna í vagninum eða á leiðinni, og var okkur því alvarlega tekin vari fyrir því. Á nóttunni og framan af deginum liggur oft þoka yfir láglendinu, eins og gerist á Ítalíu þar sem vætukent er og mýrlent, sömu tegundar og næturþokan eður kellingarvellan okkar, sem slær upp, þar sem eins til hagar, á kvöldum framan af sumri, helzt þegar blíðviðri ganga, hitar og heiðríkjur. Standa þá upp úr fjallatindarnir einir, álíka, langt til að sjá, eins og eyjar, sem standa upp úr vatni, er fyllir alla dalina. Þegar sólin kemst hærra og hitinn tekur að vaxa, hverfur þokan, og er þá enn óhollara og erfiðara að halda áfram ferðinni. Varla munu menn að heldur í snöggu bragði finna stóran mun á loftinu [á] þessu svæði hjá því sem annarstaðar, en reynslan hefir kent mönnum, hvað banvænt það er, og ferðamanninum gefur að skilja, að eitthvað muni valda, er honum á öllu þessu svæði umhverfis veginn og vestur til sjávar, varla ber fyrir sjónir yrktan blett, hús né mann, og er þó landið fagurt álitum, frjósamt og byggilegt; því þegar maður frá Velletrí heldur suður eftir veginum,

eru fyrst öldur nokkrar og mishæðir með grasi og skógarrunnum, og þegar algjörlega kemur að sléttunni, er hún öll vaxin grasi og markskonar stönglum og runnum, áþekt og vellirnir umhverfis sjálfa Rómaborg. Eru og margs konar tré til beggja hliða við veginn og víðar út í frá; gætir lítið raka eður votlendis nema um kaflakorn sunnarlega á veginum og eru mýrarnar og dammarnir vestar við sjóinn; ganga um eyður þessar stórar, viltar nautahjarðir sumar og vetur, svo að fyrir þeim er ekki allskostar óhætt að fara hér um vegu. En þó stendur ferðamönnum enn meiri geigur af reifaraflokkunum, sem hingað dreifast austan úr fjöllunum og taka upp fé fyrir þeim og stundum drepa þá, allra helzt ef búist er til nokkurrar varnar. Er af þessum sökum vegurinn frá Róm til Napoli illa ræmdur og var hér lítil ferð á þar til um síðustu aldamót. Gerði Píus 6. páfi þá verklega vegabót, er hann lét leggja brú eftir endilöngum forunum eður láglendi þessu, og grafa mikil díki til beggja hliða og þó helzt vestanmegin, sem oftast stendur vatn í; eru þær síðan miklu þurrari og fljótfarnari; er þessi vegurinn beinastur og liggur vestast, og fórum við hann. Aðrir vegir eru austar nær fjöllunum og liggja hærra, en allir koma vegir þessir saman í Terracína. Hafa páfar síðan, og eins að sínu leyti Napoli-kongar, látið sér ant um, að koma af ránum og gera óhult að fara um vegina, en veitir alt af torvelt, því að einmitt bændurnir, sem næst búa vegunum, halda í hönd með ræningjunum og skjóta skjólshúsi yfir þá fyrir lítinn greiða, og enda fara sjálfir til rána, þegar þeim ræður svo við að horfa, og hafa þá þannig fyrir skálkaskjól. Er þess vegna erfitt að spyrja ræningjana uppi eður hafa hendur í hári þeirra.

Á eyðimörk þessari bar okkur varla annað kvikt fyrir sjónir, en einstöku fáráðlingar, sem bjuggu í kofum hjá veginum, og annaðhvort voru ætlaðir til að lagfæra hann eður höfðu uppeldi af að veita þeim beina, sem um fóru, og öðru hverju bar og fyrir dáta, sem áttu að vera ferðamönnum til hlífðar ef eitthvað skærist í. Allir eru menn þeir, er um nokkurn tíma hafa dvalið á þessum stöðum, auðkennilegir frá öðrum af því hvað bleikir þeir eru og magrir, veiklulegir og illa útlítandi, og mælt er, að fjöldi fólks endist ekki til að lifa hér í 3 ár. Menn segja, að óhollusta loftsins verði jafnvel fénaði [til] vanþrifa, þegar svo ber undir.

Við áðum, eins og vandi er til, tímakorn um miðdegisbilið í lítilmótlegu vertshúsi. Síðan héldum við áfram leið okkar og höfðum margt á tali, sem skemtun var í, því samferðafólkið var hið

kátasta, ljúft og tilhliðrunarsamt mér til handa eins og mest mátti, því að Ítalíenzkir taka öllum fram að góðfýsi og þénustusemi við útlendinga, allra helzt ef þeir verða á ferð með þeim; það er eðlískostur þessa fólks, og fer þeim, eins og öll útvortis háttsemi þeirra og tilburðir, svo lipurlega úr hendi. Þeir vita varla hvað stolt er, og kunna ekki að halda sér niðri, heldur eru þeir eins og börn þegar vel liggur á þeim, — og á Ítölskum liggur, held eg, ætíð vel, — tilbúnir í alls konar galsa og skrípalæti, og þeir kunna ekki við sig nema þeir geti komið útlendingum til að taka þátt í gleðinni með sér og trúa honum, eins og von er, ekki fullkomlega annars kostar. Eg man meðal annars til, að ein af litlu stúlkunum tók upp spil, sem mjög skringilega voru máluð, og kvaddi mig til að spila við sig; var mér sagt til hvernig fara ætti að brúka þau, og lærðist mér það skjótt, en gleymdist eins skjótt aftur, og sat eg þó tímakorn yfir þeim. Við héldum allan daginn áfram sömu stefnu, sífelt til útsuðurs og suðurs, en þegar fór að líða á daginn, þrengdist smám saman milli fjalls og sjávar, svo að síðustu tekur fjallið vestur í sjó eður sjórinn austur til fjalls, og var þá komið til Terracína. Komum við þar um sólsetur.

Terracína er að nokkrum hluta bygð á fletinum milli fjalls og sjávar, og tekur frá fjallsrótum fram á sjávarbakkann og liggur lágt, er þetta meiri hluti staðarins og er allreglulegur og laglega bygður. En hinn hluti hans mænir þar ofan yfir og liggur hann upp á sjálfum fjallásnum (sbr. »*impositum saxis late candentibus Anxur*«[1], hjá Horatius [Sat. lib. I, 5. 26]) Er sagt, að Þiðrik af Bern hafi bygt þar höll nokkra, sem enn mótar fyrir, Eg nenti ekki að fara upp í efri hluta staðarins, heldur fórum við eftir það við vorum búnir að skoðast um eins og okkur lysti, heim í vertshúsið, hvar við höfðum valið okkur næturstað.

Var þar vel til húsa komið, enda höfðum við þar góðar viðgjörðir. Garðurinn stóð fremst á sjávarbakkanum og var að nokkrum hluta bygður út í sjó; bárurnar gutluðu hægt og friðsamlega við mölina eður húsvegginn fyrir utan glugga okkar í næturhúminu, og sofnaði eg vært út af við suðu þessa, og kunni svo vel við mig, er eg heyrði hana gegnum svefninn eður í kyrðinni milli dúranna; mér fanst eg vera svo sem heima hjá mér, en mundi þó til og var glaður með sjálfum mér af því að vera kominn í vertshúsið í Terracína, sem mér var svo kunnugt í andanum frá sjón-

[1]) Terracína hét *Anxur* til forna.

arspilinu »*Fra Diavolo*[1]«, sem um þessar mundir var svo oft leikið í Kaupmannahöfn. Terracína er syðsti og síðasti staður í landi páfans; er hér eitthvað 8000 manns, en kaupverzlun lítil og heldur fátækt.

Með dögun vorum við aftur komin til ferða og ókum út af suðurhliði staðarins, eru þar á landsíðuna hengibjörg mikil, en sjávarmegin, eður til hægri handar þá út er farið, hár klakkur, er nær út í sjó og liggur vegurinn í klofningnum milli hans og meginfjallsins, og veitir ekki af að klifjafært sé. Þegar kemur fyrir fjalltána fer vegurinn suður með sjónum í hægum bug, og sjórinn heldur að að vestan, en að austan eru geysilangar brekkur með skriðuhlaupum en óvíða grasi, og efst hamrafjöll. Bar okkur skjótt að landamærum Napoli-konungs, sem hefir hér dáta nokkra í húsi við veginn; er þar, eins og vant er að vera, svo umbúið, að reka megi slá fyrir þvera götu, ef erfiðleikar eru gerðir á umferðinni. Litu menn snöggvast á leiðarbréf okkar, gáfu okkur seðilkorn, sem við skyldum hafa með okkur til Fondi og gerðu okkur lítinn farartálma. Héldum við svo áfram leið okkar fram með sjónum og eru engir bæir né bygð á leiðinni fyr en kemur til Fondi. Er þá farið að minka milli fjalls og sjávar; eru nú fjöllin að austanverðu við staðinn orðin óbrattari og grösugri, og liggur staðurinn við fjallsræturnar sunnan og innanvert við fjarðarbotninn þ. e. flóann, en norður og vestur af honum eru sléttur og láglendi út með sjónum, og lítur svo út sem þær hafi myndast af hroða þeim, sem sjórinn hefir borið á land. Hér er því frjósemi mikil og sér varla frá sér fyrir víngörðum og aldintrjám, en óholt er hér loft sakir dampa þeirra, er í hitunum koma frá láglendinu eður forunum á þá hliðina, er til sjávar veit. Fólk er hér velmegandi og eru innbúarnir að tölu hér um bil — —[2]).

Með því að *Fondi* var fyrsti staðurinn í ríki Napoli-konungs, urðum við fyrir langri og erfiðri rannsókn, og hlaut hvað eina, er við höfðum meðferðis, að koma til skoðunar áður menn léti örvænt um, að við flyttum nokkuð það inn í landið, sem bann væri við

---

[1]) »*Fra Diavolo*« (ɔ: Bróðir Djöfull) er nafn á frægum söngleik eftir *D. F. E. Auber*, frakkneska söngleika-skáldið († 1871). Leikur þessi er um ítalskan stigamannaforingja, er nefndi sig nafninu »*Fra Diavolo*« (hét upphaflega *Michael Pozza*) og var hengdur í Neapel 1806. Áður hafði hann verðið múnkur og þá kallað sig »*Fra Angelo*«.

[2]) Eyða í handritinu fyrir tölunum.

lagt. Eg komst bezt af og var fljótt afgreiddur, því alt, sem eg hafði meðferðis, gat komist fyrir í dálítilli tösku; hinir urðu að tína alt upp úr ferðakistlum sínum, og tók það kafla úr deginum; var farangur þeirra mest grímur og margvíslegur annar fatnaður, sem brúkaður er við sjónleika og margt af því næsta hlægilegt, hvar við þá og bættist hið mikla veður, sem gert var um þetta alt saman af beggja hálfu, þeirra sem áttu og þeirra sem höfðu á hendi rannsóknina. Lá við, að gerður væri upptækur farangur þeirra, og þegar ferðamenn ekki vildu láta sér skiljast, að þessa þyrfti með og búðið var að arga um þetta lengi til beggja hliða með mikilli háreysti og handaburði, las úrskurðarmaðurinn þeim með miklu spekings-útliti einhverja tilskipun eður uppskrift, hvar sjónleikaspjarir (*habiti theatrali*) voru nafngreindar meðal þeirra hluta, er ekki mætti flytja inn í landið, að minsta kosti ekki nema tollur væri greiddur. Þegar þeir nú sáu í hvert efni komið var, skiftu þeir í sér hljóðunum, gjörðu sig óvenju auma og auðmjúka, fórnuðu upp höndunum og settu með hálfkjökrandi rómi upp andlitin, sem ítalskir brúka, þegar þeir vilja láta kenna í brjósti um sig. Tollheimtumannaforinginn viknaði líka við þetta, gerði þeim einhver fjárútlát og kvað það hinn vægasta úrskurð, er hann gæti lagt á í þessu máli (»*Questo e il mitissimo arbitrio che possiamo fare*«); þeir létu sér þetta lynda og þó með nauðung og með því var okkur gefið fararleyfi.

Suður frá Fondi liggur leiðin upp í móti og verður að fara yfir fjallhrygg nokkurn, ekki allháan, er liggur austan frá meginfjallkeðjunni, er maður hefir til vinstri handar upp frá veginum, og skagar hann langt vestur í sjó, en sunnan undir honum er flóinn við Gaëta, sem sjá má á landa-afmáluninni, að gerir vík austan í landið, næst fyrir ofan flóann við Napoli. Frá Fondi til Mola er svo sem hálf þingmannaleið; á miðri leiðinni, eða svo sem efst á hryggnum er *Itri*, lítið þorpkorn; er þetta bygðarlag helzt illa ræmt vegna rána þeirra, sem hér hafa orðið af fjallabúum að austan; sló hér yfir okkur þoku, svo lítið sá frá sér. Fer nú að sækja suður í móti, og vissum við ekki fyr til en við vorum komnir yfir nesið eða fram á sjávarbakkann við Mola (*Formiæ*); var þá létt upp þokunni og var þetta eitt af þeim augnablikum, sem gaf [ástæðu] til að verða frá sér numinn af fegurðinni, sem fyrir augun bar. Við stigum af vagninum í einhverjum hinum fegursta aldingarði, — citrónu- og guleplaskógur, myrtusviður og lárviður og ilmandi glæsilegustu jurtir, hvað innan um annað, bar fyrir hvert

sem litið var. Vertshúsið var líkara konungshöll en gestaherbergi. Fyrir neðan fætur okkar var sjórinn eins og spegill til að líta, og var niður til hans hátt nokkuð og bratt, en allur flóinn blasti rétt á móti, og fyrir sunnan hann gaf að líta álengdar Vesúvíus eldfjallið, í allri hátign sinni, fjöllin umhverfis Neapels-flóann og eyjarnar, er liggja vestur þaðan út með sjónum vestan vert, eður til hægri handar við nesið, sem við höfum yfirfarið og fer það lækkandi eftir sem vestar dregur, og niður við Gaëta, hvar kastali er byggður upp á kletti nokkrum. Til vinstri handar eður fyrir norðan okkur og austan er meginfjallið, að neðan til með indælustu hlíðum niður til sjávar, austur og inn með flóanum; eru hlíðar þessar þaktar víngörðum og aldintrjám. Sólin var farin að lækka svo skugga bar á hér og hvar um fjöllin og varð af því afbreytingin enn meiri. Hér er einhver mesta veðurblíða og afdrep fyrir norðanvindunum; er því jörðin sífelt eins, á vetrum og sumrum ífærð sínum fegursta skrúðbúningi.

Við stóðum hér við tímakorn og skemtum okkur með því að litast um í fegurð þessari. Er herbergi þetta og aldingarður, sem nefnist »*Villa di Cicerone*«, kent við Ciceró, hinn mikla speking og mælskumann Rómverja, sem mælt er, [að] hafi átt hér lystigarð og verið hér myrtur; er það fyrir utan aðalþorpið, sem er austar inn með sjónum og vegurinn liggur um þegar haldið er áfram. Aldingarðsmaðurinn, viðfeldinn unglingur, taldist vera rómverskur, og mátti skilja, að honum þótti sæmd í; verða menn þess oft varir í Mið-Ítalíu, enda hafa Napólskir sérlega ilt orð á sér út í frá, og þykir því fáum mikið til koma að telja sig í ætt við þá. Hann gerði sér ánægju af að leiða okkur um garð sinn og sýna okkur þær jurtirnar og trén, sem honum þótti mest til koma, og fylti vasa okkar með guleplum (oranger), sem hann tók af trjánum og voru nú fyrst komin að því að vera fullþroskuð frá því sumrinu áður; svo langan tíma þarf þessi undurfagri ávöxtur til að spretta, að honum veitir ekki af vetrinum með, og verður því ekki stundaður nema þar sem enginn vetur kemur; er hann líka undir uppskeruna orðinn svo viðkvæmur, að hann má ekki við frosti. Ein frostnótt á útmánuðunum getur því máske öðru eins tjóni valdið í þessum sælu löndum, eins og hjá okkur ef til vill þriggja mánaða harðindi, svo menn eiga hér ekki öllu minna undir veðráttunni og vetrarfari en við, þó með öðrum hætti sé.

Nú var haldið áfram ferðinni og liggur leiðin fyrir neðan fjallshlíðarnar austur og suður með sjónum; fegurðin er jafnan hin

sama, nema hvað víðsýnið verður minna, eftir því sem vegurinn liggur neðar. Fjöllin til vinstri handar fara og að lækka og ganga undan, og taka þá við og blasa móti frjósamir hálsar og flatir. Héðan voru tekin í fornöld »falerisku« vínin, sem Hóratíus og aðrir gerðu svo mikið orð á. Nálægt veginum eru hér leifar af stað nokkrum frá Rómverjaöldum er hét *Minturnæ*, og höfðum við þar litla hríð töf hjá sjónarhrings- (amphitheater-) tótt einni, sem mikið toldi uppi af. Eru þar umhverfis sléttir vellir og frjósamir og fer þar í grend lítil á, fyrrum kölluð *Liris* (sbr. »Líris á sú ein«, Hor. 1.31) en heitir nú Garigliano. Hér kvað það og hafa verið, að Maríus, sem lá í feninu og hafði ekkert að bera fyrir sig, ávarpaði dátann, er Súlla hafði gert út til höfuðs honum, með svo hrikalegri raust, hvort hann vildi voga sér að leggja hendur á Cajus Maríus, að hinn lét höndur fallast og kaus heldur að hverfa frá. Þegar kemur inn fyrir flóabotninn fer landið aftur að leggjast meira vestur á við og lengra út til sjávar, en vegurinn liggur beint áfram og fjarlægist sjónum smátt og smátt og fer þá bygðin heldur hækkandi með öldum og mishæðum. Kvöldið var fagurt eins og dagurinn hafði verið og héldum við áfram fram eftir nóttunni í tunglsljósinu, þar til við komumst í áfangastað. Er það þorp lítið eða nokkur hús við veginn og er kallað St. Agathe. Vorum við þar um nóttina í bezta gengi, en að morgni var aftur farið á stað strax með dögun.

Var það pálmasunnudagur 31. marz [1833]. Þessi dagurinn var eins fagur og blíður og hinir, og þeim mun skemtlegri, að eg hafði nú von um að komast að kveldi til hinnar miklu höfuðborgar, sem ferðinni var heitið til. Vegurinn liggur fyrst yfir hálsa nokkra ekki alllága, sem ná gagngert vestur til sjávar. Þegar kemur suður fyrir þá, er slétta mikil, og nær hún suður að Capúa, og þaðan enda alla leið suður til Napoli, vestur að sjó og austur að fjöllum[1]). Í austri sér maður altaf til Appennínafjalla og í suðri fer Vesúvíus smátt og smátt hækkandi, eftir því sem nær dregur, og vestur þaðan hæðirnar, er liggja vestur af Napoli í sjó út. Þó er altaf víðsýni lítið, af því landið liggur lágt og vegur-

---

[1]) Hér fer á eftir í handritinu dálítill kafli innan sviga, sem höf. hefir að líkindum ætlast til að félli burt, en gleymt að strika yfir hann. En efni þessa kafla kemur alt seinna í ferðasögunni nærfelt með sömu orðum, og er því kaflanum slept hér.

inn í sífellu er svo sem innibyrgður af fíkjutrjám, olíuviði og margskonar aldintrjám, víngörðum og öðru því fegursta, sem drottinn lætur jörðina framleiða, sjálfkrafa eður fyrirhafnarlítið, þar sem svo að kalla er sífelt vor.

Um hádegisbilið komum við til *Capúa.* Þar er slétt umhverfis, en fjöllin skamt austur þaðan. Bær þessi er hvorki stór né vel bygður og fátt er þar aðgætnisvert; má hann því muna sína aðra, er hann í fornöld var einhver mesti staður Ítalíu, kannske eins voldugur og Rómaborg og jafnvel eldri. Er hann helzt kunnur fyrir oflæti sitt og vellystingar, og kvað svo mikið að því, að dátar Hannibals, sem hvorki kuldinn, ófærðin á Alpafjöllum né vopn Rómverja gátu unnið á, týndu karlmensku sinni meðan þeir áttu hér viðstöðu, lögðust í sællífi og óskírlífi og báru þaðan af lægri hluta í stríðinu við Rómverja, sem og svo urðu fyrstir til að ráðast að borg þessari, en seinna varð hún fyrir árásum Norðmanna og Serkja og annara þeirra þjóða, sem á miðöldum léku Ítalíu svo illa út. Gamla borgin var svo sem einnar stundar göngu þaðan sem Capúa er nú, og fór eg á meðan við var staðið að leita upp tóttabrotin eftir hana, en þeirra sér fáar menjar, að undanteknum sjónarhring einum, sem enn er að miklum hluta uppi standandi. Sér lengst eitthvað eftir af þess konar byggingum, hvar borgir hafa verið í fornöld, sem nú eru komnar í eyði af því að mest hefir að þeim kveðið. Sjónhringurinn í Capúa hefir til að líta verið engu minni en sá í Róm, og alt miðbikið svo til búið með rásum undir jörðinni, að í skynding mætti hleypa vatni og fleyta þar yfir skipum.

Þegar eg kom til baka, var vagninn ferðbúinn. Svo sem á miðri leið héðan til Napoli, er *Aversa,* lítill bær, hvar við höfðum skamma dvöl meðan okkur var fært nokkuð af góðu víni út í vagninn, enda var okkur ekki rótt á meðan fyrir skrílnum, sem þyrptist í kringum okkur til að betla og troða upp á okkur þurkuðum fíkjum, sem dregnar voru í kippum upp á tog eða spýtu, og gerðu menn sig harðánægða með 1 bajocco fyrir kippuna, þó vega mundi svo sem hálfa mörk. Frá Aversa er enn slétt suður eftir nokkuð, og sér lítið frá sér fyrir aldintrjám beggja vegna vegarins, eru þau hér í strjálum röðum um slétturnar, en víngarðar alt millibilið, og eru taugarnar úr vínviðinum, sem vínberin hanga á, teingslaðar við greinar aldintrjánna, flækist svo hvað um annað eins og netverk til að líta. — En bráðum fer nú til hægri handar að brydda á mishæðum nokkrum og liggur vegurinn

yfir drögin austur af þeim og veit [maður] nú ekki fyrri til en fer að sækja niður í móti og sér maður þá í einu út yfir sjóinn, yfir borgina fyrir neðan sig vestur með holtinu, sunnan í því, niður að sjó, og norðan megin við flóann, en austanvert og rétt inn af flóanum, fyrir miðju hans, er Vesúvíus, og á bak við hann sunnanvert kemur fjallhryggur að austan frá meginfjöllunum og skagar snarbrattur vestur í sjó sunnanvert við flóann, og út af odda hans liggur eyjan *Caprí*.

Veginum veitir nú niður eftir og vestur á við, sunnan í miðju holtinu og ofanhalds eður á bak við bæinn, svo að til hægri handar eru brekkur nokkrar og holt, en fyrir neðan og austan megin til vinstri handar lægra mikið, þar til Vesúvíus og hraunin, sem flotið hafa úr honum, taka við. Á allar hliðar er, að kalla má, einlæg húsaþyrping innan um aldingarðana, svo að óglögt markar fyrir hvar borgin tekur við; þó eru meðallagi vandaðir grjótveggir umhverfis hana og þegar að þeim kemur má segja, að komið sé til *Napoli*, og þá um leið takmarki reisunnar náð.

Þegar kemur inu fyrir [borgar]hliðið fara húsin að verða áfastari, en aldingarðarnir hætta og kemur þá brátt í aðalstræti borgarinnar, Tóledó-strætið, sem fer eftir endilangri borginni og nær fram að sjó. Er það geysilangt og breitt og hjá því beggja vegna eru flestar þær byggingar, er helzt kveður að í borginni. Við ókum langt niður eftir strætinu; voru menn flestir þá á gangi, er komið var undir það, að hringt yrði til kvöldtíða, enda hafði eg aldrei séð annan eins fólksgrúa saman kominn og lá við eg yrði forviða. Strax og eg kom niður af vagninum, fóru Lazzarónarnir að sviftast á um ferðatösku mína, og þaut einn með hana á burt og bað mig fylgja sér, er hann kvaðst mundu vísa mér á gott herbergi. Fór hann með mig langar leiðir og marga króka, og leizt mér ekki á samastaðinn, sem hann vildi, [að] eg tæki. En sem eg að lyktum hótaði honum illu, ef hann væri að flæma mig þetta lengur, varð hann óvenju lúpulegur. Loks kom eg inn á einn stað, hvar mér leizt bezt á og tók eg mér þar vist. Átti þar húsum að ráða ekkja nokkur spönsk og systir hennar; voru þær vel til mín og var eg til húsa hjá þeim meðan eg að þessu sinni dvaldi í borginni[1]).

---

[1]) Dvöl Tómasar í Neapel var í þetta sinn nokkuð á þriðju viku til 16. apríl. Þá leggur hann á stað í austurför sína til Grikklands, Litluasíu og Tyrklands og kemur ekki aftur til Neapel fyr en 25. ágúst um sumarið.

Eftir að eg var búinn að koma þessu í lag, gekk eg út um kveldið að skoðast um og vildi þá svo heppilega til, að eg innan um fólksgrúann rak mig á eina manninn, sem eg átti von á að þekkja í Napoli, og kominn var þangað fyrir nokkrum dögum frá Róm, herra candidatus Bindesböll[1]) úr Kaupmannahöfn, og hafði eg bæði hér og endrarnær, er fundum okkar bar saman á ferðinni, gagn og ánægju af hans viðkynningu. Vorum við samferða fram eftir kvöldinu, fengum okkur að síðustu kvöldverð saman og mæltum okkur mót til að skoðast um betur næstu daga, og fór svo hvor heim til sinna híbýla.

Napoli er allra borga mest á Ítalíu og ríkust að fé og mannafla; teljast í hinni eitthvað 358,000 innbúar, þar á meðal alténd 60,000 Lazzarónar. Þykir sumum sem borg þessi að fegurðinni til, þegar á alt er litið, landslagið umhverfis, loftslagið og bæjarstæðið og hversu hér er hýst, trautt eigi sinn líka í heimi, og vissulega er það aðdáanlegt og eftirtektarvert, hversu þessi staður hefir að kalla alt það til að bera í einu, sem menn helzt gangast fyrir og láta sér finnast um, hvort sem heldur litið er til náttúrunnar dásemda eður þess sem komið er undir að mannlegri tilstuðlun.

Á landslagið umhverfis Napoli hefir verið vikið nokkuð og skrúða þann, sem jörðin er færð í árið um kring; það verður aldrei ofsögum af því sagt, aldrei með orðum útskýrt eins og verðugt er, hvað náttúran hefir farið vel með borg þessa; það er eins og hún hafi kostað upp á hana öllu því bezta, fegursta og hátignarlegasta, sem hún á til. Alt hvað skáldin hafa sungið um goðalundanna fegurð og indæli eður ódáinsakur, er hér orðið orð og að sönnu, og yfir hálsa þessa og flatir horfði Virgilíus, þegar hann var að lýsa Elysiumvellinum, sælustað hinna góðu, og [Tartarus] samastað hinna ófarsælu í 6. bók af Æneasardrápu. Hér er sífelt vor, blómi jarðarinnar hverfur aldrei; ein jurtin lifnar eða blómgast, þegar önnur fölnar; á öllum ársins tímum eru hinir dýrmætustu ávextir í köstum til sölu um torgin og margar þúsundir manna eiga ekkert húsaskjól, því kuldinn nær hingað ekki og sjógolan dregur svo úr hitanum, að vel er viðunandi. Veðurblíðan er frábær og himininn, sem skýin sjaldan byrgja, ífærður sama indæla blámanum, sem eykur svo mjög á fegurðina í Ítalíu. Napoli liggur, eins og áður er á vikið, austan í og sunnan í fjallás eður holti og nær niður á

[1]) *Severin Cl. W. Bindesböll* varð seinna biskup fyrst yfir Álaborgarstifti, síðan yfir Lálands- og Falstursstifti († 1871).

sjávarbakkann; er undirlendið meira að austan til og standa þar fremstu húsin á nokkurs konar malarkambi fram við sjóinn og sléttri flöt fyrir ofan hann, en að vestan til eru húsin, að undanteknum þeim, sem næst eru sjónum, í brattri brekku, svo hvert tekur við upp af öðru, en fyrir ofan þau og efst uppi á holtinu, er kastali; fer grein úr holtinu aflíðandi suður í sjó í hrygg nokkrum gegnum staðinn vestan vert og skagar þar nokkuð í sjó út, og stendur þar úti í sjónum annar meginkastalinn; en á þeirri víkinni, sem fyrir austan er aðalhluta bæjarins, er herskipalegan. Þar upp af eru útbúnaðarhús þeirra og upp þaðan konungsgarðurinn hjá torgi miklu. Þar fyrir austan er höfnin, og halda að henni tveir steinveggir, sem hlaðnir eru langt út í sjó til að taka við bárunum, sem að utan koma, þá vindur stendur inn flóann. Geta hér komið kræfar öldur í útsynningsveðrum og mæðir þá mest á kastalanum, sem utast og vestast er. Þó verður enn meira af brimum í þeirri víkinni, sem fyrir vestan kastalann er; er þar sandur út með sjónum og mjótt undirlendi milli brekkunnar og sjávarins. Hingað nær vesturendi staðarins, sem að vísu er áfastur við meginstaðinn, en sést þó ekki þaðan af því hrygginn, sem suður af holtinu gengur út í sjó, ber á milli, þó að vísu sé hann allur húsum þakinn. Þessi vesturendi borgarinnar er langfegurstur, því með endilöngum sjávarbakkanum, fyrir ofan flæðarmál, er einhver indælasti lystigarður (*Villa reale*), en fyrir ofan hann, vestur með holtinu, tvær beinar húsaraðir, sem mjög hefir verið til vandað. Þá tekur brekkan við alskrýdd aldingörðum og lystihúsum, hvaðan sjá má yfir öll nærliggjandi héruð, og skagar fjallás þessi þegar undirlendinu sleppir, fyrir vestan víkina á sjó út; fyrir vestan það er aftur stór vík, sem nær vestur að nesinu við Misene, sem lengst nær vestur í sjó norðanmegin við Napoli-flóann, og taka þá við eyjarnar *Procida* og *Ischia*. Við þessa vík voru fyrrum borgirnar *Misenum* og *Bajæ*, en austar *Pazzoli* (Puteoli) sunnan til. Fyrir norðan var *Cumæ* á utanverðu nesinu, vestur við sjóinn og eru um alt þetta svæði miklar og merkar leifar eftir borgir þessar, en fyrir austan og ofan, þá lengra dregur frá sjónum, eru hálfgildis fjöll, sem áföst eru við hálsana fyrir norðan Napoli. Jarðeldar og jarðskjálftar hafa velt öllu þessu svo um, að fjöll eru komin þar sem áður vorur sléttur, og stöðuvötn þar sem áður voru hæðir; en alt er land þetta fagurt mjög og yfrið frjósamt. Þegar því sleppir taka við fyrir norðan og austan slétturnar, sem áður hefir lýst verið og sem ná til Capúa og austur að Appennínafjöllum og í

landnorður frá Napoli suður að Vesúvíus; eru þetta hinir nafnfrægu Sæluvellir (*Campania felice*), sem hafa að kalla öll jarðnesk gæði til að bera, svo að trauðla finst annar blettur á jarðarhnettinum, sem við þennan jafnist að landgæðum og frjósemi.

Þannig hagar landi fyrir vestan og norðan Napoli, en í austri þaðan er einstakt á sléttunni eldfjallið *Vesúvíus*, og er úr borginni til fjallsrótanna svo sem vegarstika, en meira en helmingi lengra upp á það. Það er nokkuð lægra en Hekla og í lögun áþekt og öll eldfjöll, ávalt að ofan með eldvörpu í kollinn, bratt nokkuð niður til miðs, en þaðan af aflíðandi til allra hliða, hvar hrauneðjan og vikurinn hefir staðar numið. Kringum alt fjallið eru nú fagrar bygðir, og vaxa langt upp eftir því [ber, sem af sér gefa] hin ágætustu vín. Sunnanvert við það lá forðum Pompeji, en vestanvert og á sjávarbakkanum Hercúlanum; liggur þar nú hraun yfir og er nú bygt ofan á hraunleðjunni, hvar borgin var undir, og slitnar ei húsarunan með sjónum þaðan til Napoliborgar. Fyrir sunnan Vesúvíus gengur brattur fjallás austan úr Appennínafjöllum vestur í sjó; gerir hann aðskilnað milli Napoli-flóans og Salerno-flóans, sem fyrir sunnan er; norðan undir fjallásnum, skamt í útsuður frá Vesúvíus og nálægt Pompeji, er borg, sem heitir *Castellamare*, þar sem Stabiæ var forðum, en vestur og upp á hæsta hryggnum þorpið *Sorrento*. Fjallásinn er brattur fyrir vesturenda og tekur þá við eyjan *Capri*. Er hún á að gezka í hádegisstað frá Napoli, en vestur þaðan og til þess framundir í miðaftanstað nemur flóinn eður hafið við sjóndeildarhringinn.

Eg vona til, að menn af þessari lýsingu geti gert sér nokkra ímyndan um það, hvernig landslagi hagar umhverfis Napoli. Fegurðin er aðdáanleg, hvert sem litið er, en til þess stoðar skraut jarðarinnar og veðurblíðan ekki hvað minst. Landið er að kalla alt húsum þakið, ýmist til prýðis, ánægju eða gagns, og trauðla finst annarsstaðar þvílíkt þéttbýli. Eldfjallið er til ógnunar og þær byltingar, sem jarðeldarnir hafa til leiðar komið, gera héruð þessi enn fýsilegri og eftirtektaverðari fyrir hvern þann, sem ann skoðun náttúrunnar, og þeim sem fræðast vill um fornaldirnar, getur ekkert verið betur að skapi, en að líta svo margar menjar þeirra, sem hér bera fyrir augu, er jafnvel heilar borgir, sem týndar hafa verið fram undir 2000 ár, koma upp úr jörðunni. Í öllu þessu tilliti á Napoli ekki maka sinn í heimi. Minna mun aftur flestum þykja í borg þessa varið að því leyti sem til þeirra nær, sem i henni búa, og fáir ætla eg mundu gera sér krók til Napoli, eður

hafa elju á að dvelja þar lengi, ef fyrir því einu ágæti væri að gangast, sem af þeim stendur. Það er landslagið umhverfis borgina, fegurðin, hvar sem litið er frá sér, og landgæðin, sem helzt mælir fram með henni. Sjálf fanst mér hún, að meginhlutanum til, hvorki fögur né viðkunnanleg eður skemtileg. Húsin eru allvel bygð og jafnaðarlega með 4—5 loftum, en víða er óhreinlega um þau gengið; strætin eru oftast mikið þröng og heldur óþokkaleg að undanskildu Tóledó-strætinu. Það liggur suður og vestur með endilangri brekkunni neðarlega og neðan við torgið andspænis kongsgarðinum niður undir sjó og og skiftir borginni í tvo hluta. Er annar hlutinn fyrir austan hana á sléttunum og er sá meiri; hinn er fyrir vestan upp í holtinu; eru hér strætin svo í hallanda, að óvíða verður komið vagni, og liggja þau oftast reglulega út frá Tóledó-strætinu upp eftir brekkunni, eða langs utan í brekkunni jafnsíðis því. Sér óvíða á strætunum langt frá sér, en því fegurra er í húsunum á efstu loftunum á þá hliðina, sem veit undan brekkunni, eður upp á þökunum, sem oftast eru flöt og löguð svo, að á þeim verði gengið. Enda sumstaðar liggja strætin hvert yfir öðru, svo að þeir sem neðar ganga, sjá vegina eins og brýr allar götur fyrir ofan sig í loftinu, og fara menn þar eins og neðan undir á hestum og akfærum. Af þessu verður borgin á mörgum stöðum heldur óslétt í brúnina til að líta, og á maður ekki gott með að fella sig við það fyrst í stað, er hann hefir vanist borgum, sem reistar eru á sléttlendi; torg og stræti er alt óreglulegt niðri í borginni, en maður víðast innibyrgður og sér lítið frá sér, og gætir þar fegurðarinnar lítið.

Í Napoli eru fá hús, sem mikið kveður að, eður taki fram því algenga, og varla er önnur borg á Ítalíu, hvar kirkjurnar bera eins lítið af öðrum húsum að hæð og viðhöfn eins og hér, og eru þær þó að tölu ekki færri en 300 í borginni. Meðal annara opinberra bygginga má helzt geta ráðhússins og dýrgripabúrsins. Hið fyrra er feykistór garður, nýbygður og mjög vandaður; eru þar mörg garðrúm í einum aðalgarði. Þar eru öll stjórnarmálefni um hönd höfð, og ríkisskjölin eru þar til varðveizlu. Dýrgripabúrið er meðal fyrstu húsa til hægri handar, þá kemur inn fyrir borgarhliðið, þá er komið er þjóðveginn frá Róm. Það er mikil höll og hefir þangað verið safnað öllum smíðisgripum, málverkum og gersemum ríkisins, og er það mikill hægðarauki fyrir þá sem hafa skamma dvöl í Napoli, að varla þarf annarsstaðar að leita þessháttar gripa í Napoli-konungs ríki. Öllu, sem fundist eður aflast hefir er safnað

og flutt hingað. Er kjörgripasafn þetta orðið til af mörgum smærri, er dregið hefir verið saman í eitt, enda er höllin opin nokkrar stundir daglega, og hverjum frjálst, sem vill dvelja við, að virða alt þetta fyrir sér, og veitir ei af mörgum dögum til að líta yfir það einu sinni, því síður til að verða því nokkurnveginn kunnugur; er það einhver hin skemtilegasta dægradvöl. Hafa nokkrir tilkveðnir menn, eins og vant er, gætur á, að við engu sé haggað.

Hingað er nú komið alt kjörgripasafnið, sem áður var í Farnese-sloti í Róm, og þar á meðal mörg líkneski frá fornöld. Af líkneskjum þessum er kunnugast Herkúlesar-líkneskið og nautið. Hvorttveggja líkneskið er mikið fyrirferðar og meira að stærð og þyngslum en nokkurt annað marmaralíkneski, sem til er frá fornöld[1]). Herkúles er þar tröllvaxinn (colossal) og [alt að því] þrefalt stærri en menskur maður, tilbúinn úr hvítum marmara; hann er nakinn, heldur kyrru fyrir og styðst við hnútótta kylfu eður barefli, ekki langt, en digurt í annan enda; er þannig vant að einkenna hann löngum. Ætla menn, að sá sem líkneskið hefir tilbúið, vilji leiða kappann fyrir sjónir, þá hann hvíldist eftir eitt af afreksverkum sínum og hann var búinn að ná gulleplunum úr Hesperídanna aldingarði, en stúta drekanum [Ladon], er hafði þau til vöktunar. Er líkneski þetta eftir Glýkón nokkurn frá Aþenuborg, sem var á dögum eitthvað 300 árum fyrir Krists fæðingu, og kvað hann hafa stælt eftir Lysippos steinhöggvara, sem bjó til mörg Herkúlesar-líkneski. Þykir aðdáanlegt hve vel og sannarlega hefir tekist að leiða aflið og karlmenskuna í ljós í vöðvafari og beinalögun líkneskisins. Nautið er líka höggvið út í hvítum marmara; stendur það á kletti, heldur illúðlegt, en tveir menn sinn til hvorrar handar hafa bönd á því og vilja beina því að kvenmanni, sem er fyrir fótum þess, að það troði hana sundur. Plinius náttúrufróði getur þessa myndaklasa, og eru þar með leiddir fyrir sjónir bræðurnir Sethus og Amfion, er fyrirfara þannig Dirke stjúpu sinni til hefndar fyrir það, [að] hún hefði komið sér í mjúkinn við föður þeirra og valdið því, að móður þeirra [Antíópu Nyktevsdóttur] var á burt vísað; er myndarklasi þessi eitthvað tveir faðmar á hæð og framt að því annað eins á lengd, því líkneskin eru öll tröllvaxin. Er hann gjörður á eyjunni Rhodos af steinhöggvurum tveimur, Appollonius og Tauriscus, og hefir þaðan flutzt til Róm. Fær það

---

[1]) Myndir af líkneskjum þessum eru prentaðar í Stolls Goðafræði nr. XXIV og XXX.

mestrar undrunar, hvað feykilega stórt þetta listasmíði er og hvað boli er nautslegur.

En mest hefir þó munað um það, sem fundist hefir í Herculanum og Pompeji, sem áður var geymt í kongsgarðinum í Portici, og er þess vegna gripasafn þetta auðugra en nokkurt annað að öllum heimilisáhöldum, búsgögnum og tilfæringum frá fornöldinni. Hér gefur að líta búskapar og lífernisháttu hinna gömlu Rómverja, hversu þeir hafa hagað öllu utan húss og innan, hvað langt þeir hafa komnir verið í alls konar handiðnum, smíðum og íþróttum. Það er alt eins og maður sé kominn inn í híbýli þeirra eður verksmiðju, en hafi ekki hitt á þá heima, en sé á meðan að tefja tímann með að skoðast um í kofanum; að vísu er hér, meira en skyldi, ruglað hverju innan um annað, og eigi tekið svo til greina, hvaða áhöld ætti saman á einu heimili, eður heyrðu til einni iðnargrein eður handverki. Mér fanst líka mikill söknuður í, er eg var að skoðast um í Pompeji, að alt var flutt burt úr tóttunum, sem lauslegt var til að firrast sandinn, hvað á sinn stað í gripabúrinu heima í borginni. Eg hefði kosið á, að á einhverjum stað hefðu kofarnir verið látnir standa með mannvirkjum, eins og Rómverjar hafa frá þeim gengið með öllu tilheyrandi, og að menn hefðu einasta borið burtu vikrinn og gert að skemdum, sem húsin, einkum að þakinu til, hafa fyrir orðið. Gripunum er í búrinu, eins og reyndar sjálfsagt er, þegar búið er að taka þá úr stöðvum sínum, raðað niður eftir því sem þeir eru skyldir eða líkir að efni og fegurð, til þess hægra sé yfir að líta. Í einni stofunni er þannig t. a. m. alt það sem gert er úr gleri, flöskur, staup og þess háttar; í annari alls konar áhöld, myndir og líkneski úr prinzmetal[1]) en í einni dýrgripir úr gulli og silfri; þá eru í einni búsgögn og verkfæri, sem áþekkust eru að lögun eður samkynja tegundar o. s. frv. Eg legg ekki út í að fara að lýsa hverju sér í lagi, sem hér er samankomið; það yrði mikils til of langt, þó ekki væri nema að eins vikið á hið merkasta. Nefnd manna er til þess sett, að lýsa með ritgjörðum forngripum þessum og útlista þá, strax eftir að eitthvað viðbætist og eru mikil ritverk um þá skráð og margar afmálanir af þeim gerðar. Eru þeir betri en nokkur orð til að leiða í ljós lífernishháttu Rómverja og að útskýra það sem torskildast er víða í ritum þeirra. Fer þá fyrst algerlega að verða gaman að lesa ritgjörðir þeirra, er þess konar hlutir eru við höndina á meðan, að

[1]) Málmblendingur úr kopar og zinki, svipaður gulli á að líta.

skoða og styðjast við. Í búrinu eru eitthvað um 90 stofur með fornmenjum, fágætum gripum og snildarverkum; þar af eru 20 með málverkum frá seinni tímum, 10 með bókum, 14 með leirbrúsum og krukkum frá Etrúríu, ýmislegum fornleifum frá Egiptalandi og margs konar dóti, sem flutzt hafa þangað úr eyjunum í Suðurhöfum. Hitt er mest alt rómverskar og grískar fornmenjar og mest frá Herculanum og Pompeji; eru þar eitthvað 18 stofur, alsettar með myndastólpum og guðalíkneskjum úr marmara, og letursteinum; enn eru 7 með koparmyndum og tilfæringum, og enn margar með ýmislegum áhöldum, borðbúnaði, kvennskrúða og silfri, peningum, útskornum gimsteinum, alls konar vopnum, offurverkfærum, 10 með gömlum málverkum og og veggjamyndum (fresko); fjórar eru með bókströnglum, sem fundist hafa í Herkúlanum. Pappírnum eður blöðunum, sem ritað var á, — því pappírinn, sem nú brúkast, var þá ófundinn, — er vafið upp á trékefli, eins og tíðkað var hjá Rómverjum; hefir takinn og fúinn orðið því að grandi öllu nema því, sem brunnið er til ösku utan á keflunum, og má svo kalla, að eldurinn hafi, þegar hraunið lagðist yfir borgina, orðið því til frelsunar. Má þar af ráða hvílíka varúð þurfi til að rekja þetta niður, svo að ekkert rifni sundur eður fjúki burt, er það varla má við andardrætti, og að ekki er áhlaupaverk að lesa það. Með mikilli kænsku hafa menn þó fundið upp tilfæringar til að að komast frá þessu, sem virðast mætti við fyrsta álit hreinn ógjörningur. Keflið er látið leika milli tveggja uppstandara; verður svo mjakað niður af því eins og þá hleypt er af vef í vefstað, en silkireimar eru á bak við, því til styrktar og stuðnings, sem niður rekst, og sitja menn við að mála upp hverja línu hvað eftir að hún kemur í ljós, og veitir það auðveldara fyrir því, að letrið er ekki nema annars vegar. Með þessu móti hefir tekist að leiða í ljós nokkur fornrit, sem áður voru ókunn, og hafa þau verið látin ganga á prent, en minst af bókströnglum þessum er enn búið að lesa, enda hefir hingað til ekki hitzt neitt, sem sérlega mikið happ þykir í. — — —

Þjóðleikhús.

Eftir Indriða Einarsson.

I.

Þegar hafist er máls á því, að eitthvað sérstakt þurfi að gjöra, sem annaðhvort hefir verið lítið sint, eða enginn hefir sint áður, þá viðra þeir sem vilja ekki sinna málinu það vanalega fram af sér með því að segja, að þess tími sé ekki kominn, að málið sé of fljótt borið upp o. s. frv. Svarið er meinleysislegt, en þýðir eiginlega annað en í orðunum liggur: »Eg er því mótfallinn«, væri oftast réttara, eða, »eg er ekkert farinn að hugsa um það enn þá«, væri líklega enn réttara svar.

Tilgangurinn með línum þessum er að vekja menn til að hugsa um leikhús fyrir landið, eða þjóðleikhús, og jafnframt að gjöra eins konar áætlun um hvað slík stofnun mundi þurfa að kosta.

Fyrsta svarið, sem slík tillaga mun fá, er að enn sé ekki kominn tími til þess. Að hér vanti leikara, þykir ekki líklegt að neinn muni svara, en mótbáran verður líklega heldur sú, að íslenzk leikritasmíð sé ekki komin á það stig, að neitt sérlegt sé gjörandi fyrir leikhús hér á landi. Sé málið skoðað með sanngirni, þá er leikritahöfundur hér á landi alls ekki öfundsverður, eins og enn er komið. Hann sér leikritin sín sjaldan eða aldrei leikin, en það er bezti skólinn, sem hann getur gengið í. Af því sér hann betur en af nokkru öðru hvað hann á að varast, hvað áhorfendunum þóknast bezt, og hvað tekur þá bezt um hjartað. Leikritahöfundur, sem fer þess á mis, á

ákaflega brattan og erfiðan gang upp á fullkomnunarhjallann. Séu ritin hans leikin, þá fær hann litla borgun eða enga; árinu, sem að sjálfsögðu er álitið að gangi til þess að semja fjögra eða fimm þátta leikrit, er fleygt burtu fyrir svo að segja ekki neitt, en hann á í því sammerkt við marga aðra, sem skrifa bækur hér á landi, að hann þarf ekki að kvarta framar en þeir. — Ef leikritin hans eru leikin, þá á hann fyrir keppinauta menn sem eru heimsfrægir, eins og Björnson og Ibsen, og eru sama þjóðernis sem vér, ef þeir yrkja með norsku hólfunum í hjarta og heila. Hann verður að keppa við þýzka, danska og franska snillinga og við alla meistara í leikritakveðskap, nema Sófokles, Shakespere, Shiller, Göethe og Kleist, því þeirra rit hafa ekki verið leikin hér enn þá.

Þeir sem íslenzkur höfundur á að keppa við eru margir hverir beztu höfundarnir í þeirri grein, en svo ann landsfólkið þjóðerni sínu, þjóðsögum og íslenzkri menningu, að hvenær sem einhver getur vakið óminn frá einhverjum streng á þjóðarhörpunni í leikriti, þá steyma allir að, sem komið geta, hundruðum saman til að sjá það, og þá getur höfundurinn kept við hvern útlendan meistara, hvort sem hann er gamall eða nýr, og unnið sér til velvildar í hugum vorra eigin áhorfenda. En ef ísl. höfundur byggir ekki á þjóðernisgrundvellinum, þá stendur hann líkt að vígi og aðrir höfundar.

II.

Er nú sá tími kominn hér á landi að búast megi við því, að sú leikritasmíð, sem hér er komin fram, sé annað en fálm í myrkrinu, sem sjálfsagt hætti, þegar vissir menn deyja? Ef því á að svara verður að líta á það, hvenær leikritalistin vaknar hjá þjóðunum. Hún er fjærsta takmark skáldskaparins og efsta rimin í stiganum. Framan af æfinni áttu þjóðirnar ekki þann hæfilegleika til. Leik-

ritaskáldskapurinn verður síðar til en ljóðlist og hetjukvæði eða rímur. Hún er margtþætt list, þar sem flestar aðrar listir eru tvinnaðar saman, hún hrífur tvö skilningarvit í einu, heyrn og sjón. Söngurinn hrífur eyrað, málverkið sjónina, aðrar listir hrífa að eins eitt skilningarvit. Leikritaskáldskapurinn verður ekki til fyr en þjóðin hefir náð töluverðum þroska; þegar menn eru farnir að taka eftir sjálfum sér og öðrum áður en þeir ráðast í stórræðið eða mikilsverðar framkvæmdir. Málið verður að vera orðið þroskað, og liðugt og nýtilegt fyrir rökfimi. Hetjukvæði og ljóðlist verða að hafa skapað það, fágað það og prýtt það, en mælskumaðurinn að hafa gjört það snjalt og tvíeggjað í orðvígum. Fólkið má ekki vera svo fjötrað af venjum, trúarkreddum eða ytra valdi, að það ráði ekki sjálft mestu um það, hvernig æfikjörin verða. Einstaklingurinn verður að vera orðinn eigin lukku eða óláns smiður. Gustav Freytag segir að þannig hafi verið ástatt fyrir Grikkjum 500 árum f. Kr. og að þjóðirnar í Norðurálfu hafi verið komnar á þetta stig, þegar siðabót Lúthers var komin fram, fyrir 1600 eftir Krists fæðingu.

Þegar þessi skilyrði, sem nú voru nefnd, hverfa aftur hjá þjóðunum, þá er leikhúsunum lokað, og leikritakveðskapur og leiklist hverfur af jörðunni. Nálægt 1000 árum e. Kr. var öllum leikhúsum í Norðurálfunni lokað. Kirkjan lét loka þeim, því hún þoldi ekki frjálsar hugsanir við hliðina á sér. Ekkert mátti hugsa né segja, sem kom í bága við hinar kirkjulegu kenningar. Leikhúsið var heiðið að uppruna, og þess vegna djöfulsins handaverk, eða höfðu kanske Kristur og postularnir leikið sjónleiki, eða ort þá? Leikhúsunum var lokað, og blóminu sem vaxið hafði á grískri og rómverskri menningu var fleygt á eldinn.

Líklega hefir fólk saknað leikhúsanna í huganum. Kirkjan hefir séð og fundið til saknaðarins, og breytist sjálf í leikhús að vissu leyti; þar eru söngvar, ræður, prócessíur, skraut og myndir, alt til þess að gleðja augu og eyru. En samt sakna þeirra tíða menn sorgarleiksins,

en í stað þess að leika sorgarleiki Sofoklesar, eða Æskylosar, þá byrja kristnir menn víða um Norðurálfuna að leika einasta sorgarleikinn, sem kirkjan viðurkennir, píningarsögu Krists, og til þeirra leika má álíta að leikhúsin, sem nú eru, eigi uppruna sinn að rekja. Svo kemur »renaissance«-tímabilið, og allar listir endurfæðast, siðabótin leysir böndin af norðurhluta álfunnar. Á Spáni yrkir Lope de Vega 300 leikrit, þegar Spánarveldi stendur í allra hæstum blóma, og á Bretlandi semur Shakspere leikritin, sem aldrei gleymast, árin 1588—1606, eða tuttugu árin næstu, eftir að Raleigh, Drake og stormurinn höfðu gjöreytt flotanum ósigrandi, sem Filippus II. sendi til þess að yfirvinna England, og höfðu lyft þjóðarmeðvitund Engla á hæsta stig.

III

Til þess að gjöra sér í hugarlund hvort hér sé kominn tími til að stofna leikhús, er sjálfsagt að líta á það, hvernig það sem nú hefir verið sagt kemur heim við ástandið hér á landi. Í fornritunum eru til eins konar leikrit; sum Eddukvæðin eru miklu fremur leikrit en hetjuljóð; jeg á við þau kvæði, sem nefnd eru »kviður«. Þær losa auðvitað það sem sagt er út úr þeirri umgjörð sem leiksviðið verður að vera um hvert leikrit nú á dögum. Gylfaginning Snorra Sturlusonar er hálfgjört leikrit, og þar sér maður leiksviðið fyrir sér, þegar það byrjar. Margar af íslenzku sögunum hafa svo sterkan leikblæ yfir frásögninni, að mörgum hlýtur að finnast nokkuð vafasamt, hvort það er saga eða leikrit, sem þeir hafa fyrir sér, þegar þeir lesa suma kaflana. Gísla sögu Súrssonar mætti einkum nefna í þessu tilliti. Leiklöngunin er oft sterk og ofarlega í Íslendingum til forna, eins og þegar Gunnar á Hlíðarenda leikur Kaupahéðin, eða smásveinar eru að leika heima hjá sér menn og atburði,

sem gjörst hafa, og vakið hafa athygli. Á alþingi hinu forna kom heill bær saman á hverju ári, og þar er getið um trúða og leikara, svo líklegast hafa þar verið einhverjir leikir, þótt menn viti ekki nú hvernig þeim hefir verið háttað. Íslenzk menning nú á dögum er þúsund ára gömul, því hvert barn getur lesið fornritin.

En skilyrðin nú á dögum eru það, sem einkum þarf að athuga. Ljóðlistin hefir staðið í blóma í 60—70 ár. Frelsishreyfingin, sem gekk um Norðurálfuna 1830, vakti hér Jónas Hallgrímsson. Endurreisn alþingis, og aðdragandinn að henni — því að morgunroðinn á undan frelsinu er oftast fegurstur — sló ljóma vona og fegurðar yfir alt þjóðlíf vort, og yfir ljóðlist hans. Eftir hann hefir harpan aldrei þagnað, og að jafnaði hefir hún verið slegin með list. Rímur vitum vér allir að hafa verið kveðnar hér öldum saman, en eiginleg hetjukvæði eru ekki til hér á landi nú, nema Örvar-Oddsdrápa Gröndals og Guðrún Ósvífursdóttir eftir Brynjúlf Jónsson frá Minna-Núpi, en því mun víkja svo við, að Íslendingar vakna til heimsmenningarinnar, þegar hetjuljóðin eru útdauða orðin í menningu annara þjóða, eða því sem næst. Aftur hefir skáldsagnalistin verið í miklum blóma hér á landi eftir 1848, eins og í heiminum kringum oss.

1845 hófst alþingi hið nýja, og hefir verið háð síðan annaðhvort ár. Hægt væri að benda á marga menn með mikilli þingmælsku. Landsmenn hafa vanist því að tala á þingi og mannfundum, og málið er að auðgast, og er orðið allauðugt aftur við iðulega notkun þess. Málið er skært og hljómfagurt, og fyrir hvern, sem kann það, er það auðugt og beygjanlegt, og hlýtur að fara vel á leiksviðinu. Frá þess hálfu getur ekkert verið því til fyrirstöðu að hér komi upp góð leikritalist, og leiklist yfir höfuð að tala.

Aðrar listir en þær sem taldar voru, eins og sönglistin, málaralistin, og jafnvel myndasmíði, hafa aldrei staðið hærra en einmitt nú. Tónskáld eru fleiri og betri en nokkru sinni áður, og alt þetta eru listir sem leikhúsið

styðst við. Sé litið á þessar listir yfirleitt, þá finst hverjum, sem athugar allan þennan nýgræðing, að gullöldin sé í nánd, og að hún muni innan skamms setjast að hér í dölunum og við vogana til þess að þrífast og blómgast hér löng vetrarkvöld, meðan norðurljósin spegla sig í voginum, eða glæjum svellabreiðunum í dalnum.

Útlendir mentavinir hafa sýnt fram á það, að miðdepill bókmentalífsins sé alt af að færast norðar í álfunni. Endurfæðingin á bókmentum heimsins byrjaði á Ítalíu og Spáni, settist að í Frakklandi, flutti sig þaðan til Englands. Var lengi í Þýzkalandi, síðan á Rússlandi, er nú í Noregi, en — hvert á miðdepill bókmentalífsins að flytja sig frá Noregi?

En er nú íslenzka þjóðin komin á það stig, að hún geti verið undirstaða undir leikhúsi, leikritasmíð og leiklist? Er einstaklingurinn orðinn svo frjáls, að hann lifi ekki eftir venjulögum, og kreddum, og að hann sé ekki svo háður ytra valdi, að hann ráði of litlu um örlög sín? Sá sem er bundinn andlega af ytra valdi er ekki efni í hetju í alvarlegu leikriti. — Svarið er ekki erfitt. Kenningar kirkjunnar út í yztu æsar hafa fáa áhangendur hér eða því nær enga. Landsmenn hafa verið að losa af sér bönd hins ytra valds síðustu 30 árin; fyrst og fremst ýms kirkjuleg bönd, og fyrir 14 árum stríðasta og skammarlegasta bandið sem til var á frelsi og ákvörðunarrétti hvers einstaks manns — vistarbandið. Öll þessi bönd, sem leyst hafa verið, hafa hamlað mönnum frá að ákvarða sig sjálfir, að vera eigin lukku smiðir, og þess utan hafa verið settar á fót stofnanir, sem vinna í sama tilgangi. Áður en nokkuð af þessu var gjört, sögðu þó ýmsir menn hér á landi, að persónufrelsi manna væri rúmt og í fullum mæli. —

Það var þjóðernistilfinningin hjá Grikkjum eftir Persastyrjaldirnar, sem lét allar listir þeirra blómgast. Hjá Rómverjum og Spánverjum mun það hafa verið ofurveldi ríkisins og þjóðernistilfinningin í sambandi við það, sem lét Plautus og Terentius verða það sem þeir urðu hjá

Rómverjum, og Lope de Vega og aðra síðar hjá Spánverjum. Hjá Englum komu Shakspere og hans samtíðarmenn eftir fullan sigur á þeim ægilegasta óvini, sem England hafði átt til þess tíma. Þeir eru blómstrið á þjóðernstilfinningu Engla í þá daga. Er nokkur slík tilfinning til hér á landi? Án hennar vaxa ekki fegurstu blómin. Á 18. öld vekur Eggert Ólafsson þjóðernistilfinningu landsmanna með kveðskap og ættjarðarkvæðum. Skúli fógeti framkvæmir í verkinu alt, sem ættjarðarást gat unnið í þá daga, þegar alt hér var ytra valdi háð. Þegar þeir eru fallnir í valinn, er Magnús Stephensen konferentsráð — eftir dómi Jóns Sigurðssonar sjálfs — ímynd alls, sem íslenzkt er. Hann er það í 40 ár. 1830 vekur Baldvin Einarsson þjóðina með »Ármanni á alþingi«, þá koma Fjölnismennirnir, og vekja málið upp úr kviksetningu, þá Jón Sigurðsson og Ný Félagsrit, sem vekja Íslendinga til að hugsa um sjálfstæði sitt. 1851 vakna Íslendingar og eru þá þjóð. 1873 finnur þetta þjóðerni að það hefir sál, og vonandi hefir það aldrei gleymt því eftir það.

„Lyft vorri þjóðsál um þúsund ár
upp mót sólu“,

syngur skáldið um það leyti. Allra síðasti votturinn um að þjóðernistilfinningin á landinu sé í fullu fjöri eru samþyktir um land alt um að taka upp íslenzkan fána.

Að þjóðernistilfinningin er til mun engum blandast hugur um. Það vita allir. Að hún er sterk, getur hver maður vitað, sem sér eða heyrir hvað við ber hér á landi, og að hún er ekki komin upp í gær eða í fyrra dag vita allir, sem þekkja viðburðina hèr á fyrri öld. Allar listir og mentir, sem íslenzkir menn iðka, ber hún á herðum sér, og fyrir hennar aðstoð náum vér innan skamms efstu riminni í menningarstiganum, eða fáum þjóðleikhús, og fyr en það er fengið eru Íslendingar ekki orðnir mentaþjóð.

IV.

Veikasti þátturinn í málinu eru bæirnir, að þeir eru litlir. Hver höfuðstaður í Norðurálfu hefir leikhús; Reykjavík er einn þeirra og ætti að hafa reglulegt leikhús. Það stoðar ekki að hugsa sér leikhús þar sem leikið er á hverju kvöldi, aðsóknin bannar það, en leikhús sem ætti sig sjálft, og um fram alt ekki er notað til annars en til leika, eða samsöngva. Cettinje, höfuðstaðurinn í Montenegro, hafði fyrir nokkru að eins 30000 íbúa en þar er þó leikhús, sem furstinn styður. Meiningen á Þýzkalandi er smábær, en leikhúsið þar, sem hertoginn styður og heldur uppi, hefir haft áhrif á flest öll leikhús í hinum mentaða heimi.

Reykjavík er lítil, hér eru að eins 10 000 manns í ársbyrjun 1907, en hugsi maður að koma upp leikhúsi þar, þá má ekki miða það við þessi 10 000, sem nú eru. Reykjavík verður ekki lengi bær með þeirri íbúatölu. — 1887 reistu bindindismenn fundahús, og höfðu leikpall í því, þeir þóttust þá hafa bygt leikhús fyrir bæinn sem nægði í 10 ár. Eftir 4 ár varð það of lítið, þá bygði Breiðfjörð sal með leiksviði, er margir héldu að mundi nægja í 20 ár. Þar var leikið í 5 ár, eftir það eiginlega ekki. Handiðnamenn bygðu 1897, og vildu fullnægja öllum kröfum; þar var leiksviðið 16 álnir á breidd innan veggja, og 10 ál. á dýpt, og leiksviðsopið 10 ál. á breidd. Þetta þótti ákaflega rúmgott í byrjuninni, en í nokkur ár hefir verið kvartað þar um algjört rúmleysi, ef leikrit með mörgum persónum eru leikin, og áhorfendaplássið þykir nú og hefir þótt í nokkur ár svo óhæfilega útbúið, að margt fólk vill ekki koma þar. Að bæta áhorfendaplássið er ómögulegt, vegna þess að aðrir en leikhúsið eiga húsið, og sami salurinn er notaður til alls annars, þegar ekki er leikið þar, og alt sem ætti að vera áhorfendunum til þæginda yrði að vera úti á götunni á meðan. Plássið á leiksviðinu er alt of lítið, og herbergin sem leikendurnir eiga að klæða sig í þrem eða fimm sinnum of fá. Nú

sýnist ekki nema tvent fyrir hendi, annað hvort að hætta sjónleikum, eða að byggja leikhús.

Ef hér er bygt leikhús, ætti það að vera nógu sterkt og nógu stórt í 100 ár að minsta kosti, og ætti að vera úr steini. Til þess að vita hve stórt hús bærinn þarf, er nauðsynlegt að hugsa sér hve fljótt hann muni vaxa framvegis, en það sést bezt, ef tekið er eftir því, hvernig hann hefir vaxið á síðustu öld og til þessa dags.

Eftir 1880 var það reiknað út með líkindareikningi, að Reykjavík mundi hafa 5000 íbúa 1907, og 10000 1931. Nú eru hér 10000 manns 1907. Ætti bærinn að vaxa framvegis eins og hann hefir vaxið 1899—1907, eða tvöfaldast á 8 árum, yrðu bæjarbúar:

1915	20000
1923	40000
1931	90000

En það er ómögulegt, því að til þess þyrfti mestur hluti landsmanna að flytja sig hingað. Á öldinni sem leið og til 1906 tvöfaldast íbúatalan á hverju 21 ári, eftir því ættu íbúar Reykjavíkur að verða:

1928	20000
1949	40000
1970	80000

og 50000 manns nálægt 1960.

Þriðji útreikningurinn, sem þykir líklegastur, er að gjöra ráð fyrir, að því sem næst 500 manns flytji sig til bæjarins árlega annarsstaðar frá, og að bærinn vaxi árlega um 10 af þúsundi fyrir það að fleiri fæðist hér en deyi árlega. Þá ætti framtíð Reykjavíkur að vera þessi:

1907	10000 íbúa
1923	20000 —
1936	30000 —
1948	40000 —
1959	50000 —
1968	60000 —
1977	70000 —
1985	80000 —

og hér um bil 100000 árið 2000. Við reikninginn er það að athuga, að bærinn vex of seint þegar sækir á öldina, en líklegast heldur fljótt framan af. Eftir því sem landsmönnum fjölgar meira yfirleitt, eftir því flytja fleiri menn sig í kaupstaði og bæi, ef hér fer því fram, sem á sér stað í öðrum löndum, að sveitafólkinu fjölgi ekki. En svo hefir verið á Íslandi frá 1801—1901.

Hér er verið að gjöra ráð fyrir leikhúsi handa höfuðstaðnum, en sá bær verður líklegast bær með 50,000 manns eftir 50 ár, og með 100,000 eftir 100 ár, og það alt þótt hér finnist ekkert gull, og þó hér séu engir námar.

V.

Leikhús, sem tæki 500 áhorfendur, ætti að nægja Reykjavík í 100 ár, eða jafnvel lengur. Fyrstu árin væri það svo stórt, að þar væri ekki leikið oftar en nú er gert, eða um 40 sinnum á ári. En þegar Reykvíkingar væru orðnir 15000 manns, yrði að líkindum leikið þar þrisvar á hverjum tveimur vikum; þegar þeir yrðu 20000 yrði líklega að leika tvisvar í viku, og leikkvöldunum fjölgaði eftir því sem bærinn yxi. Þegar Reykvíkingar væru orðnir nálægt 50000 yrði líklega leikið hér á hverju kvöldi allan veturinn. Þegar bærinn væri orðinn of stór fyrir leikhús, sem tæki 500 áhorfendur, mætti víst byggja ofan á áhorfendasalinn fyrir pall með liðugum 100 sætum, svo leikhúsið tæki liðug 600 manns, og svo mætti lengja leiktímann, byrja fyr og hætta seinna að vorinu, og með því móti yrði leikhúsið væntanlega nógu stórt, þótt 100000 manns ættu heima í bænum.

Leikhús, sem tæki 500 áhorfendur og hefði nægilega stórt leiksvið, mundi kosta eitthvað nálægt því, sem eftirfarandi áætlun gjörir ráð fyrir. Húsið verður að vera úr steini. Áhorfendaplássið 24 ál. á breidd og 30 ál. á lengd og 12 á hæð. Leiksviðið ætti að vera 24

ál. innan veggja að þvermáli, $20^1/_2$ á dýpt með svæðinu fyrir hljóðfæramennina. Leiksviðið frá gólfi og upp að lofti yrði að vera 20 ál. á hæð, en utan við það báðum megin þarf 8 ál. breiðar byggingar fyrir leiktjöld, húsbúnað handa leiksviðinu og klæðaherbergi handa leikendum.

1.	Veggir, gólf og þak á þessu húsi hefir byggingameistari áætlað að kosti	kr.	80000,00
2.	Hitavél og hitaleiðsla	—	20000,00
3.	Grunnur kostaði (nú um þetta leyti) .	—	16000,00
4.	Rafmagnsljós og öll áhöld til þess . .	—	25000,00
5.	Sæti handa áhorfendunum	—	3000,00
6.	Útbúningur á leiksviðinu sjálfu, vélar, húsbúnaður handa því tjöld o. fl. . .	—	20000,00
	Samtals	kr.	16400,000

1.—3. liðurinn í áætluninni er gjörður af byggingameistara hér í bænum. 4. liðurinn er tekinn eftir áætlun Halldórs Guðmundssonar, sem hefir sett upp ljósstöðina í Hafnarfirði. og er manna kunnugastur því máli. Það er gjört ráð fyrir því, að leikhúsið hafi ljósstöð fyrir sig, því það þarf bæði að fá ljós og hreyfiafl handa vélunum á leiksviðinu, en þarf ekki ljós fyrst framan af nema 90 kvöld, eða sem því svarar. Og þó hér kæmi upp ljósstöð í bænum, er óvíst að hún gæti haft viðskifti við svo óstöðugan kaupanda sem leikhúsið væri bæði með ljós og hreyfiafl, enda hafa flest leikhús rafljóss stöð og hreyfiafls út af fyrir sig, þótt þau þurfi að nota hvorttveggja á hverju kvöldi. Vildi ljósstöð í bænum eiga kaup við leikhúsið, og það yrði ódýrara fyrir það, væri sjálfsagt að taka því, ef hreyfiafl fengist með því.

Útbúningurinn á leiksviðinu mun þykja mikill og dýr, en áætlunin er gjörð fyrir leiksvið með nýtízku útbúningi, sem getur snúist um miðdepil sinn, svo að sú röndin, sem snýr burtu frá áhorfendunum, t. d. þegar byrjað er, geti eftir nokkur augnablik snúið að þeim, og flutt með sér stofu, sem hefir verið sett þar upp og

búin stofugögnum, án þess að áhorfendurnir vissu neitt af því. Leiksviðsbreytingar, sem nú taka 30 mínútur, þyrftu þá ekki að vara lengur en 30 sekúndur. Útbúningurinn á leiksviðinu er dýr, en svo þarf minni mannafla til þess að setja upp leiktjöld og leikáhöld, svo fyrirkomulagið borgar sig vel í reyndinni.

VI.

Árlegur kostnaður af slíku húsi væri allmikill. Hér er sett svo, að helmingurinn af húsinu væri tekinn til láns til 41 árs, en hinn helmingurinn til 28 ára, en vextirnir væru 5% af báðum lánunum, það væri alls

	kr.	10760,00
Brunabótaábyrgð væri nálægt	—	400,00
Ljósgæzla um árið, 90 kvöld framan af . .	—	450,00
Hitun á húsinu í 90 kvöld	—	650,00
Viðhald 1% af húsinu sem er lágt í lagt, þegar innanstokksmunirnir eru með .	—	1650,00
Samtals	kr.	13910,00

sem væri kostnaður við húsið eingöngu. Ef viðlagasjóður lánaði 100000 kr. til byggingarinnar og tæki t. d. 4% í vöxtu, og 1% í afborgun, væru 1000 kr. af þessari upphæð sparaðar árlega; gæti hann látið sér nægja $2^1/_2$ % í vöxtu, og 1% í afborgun, væru 2500 kr. sparaðar árlega fyrir leikhúsið. Væri upphæðin, sem lánuð væri hærri, væri enn meira sparað.

En svo væri ekki unt að komast hjá að borga einhverja stjórn á þessu leikhúsi. Leikendur, sem hafa mikið að gjöra, gætu ekki stjórnað því tímans vegna, nema þeir hættu að leika, og þeir þyrftu þá alveg eins að fá tíma sinn og fyrirhöfn borgaða. Enn fremur væri ómögulegt að halda uppi leikhúsi, og stöðugum sjónleikum í því, nema það væri unt að borga 8—10 manns (3—4 konum og 5—7 mönnum) svo háa upphæð árlega, að leikhúsið gæti haldið þeim lengi með þessari föstu borg-

un, og með aukatekjum, sem þeir fengju fyrir hvert hlutverk, sem þeir tækju að sér. Þegar fleiri leikendur þyrfti en hina föstu, yrði framan af að fá þá á líkan hátt og nú er gjört.

Til þess að fá leikendur, leikstjórn, aðstoð, og nauðsynleg leiktjöld árlega, þyrftu tekjur leikhússins að vera 24000 kr. um árið, og þá er húsið, vextir og afborganir þar fyrir utan. Af þessum 24000 kr. mætti innan skamms líklega fá 14000 kr. fyrir aðgöngumiða að sjónleikum, þó mun það verða erfitt fyrstu 5 árin, og þá þyrfti árlegi styrkurinn til þess úr landsjóði að vera 10000 kr.

Danir veittu til þjóðleikhússins (ɔ: kgl. leikhússins) eftir 1870 leikhúsið sjálft ókeypis, en það kostaði 1300 þús. krónur, og 120000 krónur árlega, en þetta var sjaldnast nægilegt, svo að árlega fjárveitingin oft varð 220000 krónur. Þessi fjárframlög svara því sem næst til þess, að leikhúsbyggingin væri veitt í einu lagi og endurgjaldslaust á allan hátt, og að leikhúsinu væru veittar úr landssjóði 10000 krónur árlega.

VII.

Líklega munu ýmsum ofbjóða slíkar kröfur, og slíkar tillögur, og alt þetta á að setja niður í Reykjavík. Þeim mönnum verður að benda á það, að í Reyjavík eru skilyrðin langhelzt fyrir hendi, að bærinn er orðinn nú höfuðstaður landsins, bæði að mannfjölda og öðru, að bærinn er aðsetur stjórnarinnar, og aðsetur alþingis, sem framvegis verður haldið á vetrum, á þeim tíma sem aðallega er leikið. Enn fremur mætti benda á það, að í Reykjavík er innheimtur einn fjórði hluti af öllum tekjum landssjóðsins, þótt þær muni nú vera nálægt 1200000 krónum, og að greiðslur bæjarins, eða bæjarbúa, muni heldur vaxa hlutfallslega, en fara minkandi. Naumast mun heldur

verða bent á það, að Reykjavíkur þingmenn hafi greitt atkvæði á móti brúm eða öðrum fjárveitingum, til einstakra landshluta, sem hlutfallslega kostuðu meira eftir fólksfjöldanum, sem þeirra gat notið, en leikhúsið mundi kosta í hlutfalli við fólkstölu Reykjavíkur. Ýmsar fjárveitingar má benda á, sem að eins eru veittar sérstökum flokkum manna, og enginn lætur sér koma til hugar að telja eftir. Hálf miljón króna var greidd úr landssjóði til þess að baða fénað hér um bil 8000 fjáreiganda. Til þess að styrkja búnað var veitt 1906 og 1907 meira en 130000 kr. á ári. Þeir sem lifa á búnaði hér á landi eru víst ekki fleiri enn 40000 manns. Þetta er ekki sagt í þeim tilgangi að telja fjárveitingarnar eftir, eða til þess að reyna að draga úr þeim framvegis á nokkuru hátt, heldur að eins til að benda á, að einstökum héruðum, og einstökum flokkum manna, er oft veitt fje, sem miklu munar, í sérstökum tilgangi, og að það fé er oft mörgum sinnum meira en það, sem nú er farið fram á.

Síðan landsmenn fengu sjálfir atkvæði um fjárhag sinn og framkvæmdir, má skifta fjárhagsstjórn þingsins í tvö tímabil, eftir hugsunarhættinum, sem ráðið hefir mestu. Fyrra tímabilið nær frá 1874 til 1891, eða hér um bil, og hitt tímabilið frá 1891 og til þessa dags. Fjármálaskoðanirnar á fyrra tímabilinu voru líkar hugsunarhætti gamalla bænda fyrir miðbik fyrri aldar. Fólkið átti að búa í lágri baðstofu, strompurinn átti helzt að vera byrgður vegna hlýindanna, sem það hafði í för með sér. Ef skjárinn rifnaði, þá var troðið upp í hann, birtu þurfti ekki mikla; ef ein rúðan brotnaði í fjögrarúðu gluggunum, þá var tréhleri negldur fyrir hana, ef önnur rúða brotnaði, þá var farið eins með hana, og jafnvel þá þriðju. Loft og ljós var ekki svo mikil nauðsynjavara, að það borgaði sig að kaupa rúðu — dýrum dómum — í kaupstaðnum. Hvað varðaði um ljós og loft; aðalatriðið fékst. Spesium, dölum og ríkisortum fjölgaði í sjóvetlingunum í kistuhandraðanum, og þá var alt fengið. Á fyrra tímabilinu hlóðust saman hundruð og þúsundir í

viðlagasjóðinn, en fátt var gjört til þess að leiða menninguna norður hingað, og með henni meira ljós yfir landið. Jón Ólafsson lýsti hugsunarhættinum svo, að sjóndeildarhringurinn væri krónan, og að fyrir innan þann sjóndeildarhring væri ekki neitt sérlegt útsýni. Seinna tímabilið hefir verið miklu eyðslusamara. Nú er verið að breyta gömlu baðstofunni í hús með ljósi og lofti. Takmarkið, sem stefnan hefir fyrir augum, er að gjöra Íslendinga að mentaþjóð, og leiða ljós yfir landið, og þótt miklu sé varið til þess á ýmsan hátt, og glerið í rúðurnar, sem brotna við og við, sé keypt jafnharðan — dýrum dómum — í kaupstaðnum, þá er þó samt sem áður hér um bil sama upphæðin í sjóvetlingnum í kistuhandraðanum, og búið skuldlaust. Leikhúsið er einn hlekkurinn í keðjunni, sem gjörir oss að mentaþjóð. Og um leið og eg enda línur þessar, leyfi eg mér að hafa upp orð góðs vinar okkar Íslendinga, sem hann skrifaði hingað fyrir nokkrum mánuðum: »Mér er ómögulegt að bera virðingu fyrir mentaþjóð, sem brestur kapp eða þjóðarmetnað til þess að koma sér upp leikhúsi og að halda því við«.

Darwinskenning og framþróunarkenning.

Umræður á fundi Hins franska heimspekisfélags 6. apríl 1905.

GIARD. — Allir líffræðingar hafa um langa hríð viðurkent, að sitt væri hvað framþróunarkenning og Darwinskenning. Aðaleinkenni Darwinskenningarinnar er sú allsherjar rannsóknaraðferð sem Darwin beitti. Hann fór að eins og þjóðmegunarfræðingar og hagfræðingar — og eins og eðlisfræðingarnir, sem upptökin áttu að kenningunni um þenslu lofttegunda, og létu sig engu skifta samband eins frumvægis við annað.

Darwin leiddi hjá sér orsakir tegundabreytinganna, og gott var það fyrir framgang vísindanna, því að á fyrra helmingi 19. aldar voru engin tök á að kveða skýrt á um frumatriði framþróunarinnar, og veitir oss enn þá fullörðugt að fara að skýra hversu þeim er farið. Sumir lærisveinar Darwins hafa ýkt kenningu meistarans og fært kenningu hans um náttúruvalið í öfgar út. Keppinautar hans, Wallace og Weissmann, hafa steytt á sömu steinum. Engu að síður er það trú mín, að náttúruvalið megi sín mikils.

Vitaskuld má efast um alt, einkum í heimspekilegum efnum, en hin almennu atriði, sem kenning Darwins styðst við, virðast mér óyggjandi: 1) Lifandi verur breytast, hvort heldur ein og ein eða í stærri eða minni hópum, hvað sem þeim breytingum annars veldur; 2) breytingar þessar geta verið hagkvæmar eða óhagkvæmar, eftir því hver lífsskilyrðin eru; 3) þær verur sem hagkvæmum breytingum taka, standa betur að vígi í lífsbaráttunni.

Lífsbaráttuna ber að taka í miklu víðtækari skilningi en herra Berthelot gerir í dæmi sínu um fiskaseiðin. Auk hinnar beinu baráttu í eiginlegri merkingu orðsins verða hin skaðvænu áhrif umhverfisins og jafnframt hinar óhagstæðu afleiðingar af lífssamkepninni að teljast barátta, í óeiginlegri merkingu orðsins. Um mótbáruna viðvíkjandi örsmáum breytingum skal eg taka það fram, að smæð breytinganna er enginn mælikvarði þess hve hörð baráttan er. Kenning Darwins er ekki eins borgaraleg og herra Berthelot virðist ætla: alt verður með byltingum, með ósamfeldum verkunum sem hafa samfeldar afleiðingar; ekki þarf nema örsmáar breytingar til að verða lifandi veru til tortímingar. Þúsundir grasbíta verða kjötætum að bráð, er þeim smám saman eykst skjótfæri örlítið meira en hinum á flóttanum. Vér eigum að eins um tvær tilgátur að velja, til að skýra hina undrunarverðu samlögun sem t. a. m. á sér stað með brönugrösunum og skordýrunum sem frjóvga þau: annaðhvort íhlutun alviturrar veru eða náttúruvalið.

Fornlífsfræðinga hefir einkum furðað á því að milliliði vantaði; en þróunarsaga fóstursins skýrir það. Fyrstu þróunarstigin eru mjög greinileg, en síðan koma mjög löng tímabil, er fóstrið virðist ekki breyta lögun sinni. Eins er um tegundina. Fornlífsfræðingarnir eru oft einkarfljótir á sér að fleygja burt þeim dæmum sem ranglega er mælt móti. Ef þeir söfnuðu þeim gaumgæfilega, má vel vera að þeir fyndu milliliði, sem gengið hefir verið framhjá eins og af ásettu ráði.

Darwin hefir ekki haft hinar snöggu breytingar að engu; hann kallar þær »breytingar út í bláinn« (sportives). Hins vegar hefir De Vries aldrei reynt að hafa stökkbreytingakenningu sína að vopni gegn kenningu Darwins. Það má jafnvel svo að orði kveða, að kenning De Vries sé að eins ein mynd Darwinskenningarinnar: stökkbreytingarnar eiga sér langan aðdraganda, en koma snögglega í ljós. Nýlega aðflutt planta helzt um nokkurn tíma sjálfri sér lík á ýmsum stöðum, þar sem hún er ræktuð; en

síðar, er ástand hennar hið innra hefir um skeið verið í óstöðugu jafnvægi, koma skyndilega í ljós ný afbrigði er samsvara nýju jafnvægi. Ef þessar stökkbreytingar leiða ekki allar til nýrra tegunda, þá kemur það af því að afbrigðin standa ekki öll jafnvel að vígi í lífsbaráttunni. Náttúruvalið er mjög víðtækt lögmál og mikilsvarðandi, sem varðveitir eftir á þau afbrigðin sem bezt eru löguð eftir lífsskilyrðunum. Það skapar ekki breytinguna, en styður að myndun nýrra tegunda.

Sú kenningasamsteypa (Cuviers-framþróunarkenning og Weissmanns-Lamarckskenning) sem herra Berthelot stakk upp á í hinni hugðnæmu ræðu sinni, er að minni hyggju all-óaðgengileg. Hið skyndilega hvarf tegunda, sem Cuvier furðaði á, má nú á tímum skýra á ýmsan hátt. H. Osborn hefir sýnt fram á, að ef til vill hefði ekki annað þurft til tortímingar hinum risavöxnu skriðdýrum, dinosárunum, en að upp kæmi smávaxin spendýr er æti egg. Hin minsta breyting umhverfisins getur haft í för með sér skjóta tortímingu tegunda, er þær þrýtur hæfileikann til að laga sig eftir lífskjörunum. Tegundir deyja eins og einstaklingar, og þessi dauði mælir ekki þeirri reglu í gegn, að sambandið slitni ekki. Cuvierskenning er frá rótum jafnvægiskenning, ósamþýðanleg hverri kenningu um lögbundna framþróun lifandi vera.

Hugmyndir Weissmanns virðast mér ósamþýðanlegar hugmyndum Lamarcks.

Að því er við kemur uppruna tegundanna, þá leysir kenning Weissmanns ekki úr vandræðunum, heldur ýtir þeim frá sér. Afbrigðin koma fram um leið og getnaðurinn á sér stað, og eiga rót sína í breytingum, er frymi foreldranna tekur; en hvernig hefir frymi foreldranna breyzt? Þar koma alt af aftur til greina þau atriðin sem Lamarck heldur fram. Kenning Weissmanns snertir ekkert meygetnað af manna völdum. Það atriði sem kemur til greina í tilraunum Loeb's og mín, á ekkert skylt við frjóvgun, það æsir vöxtinn, en samgetnaður fer þar ekki

fram. Ef afkvæmið breytist, sem vér vitum ekki enn þá, þá er sú breyting sams konar og brumbreyting, og fer ekkert eftir því hvers eðlis æsitækin eru.

Kenning Weissmanns er neitun Lamarckskenningarinnar og verður á engan hátt tvinnuð saman við hana. Eftir kenningu Weissmanns ná ekki áhrif þau sem Lamarck talar um til þess sem tegundarbreytingunni veldur.

RENÉ BERTHELOT. — Eg þakka herra Giard fyrir að hann hefir skýrt fyrir oss skoðun sína á framþróuninni, og er skoðun hans sameining Darwinskenningarinnar og kenningar Lamarcks. Eg skal svara athugasemdum hans með því að segja nokkur orð, til að skýra nánar tilgátur þær er eg kom fram með og víkja að nokkrum þeim greinum er mæla gegn Darwin. Eg byrja á því sem snertir Weissmann og Cuvier. Eg hefi rannsakað hvort öll líffræðiskerfin, hvort heldur er Darwins eða Weissmanns, Lamarcks eða Cuviers, væru ekki sett saman af ýmsum ólíkum greinum, sem auðvelt væri að taka hverja um sig og setja í ný sambönd. Það er þá fyrst um Weissmann, að eg hefi ekki lagt það til að halda kenningu hans í heild sinni; það virðist nú á dögum erfitt að fallast á algerða neitun þess, að áunnar breytingar (þ. e. þær breytingar sem einstaklingarnir taka á æfiskeiði sínu) gangi að erfðum, og neitun þess að umhverfið hafi áhrif á lífsbreytingarnar. Eg hefi spurt sjálfan mig hvort ekki mætti bera þessar kenningar fyrir borð og bjarga einni af aðalsetningum Weissmanns, sem sé þeirri, að tegundarbreytingar séu ekki áunnar breytingar er gangi að erfðum, heldur meðfæddar breytingar. Þessi setning væri svo sett í nýtt samband við aðrar hugmyndir, er það væri játað að meðfæddar breytingar, engu síður en áunnar breytingar, væru undirorpnar áhrifum umhverfisins. Eg hefi ekki heldur sagt að kenning Weissmanns snerti neitt meygetnað af manna völdum, enda er það augljóst að svo er ekki; en eg hefi reynt að sýna fram á að reyna mætti að setja tilraunir Loeb's og aðrar svipaðar í samband við kenningu þá er eg hefi kallað

Weissmanns-Lamarckskenning, með því að þessar tilraunir eru einmitt í því fólgnar að láta umhverfið verka á lifandi verur um leið og nýr einstaklingur er getinn, en ekki alla æfi einstaklingsins.

Að því er við kemur Cuvier og jarðbyltingunum, þá má eg minna á það, að eg hefi bent á að gera yrði greinarmun á uppruna nýrra tegunda og dauða þeirra tegunda sem fyrir eru; ekkert er því til sönnunar, að þessi tvenns konar fyrirbrigði séu ávalt eða einu sinni venjulega af sömu rótum runnin; enginn efi leikur á því, að lífsbaráttan á oft lítinn þátt í því er tegundir hverfa; kenning Osborns um orsakirnar til þess að dinosárarnir hurfu úr sögunni er þá alls ónóg til að sanna að þróun þeirra tegunda er vér finnum á því tímabili sé náttúruvalinu að þakka. Kenning Osborns er hins vegar ekki annað en tilgáta, og sumir líffræðingar hafna henni. Um fornlífsfræðina segir herra Giard oss að nýir milliliðir kynnu að finnast, ef þeirra væri gaumgæfilega leitað. Það getur verið; en gæta ber þess, að þrátt fyrir alla þá fyrirhöfn er menn hafa gert sér í fjörutíu ár, þá eru milliliðirnir þó undantekning. Væri Darwinskenningin rétt, ættu þeir að vera reglan. Og mér finst örðugt að láta sér nægja að saka fornlífsfræðingana um of mikla ást á þeim dæmunum sem greinileg eru. En þau atriði fósturfræðinnar, sem herra Giard drap á (mjög hraðfara breytingar, en síðan löng tímabil án sýnilegra breytinga) eru ein röksemdin til með þeim er halda fram snöggum breytingum, ef menn fallast á Serres-lögmálið um samsvaran fóstursögunnar og tegundarsögunnar, einstaklingsþróunar og tegundarþróunar.

HOUSSAY. — Það gleður mig að heyra heimspeking halda fram skoðunum sem líffræðingarnir um tuttugu ár hafa verið sammála um. Vér sjáum að framþróun hefir átt átt sér stað í dýraríkinu. Framþróunin er því sannreynd; Darwinskenningin er ein af tilgátunum sem miða að því að skýra hvernig þessi framþróun hafi getað átt sér stað. Mér féll sérstaklega vel í geð það sem herra

Berthelot sagði um áhrifin er hið andlega umhverfi Darwins hefði haft á þróun skoðana hans.

Við það sem herra Giard tók fram vildi eg bæta tveim eða þrem atriðum. Meðal þeirra fjögurra grundvallaratriða, sem herra Berthelot tók fram, fann eg ekki það atriðið, hvort eitthvað er hagstætt eða óhagstætt fyrir afbrigðið. Afbrigði getur ekki orsakað náttúruval, nema það sé hentugt eða óhentugt; að öðrum kosti er engin útskýring. En það er ógerandi að segja fyrirfram að hverju gagni eða ógagni einhver eiginleiki verður. Darwinskenningin færir því sams konar sönnur og hagfræðin; hún færir sönnur á að það verður sem verða á; það er alt og sumt. Það er mjög óákveðið viðvíkjandi orsakasambandinu.

Náttúruvalið er endir framþróunar, og getur ekki verið henni til skýringar. Það væri mikilsvert að rannsaka frumatriðin. Frá sjónarmiði Darwinskenningarinnar er það skoðað í sambandi hvort við annað, að spendýrin koma fram og dinosárar hverfa. Og til þess að geta fallist á að hin smávöxnu spendýr hafi sigrað stórvaxin skriðdýr, hugsa menn sér að spendýrin hafi étið egg skriðdýranna.

En þessi viðburður í dýraríkinu er samtímis stórkostlegri byltingu í loftslaginu. Loftslagið hefir þangað til verið alstaðar eins, en nú verður sú breyting á að belti myndast og verða æ líkari hvert öðru; næsta orsökin er: þétting sólarinnar; afleiðingin: að skriðdýrin hverfa úr sögunni. Spendýrin koma þar hvergi nærri. Í hverju efni verður að finna hinar miklu allsherjar orsakir utanjarðar, sem breytingunum hafa valdið. Þá fyrst tekst að leysa úr gátum breytingarinnar. — Breytingin þarf ekki frá upphafi að vera sameiginleg, enda þótt orsök hennar sé almenn.

BERTHELOT. — Með »sameiginleg« meina eg að hún sé ekki við einstakling bundin.

HOUSSAY. — Eru orsakir breytingarinnar hið innra eða hið ytra: þar er hið mikla ágreiningsefni milli Dar-

wins og Lamarcks. Það fer svo fjarri því að leita beri að orsökum breytingarinnar í hinni lifandi veru sjálfri, heldur ber að leita þeirra fyrir utan hana. Þér hafið talað um Cuviers-framþróunarkenning; sú skoðanasameining má vel takast, og ef til vill væri hún ekki eins ný, ef framþróunarhugmyndin væri ofin saman við kenningu Agassiz. Þótt hið ósamfelda sé mjög slitrótt, þá sækir það í samfelluhorfið. Sé mjög stutt milli stigarimanna, verður stiginn harla líkur höllum fleti. Alt sem hægt var að segja af hyggjuviti einu saman hefir verið sagt síðan fyrir þrjátíu árum. Það sem nú á ríður eru rannsóknir á tilraunastöðvum, og sérstaklega að rannsaka frumatriðin. Kenning Lamarcks vekur betur til nýrra athugana en kenning Darwins, sem gerir sér hægt um vik að svara öllu nú þegar, svo ekkert verður eftir að rannsaka. Eg mótmæli ekki aðalkenningu herra Berthelots, heldur felst algjörlega á hana.

RENÉ BERTHELOT. — Eg get frá minni hálfu ekki annað en samsint nálega öllu því sem herra Houssay sagði. Það er ekki heldur óeðlilegt, því að það er að nokkru leyti í ritum hans, að eg hefi fundið kenningu Lamarcks setta fram gegn Darwin. Það sem eg hygg nýtt í tilgátu þeirri er eg hefi komið fram með, og hvorki er hjá Cuvier né Agassiz, né fylgismönnum framþróunarinnar sem þeim eru andvígir, það er að gera greinarmun á hugmyndinni um snögga breytingu á mörgum tegundum í einu og hugmyndinni um yfirnáttúrlega breytingu, það er að játa að uppruni nýrra tegunda stafi ekki af neinni guðlegri íhlutun, og að þær þó komi snögglega fram á stuttum tímabilum, er dýraríkið og jurtaríkið í heild sinni taka gagngerðum breytingum, og koma þau tímabil eftir mjög löng tímabil, er engar verulegar tegundarbreytingar verða á. Skýring sú er herra Houssay hefir gefið oss á hvarfi dinosáranna er gagnstæð Osborns; skýring Osborns er darwinsk, skýring Houssays er í anda Lamarcks, með því að hún gerir ráð fyrir beinum áhrifum náttúruaflanna en ekki baráttu tegundanna hverrar við aðra. En vert

er að gæta þess, að hér virðist fara saman hugmynd um bein áhrif umhverfisins og hugmyndin um byltingu.

Eg skal enn skjóta nokkrum athugasemdum til herra Giards. Fyrst viðvíkjandi byltingarhugmyndinni. Eg hefi reynt að gera greinarmun á tveimur tilgátum: annars vegar þeirri er telur ekkert varanlegt nema það sé afleiðing hægfara breytinga; hins vegar þeirri er gerir ráð fyrir því að breytingar, sem verði mjög snögglega, séu líka varanlegar og að þau afbrigðin sem mest er um vert, afbrigðin sem leiða til nýrra tegunda, eigi rót sína í snöggum breytingum; þá tilgátu mætti kalla breytingatilgátu. Í hvaða merkingu viðhafið þér orðið bylting? Og hvernig samþýðið þér þessar tvær tilgátur?

GIARD. — Það er bylting, er púpuhýðið rofnar; en hún á sér aðdraganda í mörgum smábreytingum er safnast hafa fyrir á æfiskeiði púpunnar og jafnvel á lirfuskeiðinu. Það er bylting, er fellibylur verður þúsundum spörva að bana. En verði sú raunin á, eins og Bumpus heldur fram, að fuglar þeir sem fellibylurinn banar séu oft þeir hinir sömu sem fæddir eru með líkamsgöllum, þá ber að draga þá ályktun, að afleiðingar hinnar snöggu verkanar séu ekki varanlegar fyrir aðra sök en þá, að þær hafa átt sér aðdraganda í mörgum hægfara breytingum.

RENÉ BERTHELOT. — Þá leiddu smábreytingar er safnast fyrir til snöggrar breytingar á tiltekinni stund. Ef orðið framþróun er ekki viðhaft í þeirri merkingu er eg skilgreindi í upphafi máls míns, heldur í merkingunni hægfara og samfeld breyting, þá má svo að orði kveða, að yðar skoðun sé framþróunarskoðun og byltingaskoðun í senn. Hún er þá ekki framar skoðun Darwins; eftir hans skoðun aukast smábreytingarnar hver við aðra í sama skilningi og eins konar stærðfræðilegar einingar, og draga, þegar til lengdar lætur, til stórbreytingar. Eg tók það líka fram, að jafnframt tilgátu þeirri er þér verjið, má nú á tímum hjá sumum líffræðingum finna skoðun á uppruna tegundanna, sem eingöngu heldur byltingum fram

og er alveg gagnstæð Darwin. Og eg minti á, að í hinni ólífrænu náttúru verða margar breytingar með byltingum einum: Þegar sprengitundur springur, eða vatn myndast af frumefnum sínum, er það hvorugt undirbúið smámsaman á þann hátt að smábreytingar safnist hægt og hægt fyrir.

LALANDE. — Eg vildi að skilgreind væri merking orðsins myndbreytingakenning (transformisme). Er það víðtækara en framþróunarkenning?

GIARD. — Myndbreytingakenning er víðtækara og óákveðnara en framþróunarkenning, á sama hátt og t. d. orðið hljóð í eðlisfræðinni er víðtækara en orðið tónn. Framþróunarkenning innibindur í sér hugmyndina um framþróunarlögmál. Það mætti hugsa sér myndbreytingar er engum lögum fylgdu. Enginn mundi kalla myndbreytingar þær er getur að líta í breytimyndasjánni (kaleidoscope) framþróunarstig.

RENÉ BERTHELOT. — Merking þessara orða er því miður all-óákveðin enn þá. Þess vegna hefi eg í upphafi máls míns skilgreint merkinguna er eg legg í orðið framþróun, til þess að tala ekki tvírætt.

Eg vildi og kveða skýrt á um merkinguna í orðinu: lífsbarátta. Herra Giard viðhefir það í víðtækustu merkingu. Darwin virðist mér þar hvarfla milli víðtækrar og þröngrar merkingar. En í raun og veru er þrengri merkingin honum mest um verð.

GIARD. — Darwin tekur skýrt fram víðtækari merkinguna.

PÉCAUT. — T. d. þegar hann talar um baráttu lifandi veru gegn þurknum.

RENÉ BERTHELOT. — Það er efalaust, en sé litið á rit Darwins í heild þeirra, þá hygg eg sú verði raunin á, að það eru viðskifti einnar líftegundar við aðra, sem hann oftast styður skýringar sínar við. Um þetta efni er eg hins vegar sammála herra Houssay. Og til þess að sýna hve gjarnt mönnum er að taka hugsun Darwins í

þessari merkingu, má eg minna á það, hvernig herra Giard rétt áðan skýrði aldauða dinosáranna.

RAUH. — Mér virðist hingað til einkum hafa verið rætt um það, hve mikils samfeldar breytingar og hve mikils ósamfeldar breytingar mættu sín um framþróun lifandi vera. Það er ekki eina úrlausnarefnið, né aðalúrlausnarefnið. Það sem á ríður er að vita hver er orsök framþróunarinnar. En um það efni virðast mér nú vera þrjár tilgátur, er líffræðingarnir verja. Ein tilgátan er darwinsk; samkvæmt henni er alt sem viðhelzt með tegund hverri gagnlegt henni; hver sú tegund sem viðhelzt er sterkari en tegund sem horfið hefir; staðhæfingin, sem fólgin er í slíkri tilgátu, væri þá sú, að hinar lifandi tegundir stefni að því að taka framförum, eða að minsta kosti að haldast við á hnettinum. Önnur tilgáta, er sumir Lamarckingar verja (t. d. Cope), er sú að hin fyrgreinda framför stafi af meira eður minna óljósri meðvitund, sem tegundin hafi um það hvað henni sé til góðs. Loks er þriðja tilgátan, sú er sumir Ný-Lamarckingar halda fram, að orsakir framþróunar séu tvenns konar, annars vegar eðlis-eftalegar orsakir, hins vegar eins konar eðlisstjórn (direction interne) er ekki fer eftir því hvað tegundinni er gagnlegt, en er að eins formbundin (t. d. bundin við eins konar formsamræmi) og er það kallað lögfylgi (orthogénèse). Sem fulltrúa þessarar kenningar má eg nefna Eimer; eg hefi lesið eftir hann mestalla bókina um lögfylgi fiðrildanna (Die Orthogenesis der Schmetterlinge). Eimer sýnir t. d. fram á að dulgerfisfyrirbrigðunum, sem talin eru tegundinni gagnleg, er á sumum dýrum svo háttað, að þau dyljast óvinunum, en að hins vegar margt hvert form, sem talið er dulgerfisform, er blátt áfram ein af mörgum reglubundnum myndum, er dýrin taka á sig, svo að dulargerfið virðist þar tilviljun ein. Skoðun Eimers er því hlutlaus, og gagnstæð hinni bjartsýnu skoðun á náttúrunni, sem Darwin fylgir. Hins vegar játar Eimer að náttúruvalið sé aukaatriði sem megi sín nokkurs um framþróunina, að lögun eða líffæri,

sem eiga rót sína í öðrum orsökum, geti síðan orðið dýrinu styrkur í lífsbaráttunni.

GIARD. — Eg get ekki samsint sumum Lamarckíngum um vísvitandi breytingatilhneiging. Að samlaganir lifandi vera svara til hugmynda vorra um gagnsemi, kemur af því að vér hugsum oss þær í mynd og líkingu mannlegs hátternis; þær eiga rót sína í mörgum atvikum í senn, er gera þær óhjákvæmilegar í ríki náttúrunnar. Svona löguð tegund viðhelzt: Það eru þá ástæður til að hún helzt við.

RAUH. — Það er efalaust, en þá er eftir að vita hvort viðhaldið stafar af einhverri orsök, sem dýrinu er sérstaklega í vil, eða hvort það á sér eingöngu orsakir í eðlis-efnalegu ástandi, eða í sköpulaginu. Ef svo væri, mætti vel hugsa sér að ástæðurnar að eins leyfðu líf tegundanna á hnettinum, án þess að styðja það, né miða að viðgangi þess, eða jafnvel að viðhaldi þess; því að ástæðurnar gætu verið tegundunum óhagstæðar, þótt þær ekki riðu þeim að fullu; og þannig er þessu einmitt farið stundum, eftir skoðun Eimers.

GIARD. — Athuganir Eimers eru mjög hugðnæmar; en hugmyndir hans eru of einhliða. Hann hefir sýnt að samræmi á sér stað í framþróun litanna á fiðrildum, á eðlum, o. s. frv.; orsakir þessa samræmis eru oss enn þá duldar, en ekki heimila vísindin oss að ætla að það stafi af neinni eðlishvöt, er hagi skrauti lifandi vera eftir föstum lögum (lögfylgi).

RAUH. — Þá skil eg ekki hvað skilur með þeim Darwin og Eimer.

GIARD. — Í þessu atriði um litina eins og í öllum öðrum, skiftir Darwin sér ekki af því hvernig breytingarnar eru til komnar. Ef þær verða á líkan hátt með ýmsum flokkum, þá valda því samstarfandi lifernisatriði og svo náttúruvalið. Eimer gerir ráð fyrir starfandi og stjórnandi eðlishvöt; það er gagnslaus tilgáta. Í viðbót við það sem Darwin og Eimer hafa gert, þarf að rannsaka hvernig litirnir og niðurskipun þeirra fara eftir litarefna-

mynduninni í líkamanum og þeim lífseðlisorsökum er hún er háð.

RAUH. — Eftir kenningu Darwins kemur enginn tilgangur til greina, vitandi eða óafvitandi; eftir hans kenningu er það ekki einu sinni svo, að alt gangi því líkast sem tegundirnirnar leituðu hagsmuna sinna. En að hans áliti er allsherjarstjórn náttúrunnar svo hagað, að líf tegundanna sækir í viðhaldshorfið. Þetta einkennir Darwin, annars vegar gegn Eimer, sem telur mest um vert um hið eðlisefnalega ástand og um eins konar formfestu er hlutlaus sé um hagsmuni tegundanna, og hins vegar gegn þeim Ný-Lamarckingum sem halda að framþróunin eigi sér orsök í tilteknum þörfum dýranna, er þau hafi meiri eða minni meðvitund um og gefi hagsmuni þeirra í skyn, eða að minsta kosti að hún eigi rót sína í starfi er þýða megi í líkingu við andleg störf.

GIARD. — Það er einmitt þessi trú sem vér höfnum í nafni Darwins og Lamarcks í senn, þessi trú á eins konar formfestu, er sé óháð náttúruvalinu og ekki er skýrð í sambandi við frumatriðin.

RENÉ BERTHELOT. — Eg hefi bent á það atriði sem herra Rauh drap á, í ræðunni sem eg hélt áður en hann kom, þar sem eg talaði um náttúruvalið; eg vakti athygli á því, að í stað þess að líta á hvort breytingarnar væru meira eða minna hagstæðar (eða ef vill meira eða minna gagnlegar), mætti blátt áfram gera sér þá spurningu: eru þær eða eru þær ekki samþýðanlegar því umhverfi sem um er að tefla? Eg hvarf aftur að þessu efni, er eg mintist á áhrif þau sem Paley og hugmyndin um samræmið í náttúrunni hefði haft á Darwin. Í öllu starfi Darwins kemur fram tilhneiging hans til að líta svo á sem að eins sérstaklega gagnlegir eiginleikar hafi viðhaldist með lífverunum. Ef til vill er sú tilhneiging hvergi bersýnilegri en í bók hans um það hvernig geðshræringarnar lýsa sér í látbrigðunum. Hreyfingar þær er geðshræringunum fylgja virðast oft gagnslausar og oft jafnvel skaðlegar

lífverunni. Darwin spyr sjálfan sig alt af að því, hvaða gagn hafi getað verið að þeim í fyrstunni. Hann spyr sig ekki, eins og síðan hefir gert verið, hvort þær ættu ekki rót sína í líffæragerð líkamans, sem oft væri honum óhagstæð frá upphafi, þótt ekki yrði það honum til tortímingar. Af ýmsum tilgátum, sem gætu átt sér stað, gefur Darwin að eins einni gaum. Í skoðun hans kemur fram eins konar uppbót fyrir trúna á tilgang í náttúrunni, og er að minni hyggju áríðandi að athuga það. Eg skal bæta því við, að sama má segja um Lamarck, og að í stað þess að samsinna flestum líffræðingum í því, að annaðhvort verði að fylgja Darwin eða Lamarck að málum, eða báðum í senn, mætti vel, einnig í þessu efni, vísa þeim báðum á bug.

Eftir kenningu Lamarckinga safnast áunnar breytingar fyrir, er þær ganga að erfðum, og fyrir þá sök samlagast lífverurnar æ betur umhverfi sínu, frá einni kynslóð til annarar, og ný tegund kemur í ljós þegar þessar hagkvæmu breytingar hafa náð tilteknu stigi; vér hittum þá aftur hér fyrir oss þessa trú, að hin nýja tegund sé einungis runnin af hagkvæmum breytingum, er safnist fyrir og verði æ hagkvæmari. Lamarck talar auk heldur með berum orðum um fólginn tilgang í náttúrunni; og jafnvel með þeim lærisveinum hans sem neita því að nokkur eiginlegur tilgangur ríki í náttúrunni, viðhelzt stöðugt undir niðri sama bjartsýnið, þó ekki sé fyrir annað en það, að þeir halda að uppruni tegundanna stafi af því að þær einar breytingar gangi að erfðum er miða til að samlaga einstaklingana umhverfinu, þ. e. a. s. eru hagstæðar einstaklingunum og kyninu í heild sinni. Það mætti mjög vel verja þá skoðun, að náttúruvalið, eða arfgengi áunninna breytinga, eða þetta hvorttveggja kæmi nokkru samræmi á milli lifandi tegunda og umhverfis þeirra, þótt aldrei kæmi svo langt, að til tegundarbreytingar drægi; að hins vegar arfgengi jafnvel áunninna breytinga meðal annara orsaka geri sitt til að skapa nýtt ósamræmi, með því að viðhalda, þrátt fyrir breytingar umhverfisins, eigin-

leikum sem orðnir eru gagnslausir eða jafnvel skaðlegir til frambúðar; og að tegundarbreytingunni, er hvorki á rót sína í náttúruvalinu né arfgengi áunninna breytinga, gæti ofur vel verið svo háttað, að hún væri engu hagkvæmari, eða væri jafnvel óhagkvæmari lífverunni, en það ástand sem áður var. Væri þá svo á litið sem lífstörfunum væri tvenn takmörk sett; lágmarkið væri það að lífveran gæti rétt að eins samþýðst við umhverfi sitt; hámarkið væri fullkomin samlögun lífverunnar og umhverfisins; tegundarbreytingarnar hvörfuðu þá milli þessara tveggja takmarka, svo að lífveran ýmist fjarlægðist eða nálægðist lágmarkið.

PÉCAUT. — Herra Berthelot hefir sagt oss að Darwinskenningin hafi orðið að þoka fyrir hinni endurfæddu kenningu Lamarcks.

En hitt er líkara, að hinar nýju veffræðisrannsóknir leyfi oss að færa lögmál Darwins víðar heim en áður, er skýra má samkvæmt þeim ekki að eins viðskifti einnar veru við aðra, heldur og það sem fram fer í líkama þeirra. Breytiþróun líkamsvefjanna væri þá eitt dæmi þess hvernig náttúruvalið verkar. Frumuhlutarnir, er sinn ætti hver viðskiftin við umhverfið hið innra og hið ytra, tækju hagkvæmum breytingum fyrir áhrif náttúruvalsins.

Ef til vill er þá Lamarckskenningin ekki annað en einn þáttur Darwinskenningarinnar. Að minsta kosti leiða kenningar Le Dantecs til þeirrar niðurstöðu. Lögmál Lamarcks er, að starfandi líffæri þroskast og að iðjulaust líffæri visnar. Eftir kenningu Le Dantecs, er líffærastarfið ekki annað en afleiðing eða öllu heldur ytra tákn efnanýtingarinnar í líkamanum (assimilation). Móti þeirri skoðun mælir erfikenning líffræðinnar, er telur starfið bundið við efnaruðning (désassimilation); með henni mælir það, að hún skýrir hvers vegna líffæri þroskast við starfið.

Hvað sem sannleik hennar líður, þá leiðir hún til þeirrar niðurstöðu að heimfæra þróun og visnun líffæra undir náttúruval á frumpörtum líkamsvefjanna, þar sem sumir þeirra fá við efnanýtinguna í líkamanum það sem

þeir þurfa til að margfaldast, en sumir fá það ekki. Það getur því verið að Lamarckskenningin sé fólgin í Darwinskenningunni.

GIARD. — Darwin og Lamarck hafa ekki fundið upp staðreyndirnar. Skoðanamismunurinn á einkum rót sína í mismunandi aðferðum. Rannsóknir Lamarckinga á frumatriðunum fullgera kenninguna um náttúruvalið og réttlæta heimfærslu hennar, sem jafnvel nær til frumanna í líkama fjölfruma vera, að því er Pouchet, W. Roux, Le Dantec o. fl. hafa sagt.

RENÉ BERTHELOT. — Tilgáta herra Le Dantecs, sem herra Pécaut drap á, er mjög hugðnæm; það er ein aðferðin að tvinna saman hugmyndir Darwins og Lamarcks; en það er ekki nema tilgáta enn þá. Og þó hún reyndist sönn, þá næði hún að eins til viðskifta einnar frumu líkamans við aðra. Hún léti öldungis óleyst úr öllum þeim spurningum sem vér höfum íhugað um viðskifti þeirra við umheiminn.

GUÐM. FINNBOGASON
þýddi.

Barnsmæður.

Því hefir jafnan verið haldið fram, að glæpir væru tiltölulega fátíðir á Íslandi, fátíðari en í öðrum löndum. Má vera að svo sé. Að minsta kosti er það áreiðanlegt að glæpakonur eru fáar á Fróni. En því sorglegra er að sjá, að jafn voðalegur glæpur og barnsmorð skuli þó geta komið fyrir. Móðirin fyrirfer nýfæddu barni sínu, barninu, sem henni samkvæmt eðli allra kvenlegra vera ætti að þykja vænna um en alt annað, og sízt vilja sjá af.

Glæpur þessi er svo gagnstæður mannlegu eðli, að orsakirnar til hans hljóta aðallega að vera utan að komandi. Það eru hreinustu undantekningar, ef aðrar konur en ógiftar fremja barnsmorð, og reynsla ýmsra landa virðist hafa leitt í ljós, að tala barnsmorða er að mestu komin undir kjörum þeim er þjóðfélagið — löggjöfin og almenningsálitið — bjóða ógiftum mæðrum og börnum þeirra.

Barnsmorð eru að vísu ekki daglegt brauð á Íslandi, en þó líður engin öld svo, að ekkert morð komi fyrir. Lögin um óskilgetin börn eru nauðalík hér í Danmörku og á Íslandi, og afleiðingar þeirra laga hér hafa orðið þær, að nú líður vart nokkur vika svo að ekki sé sama raunasagan í blöðunum: Barnslík finst. Það er flutt á lögreglustöðina. Lögreglan sigar sporhundum sínum á móðurina — heitir alloft verðlaunum, hverjum þeim er geti fundið hana — og móðirin finst að jafnaði. Hún er dæmd í þriggja ára betrunarhússvinnu. Svo miklu vægari er hegningin nú en á 18. öldinni Þá var barnsmorð dauðasök bæði hér og á Íslandi. Vorið 1705 dæmdi t. d. Páll lögm. Vídalín Sigríði nokkra Vigfúsdóttur í Þingeyjar-

þingi til dauða fyrir að hafa fleygt barni sínu í Skjálfandafljót »og var henni að þeirrar aldar sið strax réttað«.

Feður þessara myrtu barna eru aldrei nefndir á nafn. Lögin leggja þeim enga ábyrgð á herðar. Almenningsálitið sýknar þá. Og þess eru hvergi dæmi, nema í skáldsögum, að þeir hafi sjálfir gefið sig fram og játað að órækt þeirra við móður og barn væri eigi hvað sízt orsök til glæpsins.

Þess var getið hér að ofan að almenningsálitið og löggjöfin ætti mestan og beztan þátt í barnsmorðunum. Almenningsálitið er öllnm kunnugt, það er álitin skömm fyrir ógifta stúlku, að eignast barn. Um réttmæti þessa álits skal engum orðum farið hér, það mundi vera með öllu gagnslaust. Almenningsáliti verður eigi breytt nema með löngum tíma. En löggjöfinni má breyta, ef þörf krefur. Væri því ef til vill ekki úr vegi að athuga nánara lagaákvæði vor Íslendinga um óskilgetin börn og mæður þeirra.

Reynsla allra alda hefir borið vitni um það, að föðurástin er sjaldan svo heit frá upphafi, að óhætt sé að reiða sig á, að feðurnir sjái afkvæmi sínu borgið, ef þeir eru ekki knúðir til þess af öðrum ástæðum — ást á barnsmóðurinni, hjónabandi o. s. frv. — Þess vegna eru til fyrirskipanir bæði í gamalli og nýrri löggjöf, er ákveða, að hve miklu leyti faðirinn sé skyldur að annast uppeldi barns síns. — Og engum getur dulist það, að þó að forfeður vorir væru víkingar og ribbaldar í aðra röndina, hafa þeir þó átt talsvert af réttsýni og mannúð í fórum sínum. Að minsta kosti eru ákvæðin í Grágás og Jónsbók um óskilgetin börn og mæður þeirra bæði mannúðlegri og réttlátari en núgildandi lög. Þar með er þó ekki sagt að þeim sé í engu ábótavant.

Í Grágás (ómagabálki) segir svo: »Sitt barn skal hver maður framfæra á landi hér. Faðir skal framfæra barn sitt að tveim hlutum, móðir að þriðjungi. En ef þau hafa félag sitt gert, þá skulu þau að slíkum hlutum hvort framfæra ómagana, sem þau hafa fé til . . . . . að

þeim hluta á hvort þeirra fram að færa ómagana, sem þau hafa handmegin til, ef hvárki þeirra hefir fé til«.

Engum getur blandast hugur um, að þetta er réttlátt og óhlutdrægt ákvæði. En eigi er gott að vita hvort þessum lögum hefir að jafnaði verið framfylgt, einkum ef ættsmáar konur áttu í hlut.

Í Jónsbók finnum vér nýja fyrirskipun, er einkum á við fátæklinga, og leggur föðurnum nýja skyldu á herðar, nfl. að standa straum af kostnaði þeim, er af barnsförunum hlýtur að leiða fyrir stúlkuna. Þar segir svo í framfærslubálki: »Hvervetna þar sem kona verður barnshafandi, þá skal sá, sem það barn á, inna þeim fyrir kost, er konu annaðist, meðan hún var í þeim sjúkleik, svo og fyrir barnfóstur . . . Ef barnsfaðir er andaður, svarar erfingi — þó eigi meiru en erft hefir«.

Þetta munu vera hinar elztu fyrirskipanir á Íslandi um framfærslu óskilgetinna barna, og væri sanni næst að ætla að löggjöfinni hefði farið fram, en eigi aftur, er tímar liðu; að mannúð sú og réttlætistilfinning, er lýsir sér í þessum gömlu ákvæðum, hefði eigi glatast, heldur hefði meðvitundin um réttmæti þeirra smám saman læst sig í hug og hjörtu þjóðarinnar. En Íslendingum hefir farið aftur í fleiru en bardögum og bókagjörð á miðöldunum. Og það lítur út fyrir að þessi ákvæði hafi verið meira í orði en á borði, að minsta kosti þegar fram á 18. öldina var komið. Í tilskipun sinni 1763 kvartar Friðrik V. yfir því að þó það sé eðlileg skylda hvers manns, er eignist óskilgetið barn, að taka j a f n a n þátt og móðirin í framfærslu þess, þá reyni margir að koma sér hjá þeirri skyldu. Og þegar móðirin sé fátæk og eigi ekkert athvarf, rati hún oft i hin mestu bágindi og geti slíkt hæglega haft hættulegar og slæmar afleiðingar. Skipar hann því svo fyrir, að sá sem faðir sé að óskilgetnu barni skuli j a f n t móðurinni annast uppfóstur þess, og greiða eftir ástæðum sínum og efnahag að minsta kosti helming þess kostnaðar er framfærsla barnsins að dómi yfirvaldsins

nauðsynlega hafi í för með sér, þangað til barnið sé 10 ára gamalt.

Ekki lítur út fyrir að allir barnsfeður hafi int gjöld sín góðfúslega af hendi, því 1790 kemur tilskipun um, að feður þeir, er skirrist við að gjalda meðlag með börnum sínum, skuli settir til vinnu í betrunar- eða typtunarhúsi. — Nú mætti ætla að vel væri búið um hnútana, því að fæstır mundu girnast tugthúsvistina; en af tilskipun Kristjáns konungs VII. fjórum árum síðar sést, að barnsfeðurnir hafa fundið upp á nýrri aðferð til að reyna að losna við gjöld sín, nfl. að látast vilja sjálfir taka við börnunum og ala önn fyrir þeim, neita ella að skifta sér nokkuð af þeim. Til að koma í veg fyrir þetta bragð samvizkulausra feðra, skipar því Kristján VII. svo fyrir, að m ó ð i r i n s k u l i h a f a r é t t t i l a ð h a f a b a r n i ð h j á s é r o g a l a þ a ð u p p, og yfirvaldið skuli hjálpa henni til að fá af eigum föðursins, launum eða tekjum, meðlag það, er hann er skyldur til að láta af hendi.

Þessi tilskipun er einkar þýðingarmikil bæði fyrir móðurina og barnið, að því leyti, að hún gefur þeim l a g a l e g a n rétt til að vera saman. Má og með meiri sanni segja um móður og barn, en um flest annað, að »það sem guð hefir samtengt, á maðurinn ekki aðskilja«. — Sagan segir um Þorgils Orrabeinsfóstra Þórðarson, að hann var »harðgerr ok skjótráðr, gegn ok öruggr, örðigr ok allra manna bezt vígr, ok hinn traustasti í öllum mannraunum«, en þó fór honum svo, að hann vildi eigi laust láta lík Þorfinns sonar síns, er hann hafði lagt á brjóst í óbygðum á Grænlandi, fyr en hann var brögðum beittur, og hafði hvorki mat né svefn í fjögur dægur eftir dauða hans. En ef harðgeðja karlmönnum getur farið svo, þá er eigi furða þótt tilfinningaríkum konum falli illa að skiljast frá börnum sínum, ef eigi er brýn nauðsyn til. Þó er ekkert algengara en það, að aðskilja móður og barn, ef móðirin er ekki svo efnum búin að hún sé engrar hjálpar þurfi. Ég veit að allir kannast við ómaga-

uppboðin heima. Barnið er boðið upp, og afhent lægstbjóðanda; — móðirin í öðru boði, og afhent hæstbjóðanda.

Tilskipanir þær er nú hafa verið taldar munu hafa verið látnar nægja til 1890. Þá komu lög frá Alþingi um meðgjöf óskilgetinna barna, og eru þau að ýmsu leyti stórt stig í áttina til mannúðar og réttlætis. Helztu nýmæli laga þessara eru þau: 1) Að móðir óskilgetins barns eigi heimtingu á, að föður barnsins verði gjört að skyldu að greiða að minsta kosti helming þess kostnaðar, er af barnsförunum leiði fyrir hana. 2) Að meðlag skuli greiða úr dánarbúi barnsföður, þangað til óskilgetið barn er 14—16 ára. 3) Að móðirin geti fengið meðlag föðursins greitt af vistarsveit hans, ef hann borgar eigi góðfúslega; skuli það talinn sveitarstyrkur til föðurins.

Að vísu er þetta eigi alt saman nýmæli. Eins og bent hefir verið á er til gamalt ákvæði í Jónsbók, sem gjörði föðurnum að skyldu að borga allan þann kostnað, er af barnsförunum leiddi fyrir fátæka stúlku. En á elztu Jónsbókartímum var »sveitin« heldur ekki sá bakhjallur, sem hún nú er. Þá var þeim vísað á verðgang, er eigi gátu sjálfir unnið sér brauð, ef þeir áttu ekki efnaða ættingja, er gætu séð þeim farborða Nú er öldin önnur. Mannúðin hefir þroskast á Íslandi seinustu aldirnar. Í stað þess að reka fátæklingana á verðgang tekur »sveitin« þá nú að sér, sér þeim fyrir húsnæði, fæði og klæðum, og er slíkt góðra gjalda vert. En ég fæ ekki betur séð, en að lögin leggi sveitinni stundum óþarfa byrðar á herðar. Það mun vera alltítt, að ógiftar mæður verða sveitinni til byrðar, ef þær eiga eitt eða fleiri börn, en faðir barnanna þó svo efnum búinn, að hann ásamt móðurinni gæti staðið straum af uppeldi þeirra, ef kostnaðinum væri jafnað niður á þau eftir efnum og ástæðum — eftir því sem þau hafa handmegin, ef þau ekki hafa fjárafla. Eins og nú er ástatt, mun sveitin oft verða að borga þann helming barnsfararkostnaðarins, er lögin leggja móðurinni

á herðar, og þess utan það sem á vantar að móðirin geti unnið fyrir þeim meðlagshelming, sem lögin gera henni að skyldu að greiða. En mér virðist þetta afarósanngjarnt. Það er að létta byrðinni af þeim herðunum, sem þróttmeiri eru og leggja hana á hinar þróttminni herðarnar. Ef sveitin g æ f i móðurinni styrk þann, er hún þarfnast, væri öðru máli að gegna; en því fer fjarri. Móðirin verður skuldaþræll sveitarinnar, og missir þau fáu borgaralegu og persónulegu réttindi, er hún annars kynni að hafa, t. d. rétt til að ráða vistferlum sínum, giftast o. fl.

Lögunum 1890 var að mörgu leyti ábótavant, enda urðu þau eigi ellidauð. Árið 1900 voru þau numin úr gildi og nýjum lögum um meðgjöf með óskilgetnum börnum o. fl. hleypt af stokkunum, og hafa þau gilt síðan. Lög þessi eru að miklu leyti samhljóða lögunum frá 1890, en í þeim eru ýms nánari ákvæði um meðferð á innheimtu á meðlagi föðursins. Ákvæði 1) og 2) eru óbreytt, en ákvæði 3) er breitt þannig, að dvalarsveit móðurinnar skuli gjalda henni meðlagshluta föðursins, ef hann skýtur sér undan því, og er það talinn sveitarstyrkur til föðursins. Þetta er framför, að því leyti sem það er þægilegra fyrir móðurina að snúa sér til fátækrastjórans i sinni eigin sveit, en að leita uppi vistarsveit föðursins.

Í þessum lögum er eitt ákvæði, sem er augljós afturför. Þar segir svo: »Sannist það, að barnsfaðir hafi verið dáinn, eða farinn af landi burt, þagar meðlagið var fallið í gjalddaga, þá skal styrkurinn talinn sveitarstyrkur veittur móðurinni«.

Við atriði þetta er tvent að athuga. Í fyrsta lagi á það ekkert skylt hvað við annað að deyja og að fara af landi burt. Í öðru lagi eru þess engin dæmi í íslenzkri löggjöf og þótt víðar sé leitað, að það að fara af landi burt, losi menn við að greiða skuldir sínar, og því síður að það slíti bönd þau, er tengja börn við foreldra. Eg veit því miður ekki, hvernig löggjafar vorir hafa rökstutt þetta ákvæði, en eg get ekki betur séð en að það sé sprottið af einskærri hjartagæzku við barnsfeðurna. Lög-

in segja hreint og beint við þá: »Vinur minn, þú þarft ekki annað en bregða þér út yfir pollinn. Við skulum búa svo um hnútana, að enginn hafi hendur í hári þínu«.

Hafi enginn notað sér þetta kostaboð, þá er það vottur þess, að einstaklingarnir eru samviskusamari en lögin ætlast til.

Hér er að vísu fljótt yfir sögu farið; en af því sem talið er hér að framan er það þó auðsætt, að ýmsir agnúar eru á löggjöf vorri um óskilgetin börn, enda er hún talsvert á eftir löggjöf sumra annara þjóða um það efni. Norðmenn og Þjóðverjar standa oss t. d. framar, og fyrir ríkisþingið danska, sem nú stendur yfir, hefir nýlega verið lagt frumvarp til laga um meðgjöf óskilgetinna barna. Er frumvarp það afarmikil umbót á núgildandi lögum hér í Danmörku, en þeim svipar mjög til íslenzku laganna.

Í lögum Norðmanna frá 6. júlí 1892 um óskilgetin börn, er skipað svo fyrir, að yfirvöldin skuli gæta þess, er þau ákveða meðlagsupphæð föðursins, að kostnaðurinn við uppeldi barnsins skiftist milli foreldranna í réttu hlutfalli við efni þeirra og ástæður. Enn fremur má eigi faðir óskilgetins barns fara af landi brott, nema hann setji næga tryggingu fyrir meðlagi því er honum ber að greiða þangað til barnið er 15—17 ára. Kostnaður við skírn barnsins, ferming, skólanám o. s. frv. skiftist milli föður og móður eftir sömu meginreglu og meðlagið.

Þessi aðalatriði eru tekin upp í danska frumvarpið, sem nefnt var. Auk þess eru þar þau nýmæli, að faðirinn skuli styrkja móðurina 1 mánuð fyrir og 1 mánuð eftir barnsfæðinguna, og standa straum af kostnaði þeim, er af sjúkleikanum stafar, eftir því sem efni hans leyfa. Þegar svo ber undir, á barnið að geta öðlast erfðarétt eftir föður sinn. Og ýmislegt fleira er þar eftirbreytnisvert, t. d. það, að barnsfaðirinn skuli greiða ýms af gjöldum þeim, er á hann falla, fyrirfram; að sveitarstyrkur

veittur föðurnum geti aldrei talist sveitarstyrkur veittur móðurinni o. fl. o. fl.

Giftingum á Íslandi fækkar ár frá ári, og það að mun. Árin 1891—1900 komu árlega að meðaltali 70 brúðhjón á hver 10 000 manns, en árið 1904 voru þau að eins 60. Fæðingum fækkar eigi að sama skapi. Árin 1891—1900 voru þær 3,1%, en 1904 3%. Það er því auðsætt, að fleiri börn fæðast utan hjónabands en áður. Eg get því miður ekki gefið upplýsingar um dánarmismun skilgetinna og óskilgetinna barna á Íslandi. En athugavert er það, að hér í Danmörku fæðist hér um bil $^1/_{10}$ af öllum börnum utan hjónabands og af þeim deyja kornung 22—30 af hundraði hverju. En af hjónabandsbörnum á sama aldri deyja að eins 10—11 af hverjum hundrað. Og tiltölulega afarmikill hluti glæpamanna og lauslætiskvenna er fæddur utan hjónabands.

Eg býst við, að hlutfallið sé ef til vill svipað á Íslandi, þótt í minna mæli sé.

Frumvarp það, er getið var um að nú lægi fyrir ríkisþinginu hér, er upprunalega komið frá þjóðfélagi danskra kvenna (dansk Kvindesamfund). Smá breytingar hafa verið gjörðar á því í ráðaneytinu, en það er þó afarmikil umbót á núgildandi lögum. Því hefir verið tekið einkar vel í ríkisþinginu, og verður vafalaust samþykt.

Eg treysti því að þing vort og stjórn láti okkur Íslendinga ekki verða eftirbáta Dana í þessu máli. Við erum svo fámennir, að við megum engan missa úr hópnum. Og þjóðfélagið ætti að álíta það skyldu sína að búa sem bezt í haginn fyrir hvern einstakling af hinni uppvaxandi kynslóð, hvort sem hann er karl eða kona, skilgetinn eða óskilgetinn.

Það mun borga sig.

Kaupmannahöfn í des. 1906.

Björg Þ. Blöndal.

Verndun fagurra staða og merkra náttúrumenja

Í hitt eð fyrra birtist grein í Skírni um verndun fornmenja og gamalla kirkjugripa. Mæltist það mál vel fyrir og mun landstjórnin eftir ályktun síðasta alþingis leggja frumvarp til laga um verndun fornmenja fyrir alþingi í sumar. Er hér að eins um fastar og lausar fornmenjar að ræða, þ. e sögustaði, fornrústir, fornbyggingar, forngripi og kirkjugripi.

Auk alls þessa er margt það á landi voru, sem er einkennilegt fyrir það, og merkilegt fyrir sakir fegurðar, sérkennilegs eðlis eða einhvers annars. Svo er um marga fagra staði og mörg fyrirbrigði af náttúrunnar völdum hér á landi, sem það löngum hefir verið frægt fyrir. Fyrst og fremst má nefna Almannagjá alla og svæðið umhverfis Þingvelli við Öxará, — er ekki getur kallast söguataður alt eða talist til fornmenja; þá er Geysir og þeir hverar og svæðið umhverfis, ýmsir aðrir merkir hverar (t. d. hverarnir í Reykholtsdal og Lundarreykjadal, ennfremur Hveravellir), helztu fossar (t. d. Gullfoss eystra, Seljalandsfoss, Gljúfrafoss, Skógafoss, Goðafoss, Dettifoss, og Dynjandi í Arnarfirði), hellar (t. d. Surtshellir allur, hellarnir undir Eyjafjöllum og í Rangárþingi), skógar (t. d. Hallormsstaðaskógur, Núpsstaðaskógur, Hálsskógur, Húsafellsskógur og Norðtunguskógur), ölkeldur (t. d. Rauðamelsölkelda, ölkeldan í Henglinum og ölkeldan hjá Bjarnanesi í Hornafirði), enn fremur fagrir staðir (t. d. Þórsmörk, Ásbyrgi og Skrúðurinn), o. fl.

Mörgum þess háttar náttúrumenjum hefir verið fargað úr eign landsmanna eða spilt með ýmsu móti, t. d.

Almannagjá með vegagerð — og það þeim hluta hennar, sem jafnframt var sögustaður —, Geysir seldur Englendingi, Strokkur stíflaður og skógar höggnir niður. Þetta hefir raunar af ýmsum ástæðum mælst mjög illa fyrir sem betur fer, en vér getum þó jafnan átt á hættu, að þessari ósvinnu haldi áfram. Einkum má búast við að erlendir auðmenn og brallarar reyni að komast yfir fossana, en að selja þá útlendingum væri oss þjóðarskömm og gæti valdið oss stórtjóni bæði í hagsmunalegu og öðru tilliti. Þess vegna er nauðsynlegt að menn hafi vakandi áhuga á að vernda þessa merkisstaði og náttúrugersemar landsins frá eyðileggingu og viðsjárverði afhendingu. — En hvernig eigum vér að fara að?

Athugum hvað menn gjöra erlendis í þessum efnum. Þar er áhuginn á þeim vakandi víða, bæði hér í Norðurálfunni og í Norður-Ameríku. Árið 1894 var stofnað félag eitt á Englandi, sem heitir »The National Trust for Places of Historic Interest and Natural Beauty« (þ. e. Þjóðarsambandið til verndunar sögustöðum og náttúrufögrum stöðum); hefir það komið miklu til leiðar þar í landi. Á Frakklandi, þar sem menn hafa opið auga fyrir fegurð allri, hvort heldur er í iðnaði, listum eða landslagi, var árið 1901 stofnað félag, sem heitir »La Société pour la Protection des Paysages« (þ. e. Félagið til verndunar landslagi). Munu nú vera komin út lög (viðauki við fornmenjalögin) til verndunar fögrum náttúrustöðum þar í landi. Á Bæverjalandi hefir stjórnin fyrir nokkrum árum gjört ráðstafanir til verndunar náttúrufegurð og sérstaklega tekið tillit til fagurra trjáa og kletta. Í fornmenjalögum ríkisins Hesse Darmstadt á Þýzkalandi frá árinu 1902, sem eru einna bezt og ítarlegust fornmenjalög í heimi, eru í 6. kap., 33.—36. gr., ákvæði um verndun fagurra staða og fleira í náttúrunni, sem markvert er fyrir sakir fegurðar, einkennilegs eðlis eða ásigkomulags. Kalla Þjóðverjar alt þess háttar »Naturdenkmäler«, þ. e. náttúrumenjar. — Englendingar og Frakkar hafa orðið »monument« einnig um þess konar menjar. — Í Norður-

Ameríku hafa menn haft mikinn áhuga á verndun fagurra staða og náttúrumenja. Í Bandaríkjunum hafa margir fagrir staðið, sérstaklega í stórborgum og umhverfis þær, verið settir undir örugga vernd; má einkum benda á, að hinn svo kallaði Yellowstone Park, sem er yfir 3000 □ mílur enskar að stærð, var friðaður með allsherjarlögum 1872.

Enda þótt náttúrumenjar séu aðallega annars eðlis en fornmenjar, heyra þær undir fornmenjalög, þar sem sú löggjöf er lengst komin (á Frakklandi og í Hesse). Þess vegna gæti komið til greina að hafa og ákvæði um verndun náttúrumenja í fornmenjalögum vorum. Auðvitað gætum vér haft sérstök lög um verndun náttúrumenja, ef þess verður álitin þörf. Hér skal þó ekki mælt fram með lagaboðum til verndunar náttúrumenjum landsins. Almenningsálitið ætti að vera þeim ærið til verndunar. Enn fremur gætu þeir menn, er áhuga hafa á þessu málefni, bundist samtökum og stofnað félag með sér til þess að vernda náttúrumenjar hér á landi, litast um og leita þeirra sem lítt eru kunnar, og leiðbeina mönnum á ýmsan hátt í þessum efnum.

Ef til vill verður hvorki þörf verndunarlaga né slíks félasskapar; menn láta sér máske að kenningu verða áminningar þær og viðvaranir, sem hafa fram komið og munu eftirleiðis fram koma, er þörf virðist á því, bæði í ræðum og ritum.

Gætum vel merkisgripa þjóðarinnar og engu síður skrautgripa móður vorrar, Fjallkonunnar.

Reykjavík, 9. febr. 1907.

MATTHÍAS ÞÓRÐARSON.

Frà skóginum.

(Eftir E. Geibel).

Eitt sinn gekk eg gegnum skóg
Gömlum skógarverði meður;
Hringdu í þorpi helgidags
Hvellar klukkur; — gott var veður.

Svam í laufi sólskin bjart,
Söngva kliður gall svo fagur,
Eins og vissi alt í skóg,
Að nú væri helgidagur.

Þá við komum þar í mörk
Þrúð'g þar forntré lyftu kollum
Yfir sólvang vaxinn vel
Veikum, lágum græðiþollum.

Kvað hinn aldni þulur þá:
»Þarna sérðu' ið græna, háa
Rjáfrið hvelfda þétt og þykt;
Það er blessun vorra áa.

Ríkir æ þar ymja trén
Eilíft þetta lögmál stranga;
Að frá kyni einu til
Annars — heilög skiftin ganga.

Það, sem oss bjó þrif og heill,
Það skóp vorra feðra iðja;
Eins það hlutfall oss féll til,
Að vér vinnum fyrir niðja.

Oft í skógnum er mér því
Eins og ég á græðibletti
Afa mínum aðra hönd,
Aðra barns míns barni rétti.

Og þá planta í fold eg fer,
Finn eg hjartað berjast tíðar
Og af hrærðri önd þá bið,
Er eg hugsa um tímann síðar:

'Ungu smátrè! annist guð
Yðar vöxt og þróun tryggi;
Rísið hátt, svo græna grund
Greinarjáfrið yfirskyggi!

Og um þessa vengis vé
Verði af yður skjól, sem hlúi,
Og und krónum yðar rótt
Óttinn guðs og frelsið búi!

Og þér bura burir þá
Bið eg megið hugboð finna
Árnaðs þess, er þyl eg með
Þökk í dag til feðra minna!'«

Halur fyrir hærum grár
Helgu lauk svo bænar-orði,
Sjáandinn, í einu er
Aftur og fram í tímann horfði

Blessandi' yfir barnung tré
Breiddi hendur fóstrinn vitur,
En um laufskóg liðnum frá
Leið, sem kveðja, hægur þytur.

STGR. TH.

Hitt og þetta.

Tvö bréf
frá Konráð Maurer til fyrv. alþm. Sighvats Árnasonar.

I.

Reykjavík, 27. September 1858.

Hæstvirðti herra,

Tvær vikur eru nú liðnar síðan ek kom aptr til Reykjavíkur, ok gufuskipsins sem ek em at sigla með er daglega von. Er ek nú at senda Yðr bréf þat sem vit Ólafr hétum Yðr er vér skildumst í Eyvindarmúla, eðr verða heitrofi.

Fremst ok fyrst á ek at þacka Yðr alla velgjörð ok ánægju, sem ek þá af Yðr bæði í Eyvindarholti ok Eyvindarmúla, ok verð ek alldrei at gleyma Yðr eðr aðra Yðar landa, sem gjörðu vel við mik. Því næst bið ek Yðr at forláta allt þat, sem er illa ok rángloga sagt ok skrifat í bréfi mínu. Ek er meira vanr at lesa fornsögur landsins enn nýara bækr, ok allóvanr at tala eðr skrifa málit; ek segi yðr satt at þetta bréf er hit fyrsta sem ek reyni at skrifa á Íslenzku.

Frá ferði minni er fátt at segja, en þó allt gótt. Vér lögðumst á Sprengisandsveg þann 14da Juli, ok tjölduðum hinn fyrsta dag í Kjálkaveri; hinn næsta dag komum vér um kvölldit til Eyvindarvers, ok vorum þar um nottína, rétt í millim jöklanna; á hinum þriðju degi riðum vér yfir sjálfan sandinn, riðum 14. tímur í bjargleysu, ok riðum þó allharða reið; seint um kvölldit náðum vér hinn fyrsta áfangastað í Kiðagili við Skjálfandafljótit, ok láum þar enn undir tjaldi. Gékk ferðin vel, ok stóð þat mest af því, at veðrit var allgótt ok vegrinn vel fær. — Síðan fórum vér allt norðr ok vestr um landit, ok komum ekki fyrr heim enn þann-

12ta September. Var mér ferðin hin skemtilegasta, ok vorum vér allir heilsugóðir ok erum enn.

Frá fréttum er fátt at segja, ok þat illt; Ólafr ferðamaðr minn hefir nýlega mist börn sín tvau, ok er þat sorgfullt tilfelli.

Bið ek Yðr at qveðja konu Yðra, ok hallda góða minníng mín. Með mestri vinsemð ok virðíngu

Yðar

Dr. Konráð Maurer.

II.

München, 11. Marts 1866.

Háttvirti vinur,

Það var mér stór ánægja, að fá Yðar góða bréf, 28. Águst næstl. árs, og eg skal víst reyna að svara því, þótt það sé hætturáð, óvanur sem eg er að skrifa íslenzkuna.

Eg verð þá að byrja með því að þakka Yður hjartanlega alla þá góðvild og gestrisni, er þér veittuð mér fyrir rúmum 7. árum, enn þó ekki síður hitt, að þér haldið mik enn í góðri minningu til þessa dags. Eg segi Yður satt, að tíminn líður mér aldrei úr minni, er mér heppnaðist að ferðaz um Ísland, og að sjá með sjálfs mín augum landið og fólkið, sem eg hafði lesið og heyrt svo margt um. Opt hugsa eg um, hvort það sé ekki gerandi að koma aptur þángað, en eg er þó, því miður, hræddur um að það verði aldrei. Eg er nú að vísu ekki meir en Yður jafnaldri, eptir því sem þér segið mér, en ekki nær eins heilsugóður sem þér. Kannské það sé mér ekki eins hollt að sitja og starfa at bókum, sem að ríða góðan hest og ferðaz yfir holt og heiðar; enn þess er nú enginn kostur, og hvað sem er um það, þá em eg nú ekki svo fær til lángferða né svo ferðafúss sem eg var fyrrum. Hitt er enn, að eg kvongaðist síðan eg kom heim aptur frá Íslandi, og em nú fimm lifanda barna faðir (: hið sétta sálaðist í fyrra sumar :), svo eg má nú kallast heldur fastur á fótum hjá því sem eg var áðan. En eg segi þó eins og þér, að í giptíngu minni er fólgið allt hið bezta sem mér auðnaðist að eiga í þessu lífi, og eg óska okkur báðum, að okkur sé unnt að búa sem lengst að konum okkurum og börnum!

Um stjórnarmál Íslands fæ eg ávalt að heyra nokkuð eptir

Jón Sigurðsson; hann gerir svo vel að skrifa mér um allt hið merkilegasta sem ferr framm, og sendir mér þar að auki alþingistíðindin. Enn fremur em eg einn af kaupendum Þjóðólfs, svo að eg má heita vel byrgur að íslenzkum fréttum. En því miður get eg varla skrifast á með vinum mínum úti á Íslandi, nema með þeim fáum sem skilja þýzkuna, svo að eg geti skrifað þeim á þýzku, en þeir svari mér á íslenzku; það er óvinnandi, að tala eða skrifa útlenzkt mál þar sem maður á ekkert tækifæri til þess að iðka það svo að árum skiptir. Eg vona mér fyrirgefningar hjá Yður alls þess er mér mistókst í þessu bréfi; það er forut orð, að enginn kveður betur enn hann kann.

Loksins leyfi eg mér að biðja Yður að bera kveðju mína konu Yðvarri og börnum, samt nábúum Yðvarum, Jóni Þórðarsyni í Eyvindarmúla og Páli Sigurðssyni á Árkvörn, þar að auki séra Skúla Gíslasyni, ef Yður gefst færi til þess, og óska eg Yður og öllum Yðar ástvinum allra heilla.

Yðar skuldbundinn trúr vinur

Konráð Maurer.

Gömul þjóðtrú.

I.

1. »Ef heiðbjart er og himinn klár
á helga Pálusmessu,
mun þá verða mjög gott ár,
mark skalt hafa á þessu.

2. Ef að þokan Óðinskvon
á þeim degi byrgir,
fjármissi og fellisvon
forsjáll bóndinn syrgir.«

Frá 1840 til 1900 (60 ár) var hér á suðurlandi »heiðbjart veður og himininn klár á Pálsmessu 8 sinnum. Þar af vóru 5 góðæri og 3 meðal ár, ekkert harðæri.

Þau fáu ár, 3 til 4, á öllu þessu árabili, sem jörð var albyrgð af þoku á Pálsmessu, vóru útmánuðir harðir og vorin köld. Mest kvað að því 2 árin.

II.

»Ef í heiði sólin sést (sezt)
á sjálfa Kyndilmessu,
snjóa vænta máttu mest
maður upp frá þessu.«

Sól hefir mörgum sinnum sést í heiði á kyndilmessu, en reynslan, á téðu árabili, hefir ekki sýnt að mark sé á því takandi.

Réttara mun vera að segja: »sólin sezt« í staðinn fyrir »sólin sést.« En um sólsetrið á kyndilmessu er ekki nákvæm skýrsla fyrir hendi.

III.

»Ef hún Góa öll er góð,
öldin má það muna,
þá mun Harpa, hennar jóð,
herða veðráttuna.«

Þau árin, 6 að tölu, á þessu árabili, sem Góan var einmuna góð, stundum greri jörð, þá rættist þetta þannig, að tíðarfarið breyttist altaf til hins verra í næstu mánuðunum (Einmánuði og Hörpu) en þó einkum 3 árin í alvarleg harðindi.

IV.

»Hvít jól rauðir páskar.«
»Rauð jól hvítir páskar.«

Oft hefir þetta ekki rætzt á árabilinu, en þó samt nál. helmingi oftar en út af því hafi brugðið.

Sighv. Árnason.

Erlend tíðindi.

Frá Bretum. Það er alkunnugt um lýðlendur Breta víðsvegar út um heim, að þær eru í raun réttri sjálfum sér ráðandi ríki í verndarskjóli heimaríkisins, sama sem laus við alla þegnskyldu þangað, öðru vísi en í orði kveðnu, en njóta mikilla og margvíslegra hlunninda, sem fylgir því heimsveldisöndvegi, er Bretar skipa.

Það voru afdrif ráðríkisins við nýlendurnar í Vesturheimi á 18. öld, þetta að þær brutust fyrir það undan Bretum og gerðust óháð ríki, Bandaríkin, sem nú eru, — það voru þau, sem kendu þeim þetta frjálslyndi við aðrar lýðlendur sínar, þær er þeir héldu þá eftir eða hafa eignast síðan.

Nú hafa síðari árin ýmsir brezkir stjórnvitringar viljað herða heldur á tengslunum milli lýðlendnanna og heimaríkisins, bræða ríkisheildina betur saman, gera alríkið brezka samanrekinn jötun, sjálfan sér nógan og óárennilegan, ekki með neinum nauðungartiltekjum, heldur með því að gera lýðlendunum enn rífari kostaboð en áður, sérstaklega með tollvernd út á við. Langmestur atkvæðamaður þeirrar stefnu er Joseph Chamberlain, sem er nú orðinn farlama og úr sögunni til allra þjóðmálaafskifta. En aðrir eru þeim ráðum móthverfir. Þeir mega sérstaklega ekki heyra annað nefnt en fylsta verzlunarfrelsi, hvað sem líður öllum öðrum þjóðum.

Það var einn þáttur í sambræðsluviðleitninni, er yfirráðgjöfum allra lýðlendnanna var nú fyrir 20 árum boðið til Lundúna á ráðstefnu við stjórn heimaríkisins. Það var á hálfaldar-ríkisafmæli Viktoríu drotningar (1887), og gætti þar að vísu meira hátíðarfagnaðar en þinghalds um vandasöm stjórnarmál.

Slíkar ráðstefnur hafa verið haldnar síðan við og við. Hún stóð nú 3—4 vikur, með fremur smáum árangri öðrum en þeim, að þær samkomur voru nú gerðar að fastri ríkisstofnun og skyldu heita ríkisráðstefnur og vera haldnar 4. hvert ár; yfirráðgjafi kon-

ungs í Lundúnum skyldi vera forseti á því þingi, og yfirráðgjafar lýðlenduríkjanna sjálfkjörnir þingmenn.

Heimastjórnin brezka, þeir Campbell-Bannerman og hans félagar, aftóku öll tollverndarsamtök við lýðlendurnar, en hölluðust að greiðari samgöngum þeirra í milli og heimalandsins með rífum gufuskipaferðastyrk úr alríkissjóði.

Á þessu þingi var meðal annarra Botha hershöfðingi frá Transvaal, sá er Bretum hafði verið ærið þungur í skauti í ófriði þeirra við Búa fyrir nokkrum árum, en er nú orðinn yfirráðgjafi í Transvaal. Hann var nú hinn vinalegasti í garð Breta og var honum tekið með hinum mestu virktum og fagnaði hvar sem hann kom þar í Lundúnum.

Írum var í vor gerður kostur á nokkurs konar heimastjórn í sérmálum þeirra, en svo rýrri þó, að þeir vildu ekki þýðast það kák, og tók þá stjórnin frumvarp sitt aftur. Það hafði haft mikið fylgi í neðri málstofunni, sem svaraði 4 atkv. af 5. Írar mótmæltu frumvarpinu eindregið á þjóðfundi í Dýflinni, og reið það málinu að fullu.

Heldur hefir verið ókyrt í vor austur á Indlandi, hinu mikla ríki Breta þar, sem hefir litla sem enga sjálfstjórn, enda er harla sundurleitt. Sú ókyrð hefir verið bæld niður með hervaldi.

Bretar hafa rúman fjórðung aldar »litið eftir« stjórn á Egiptalandi, sem svo er kallað, haft þar erindreka, valdalítinn í orði, en allsráðandi á borði. Sá heitir Cromer lávarður, er það embætti hefir rekið full 25 ár, vitur maður og hinn mikilhæfasti. Hann lét af embætti í vor, en við tók sá maður, er Eldon Gorst heitir. Cromer tók við landinu því nær gjaldþrota, en lýðnum í eymd og ánauð. Hann rétti við fjárhaginn, kom á skipulegri réttargæzlu, kom af margvíslegu stjórnarólagi og spillingu, og hóf þjóðina til þeirra þrifa, að landið hefir aldrei verið með meiri blóma frá því á dögum faraónna.

Frá Rússum. Stórhöfðingjalýðurinn, þar á meðal frændlið keisarans, var frá upphafi mjög andstæður allri tilslökun á einræðisvaldi hans, er hann vildi breyta til og taka upp þingstjórn. Þeir hafa og aldrei setið sig úr færi síðan að spilla friði milli hans og þingsins. Framfaramönnum tókst að verða í miklum meiri hluta á þingi, þrátt fyrir margföld kúgunaráhrif á kjósendur í kosningum af höfðingjanna hendi. Þá beittu þeir sér öllum til þess að gera þingið sem skammlífast, fá keisara sem fyrst átyllu til að rjúfa þing

og reka þingmenn heim til sín. En þeir gættu hófs og stillingar eftir mætti, til þess að gefa ekki færi á sér.

Meiri hlutinn vildi fá komið því af tafarlaust, að herdómarar drægju fyrir lög og dóm hvern óviðráðanlegan stjórnarandstæðing, sem höfðingjunum litist. Stjórnin hét að láta það eftir síðar meir, er henni þætti henta, en aftók að gegna því þá þegar. Þá hvesti heldur. Nú eru þó slíkir herdómar úr sögunni að sinni.

Margt bar annað í milli. En þingið slakaði til að jafnaði, heldur en að stofna sjálfu sér í voða.

Þó fór svo áður lauk, að stjórnin hagnýtti sér til þingslita afsvar meiri hlutans um tafarlaust framsal 16 jafnaðarmanna á þingi til lögsóknar fyrir einhverjar sakir, er því voru lítt kunnar og vildi setja nefnd á þingi að rannsaka það mál. Það var um miðjan þennan mánuð (júní).

Það er gamalt hrekkjaráð harðstjóra og þeirra þjóna, að ljúga upp samsæri, er þeir látast hafa komist fyrir og borgið þann veg lífi þjóðhöfðingjans. Það bragð kvað hafa verið leikið við keisarann oftar en einu sinni, síðast í vor. Það er lagið til að halda honum hræddum og ófúsum á allar tilslakanir. Líf hans og margra ættingja hans og ástvina átti að hafa verið í voða í það sinn, og var fjöldi manna höndum tekinn. Málarekstri þeim er enn ólokið.

Fundahald eru jafnaðarmönnum bönnuð á Rússlandi. Þeir eru kallaðir þar illráðir byltingamenn. Þeir verða því að halda ráðstefnur sínar í öðrum löndum. Þeir ætluðu að gera það í vor einu sinni í Svíþjóð og því næst í Khöfn. En brott var þeim vísað á báðum stöðum. Ekki átt undir að styggja ofureflið. Þá fóru þeir til Englands (Lundúna). Þar hafa framsæknir framfaramenn átt löngum athvarf. Fundurinn fór fram í kyrþey og hafa engin tíðindi af honum borist, en nokkrar dylgjur um fyrirhuguð stórræði.

Enn sem fyr hefir brytt á höfðingjavígum og öðrum hryðjuverkum á Rússlandi, enda þótt heldur muni hafa minna að þeim kveðið en missirin næstu á undan.

Kosið var á þing á Finnlandi á áliðnum vetri fyrsta skifti eftir hinni nýju stjórnarskrá, konur og karlar, og af konum og körlum. Þingmannatalan er 200, og hlutu 19 konur kosningu. Meiri hluti þeirra er í liði jafnaðarmanna, enda varð sá flokkur langfjölmennastur á þingi, 80 alls. Þar næstir eru Gamal-Finnar, 59; þeir eru íhaldssamir. Tveir þriðjungar kjósenda greiddu atkvæði, jafnt karlar og konur hér um bil. Það er óvíða meira,

nema á Frakklandi $^4/_5$ að jafnaði. Ekki hefir neitt sögulegt gerst á þingi enn. Það hófst 24. maí.

Þingi var slitið í Danmörku laust fyrir sumarmál við lítinn orðstír. Flest meiri háttar mál höfðu fallið í valinn. Stjórnin hafði reynst einurðarlítil við landsþingishöfðingjana og atorkusmá, hopað á hæli fremur en hitt; og gengur vegur hennar mjög til þurðar.

— Bændaóeirðir hafa verið í vor allmiklar suður í Rúmeníu, vegna höfðingjavaldskúgunar þar og auðmanna.

— Enn er uppreistarófriður í Marokko, til mikillar mæðu Spánverjum, sem eiga að gæta þar friðar með soldáni í umboði Norðurálfuríkja.

— Þjóðveldin í Mið-Ameríku hafa ázt ilt við, sem oftlega endranær.

— Spánarkonungshjónunum ungu fæddist sonur í vor frumgetinn, og þóttu það mikil fagnaðartíðindi þar í landi.

— Fyrirhugaður friðarfundur í Haag hófst í miðjum þ. mán., fjölsóttari en fyrra skiftið (1899).

— Blaðamannakynnisför var gerð í vor frá Englandi til Þýzkalands og þaðan til Danmerkur, með miklum virktaviðtökum og vinsemdar af keisara og öðrum höfðingjum, svo og alþjóð manna.

$^{27}/_6$ 1907. *B. J.*

Stephan G. Stephansson.

Eftir

GUÐMUND FRIÐJÓNSSON.

Skáldskapur Íslendinga hefir aldrei staðið með meiri blóma en einmitt nú á síðustu tímum. —

Gömlu skáldmæringarnir halda enn þá fullum kröftum, þótt háaldraðir séu. Og nýgræðingar spretta upp í öllum áttum meðal lærðra manna og leikra.

Eg gæti sannað þetta með ljósum rökum, ef eg tæki mig til og ritaði um það langt mál. En þó læt eg það nú vera ógert. En eg ætla að gera annað: Eg ætla að vekja athygli manna á því skáldinu okkar, sem mest lætur til sín taka frumleg yrkisefni og storma Verðandi vorrar = tímans, sem ver lifum á.

Þess skálds er sjaldan getið, enda er það og heldur lítið kunnugt hérna megin hafsins.

Eg á við Stephan G. Stephansson, skáldmæringinn vestræna, sem situr vestur við Klettafjöllin í Vesturheimi.

Þar býr hann á jörð sinni og erfiðar fyrir lífi sínu og sinna. Hann hefir verið ómegðarmaður, á 7 börn og eru þau nú komin á legg, sum alveg en sum áleiðis.

Hann er fæddur í fátækt, að því er kalla má, og alinn upp í umkomuleysi íslenzkrar einangrunar, eins og gerist. Hann fær litla tilsögn, nema þá, sem bækurnar hvísla að honum inni í afdölunum. Hann fer alfari til Vesturheims, þegar hann er á tvítugsaldrinum, ásamt heitmey sinni. Heyrt hefi eg, að hann hafi örvænt um atvinnuvegi sína og bjargráð í föðurlandi sínu og farið þess vegna. Meðan hann beið skipsins við höfnina, þess er flytja skyldi fólkið yfir hafið, sat hann við óminniselfina og hleypti suðunni í blóðið, sem ólgaði þó áður af sjálfsdáðum.

Stephan fluttist vestur þjóðhátíðarárið, eða þar um bil. Þá voru hillingar í hugum manna og augum. Annars vegar hilti fornöldina í þúsundára-ljósbroti sögunnar. Þær hillingar koma í ljós í kvæðum þjóðhátíðarskáldanna og í Fjallkonumynd Gröndals. En hins vegar hefjast þá útflutningar þjóðarinnar vestur um haf. Stephan segir um landa sína í því efni:

»... Við hafið þeir dreymandi stóðu,
er sól hné að viði í vestrinu lágt
í vorkvöldsins blárökkurmóðu«.

Sveitadrengurinn fer nú með heitmey sinni yfir hafið og blárökkurmóðuna. Hann hefir verið fjármaður heima, en nú gerist hann daglaunamaður við skurðagröft, akur-

yrkju og griparækt, á sléttlendinu, þar sem moldin er frjóvsöm og kornstöngin svignar undir þunga sínum.

Stephan kveður um sléttuna á þessa leið:

»Upp úr kvikri kjarnamold
kornstangirnar spretta;
leið ertu samt flata fold,
fýluleg þú slétta«.

Honum þykir landið ljótt, en þó björgulegt. Hann elskar ekki landið, en landrýmið er honum kært:

»Og heill þér vestræn óbygð, þú láðið lífs og bjargar!
með landrýmið þitt stóra, sem rúmar vonir margar«.

En hann bætir þessu við:

»Því að án þín framar væri hvergi vígi
og vesturheimska frelsið bara gömul lýgi«.

Auðvitað dagsanna! Vonirnar geta leikið sér í því landi, sem er ónumið víðsvegar. En þegar þéttbýlið kemur til sögunnar, þá fer svo, að

»þriðjungur af mönnum er bara troðinn undir«.

Þeir menn, sem afbrigðilegir eru að eðlisfari, koma sér vanalega eigi saman við nágranna sína. Íslendingar hafa verið auðugir af þess háttar mönnum, sem örðugt eiga með að koma sér saman. Víða er svo langt í milli bæja í dölunum okkar, að millileiðin er viðlíka löng eins og þvermál stórrar borgar erlendis. Og þó er nágrannarígurinn sí-vakandi á báða bóga. Stundum er smámunasemin völd að þessari misklíð. En oft og tíðum er arnareðlinu um að kenna. Vér erum komnir af víkingum, sem voru svo stórbrotnir í skapi og svo ráðríkir, að þeir þoldu enga mótstöðu. Þeir námu landið svo vítt, sem vötn féllu til fjarðarins, sem þeir sigldu inn í. —

Erninum er svo farið, að hann er jafnan einn sér, þar sem hann flýgur. Og til þess veit eg engin dæmi, að tvenn hjón búi í sama bjarglendi. Væri örninn gæddur máli og skáldgáfu, mundi hann kveða lof óbygðinni

og kalla hana »láðið lífs og bjargar«, og hann mundi bæta hinu við: að svigrúm lífsins væri þröngt í borgunum.

Það er ekki sökum blindrar tilviljunar, að Stephan skáldmæringur gerist landnemi í óbygðinni. Örninn frá frá íslenzku óbygðunum hefir ekki eðlishvöt til annars en þess að fljúga vestur yfir »fýlulegu sléttuna«. Þrá hans knýr hann áfram, vestur að Klettafjöllunum. Þaðan horfir hann yfir »sléttueldinn«. Þar situr hann »út við vatnið« og horfir

»í hljómi brimsins gegn um rökkur tíða«.

En örðugt er þetta líf og baráttan hörð og látlaus fyrir lífinu. Stephan hefir orðið að vinna öll verk og berja allan þann gadd, sem lífið brasar á götu einyrkjans, og mölva allar bergtegundir, sem storknað hafa í einstigi »einliðans«. Hann kveður um örðugleikana á þennan hátt:

»Lengi var eg læknir minn,
lögfræðingur, prestur,
smiður, kongur, kennarinn,
kerra, plógur, hestur«.

Þetta er alls enginn hillingaskáldskapur. Þessi maður stendur nú ekki við hafið né horfir dreymandi í blárökkurmóðu hugstola breytingagirni. Þó er skáldskapur í vísunni — járnkaldur raunveruskáldskapur, málverk skýrt og skorinort. Þarna er æfisaga manns í fjórum línum og sýnd meðferðin, sem skáldin okkar sum verða að sætta sig við á lífsleiðinni.

Síst er að undra, þó að maðurinn sé orðinn fyrir undanláti innan við fimtugt, þegar svo margar nornir lyfja einum manni elli. Stephan kvartar ekki né barmar sér. En hann veit þó að meðferðin er ill:

»Láta árin á mér sjá
elli-gára, brotin:
greiði eg hárin grá og fá
grettur um brár og lotinn«.

Hverju skiftir það annars um ytra borðið, ef innrætið er ungt?

»Láttu hug þinn aldrei eldast, eða hjartað.
Vinur aftansólar sértu!
Sonur morganroðans vertu?«.

Þetta segir hann. En vafasamt er þó, að Stephan lifi samkvæmt kenningu sinni í þessu efni. Hann er að vísu öruggur vinur morgunbjarmans, að því er séð verður. En stundum er hann þungyrtur til aftanroðans. — Mikill aftanroði er í trúarbrögðunum, þeim sem vér höllumst að, Íslendingar, og aðrar þær menningarþjóðir, sem ljósbrot aftanroðans fjalla um. En þó er Stephan enginn vinur þeirra í kvæðum sínum, enginn vinur trúarbragðanna.

Mér þykir Stephan kaldur í orðum sínum stundum. Lífið fer svona með okkur, mennina. Hann veit það sjálfur. Hann líkir sér við útskagakaldbak. Og þó ann hann ljósinu og hitanum. Því kveður hann á þessa leið til vinar síns:

»Þessi vetur aldrei um þig illa næði,
snúi fjúki og frostum bæði
fyrir þig í: söng og kvæði«.

Honum er það ljóst, að því að eins er okkur lífvænt yfir veturinn, að vér lifum í ósvikinni endurminningu um vordagana og sólmánuð sumarsins:

»Meðan rænist fold og fjöll
fati grænu-prýddu:
steyptu úr snænum stuðlaföll,
stef úr blænum þíddu«.

II.

Vér eigum mörg skáld, Íslendingar, nú á tímum og eru sum þeirra góð. En fá þeirra eru fjölhæf. —

Matthías á reyndar einn streng að eins í hörpu sinni — strenginn sem þessi rödd hljómar úr:

»Lífið er sigur og guðleg náð«.

Öll fögrustu kvæðin hans eru ofin úr þessu sama efni. En þegar talað er við hann um lífið og tilveruna, þá ómar stundum annar söngur úr nefi gamla snillingsins, og finst þá þeim, sem situr og hlustar, sem tveim skjöldum sé leikið, og fer þá svo, að unaðurinn blandast. Steingrímur á víst ekki fleiri raddir en tveggja strengja — hæðnisröddina og »svanasöng á heiði«. Einar Benediktsson á eina rödd til og einungis einn streng — bassaróminn, sem hann kveður inni í hamrinum, og efnið er eitt og æ hið sama: dulspök guðspeki. Þessir menn eru nefndir til dæmis. En svo er um flest skáld, að þau eru einhæf, ýmist að því er formið snertir, eða efnið. Ibsen t. d. hafði ýmiskonar efni til meðferðar í leikritum sínum. En svo var hann einhæfur í formhegi sinni, að allar málsgreinar hans voru svo sem steyptar í einu og sama mótinu.

Stephan G. Stephansson er alvörumaður mikill í skáldskap sínum, stirðkvæður oftast nær og samanrekinn, djúpsær, hugmyndaríkur og víðförull og orðheppinn. Þó er hann ekki við eina fjöl feldur, eða einsamall alvörumaður. Hann er gleðimaður öðru hverju, hæðinn, þegar því er að skifta, og hyldjúpur tilfinningamaður undir hversdagsklakanum. Stephan kemst svo að orði um drotningu eina, sem reyndar er Fjallkonan okkar gamla:

» — því drotningar hjarta er viðkvæmt og varmt,
þótt varirnar fljóti ekki í gælum«.

Hann leggur stund á rólega skapsmuni, þegar hann yrkir erfiljóð; ef til vill þykir honum ókarlmannlegt að vera viðkvæmur í skáldskap. Eg veit ekki hverja skoðun hann hefir í þeim efnum. En eg veit, hver skoðun mín er í því máli: Eg álít að enginn maður þurfi eða eigi að blygðast sín fyrir þær skoðanir né hugsanir, sem spretta upp í huga hans, ef þær eru svívirðulausar og skaðlausar almennings heill.

En ef svo er, að Stephani þykir sér eigi sæma að vökva varir sínar í gælum, eða ef hann hefir tekið fyrir sig að vera þurrmyntur í skáldskap — hvort heldur sem er, þá hefir honum þó ekki tekist að dylja sig alveg. Fáein eftirmæli, sem sést hafa eftir hann, bera þess ljósan vott, að heitt er í lindunum, sem spretta upp í íslenzku nýlendunni vestur við Klettafjöllin.

Erfiljóð um unga konu:

Og það var um sumar, er sofnuð var hríð,
en sólskinið vakti yfir gróðri,
að þú hafðir unnið það örðuga stríð,
sem endar í hvíldinni góðri,
að dauðinn við sársaukann samdi þér frið
með síðustu hjálpina: leiðið.
Og himinn og jörð tók þér vinlega við
í vorfaðm sinn, ljósið og heiðið.

Við vitum frá gröf snýr ei hugur neins hress,
sem hjartfólginn ástvin sinn grefur,
þó tjónið sé okkar, en alls ekki þess,
sem óhultur hvílist og sefur;
þó tár vor og ár geri hérveru hans
í hug vorum ljúfari og skýrri,
fyrst helft vorrar sálar er: minningar manns
og margoft sú göfugri og dýrri.

Og þegar í seinustu samferð er lagt
við söknuð, er nátengdin stríðir,
við þegjum að vísu — hvað verður þá sagt?
við vitum hvað gangan sú þýðir.
Við þekkjum hvað svíður, hve sverfur að dug
það sár er af missinum stafar,
það finst eins og beri menn hjarta og hug
og hamingju sína til grafar.

Þó oft verði harmur sá huggunarseinn,
býr hrygðin sjálf nú yfir launum.
Hver sköruleg konusál elskar þann einn,
sem upp gaf ei vörn fyrir raunum.

Mót böli skal hugurinn herða sitt megn
og hylli við minnið þitt sýna —
og bera það, sigra það, ganga því gegn
og geyma svo ástina þína.

Svo alúðar kveðjur og þökk fyrir þor
unz þjáninga-sigur var háður,
og eins — að þú hrestir sem hlæjandi vor
á heilbrigðis-dögunum áður.
— Þó ástvinir kvíði að koma nú heim
og kalt virðist sumarsins heiði,
skal svölun og styrkur að stundunum þeim
enn stafa frá gróandi leiði.

Þannig yrkir aldinn greppur eftir unga konu. Þessi orð koma frá hlýjum huga og vörmum vörum. Sá maður er þó ekki öreigi hjartnæmra tilfinninga, sem þannig kveður.

Tilfinningarnar eru þó enn heitari og þrungnari af samansöfnuðum og hálfbyrgðum eldi í kvæðinu, sem Stephan gerir eftir nafna sinn og systurson, rúmlega tvítugan:

Margblessaður, heimkominn, velkominn vertu'!
þó viðtakan setji okkur hljóða.
Við vefjum þig grátfegnir eins og þú ert
í armana, hjartað vort góða!
Þú kemur að flytja aldrei frá oss,
þú ætlar í framtíð að verða hjá oss.
— Í boði var öll okkar eiga,
en ónýt varð hún — nema í sveiga,
svo kranzinn frá okkur sé ljósari en lín
og lifandi grænn eins og minningin þín.

Já, velkominn heim, þó oss virðist nú hljótt
á vonglaðra unglinga fundum,
og autt kring um ellina stundum —
Vor söknuður ann þér að sofa nú rótt
í samvöfðum átthagans mundum,
hjá straumklið' og lifandi lundum,
við barnsminnin ljúfu um brekkur og völl
með bæinn þinn kæra og sporin þín öll.

Og þó að oss finnist við fallið þitt, þar
sem framtíðin gott á að vinna,
nú orðið sé: mannsliði minna,
við heitum þér að því, sem óuppfylt var
af óskunum þínum, að hlynna,
og erfðafé ætlana þinna,
þó við megum sakna hins samhenta manns
í sérhverri mannraun og góðviljans hans.

Haf þökk fyrir staðfestu, alúð og ást
til ættingja og félaga þinna,
hvort vorum í leik, eða að vinna —
Þigg sæmd hans, sem aldrei um æfina brást
sig öllum að drenglund að kynna,
né vonunum vinanna sinna,
sem var okkur bróðir og blessunar-gjöf
frá barns-vöggu stokknum að tvítugs manns gröf.

Og enn mun í gröfinni indælt um þig
er upp tekur vetrarins snjóa,
og grundin og skógarnir gróa;
og þá munu hjörtu vor sætt hafa sig
við sumarið stutta en frjóa,
hið sólríka, sjálfsdáða-nóga — —
og þá munu reynast svo sönn að það sézt
hin síðustu orðin þín: heima er bezt.

Skáldið heldur nú áfram kvæðinu og kemur þar, að hann segir frá því, sem gert hefir honum heitast um hjartaræturnar í frásögnum gömlum og ungum:

Um samtíða og sögunnar stöðvar
með söknuði var eg á verði,
með Davíð sem drenginn sinn erfði,
þó heitast um hjartað mér gerði
stríð Egils, sem orti eftir Böðvar.

Og þróttur minn þrek hefir fengið
við harmaspor hugprúðra manna
í ísbreiðu óþiddra fanna,
sem einir og eins hafa gengið.

Stephan þykir ekki vera trúrækinn kirkjumaður eða rótgróinn biflíu-njóli. En hann er mannúðarmaður. Þess vegna vakir hann á verði hjá Davíð konungi, sem harmar son sinn. Og hann kemur í lokrekkjuna til Egils, sem ætlar að svelta sig til bana eftir drukknan Böðvars sonar síns. Harmur Stephans, sem kemur fram í kvæði þessu, eftir systurson hans, er heitur og djúpur. Reyndar heyrist ekki til táranna né sézt til þeirra. En harmurinn þrútnar bersýnilega eins og brjóst Egils þrútnaði svo, að þau gengu sundur, klæðin hans.

Flestum mönnum er örðugt að vera alt í einu, þótt vel séu gefnir: skáld, vitringur og tilfinningamaður.

Stephan er skáld og vitringur alla jafna, þegar hann yrkir. En hann byrgir tilfinningar sínar oftast nær, jafnvel í sumum erfiljóðum sínum, sem reyndar eru fá til eftir hann á prenti.

En í sumum erfiljóðum hans kemur það í ljós, að Stephan er tilfinningamaður, auk þess sem hann er skáld og vitsmunamaður. Þessir þrír kostir koma fagurlega fram í kvæði einu, sem hann kallar

Til Jóns frá Strönd,

og er svo að sjá, að Jón hafi mist ástvini sína á elliárum. Kvæðið er á þessa leið:

Í rökkrinu sjálfboðinn sezt eg hjá þér
og syng til þín — viljir þú hlýða;
þó bót sé það smá, þeim sem einmana er,
við andvökur sínar að stríða;
að heyra að vísan mín vaki hjá sér:
kann viljugar stundin að líða.

Það telja' ekki, öldungur, um fyrir þér
mín æfi-sköp þrekrauna-minstu;
eg rek ekki harm þinn; það hæfir ei mér
að hreyfa við strengjunum instu;
því beiskasti söknuður orðþrota er
og ómálga kveðjurnar hinztu.

Ei siglir þó harmurinn huggun í strand,
þó hverfult sé rof milli stafna —
því söknuður byggir upp bróðernis land
þar blíð-vildir al-hugum safna;
hann samtengir hjörtun í heimilisband
og hann gerir mennina jafna.

Og sá er ei liðinn, sem innvafinn er
í æfi-þátt lifandi vina.
Og enginn með sigurlaun fegurri fer
en frænd-ást og návinganina;
því kunnugra alúð að ávinna sér
er yfrið — hvern varðar um hina?

Á ástvinar moldum grær minningin hlý
og menjarnar stærri en oss dreymdi um;
vér berum á höndum oss, huganum í,
hvert hollustu verk, sem vér geymdum;
þá yngist hver vinsemd og velgerð á ný,
þá vex upp hver þökk, sem vér gleymdum.

Vor nöfn eru auð-gleymd, og eignaður sér
hver orðstír af samtíðar þvögu;
en starfið manns aldrei til ónýtis fer
í umsýslan framtíðar högu.
Vort lífsmark er uppi, fyrst landið vort er
við lýði og þjóð vor á sögu.

Frá hríslunni, einberni öræfa lands,
spratt alskóguð fjallshlíð u'n vorin.
Eins helzt uppi vongróin viðleitni manns —
hún var ekki í gröfina borin —
að alfaraleið verður einstigið hans,
þótt aldirnar fenni yfir sporin.

Þó döpur sé einstæðing dagseturs-töf
og dimt eftir slokuuðu yndin,
sem sólskinið alt væri ginningar gjöf —
sú gleðinnar uppsprettu-lindin —
skín unaðar-minning frá ástvinar gröf
svo enn þá slær kvöldroða um tindinn.

Kvæði Stephans eru þann veg gerð, flestöll, að lesa verður þau margsinnis, til þess að skilin verði, og hafa verður sá maður góða greind, sem hefir þeirra not. Eg hefi lesið þau tíu sinnum — tuttugu sinnum og alt af fundið nýjar og djúpar hugsanir. Kvæði hans eru eins og gullnáma, sem leita verður og grafa í eftir fénu. Stundum eru frosin jarðlög ofan á gullinu og stundum er þar laus sandur, en gullið hans liggur ör-sjaldan ofan jarðar og oftast nær er erfitt að komast að því.

Og því er betur, að sum skáld eru auðskilin og aðgönguljúf. Ef öll skáld væru því lík, sem Ibsen og Stephan, og torskilin á líkan hátt, þá væri ljóta erfiðið að lesa þau niður í kjölinn. En hitt er gott, að hafa þungskildu skáldin með hinum. Fjölbreytnin er góð í þeim efnum svo sem öðrum. Og tungan okkar rúmar ólíkustu höfunda í landi sínu — Pál Ólafsson og Guðmund Guðmundsson, sem yrkja laufléttan skáldskap og auðveldan, og Bjarna Thórarensen og Stephan G. Stephansson, sem kveða þungt og torskilið.

Í skáldskap þessara manna eru mestar andstæður að því er búninginn snertir. Og allir eiga þeir vini um land alt og beggja megin hafsins. Vinirnir þeirra eru sannir Íslendingar. Og þó eru þeir svo ólíkir eins og heiðríkjunótt er ólík sólskinsdegi.

III.

Eg hefi verið móthverfur Vesturheimsferðum frá blautu barnsbeini. Reyndar hefi eg alt af séð það í hendi minni, að þar er betra að bjargast heldur en hér. Eg veit, að einstaklingarnir græða fé á umskiftunum. En eg hefi haft þá skoðun, að þjóðfélagið misti við útflutninginn f é og a f l. Hér er nú ekki staður né stund til að rökræða þetta mál. En ein viðbót hefir komið í seinni tíð í

vogarskálina þá sem sem fjær mér hefir verið. Viðbótin er þessi: að bókmentir þjóðarinnar græða á útflutningi fólksins. Eg á ekki við það, að þar sé keypt mikið af bókum vorum. Vestur-Íslendingar gera það að vísu. Þeir kaupa meira af okkur en vér af þeim. Þeir hafa meiri mátt að vísu og meiri vilja að sama skapi. En þeir mundu og hafa keypt all-mikið, ef þeir hefðu heima setið. En eg á við annað en þetta. Eg á við það, að þeir sem flutt hafa vestur hafa fengið nýjar hugmyndir í nýju veröldinni. Stephan G. Stephansson fer vestur um haf með mikinn fjársjóð íslenzkrar og norrænnar tungu — sögu, skáldskapar og málfræði. Þegar hann kemur vestur, leggur hann undir sig ný lönd: nýja náttúru, nýtt þjóðlíf, nýjar bókmentir. Hann er konungur yfir fjársjóðum tveggja þjóðlanda. Ef Stephan hefði setið heima í dalnum sínum mundi hann hafa orðið skáld að vísu. En hann hefði áreiðanlega náð minni þroska. Þá mundi hann aldrei kveðið hafa »Á ferð og flugi«, sem eitt sér mundi gera hann ódauðlegan í landi bókmenta vorra þótt hann hefði ekkert kveðið annað, sem snild væri á. Kvæði hans standa reyndar á íslenzkum merg, mörg þeirra. Orðgnóttin og málsnildin, sem leiftrar víðsvegar í sumum þeirra, er drukkin með móðurmjólkinni, heima í dalnum, og náttúrulýsingarnar eru teknar úr heimahögunum öðru hverju. En fjöldi yrkisefna er og vestrænnar ættar og kemur þar fram í því ljósi, sem Vesturheimssólin verpur á þau. Margt þessu líkt mætti og segja með sanni um annað skáld vestan hafs, þótt minna sé: Jóhann Magnús Bjarnason.

Og núna þessa stundina horfi eg glaður í huga vestur yfir hafið og finn engan sársauka leggja til hjartans, meðan ánægjan varir, sem kviknar í hugskotinu — ánægjan sem eg hefi af því, að einn smalinn okkar, sem fluttist vestur fyrir þrjátíu árum, er nú áreiðanlega eitthvert mesta skáld þjóðar vorrar — ef ekki allra mesta, á þúsund og þrjátíu ára skeiði hennar í blíðu og stríðu.

En ánægjan er galli blandin og beiskju. Eg get aldrei hugsað til þess með köldu blóði, að menn eins og Bólu-Hjálmar og Stephan skuli vera dæmdir til slitverka — hvíldarlausrar erfiðisvinnu og fátæktar. Stephan hefir getið þess í bréfi til mín, að hann yrki að eins, þegar hann er vanheill, eða þegar illviðri er úti, svo að honum sé ófært til verka. Annars kallar nauðsynin á hann til þrælkunarinnar. Þegar eg hugsa um þetta, þá fer gleðin út um þúfur styggrar lundar og geðvonzku.

Landar vorir í Vesturheimi hafa haft efni á því að leggja fé í hendur Kirkjufélagsins, svo að það nemur alt að 100 þúsundum amerískra dala — það fé sem komið er saman í eignum þess. Hitt er ótalið, sem gengið hefir í kirkjusúginn. Þeir hafa og lagt fram mikið fé til samskota heim hingað og erum vér þeim þakklátir mjög fyrir það, hvort sem holdsveikir menn hafa hlotið gjafirnar eða ekkjur og börn druknaðra manna. — En skáldmæringur þeirra hefir orðið að vera kerra, plógur og hestur í góða landinu.

Það sannast sem Stephan segir, nú og fyrri:

»Því jafnvel samtíð okkar enn
sér ekki sína beztu menn.
En tímans breyting birtir alt
og bætir sumum hundraðfalt«.

Hann huggar sig við það. Það er og betra en alls ekkert. En þó er þess að gæta, að þau kvæði verða ekki þá orkt um, né betur gerð, þegar maðurinn er kominn í gröfina — þau kvæði, sem orkt voru miður, sökum tímaskorts, vanheilsu og fátæktar, heldur en gert hefði verið, ef æfikjörin hefðu verið mildari. Stephan getur þess í einu kvæði sínu, að annirnar styggi frá sér ljóðin sín léttfleygustu, svo að þau líði frá sér s ö n g l a u s.

Og hann segir þetta satt. Enginn verður liðamjúkur íþróttamaður, sem beygður er af erfiði. Sá maður gengur ekki á árum, sem róið er, né leikur þrem handsöxum í enn, svo að jafnan séu tvö á lofti og tekinn ávalt meðalkaflinn.

Dæmin eru og deginum ljósari, að því er skáldin snertir. Þau þeirra, sem eru bundin harðri vinnu, eru þunglamalegri en hin, sem aldrei snerta á verki. Páll Ólafsson og Guðmundur Guðmundsson hafa víst ekki unnið slitverk um dagana. Þeir eru eins og höfrungar í sjó, léttir og síkvikir í formi og rími. En Hjálmar og Stephan eru þunglamalegri — af því að þeir voru sívinnandi og beygðir af lúa.

Stephan veit þetta alt saman. Það sést í kvæðum hans á víð og dreif. Hann þekkir kjör alþýðuskáldsins íslenzka og svo er að sjá á orðum ha: -. að kjör þeirra vestan við hafið séu litlum mun betri, heldur en hinna, sem sveitföst eru austan við álinn.

Hitt er annað mál, að skáldið ann gáfu sinni, enda þótt hún sé í álögum. Fornaldarhetjurnar trúðu að hálfu leyti á dvergasmíðarnar, sem álögin fylgdu og ummælin þau, að þær skyldu verða sjálfum eigendunum að bana og þrjú níðingsverk unnin með þeim alls. Og Stepháni kippir í kynið það. Hann segir um skáldgáfu sína, að hann vilji ekki láta hana lausa við barn sitt:

»Hönd mín lætur til þín treg
Tyrfing ljóða minna.
Mér var góður gripur sá,
gefa vil þó neinum:
Honum liggja álög á
— eign hans veldur meinum«.

Sú hugsun hefir þó yfirhöndina, að gripurinn sé góður. Hann hefir kveðið fádæma vel eftir eitt alþýðuskáldið okkar og samsýslung, sem fluttist á efra aldri vestur á Furðustrandir og dó þar, en lifði jafnan við fátækt og naut þó góðvildar landa sinna vestur frá. Sá maður var

Sigurbjörn Jóhannsson:

En var það ei lán gegn um andstreymið alt,
svo örugt á hending að fleytast?
og varð hún ei ylur þá annað var kalt
og örfun er tókstu að þreytast?

Hvort varð ekki bragur þér blessunarnyt
í búi er lítil var eigan?
og brýndi' ekki óður þinn unað í strit
og eggjaði ljáinn þínn deigan?

Og víst mattir andvökur illskárri þú
en aldarhátt svefnpurku-lyndan,
því ekki er glaðvært hjá morrandi múg,
sem mókar sig hugsjóna-blindan.
Og yrði ekki huganum hagurinn smár
að heiminum — lífinu sjálfu,
er veiti[illegible] sæmdargjöf sextíu ár
að sofa þau út — nær að hálfu?

En hitt var sönn mannraun og nærri því nauð
og nærgöngul öllum sem reyna,
að metast við heiminn um mentunarbrauð,
sér miðlað fá úrkast og steina;
fá sáðland sér úthlutað óræktar mest
í urð og með jarðvegi grunnum
og sjá sér svo ákveðinn uppskeru brest
í allslok, á hrjóstrum svo þunnum.

Og ætli sú tunga með úrkostinn þann
ei áfrýi vandlætis-dómum,
sem matti það sjálfþægð að syngja við mann,
var samkvæða almennings rómum;
sem varði um málsnild og ljóð-auð síns lands
í landhelgi 'ins voldugra og stærra,
og dró að því athygli útsveita manns
ef annar söng voldugra og hærra.

Á horfinni öld þótti harpan sú snjöll
er hirðskáldin strengina knúðu,
sem langspentir náðu um Norðurlönd öll,
frá Niðarós suður um Rúðu.
Vér könnumst við vörumark ómum þeim á
um ofjarla og skattkonga raðir,
og einkvæður hróður var hátturinn sá,
en hann var þó Sögunnar faðir.

Og aukin er harpan vor norðlenzka á ný,
en nú liggja strengirnir vestur.
Og þinn söng um mannkomu óbygðir í
og íslenzkar héraðafestur.
Og þú ristir ljóðstaf á akur og eik
með yfirbragð þjóðlífs og foldar,
og kveðandi vígðir þú lýðmót og leik
og landnemann söngst þú til moldar.

Ef hlýviðri félst þér, að hending varð það,
og hríðin á sumardag fyrsta —
en sneyðir finst nágrenni orðinn þér að
og autt vera skarð sinna lista;
því um það er sveitin, sem ber nú þín bein
í barmi sér, ljósust til vitna:
hún gull-fáði nafnið þitt, gróf það á stein
til geymslu yfir strenginn þinn slitna.

Eg sá eftir Sigurbirni þegar hann fór af landi burt, fimtugur maður — þessi orðlagði alþýðu-skáldi og orðhepni hagyrðingur, sem altaf var fátækur, og ölvaður á hverju mannamóti, en allra manna orðhepnastur í samræðu og varð aldrei orðfall, þegar stuðlarnir voru á lofti og hendingarnar. — En eg sé ekki eftir því nú, að hann fór; því að hér heima var enginn sá maður til, sem orkt hefði eftir hann þvílíka gersemi sem þetta kvæði er. Og er Sigurbirni vorkunnarlaust að eira í gröf sinni undir svo veglegum minnisvarða og ágætum.

(Frh.)

Jafnaðarstefnan.

Langar aldir eru liðnar, síðan er brydda tók á efasemdum meðal mannanna um ágæti þjóðfélagsskipunar þeirrar, er siðaðar þjóðir hafa búið við og enn búa við.

Kjör mannanna eru og hafa ávalt verið í meira lagi misjöfn. Til eru þeir, sem eiga sér ekki málungi matar — en aðrir sem lifa í »vellystingum praktuglega« og hafa af því einu áhyggjur, hvernig þeir eigi að eyða fjárógrynnum sínum. Örbirgðin er og hefir æ verið ógnarforað, sem krept hefir allmikinn hluta mannkynsins í eymd og volæði, dregið dug og kjark úr mönnum, gert þá að afturkreistingum eða suma að bófum og glæpamönnum. Drykkjuskapur og fúllifnaður eru og oft skilgetin börn örbirgðar. Er þetta sízt ný bóla, heldur er reynslan í þessu efni æfagömul.

Djúpsæismenn fornir og nýir hafa spreytt sig á að finna ræturnar að þessu ömurlega ástandi. Sú hefir niðurstaðan orðið fyrir flestum, að meinið mundi stafa frá búningi þeim, er þjóðfélögin haf sniðið sér: frá þjóðfélagsskipuninni með hennar lögum, siðvenjum og rétti. Henni yrði að snúa í annað horf, ef mannkyninu ætti vel að vegna.

Sumir hafa viljað skrýða þjóðfélagið í flunkunýjan fatnað; aðrir ætlað hægt að blessast við gamla fatið, ef góðar fengjust á það bæturnar.

Versti gallinn á þjóðfélagsbúningnum, átumein þjóðlíkamans og frumkvæði flærðanna, hefir talinn verið *einstaklingseignarétturinn* og *einkaeign-*

in, sem af honum leiðir. Einkaeignin staðfestir mikið djúp milli ríka og fátæka mannsins. Við auðæfaskautið er sífelt sólskin og gnægtir góðra hluta, en við örbirgðarskautið svart myrkur, sultur og eymd. Einkaeignin hefir ekki heldur fengið að sitja í friði og ró að búum sínum. Það er síður en svo. Hún hefir orðið fyrir ekki fáum hörðum atlögum vopnfimra kappa, og þótt enn sitji hún voldug og mikil í hásæti heimsins gerast þeir nú fleiri og fleiri, er fylkja sér í fjandaflokk hennar og keppa að því marki, að sökkva henni niður í hyldjúpt hafið og urða hana á mararbotni, svo að hún fái aldrei til eilífðar að líta lífsins ljós.

Hugsun mín er að reyna að segja hér lítið eitt frá þessum einkaeignarbardaga. Eg mun fara fljótt yfir sögu, staldra lítið eitt á stöku stað, þar sem eg rek mig á kæna forustumenn í fjandaflokk einkaeignar og ríkjandi þjóðfélagsskipunar — forustumenn, sem fyrir atlögur sínar hafa unnið sér forfeðratign að nútíðarniðja þeim hinum þróttmikla, er jafnaðarstefna (socialismus) nefnist. Viðdvöl verður ærið stutt á hverjum stað, því að bæði er mér mældur tími til fararinnar og auk þess er eg hálfsmeykur um, að lesendurnir yrðu lúnir, ef í langferðalag væri lagt.

Forustumaðurinn fyrsti, er á vegi mínum verður, er hinn nafnkendi forngríski heimspekingur Plató, er var uppi á 4. öld f. K. Ástandið á Grikklandi var um það bil í meira lagi ískyggilegt. Örfáir höfðingjar voru búnir að bæla undir sig því nær allar jarðeignir og aðra fjármuni landsins, en meginið af landslýð átti hvorki í sig né á. Plató fanst mikið um þetta hörmungarástand. En hver ráð voru til að kippa þessu í liðinn? Plató sér engin ráð önnur en að varpa einkaeign á glæ! Í riti einu um þessi efni, sem heitir Ríkið, berst Plató m. a. af miklu kappi fyrir því, að þjóðfélagsheildin verði allsherjareigandi allra landsins gæða, að alt verði sameigin-

14*

legt: konur, börn og fjármunir, að barnauppeldi verði ríkismál o. fl. Plató vill láta í hvívetna meta ríkið, þjóðfélagsheildina, meira en einstaklinginn. Henni beri honum að lúta í hvívetna. Frá sjónarhóli vorra tíma, virðist Plató yfirleitt gera nokkuð lítið úr manngildi einstaklinganna. Hann gerir þá í raun og veru að skynlausum verkfærum í hendi ríkisins og telur ríkið vera »lokaða heild, er hafi tilgang sinn fólginn í sér sjálfu«.

Nokkuð sviplíkt ástandinu á Grikklandi um daga Platós var ástandið á Bretlandi á 16. öld, á ríkisstjórnarárum Hinriks 8. Óhemju-auðsafn á aðra hönd, en ömurleg örbirgð á hina, svo að til stórvandræða horfði, því að gremjan meðal alþýðu var svo rík orðin, að við mátti búast, að þá og þegar slægi öllu í bál og brand. En þá reis upp maður, ekki úr hóp öreiganna, heldur einhver mesti höfðingi landsins, kanzlari sjálfs konungsins, Tómas Morus, — og gerist talsmaður öreiganna. Tómas Morus var orðlagður stjórnvitringur um alla Norðurálfu, svo að nærri má geta, að dómar hans og nýmæli þau, er hann flutti, þættu tíðindum sæta.

Tómas Morus telur eigi á tvennu leika um það, að vandræðin og misskiftingin á mannanna kjörum eigi rót sína að rekja til þjóðfélagsskipunarinnar, og að mestur vargur í véum sé einkaeignin. Rit hans um þau efni er alt í samræðum, eins og Gylfaginning. Spurull ferðalangur hittir á förnum vegi vitringinn Raphael og fær fræðslu hjá honum. Raphael tætir í sundur félagsskipun samtíðar sinnar og fræðir svo ferðalang á, hvernig ríkisskipunin eigi að vera að réttu lagi. Hann hugsar sér ey eina á suðurhnetti jarðar, þar sem fyrirmyndarríki er á stofn sett. Eyin heitir Útopía (það er grískt orð, sem þýðir »hvergi«) og ber rit höf. nafn af eynni. Þar eru 54 borgir og hafast 6000 fjölskyldur við í hverri borg. Einkaeign er þar óþekt hugtak.

Aðalboðorðin eru svo þessi: Framleiðsla öll á að fara fram í félagi; afneyzla öll sé og sameiginleg. Framleiddum afurðum skal safna í stóreflis-ríkisforðabúr. Hver

fjölskylda fær svo þaðan það, sem hún þarf á að halda. Ríkinu stjórnar ríkisráð, og sitja í því 3 vitrir öldungar frá hverri borg. Aðaláherzlan er lögð á landbúnað (akuryrkju). Sérhver þegn í Útopíu skal skyldur að stunda landbúnað um hríð — líkt og er um herþjónustu nú á tímum. Utanferðir eru með öllu bannaðar í Útopíu, nema því að eins, að eyjarskeggjar verði of margir.

Eg má nú ekki hafa lengri viðdvöl í Útopíu, þótt margt nýstárlegt beri þar fyrir augu. Þess er þó skylt að geta, að Tómas Morus taldi víst, að eigi þyrftu Útopíubúar að vinna meira en 6 stundir á dag til að hafa ofanaf fyrir sér og lifa þægilegu lífi. Jafnaðarmenn vorra daga nema staðar við 8 stunda vinnudag. Þeir fara því skemmra en Útopíubúar.

Hvorugur þeirra Platós eða Tómasar Morusar hafa nokkurn skilning á framþróun mannkynsins. Báðir sníða þeir af mikilli list föt á þjóðfélagið og segja síðan: »Þessi klæðnaður, sem eg nú hefi gert, er svo fyrirtaksgóður, að á honum þarf engu að breyta; í þessum klæðnaði hlýtur þjóðfélagi að vegna vel allar aldir.«

En tízkan breytist.

Það athuga þeir vitru menn ekki. Þeir eru báðir skilgetin börn sinnar tíðar, sem sést á því, að þótt markmið þeirra sé að skapa jöfnuð meðal mannanna, geta þeir samt sem áður eigi felt sig við að afnema þrælahald. Sekir menn og herteknir skulu vera þrælar, segir í Útopíu, og skulu vinna öll óþokkaverk.

Því hefi eg getið þessara manna hér, að í ritum þeirra eru margir frjóangar, sem seinna meir hafa sprungið út og eru nú orðnir að glitrandi blómum, er mikið ber á í garði jafnaðarstefnu vorra daga. Sjálfir mundu þeir, ef þeir hefðu lifað nú, ekki vera taldir í flokki jafnaðarmanna, heldur s a m e i g u n g a (kommúnista), því að þeir fara skör lengra en jafnaðarmenn, með því að þeir vilja gera a l l a eign að sameign. En það er ekki markmið jafnaðarmanna, svo sem síðar mun á vikið. Á síðari tímum hefir komið fram mikill fjöldi rita um fyrirmyndar-

ríki, flestöll með sameignarmarki, en þau eru að öllu leyti miklu ómerkilegri en Útopía og Ríkið. Eg nefni að eins eina bók þess kyns, sem mörgum Íslendingum mun kunnug, eftir Ameríkumanninn Edward Bellamy og heitir Looking backwards (þýdd á dönsku: Aar 2000—1889), létt og skemtilega rituð.

Nú víkur sögunni til Frakklands. Þar í landi hafa nýjar hugmyndir og hreyfingar alla jafna átt vísastan griðastað. Um miðja 18. öld var þar uppi maður, er margir telja merkastan í forfeðrasveit jafnaðarstefnunnar. Það er Jean Jaques Rousseau, heimspekingurinn mikli (f. 1712, d. 1778). Árið 1753 gefur hann út rit eitt: L'origine de l'inegalitè parmi les hommes, þýðir á íslenzku Uppruni mannamunarins. Með öllu æskunnar afli og fjöri, með sárbeittum vopnum rökleiðslu og andagiftar vegur Rousseau í riti þessu að einkaeigninni. Hún er hið eilífa átumein þjóðlíkamans, sem gerir allan mannamuninn. Í árdaga voru allir menn jafn réttháir, segir Rousseau, munurinn í lifnaðarháttum, í eignum, munurinn á siðgæðis og andans hæfileikum mannanna er af þeirra eigin toga spunninn. Einkaeignin er orsökin; hún er upphaf alls ills. Maður sá, er fyrstur tók upp á því að girða landbrot og mælti: Góðir hálsar, þetta land er mín eign, maðurinn, er tókst að finna aðra menn, sem voru nógu einfaldir til að trúa honum — sá kumpánn er hinn sanni höfundur borgaralegs félags. Óteljandi styrjöldum, óteljandi landspjöllum, óteljandi mannavígum og öðrum firnum mundi hafa afstýrt orðið, ef þá hefði risið upp einhver og þrumað í eyru félaga sinna: Góðir hálsar, varist að trúa þessum þorpara. Glataðir eruð þér ef þér missið sjónar á því, að ávextir jarðarinnar eru allra eign, en sjálf er jörðin ekki eign nokkurs lifandi manns.

Enn þá dýpra í árinni en Rousseau tekur þó annar frakkneskur rithöfundur, sem sé Proudhon, sem stjórnleysingjar (anarkistar) telja andlegan föður sinn. Proudhon spyr:

Hvað er einkaeign?

Og hann svarar sjálfum sér:

Einkaeign er þjófnaður.

Þriðja frakkneska rithöfundinn frá þessum tímum, verð eg að drepa á, ákafan fjandmann þeirrar félagsskipunar, er nú höfum vér, ekki síður en Rousseau og Proudhon. Það er Saint-Simon greifi. Hann var maður kynstór og auðugur, en misti aleigu sína í stjórnarbyltingunni miklu og lifði eftir það við mjög breytileg kjör. Maðurinn var ör í lund og ör á fé, ef hann hafði nokkuð milli handa, og hélzt því lítt á því. Hann lézt árið 1825 með þau orð á vörunum, að ef koma ætti einhverju í framkvæmd í lífinu, þyrfti framar öllu öðru eldlegan áhuga, og brýndi fyrir lærisveinum sínum að gæta þess gimsteins vel. Saint-Simon var hugsjónamaður mikill og eldheitur frelsisvinur ekki einungis í orði, heldur einnig á borði. Það lét hann á sannast, er hann gerðist sjálfboðaliði í frelsishernaði Bandaríkjamanna. En er hann var heim kominn úr þeim fræga leiðangri, fór hann að gefa sig við heimspeki og sagnfræðum, en einkum þó að þjóðmegunarvísindum og hagfræði. Hann ritaði allmargar bækur um þau efni og er oft nokkuð óhlífinn í garð höfðingja og allsósmeykur við að segja löndum sínum til syndanna, hvort sem háir eða lágir eiga í hlut. Hvort myndi Frakkland missa meira í, spyr S-S. í einu riti sínu, ef lagðir væru á höggstokk 3000 æðstu menn ríkisins, þ. e. konungsættin, hirðin, kennimannahöfðingjar o. s. frv., eða 3000 helztu vísindamenn, iðnaðarmenn og verkamenn? Hann svarar, að vafalaust mætti konungsættin og allur slóðinn aftan í henni miklu fremur missa sig. Þetta þótti sú goðgá í þá daga, að Saint-Simon var dreginn fyrir lög og dóm.

Saint-Simon þótti líta mikið á sig. Þegar hann frétti, að hin nafnfræga Md. Staël hefði mist mann sinn, skildi S-S. óðara við konu sína og tók sér ferð á hendur til Sviss, þar sem Md. Staël hafðist þá við, og hóf bónorð sitt til hennar með þeim orðum, að þau mættu til að geta sér

afkvæmi saman, því að öll líkindi væru til, að það barn yrði afburðamaður. Sagan segir, að Md. Staël hafi gengið að þessu, en lítið kveðið að afkvæmi þeirra.

Saint-Simon ræðst aðallega á erfðaréttinn. Arfgenga einkaeign telur hann djöfulsins verk og uppruna allrar ógæfu þjóðanna inn á við. Þann erkifjanda verði að reka af höndum sér sem allra fyrst. Hvernig á að losna við hann? S-S. svarar: Ríkið á að erfa allar eignir manna eftir þeirra dag. Með því móti vinnur hver maður í lifanda lífi gagn ekki einungis sjálfum sér, heldur og meðbræðrum sínum, ɔ: þjóðfélaginu í heild sinni. En þegar á þessa vísu loku er skotið fyrir, að auður safnist á fárra manna hendur, en örbirgðin lendi á fjöldanum, hyggur S-S., að mannamunurinn hverfi, og samræmi (harmoni) skapist milli mannanna. Samræmið hafi aldrei fullkomið verið; þrælahald í fornöld olli þá ósamræmi; — verkmannahald með sveltilaununum skapar sama ósamræmið á vorum dögum.

Eftir dauða Saint-Simons hófu tveir helztu lærisveinar hans flokk, er halda átti á lofti kenningum Saint-Simons. Það voru þeir Barand og Enfantin. Stefnuskrá flokksins gera þeir grein fyrir í bréfi til lögþingis Frakka á þessa leið: Vér Saint-Simonistar krefjumst þess, að fæðingareinkaréttindi öll verði úr lögum numin — og þá auðvitað fyrst og fremst hið helzta þeirra: erfðaréttur einstaklinganna. Þessi réttur veldur því, að þjóðfélagsgæðin falla í skaut mönnum eftir tilviljun einni; þessi réttur fjötrar meiri hluta mannkynsins í eymd, löstum og fávizku. Markmið vort er, að fá komið við öllum hjálpartækjum bæði við landvinnu og sjávar, sem nú eru í höndum einstakra manna, er fengið hafa þau að erfðum — fá þeim komið í allsherjarsjóð. Stjórn öll skal því næst falin fáum mönnum. Stjórnendur skulu sjá svo um, að hver maður fái að vinna að því, er hæfileikar hans benda til og hljóti þau laun af vinnu sinni, er honum ber. Árið 1830 gerðu Saint-Simonistar tilraun til að koma þessari stefnuskrá í verklega fram-

kvæmd og stofnuðu nýlendu, er þeir kölluðu Saint-Simons-nýlendu. Þar lifðu allir saman, konur og karlar, eins og ein fjölskylda, hjónabandslausir, í frjálsri sambúð. En ekki blessaðist sá búskapur til lengdar. Fjölskyldan veslaðist upp eftir 2 ár.

Um sömu mundir og Saint-Simon kemur annar frakkneskur rithöfundur fram á sjónarsviðið með skoðanir mjög áþekkar Saint-Simons, án þess að hafa nokkur kynni af honum. Á þessu sést glögglega, hve mjög þessar nýju hugmyndir lágu í loftinu, og hve almenn var óánægjan með hagi þjóðfélagsins.

Þessi maður er Charles Fourier, kaupmaður í Besançon. Ágengni og ójöfnuður kaupmanna í átthögum hans olli því, að hann fór að hyggja að almenningshag og rannsaka ritningarnar, hvernig á bágindum manna stæði og hvernig þeim yrði eytt. Bágindi manna hyggur Fourier stafa af því, að þeir séu búnir að missa tök á samræmi því, er sé nauðsynleg undirstaða lífsins. »Maðurinn er ekki annað en hluti af náttúrunni. Náttúran er í nánu sambandi við guð. Alt í náttúrunni á að vera háð sömu samræmislögum, — en samræmið er horfið sjónum mannanna. Þenna glataða gimstein verða þeir að finna aftur. En samræmið næst því að eins, að mennirnir verði gerðir ánægðir. Eðlishvatir þeirra og löngun til ánægju eru frá guði komnar og því góðar og réttmætar. Yfirsjón kristindómsins var, að hann fyrirbauð mönnunum að fullnægja ánægjuþörf sinni og unaðar í þessu lífi, og vísaði þeim á annað líf. En þetta kom í bága við samræmislög náttúrunnar, sem bjóða mönnunum að svala ánægjufýsnum sínum. Samræmið fór því forgörðum, og þá hefjast bágindin«.

Fourier órar fyrir nýjum tímum, þá er alt verði miðað við yndi og ánægju mannsins. Hver maður á að fá að vinna að því einu verki, er hann hefir sérstakar mætur á, svo að vinnan sjálf verði honum til yndis. Iðnin komi þá af sjálfu sér og vellíðan sömuleiðis. Þessu hugsar hann sér komið í framkvæmd með þjóðfélagsskipun í lík-

ingu við Útopíu Tómasar Morusar. Á hverri fermílu eiga að búa 1500—2000 manna. Það kallar hann fylking (falanx). Þar er uppeldi barna almenningsmál og konan jafnrétthá manninum í hvívetna. Hann útbýr þessar fylkingar með kostum og kynjum. Þær áttu að færast út um allan heim og verða liðir í stóreflis-heimsríki. Nokkrar fylkingar hafa verið stofnaðar á Frakklandi, í Alzír, í Texas og víðar í Vesturheimi, en engin þeirra orðið langgæð.

Nú berst leikurinn yfir Ermarsund til Englands. Á síðari hluta 18. aldar og í byrjun 19. aldar voru horfur síður en ekki glæsilegar fyrir verkmannalýð þar í landi. Vinnuvélar voru þá að leggja út á sigurbraut sína, verksmiðjuiðnaður (stóriðnaður) í upprás með öllum þeim hörmungum, sem það hafði í för með sér fyrir verkmannalýðinn. Vélarnar gerðu mesta sæg verkmanna atvinnulausan. Ein spunavél eða vefnaðar vann á við marga tugi verkamanna — og að sama skapi var hægt fyrir vélaeigendurna að fækka við sig mönnum. Til þess að fá nú eitthvað til að lifa af, neyddust verkamenn til að bjóða vinnu sína fyrir æ lægra verð. Ekki leið á löngu áður en verksmiðjueigendur tóku að falast eftir konum og börnum til vinnu. Það var ódýrari vinnukraftur — því þá ekki að nota hann! Lítið barn gat máske gætt vélar, sem vann á við fjölda fullorðinna manna, en kaupið, sem þurfti að gjalda því, var sama sem ekki neitt. Misþyrming á börnunum keyrði einkum úr hófi fram. Fjögurra, fimm eða sex ára börn voru látin vinna 13 – 14 stundir á dag við vélar og í koldimmum kolanámum; — hreppsómagabörn voru beinlínis seld verksmiðjueigendum af yfirvöldunum. Foreldrar barnanna urðu að láta sér þetta lynda. Það var þó að skömminni skárra að láta þau vinna en verða hungurmorða. En annars kost átti fólkið ekki. Vart getur grátlegra ástand: börnin bráðung tekin og látin vinna sér til bana og verða óafvitandi til að taka vinnuna frá foreldrum sínum. Eins og nærri má geta, ólgaði gremjan í

brjóstum verkamanna, en þeir fengu ekki að gert. Einstaka sinnum brauzt hún þó fram, með þeim hætti, að verkamenn réðust á sjálfar verksmiðjurnar, brendu þær og spiltu vélunum.

Hér sannast, að þegar neyðin er stærst, er hjálpin næst. Upp úr þessum jarðvegi óx mikilmennið Robert Owen, sem varði öllu sínu lífi til að bæta kjör verkmanna og hjálpa lítilmagnanum. Robert Owen blöskraði að sjá aðfarir verksmiðjueiganda við verkamenn. Undir eins og hann gat höndum undir komið, réðst hann í að stofna sjálfur spunaverksmiðju í New-Lanark á Skotlandi. Þar brauzt hann í að bæta kjör verkamanna á allar lundir, stofnaði skóla til að menta þá, reisti handa þeim fyrirmyndaríveruhús, stofnaði kaupfélög og margt og mikið annað, sem til viðreisnar horfði hag verkamanna. Börn yngri en 12 ára hafði hann engin í verksmiðjum sínum. Verkamenn hans héldu launum sínum, þótt vinnuleysi bæri að höndum. Sá skaði á að lenda á verksmiðjueigandanum, sagði hann; ella stafa svo mikil vandræði af vinnuleysinu. Þeir neyðast þá til að bjóða niður kaup hver fyrir öðrum og það er mjög skaðlegt og siðspillandi.

Alt gekk fyrirtaksvel í verksmiðjusveit Owens, meðan hans naut við, og fóru af því miklar sögur. Konungar og keisarar og fjöldi annarra manna víðs vegar að sóttu til verksmiðjubæjar Owens til að kynna sér fyrirkomulagið. Bjóst Owen sjálfur við, að aðferð sín yrði viðurkend og tekin upp annarsstaðar. En ekki varð úr því. Hann átti við mikla mótspyrnu og öfund að berjast alla æfi. Þegar hann var frá (dó 1858), hraut verksmiðjufyrirmynd hans í mola, en rit hans og framkvæmdir hafa mjög stuðlað að hinni viturlegu verkmannalöggjöf Breta.

Aðalskilyrði fyrir velmegun þjóðfélagsins taldi Robert Owen viturlegt uppeldi á æskulýðnum; því að, segir hann, hver maður er ávöxtur af þeim ástæðum, sem hann lifir við í uppvexti sínum. Þessar ástæður ráða því, hvort hann verður góður maður eða illur. Sjálfan manninn má ekki um saka. Vont upplag í manni verður að fara með

eins og hvern annan sjúkdóm. Með góðu uppeldi er hægt að gera það betra eða lækna það til fulls. Því verður að leggja afarmikla áherzlu á uppeldi æskulýðsins, og er þá ekki sízt nauðsynlegt að koma vinnusemi inn í æskumanninn. Bezt taldi Owen, að barnauppeldi yrði almenningsmál. — Eitt af boðorðum Owens, sem jafnaðarmenn hafa síðar haldið hátt á lofti, var það, að hver maður geti framleitt meira en hann þarf til viðurværis, ef hann hefir að eins þau framleiðslutæki milli handa, er hann þarf. Með öðrum orðum á hver maður, sem nennir að vinna, að geta safnað í sjóð. Vinnuleysið telur hann, sem fyr segir, slæmt kýli á þjóðlíkamanum, en hyggur, að það hljóti að hjaðna, þegar vinnulaun og framleiðsla séu komin í rétt hlutfall hvort við annað. Eins og nú sé ástatt hafi verkamenn svo lítil kaup, að þeir geti ekki aflað sér þess, er þeir þurfi, og því séu kröfurnar til framleiðslunnar minni en vera ætti. Þegar verkamaðurinn fer að fá það kaup, er hann þarf til að lifa sómasamlega, eykst framleiðsluþörfin og þarfnast þá meiri vinnukrafts. Þá kemst á samræmi milli framleiðslu og eyðslu og vinnuleysið hverfur úr sögunni.

Eg verð að minnast snöggvast á þýzka heimspekinginn Fichte. Jafnaðarmenn telja hann með forfeðrum sínum og er því maklegt að minnast hans. Kenningar hans, sem jafnaðarstefnuna snerta, eru í stuttu máli þessar: Allir menn, sem í heiminn fæðast, eiga rétt á að lifa. Þenna rétt á ekki eg fremur en þú. Hann eiga allir. Allir vilja lifa þægilegu lífi. Það gerir hver maður í skjóli þess, að hann er lifandi vera og menskur maður. Nú er ekki einn öðrum fremur gæddur þessum gáfum. Allir eiga því jafnan rétt á að lifa þægilegu lífi. En eins og ástandið er nú, er velmegunarmunurinn svo mikill, að almenningur nýtur alls ekki þessa réttar síns. Þessu verður að kippa í lag, og veita öllum, sem vinna vilja, kost á þessum rétti. En skyldan til að sjá um, að hver maður fái að nota vinnukraft sinn, liggur á herðum ríkisins. Fichte reisir því næst í huganum fyrirmyndarríki með

kostum og kynjum; en of langt mál yrði að fara að lýsa því frekara.

Þá eru taldir allir helztu forfeður jafnaðarstefnunnar á vorum tímum.

Tvent er það aðallega, er einkennir þá alla. Í fyrsta lagi mikil og barnaleg trú á siðgæðisanda og réttlætistilfinning lýðsins. Þeir hyggja, að ekki þurfi annað en að leiða lýðnum fyrir sjónir, hvernig haga eigi þjóðfélagsskipuninni, svo að hún verði öllum hagkvæm, og muni þá allir óðara boðnir og búnir til að leggja í sölurnar fé og krafta til að koma henni í framkvæmd. T. d. segir sagan, að Fourier hafi haldið sig heima á hverjum degi frá 12—1, og auglýst, að á þeim tíma tæki hann á móti höfðingjum þeim og auðmönnum, er stuðla vildu að hinni nýju þjóðfélagsskipun hans. Fourier varð auðvitað að bíða til dauðadags. Enginn kom.

Það annað eiga þeir sammerkt, að þá skortir skilning eða þekking á allri framþróun. Þeir ímynda sér, að leystur sé allur vandi, takmarkinu fullkomlega náð, þegar þjóðfélagsskipunin er komin í það horf, er þeir hafa bent á. Úr því þurfi engra breytinga, heldur geti þjóðfélagið þá staðið í stað. Þeir hafa með öðrum orðum alls enga nasasjón af framþróunarlögmálinu.

En frá dagsbrún 19. aldarinnar ryðst framþróunarlögmálið til valda fyrir munn Hegels, Ágústs Comte og Darwins. Jafnaðarmenn henda kenningar framþróunarpostulanna á lofti. Þar hefst nýtt tímabil í sögu jafnaðarmanna. Þar með er grundvöllurinn lagður undir jafnaðarstefnuna, eins og hún lítur út á vorum tímum.

Maðurinn, sem mestan hlut átti að því og er því réttnefndur faðir og höfundur jafnaðarstefnu vorrar aldar, var Þjóðverjinn Karl Marx.

Karl Marx fæddist 1818. Hann var Gyðingur að ætt og uppruna. Um tvítugt fór hann til háskólans í Bonn og nam þar sagnafræði og heimspeki. Hann ætlaði sér að verða háskólakennari. Um þær mundir fór mikil og öflug frelsishreyfing hröðum fetum yfir Þýzkaland og fór

ekki framhjá Bonn. Karl Marx varð gagntekinn af hinum nýju frelsiskenningum og fór að taka öflugan þátt í félagsskap stúdenta og stjórnmálamanna. Von bráðara varð hann ritstjóri að blaði einu þar í bænum. Þar tók hann allómjúkum höndum á stjórninni og hennar stefnu. Þá var hann gerður landrækur (1843). Næstu 5 árin á Marx hvergi höfði sínu að að halla, heldur er á sífeldum flækingi land úr landi og hvarvetna vísað burt að undirlagi þýzku stjórnarinnar. Loks kemst hann til Lundúna 1849 og þar átti hann griðastað síðan til dauðadags (1863). Þar tók hann að stunda sömu fræði og áður af miklu kappi, rannsaka þjóðarhagi og fekst einkum mikið við að kynna sér atvinnuvegi og verkmannakjör með Bretum. Á þeim árum samdi hann hið mikla og fræga rit sitt Der Kapital, Kritik der politischen Oekonomie. Vinur hans einn, Friedrich Engels, lét prenta það að honum látnum. Það er síðan biflía jafnaðarmanna, sem þeir trúa á eins og kristnir menn á heilaga ritningu, og hún er það hellubjarg, er jafnaðarmenn reisa á kirkju sína, sá Mímisbrunnur, er þeir ausa úr, hvort sem þeir fást við að rífa niður þjóðfélagsskipun þá, sem nú við gengst, eða verja framtíðarhugsjón sína.

Það skilur Marx og fyrirrennara hans, að þeir hugðu fyrirmyndarríkið mundu fæðast og stéttamuninn hverfa á einu augnabliki vegna mannúðarkvaða þeirra og siðgæðisanda, er gagntaka myndi gervalt mannkynið; en Karl Marx var sannfærður um, að fyrirmyndarríkið mundi falla mannkyninu í skaut svo sem eðlilegur liður í framþróun þess. Karl Marx gerði því heldur lítið úr fyrirrennurum sínum og hugsjónum þeirra. Slíkar hugsjónir, getnar í heila draumsjúkra sálna, taldi hann barnaskap. Þá fyrst væru þær nokkurs nýtar, er þær yxu upp úr sjálfu lífinu innan vébanda framþróunarlögmálsins. Framþróunarspámennirnir Hegel og Comte höfðu haldið því fram, að hugsjónirnar væru hið frumlega, er af sér leiddu staðreyndirnar í lífinu, og hugsjónirnar því driffjöðrin í allri framþróun. Þessu neitaði Marx. Hann segir að staðreyndirnar

í lífinu gangi á undan og skapi hugsjónirnar, og þær séu það, sem gera alla framþróun. Marx kemst því næst að þeirri niðurstöðu, að það sé aðallega ein tegund staðreynda, er til greina komi í þessu efni: hinar efnalegu (ökonómisku) staðreyndir, ɔ: þær staðreyndir, er felast í efnaástandi þjóðanna. Efnahagslegar þarfir og framleiðslufæri þjóðfélagsins móta, að dómi Marx, ekki einungis réttarfarið, heldur siðgæðishugmyndina, trúarástand og heimspeki yfir höfuð. (Die materialistische Weltanschaung hafa þessar kenningar Marx verið kallaðar).

Efnahagskjör mannkynsins eru eftir þessu undirstaða lífsins og framþróunar þess. En þau eru ekki stöðugt hin sömu. Einhver óskrifuð, ævarandi lög breyta þeim, segir hann. Snemma á öldum dregur skýflóka upp á himininn og hann heldur ófrýnan: Einkaeignin heldur innreið sína. Eins og Guðm. Friðjónsson telur komu konunnar í mannheim upphaf allrar sundurþykkju og illinda meðal karlmannalýðsins, eins telur Marx komu einkaeignar upphaf allrar stéttabaráttu heimsins. Alla tíma síðan hefir stéttabaráttan geisað um heiminn. En Karl Marx þykist eygja skýjarof, og fullyrðir ekki einungis, að mannkynið losni einhvern tíma við stéttabaráttuna, heldur muni þess meir að segja ekki langt að bíða, að það komist á það þroskastig. Þetta þykist hann mega ráða af ástandi heimsins nú á tímum. Honum finst verkamenn svo miklum rangindum beittir, að óhugsanlegt sé, að þeir uni við það öllu lengur, því síður, sem sjálf rás viðburðanna sé þeim svo hagstæð í stefnu sinni, sem á verði kosið.

Eg skal nú í sem fæstum orðum bregða upp mynd af því ástandi, eins og það er í augum Karls Marx.

Baráttan milli stéttanna, eignamanna öðrum megin og öreiganna hinum megin, er, að dómi Karls Marx, svo hörð og grimmileg orðin, að svo búið getur eigi staðið til lengdar. Eftir því sem stóriðnaðurinn vex og vélum og verksmiðjum fjölgar, verða öreigarnir, þ. e. verkamenn, meir og meir að féþúfu eignamanna. Vélarnar gera eitt af tvennu: bola verkamenn með öllu frá vinnu eða neyða þá til að sætta sig við svo

lítið kaup, að kjör þeirra verða svo aum, að engri átt nær. Í stað sjálfstæðra iðnaðarmanna eru nú komnir ósjálfstæðir verksmiðjuþrælar. Þá er vélarnar héldu innreið sína, leiddi af því atvinnuleysi manna svo miljónum skifti, og í hvert sinn, sem umbætur eru gerðar á vélunum, svo að þær geta unnið betur og meira, verða fleiri og fleiri atvinnulausir. Allur þessi atvinnuleysingjaher verður svo nokkurs konar varaliðsflokkur, sem atvinnuveitendur leita ætíð til, ef þeirra eigin verkamenn fara að verða kröfufrekari en þeim þykir góðu hófi gegna. Þegar gott er í ári, framleiðsluþörfin mikil og þar af leiðandi vaxandi eftirspurn eftir vinnukrafti, mætti ætla, að verkkaupið hækkaði. Sú er þó eigi raunin. Það reynist óþarfi fyrir vinnuveitanda að bjóða hærra kaup, svo sem vera ætti. Varaliðsmennirnir vinnulausu eru ávalt til taks. Þessi vinnuleysingjaher — »der industrielle Reservearmé« — liggur eins og farg á verkkaupinu og gerir mest vandkvæði á að bæta kjör verkamanna.

Þetta er ein hliðin á ástandinu nú.

Önnur er sú, að þar sem stóriðnaðurinn er seztur að, eru afurðir framleiddar og framleiddar í blindni. Hver verksmiðjueigandi hugsar einungis um að nota til fulls vinnuvélar sínar og vinnukraft sem mest og bezt hann getur, og hefir enga hugmynd um, hvað allsherjarframleiðslunni líður, hvort þörf manna krefst þessarar miklu mergðar af afurðum. Samkepnin flóir út yfir alla barma.

Hverjar verða svo afleiðingarnar?

Þegar minst varir, reynist framleiðslan alt of mikil. Afurðirnar seljast ekki. Verksmiðjurnar sitja uppi með þær, og svo lýkur, að þær verða gjaldþrota að minsta kosti hinar veigaminni. Verkamenn missa vinnuna og kjör þeirra versna um allan helming. Úr þessu verður kreppa á alla bóga (krise). Þessi vandræði eru engum einstakling um að kenna, ekki heldur ríkinu eða þjóðfélagsstjórnunum. Nei, — frjálsa samkepnin marglofaða er það, sem öllu bölinu veldur. Meðan hún ræður lögum og lofum, hlýtur rás viðburðanna að leiða til of mikillar fram-

leiðslu og þeirra vandræða, er hana elta, vandræða, sem ekki bitna einungis á verkamanninum, heldur líka á verksmiðjueigendunum, hinum smærri. »Ranglætið, ranglætið, rær við gættir mínar«, má stóriðnaðurinn kveða. Í slóða hans fylgjast að forynjur tvær: *vinnuleysisherinn* og *verksmiðjugjaldþrot*. Gjaldþrotin valda því, að vinnan verður völt, vinnuleysisherinn telur verkkaupinn við heljarþröm hungurmorðs.

Ef réttlæti sæti í öndvegi ætti að miða verkkaup eingöngu við verðmæti þeirra afurða, er verkamenn framleiða. Það, sem afurðum gefur gildi í kaupum og sölum, það, sem skapar viðskiftaverð allra hluta er einungis sá *mannlegur vinnukraftur, sem til þeirra er varið*. Enginn hlutur fær neitt viðskiftalegt gildi fyr en mannlegur vinnukraftur hefir verið í hann lagður. Vér greiðum ekki gjald fyrir vatnið, sem vér tökum úr lindinni. En vér *kaupum* vatnið, sem komið er heim í húsin til vor, þ. e. kaupum þann vinnukraft, er varið hefir verið til að kom því heim til vor. Það eru því verkamennirnir, segir Karl Marx, sem með sinni vinnu skapa virði allra hluta, og það verð, sem fyrir hlutina fæst, ætti því að réttu lagi að renna í þeirra vasa. En því fer fjarri! Verksmiðjueigendur láta greipar sópa um miklu mestan hluta þess. Þeir eiga framleiðslutækin; þeir hafa auðmagnið! Vegna vinnusamkepninnar geta þeir neytt verkamenn til að vinna fyrir kaup, sem nægir að eins til að firra þá og fjölskyldu þeirra sulti. Karl Marx hikar ekki við að segja, að *verksmiðjueigendur féfletti beinlínis verkamenn*. Til að framleiða þær afurðir, sem að verði til samsvarar kaupi því, er verkmaðurinn fær, þarf hann varla að vinna meir en 6 stundir á dag. Gerum ráð fyrir, að til að bæta slitið á vélum og framleiðslutækjum og standast annan kostnað vinnuvélanna þurfi hér um bil 2 stunda vinnu á dag. Það verða 8 stundir. En vinnuveitandi neyðir verkamenn til að vinna 12 stundir á dag og stingur þá í raun og veru í vasa sinn 4 vinnustundum á dag frá hverj-

jum verkamanni, án þess verkamanninum komi eyrisvirði fyrir. Hvað er féfletting, ef ekki þetta?

En hvers vegna láta verkamenn þetta við gangast? Þeir eru tilneyddir, sökum þess, að þeir eiga engin efni, vinnuvélar, verkfæri eða hús, sem nauðsynleg eru til allrar framleiðslu, og ekki heldur viðurværi til að halda sér uppi meðan á framleiðslunni sendur.

Þessum kenningum Karls Marx um verðlögmálið og féfletting á verkamönnum hefir verið fundið sitt af hverju til foráttu; en eg ætla ekki að fara út í þá sálma. Ætlun mín var aldrei að fara að rífa niður kenningar jafnaðarmanna, heldur að eins að segja óhlutdrægt frá þeim. Þessi tvö nýmæli eru ekki heldur þungamiðjan í kenningum Karls Marx. Þau voru aðallega til þess ætluð, að sýna verkamönnum, hve miklum rangindum þeir væru beittir og áttu að vera hvatning á þá til að hefjast handa og hrófla eitthvað við einkaeigninni og hennar félagsskipun, svo að dagar hennar yrðu enn færri en ella. Karl Marx er svo sem ekki í neinum vafa um, að þjóðfélagsundirstöðu-skipun sú, er hæfir eigineign, mun hrynja með öllu í bráðri framtíð. Það hljóti svo að fara samkvæmt framþróunarlögum náttúrunnar. Í stað gamla hreysisins rísi þá upp vegleg þjóðfélagshöll, reist á sameignar undirstöðu, þ. e. þjóðfélagið sjálft verður eigandi allra framleiðslutækja.

Í þessu er mesta nýmælið fólgið. Karl Marx þykist ekki vera með neinar skýjaborgir eða draumóra, heldur telur hann sig sanna það svart á hvítu, að í þessa átt stefni framþróunin. Sjáum vér eigi í daglegu lífi, segir hann, að öll framleiðsla svarar betur kostnaði, ef hún er rekin í stórum stíl en smáum? Stærri stíll = meiri arður. Smátt og smátt verður því framleiðslan öll rekin í stærri og stærri stíl, unz hún loks lendir í höndum þess aðila, er getur rekið hana í stærstum stil ɔ: í höndum sjálfs þjóðfélagsins. Karl Marx bendir svo á, sínu máli til sönnunar, hvernig stórir atvinnurekendur bola hinum smærri burtu. Iðnaðarmenn og smákaupmenn kafna í

samkepninni við stórlaxana. Stóreignamennirnir ráða allajafnan yfir miklu meira fé og hafa meira lánstraust. Þeir hafa efni á að ráða til sín dugmestu mennina, sem bezt eru að sér í hverri grein, og öllu verður því stjórnað með meiri hagsýni hjá þeim. Þetta veldur því, að þeir geta framleitt ódýrara og selt við lægra verði en smálaxarnir, ɔ: smávaxnir atvinnurekendur, og koma þeim fyrir kattarnef. Allur atvinnurekstur hefir í sjálfu sér tilhneiging til að lenda á færri og stærri höndum eða hjá hlutafélögum, svo sem oft verður raunin á. Þetta er ný stefna, sem að lyktum hlýtur að leiða til þess, að öll framleiðsla lendir hjá stærstu atvinnurekendunum, ɔ: bæjarfélögum og þjóðfélaginu. Þau hafa mest lánstraust, vald til að skattgilda, vald til að taka eignarnámi — yfir höfuð alls konar hjálp, ef á þarf að halda, sem einstaklingar hafa ekki ráð á. Ef ríkið og bæirnir notuðu þessa yfirburði sína mundi brátt koma í ljós, að þau framleiddu ódýrast og bezt.

Í aðalatriðum er þá boðskapur Karls Marx þessi: Framleiðsla öll rennur úr ótal smálækjum, í smáár, úr smáánum í stórelfur, er að lokum renna saman og úr verður stóreflis-stöðuvatn: ríkisframleiðslan; því fyr, sem það verður, því betra fyrir verkamenn. Þeir eiga því að kosta kapps um að rífa allar stíflur frá, og reyna að herða á straumnum, svo að stóra vatnið ɔ: ríkisframleiðslan verði sem fyrst til.

Árið 1847 birtist hið nafnkunna »kommunista-ávarp« eftir Karl Marx og vin hans Friedrich Engels. Ávarpið átti að vera stefnuskrá fyrir félag eitt í Brüssel, er nefndi sig »félag hinna réttlátu«. Í þessu ávarpi dró Karl Marx saman aðalmerginn úr kenningum sínum og benti á, hver ráð væru til að framkvæma þau. Í ávarpinu segir, að markmið jafnaðarmanna eigi að vera að ná ríkisvaldinu í hendur öreiganna, þ. e. verkamanna, og fá því síðan í hendur öll framleiðslutæki. Til að ná þessu markmiði er lagt til: »að þegar í stað skuli landeignir allar teknar eignarnámi, erfðaréttur einstaklinga úr lögum numinn,

eignir útflytjenda orðalaust gerðar upptækar, ríkisbanki stofnaður með einkaleyfi til vaxtalausra lánveitinga, verksmiðjur, landbúnaður og önnur framleiðslufyrirtæki lögð í hendur ríkisins. Almenn vinnuskylda í lög leidd. Börn upp alin á almennings kostnað o. m. fl. Ávarpið endaði á þessum orðum: »Öreigar um heim allan! sameinið yður og berjist sem einn maður fyrir þessu markmiði«.

Karl Marx bar þó eigi gæfu til að skera upp herör meðal verkamanna til baráttu fyrir þessu markmiði. Alllangur tími leið áður en tókst að vekja áhuga verkamanna alment á félagsskap, og það voru aðrir en hann, er mestan hlut áttu að því. Þó gerði hann tilraun til að stofna alþjóðafélagsskap með verkamönnum árið 1862, meðan stóð á heimssýningunni í Lundúnum. Nokkrir enskir, frakkneskir og þýzkir verkamenn gerðu þá félagsskap með sér fyrir tilstilli hans. Síðar bættust við suðrænir verkamenn. Félagið var skírt Internationale, þ. e. Alþjóðafélagið. En það varð ekki langlíft. Fjórir ársfundir voru haldnir: í Genf 1866, í Lausanne 1867, í Brüssel 1868 og í Basel 1869. Á þessum fundum gátu fulltrúarnir ekki komið sér saman. Meiri hlutinn hallaðist þó að kenningum Marx, en nokkrir voru óánægðir. Það notaði rússneski stjórnleysinginn Bakunin sér, sprengdi félagið og kom upp nýju félagi samnefndu 1868, fyrir fulltingi spænskra og ítalskra verkamanna, sem fara vildu frekara í allar sakir, hugsuðu sér gatnavíg með byltingum o. s. frv. Þetta olli því, að gamla Internationale varð miklu veigaminna, og árið 1872 er aðalbækistöð þess flutt til New-York. Þar með lognast Internationale út af.

Þeir, sem heiðurinn eiga fyrir stofnun varanlegs verkmannafélagsskapar í þeim skorðum, sem enn standa og blómgast betur ár frá ári — eru Þjóðverjarnir Ferdinand Lassalle, Liebhneckt og Bebel.

Lassalle[1]) var lítill fræðimaður. Vísindavit sitt sótti hann að mestu leyti í Ricardó, hinn nafnkunna þjóðmeg-

---

[1]) Georg Brandes hrfir ritað um hann stóra bók og er fullur aðdáunar að mikilmensku Lassalles.

unarfræðing, og svo Karl Marx. En þær kenningar, sem hann var einu sinni búinn að ná tangarhaldi á, kunni hann betur en Karl Marx að »matreiða« fyrir verkamenn. Þar við bættist, að Lassalle var hverjum manni mælskari. Fyrir þessar sakir fekk hann mikið vald yfir verkamönnum og átti mikinn þátt í að eggja þá til framkvæmda. Lassalle þreif gamla kenningu frá Ricardó um kaupgjaldslögmálið, færði hana í nýjan búning og kallaði hana »járnharða kaupgjaldslögmálið«; og nú gekk kenningin í verkamenn eins og vatn og varð þeim að orðtaki. Kenningin er þessi: Eins og nú hagar til, geta verkamenn aldrei til lengdar haldið hærra kaupi en því samsvarar, er þeir þurfa til nauðsynlegs viðurværis. Vinnukrafturinn er sem sé eins og hver önnur vara. Verðið á honum, ɔ: vinnukaupið, er eins og verðið á hverri annari vöru háð lögum framboðs og eftirspurnar. Þegar eftirspurnin eykst, hækkar verðið ɔ: kaupið. En hækkun kaupsins, þ. e. meiri tekjur, verða til þess, að verkamenn kvongast fyr og á þá hleðst ómegð, sem þeir þó standast vegna hins háa kaups. En dýrðin verður skammvinn! Barnahópurinn, sem getinn er í góðærinu, vex upp og býður sig til vinnu, þegar hann stálpast. Framboð á vinnunni, vinnukraftinum, eykst; verðið á henni þ. e. kaupið lækkar. Hátt kaup getur samkvæmt þessu »blinda« kaupgjaldslögmáli aldrei haldist til lengdar. Verkamönnum er því ókleift, meðan við svo búið stendur, að komast í betri efni eða á hærra menningarstig.

Þetta er ekki glæsilegur framtíðarspegill, sem Lassalle bregður upp fyrir verkamönnum. En þessi verður raunin á, ef verkamannastéttin vaknar eigi til framkvæmda, segir Lassalle, og eggjar verkamenn lögeggjan. Sjáið þér ekki, þrumar hann til þeirra, að þjóðarauðurinn fer sívaxandi, en verkamannastéttin verður eigi að síður æ snauðari, og þó er hún 95°/₀ af allri þýzku þjóðinni. Það eru með öðrum orðum 5°/₀ manna, sem auðgast meira og meira á kostnað þessara 95°/₀ öreiga. Þetta má ekki haldast uppi. Þér verkamenn eigið að s t o f n a f r a m-

leiðslufélag yðar í milli, kaupa framleiðslutækin og taka sjálfir allan ágóðann af framleiðslunni!

Bezt telur Lasalle, að þessi framleiðslufélög yrðu til í skjóli konungsvaldsins, og hann hafði jafnvel von um, að Hohenzollerns-konungsættin mundi vilja beita sér fyrir það mál, en ef það brygðist (sem raun varð á), yrðu verkamenn að brjóta sjálfir ísinn. En fyrsta lífsskilyrði fyrir því, að verkamenn geti hrundið málum sínum í horfið er það, segir Lassalle, að þeir öðlist stjórnmálavald, og skilyrðið fyrir því er aftur, að almennur kosningarréttur verði í lög tekinn. Í þessu er fólginn sá hinn mikli skerfur, er Lassalle hefir lagt til jafnaðarbaráttunnar. Hann beindi jafnaðarmönnum inn á stjórnmálabrautina. Áður vöktu blóðugar byltingar og strætavíg fyrir jafnaðarmönnum svo sem eina leiðin til framkvæmda á hugsjónum þeirra. Lassalle kom baráttunni inn á grundvöll þingræðisins og benti á ný vopn: almennan kosningarrétt.

Lassalle lét eigi lenda við orðin tóm, heldur stofnaði verkmannafélag í Leipzig 1863, er kallaði sig Allgemeiner Arbeiterverein. En svo deyr hann 1864 og kemst þá los á félagið.

En árið 1868 koma þeir Liebknecht og Bebel, sem nú eru foringjar jafnaðarmanna, til sögunnar. Þeir stofna voldugt verkmannafélag, er sór sig í lög við kenningar Karls Marx. Árið 1875 snýst Lassallesfélagið í lið við þetta nýja félag. Stefnuskrá þessa allsherjarfélags var sett og samin á jafnaðarmannaþingi í Erfurt. Þessi Erfurtartrúarjátning hefir sama gildi fyrir jafnaðarmenn, má eflaust segja, eins og Ágsborgartrúarjátning fyrir þá, sem eru mótmælendatrúar.

Þessi eru inngangsorðin:

Efnaleg framþróun í borgaralegu félagi leiðir til þess, að atvinnurekstur í smáum stíl, þar sem verkamenn eiga sjálfir framleiðslutækin, ber lægra hlut í samkepninni. Verkamennirnir missa eignarréttinn á vinnutækjunum og verða að öreigum; en vinnutæki öll verða eign örfárra

stóreignamanna. Eina hugsanleg úrlausn þessa máls er, að framleiðslutækin verði þjóðareign. Keppum að því!

Frá Þýzkalandi færðust síðan verkmannafélög á grundvelli Marx- kenningarinnar til annarra landa. Baráttan er ekki alstaðar með sama sniði. Í henni koma fram ólíkar lyndiseinkunnir þjóðanna. Frakkar eru ákafamenn. Englendingar stiltari og íhaldssamari o. s. frv. Verkmannaflokkurinn þar á Bretlandi hefir á þingi verið milli flokka, hefir verið tungan á metunum, svo að þeim flokkinum, er verkamenn hafa veitt lið, hefir oftar veitt betur. Flokkarnir báðir hafa því litið verkamenn hýru auga og viljað sem mest fyrir þá gera, svo að vinátta héldist. Nú við síðustu ráðuneytisskifti varð meira að segja einn verkamaður ráðgjafi (John Burns).

Fyrsti þáttur verkmannahreyfingarinnar var stofnun Internationale og Lassalles-félagsins; annar þáttur samþyktin á Erfurtarþinginu. En þriðji þátturinn hefst með tilraunum þeim, er gerðar voru til að koma á ný á samvinnu milli verkmannafélaganna yfirleitt um öll lönd. Það hafði borið við áður, að vinnuveitendur höfðu náð í útlenda verkamenn, þegar þeirra eigin verkamenn gerðu verkfall. Til þess að sporna við þessu þótti óhjákvæmilegt, að koma sambandi á milli verkamanna um öll lönd.

Fyrsta heimsþing jafnaðarmanna var haldið í París 1889, meðan stóð á heimssýningunni. Þar styrktist samvinnuhugurinn mjög. Nú eru árlega haldin alþjóðaþing jafnaðarmanna. Sambandið landa í milli verður æ styrkvara, og verkamenn um lönd öll standa nú saman eins og mikill og breiður veggur, ægilegur og ekki líklegur til að falla í fljótu bragði.

Markmiðið, sem kept er að, er þetta:

1) Öll framleiðslutæki skulu gerð að þjóðareign.

2) Atvinnuvegir allir skulu reknir fyrir reikning þjóðfélagsins eða verkmanna þeirra, er eiga þátt í framleiðslunni.

3) Einstaklingum skal b a n n a ð að reka atvinnu fyrir eigin reikning.

4) Allar nauðsynjavörur, sem framleiddar eru með sameiginlegri vinnu, skulu vera þjóðareign.

Á leiðinni að þessu markmiði eru allir jafnaðarmenn á vorum dögum. En í daglegum stjórnmálaafskifum hafa þeir hentugleikastefnuna. Þeir þiggja lítið heldur en ekki neitt, — fara fót fyrir fót heldur en að standa í stað. Þeir reyna að nota þingræðið til að bæta þjóðfélagskjör verkmanna með lögum — og verkmannafélög til að bæta efnahaginn, en þau hafa risið upp í hverri atvinnugrein og keppa að því að fá hærra kaup, styttri vinnutíma og margt fleira.

Átta stunda vinnu, átta stunda tóm frá vinnu, átta stunda hvíld telja jafnaðarmenn hina einu réttu skifting sólarhringsins. Þessi orð hafa þeir rist á sinn rauða fána og veifa honum hátt fyrsta dag maímánaðar ár hvert í öllum löndum. Þann dag safna þeir liði og fara í skrúðgöngu um stræti stórborganna »með básúnuhljóm og bumbuslætti«. Þá getur að líta herjans fylking skipa sér undir merki jafnaðarmanna, unga og gamla, konur og karla. Þótt eigi sé farið til stærri borgar en Kaupmannahafnar, þá er það mikilfengleg og fróðleg sjón, að sjá þá miklu mergð, sem þrammar eftir strætum borgarinnar þann dag. Þar getur að líta tvent og þrent ólíkt og fleira þó: aldraða vinnujálka bogna í baki eftir sífelt strit langa æfi með kúgun og kvöl skínandi út úr sljóu augnaráði og hrukkóttum andlitum. Þrekvaxna menn í blóma aldurs síns, með stælta vöðva, fulla af vígamóð og með þrjózkubrag í hverju viðviki. Þá má og sjá kyrkingslegar konur, gráar í gegn, magrar og kiknaðar af líkamlegri og andlegri þrælkun og vosbúð, og hins vegar rjóðar blómarósir, spriklandi af æskufjöri og kjarki. Mörg hundruð fánar með eggjunarorðum, kjarnyrðum og mótmælum gegn kúguninni blakta yfir þessum óvíga her. Sama gremjan út af þröngum kjörum og kúgun, sama löngunin til að brjóta af sér kúgunina og komast inn á sólarland frjálsræðis og velmegunar fylla brjóst alls þessa sægs leynt eða ljóst, tengja allar þessar mörgu þúsundir sam-

an og skipa þeim undir sama merkið: heimsfána stéttabaráttunnar. Undir þessum fána berjast öreigarnir, þ. e. verkamennirnir. Það er óhætt að segja, að baráttan harðnar ár frá ári. Einhver endir hlýtur þó á henni að verða. En hvorir bera sigurinn úr býtum, efnamennirnir eða öreigarnir? Líkurnar eru sjálfsagt öreiganna megin; því að enginn má við margnum. Það er nærfelt óhugsandi, að efnamennirnir, sem eru í miklum minnihluta, geti til lengdar reist rönd við óvígum her öreiganna. Þeir telja sér og sigur vísan. En að honum fengnum látast þeir eigi munu erfa gamlar væringar við efnamennina. Það sé eigi markmið þeirra, heldur hitt, að koma á jöfnuði. Gegnum stéttabaráttuna verðum vér að halda til að ná marki voru: að útrýma stéttamun.

Eg hefi nú leitast við að lýsa sögulegum uppruna og vísindalegum grundvelli jafnaðarstefnunnar. Það er vitaskuld, að í svo stuttu máli hefi eg orðið að fara ærið fljótt yfir sögu. Eg hefi t. d. alveg orðið að sleppa því, að segja nokkuð frá sjálfu mannvirkinu, sem reist hefir verið á þeirri undirstöðu: verkmannahreyfingunni, með öllum hennar kvistum. Það hefði orðið langt mál.

Dóm á jafnaðarstefnuna er eigi auðvelt að leggja — og ætla eg mér eigi þá dul. Hugmyndir jafnaðarmanna gagnsýra samtíð vora. Vér, sem nú lifum, erum í miðri orrahríðinni. Óhlutdrægur dómur er því torfenginn.

Á Íslandi á jafnaðarmenska litla sögu. Vér Íslendingar höfum miklu minna af jafnaðarstefnunni að segja en aðrar Evrópuþjóðir. Til þess ber margt. Vér höfum aldrei haft af að segja hreinsunareldi þeim, er jafnaðarhreyfingin hefir magnast svo mjög í hvarvetna annarsstaðar. Eg á við auðmannavaldið. Það er því nær óþekt hjá oss. Vér þekkjum eigi heldur heima á Fróni þann

undramismun á kjörum manna, sem viðgengst í margmenninu í stórborgunum. Vér eigum ekki heldur neinn verulegan stóriðnað. Vér höfum ekki af vinnuleysi að segja. Það er hitt, fólkseklan, sem mest amar að oss. Stéttamunurinn er ekki heldur ríkur á Íslandi í samanburði við önnur lönd og stéttabarátta því eðlilega lítil.

En misskifting á kjörum manna þekkjum vér þó. Vinnumaðurinn á eyrinni og stórkaupmaðurinn, sem vinnuna veitir, eiga óneitanlega við ólík kjör að búa efnalega. Vinnuveitandi og verkamaður eru ekki lengur óþekt hugtök vor á meðal. Verkmannafélagsskapur er og byrjaður. Verksvið þess félagsskapar er mér ekki gjörla kunnugt um, en mér er sagt, að félagsskapurinn sé með sama sniði sem verkmannafélög erlendra jafnaðarmanna. Rjómabúin, kaupfélögin og önnur frjáls samtök eru og af sama toga spunnin sem verkmannafélagsskapurinn. Alt er þetta í byrjun, en bendir þó á, í hverja átt framþróunin stefnir. Jafnaðarhreyfingin mun vafalaust verða og á efalaust að verða landföst á Íslandi.

Sú öld er og nú að renna upp á Íslandi, sem gerir jafnaðarhreyfinguna hagfelda og nauðsynlega. Nú er mikið ritað og rætt um að nota betur auðsuppsprettur landsins og koma á meiri velmegun meðal landsbúa. Framkvæmda í því efni mun og eigi langt að bíða. Það eru allar líkur til, að mikið fé og fjárvald renni inn í landið í þessu skyni. Enginn vafi er á því, að vel má það verða til gagns og velmegunarauka, ef rétt er á haldið. Þess verður að gæta, að hinn vaxandi arður, sem af landinu fæst, lendi á landsbúum yfirleitt, en ekki einvörðungu á einstökum mönnum. Hér getur jafnaðarhreyfingin vafalaust mikið að gert og á því mikið erindi heim til Fróns, og verkmannafélagsskapur er í þessu efni nauðsynlegur og sjálfsagður.

Ó. B.

Hvì hefir þù yfirgefið mig?

(Kafli úr sögu).

Eftir SIGURJÓN FRIÐJÓNSSON.

Októbermánuður var allur kaldur, fram yfir veturnætur; oftast norðanátt og hríðar með köflum, en þó aldrei stórfeldar eftir fyrsta bylinn. En í honum fórst fé víða og urðu margir fyrir stórsköðum, af þeim sökum. Þórður í Hlíð misti þó ekki nema fáar kindur. Flest fé hans hafði leitað skjóls undir börðum og í smá-giljadrögum, þar sem svo hagaði til, að ekki lagði stórfenni. Nokkrar kindur hafði fent í lækjargili og þær kindurnar kafnað, er fjarst stóðu gilbarðinu; en hinar, er nær því stóðu, höfðu haft hlífð, bæði af því og kindunum er framar voru; hafði snjórinn orðið lausari við barðið, enda bráðnað af líkamshita fjárins og það því haft nóg loft að lifa af. Stöku kind, sem ekki hafði orðið nógu fljót í skjól, eða hvarfað frá því aftur, hafði veðrið slegið niður og bráðdrepið með þeim hætti. Þrátt fyrir missinn, setti Þórður litlu færra fé á vetur, en næsta haust á undan, enda var engu slátrað til heimilis, öðru en því er fórst af völdum náttúrunnar. Og þó féð værri fátt, var ásetningurinn slæmur, því fáar höfðu hendurnar verið við að afla heyjanna um sumarið.

Seint í októbermánuði gerði mikla hláku af suðvestri, svo að öríst varð, niðri í bygðinni. Og þaðan frá og fram undir nóvembermánaðarlok var veðrátta stöðugt vestræn og mjög óstilt og stormasöm; ýmist hvassar suðvestanhlákur, eða snarpir, en úrfellislitlir, norðvestan-

hríðarbyljir. Seinast í nóvember voru bjartviðri og frost, nokkra daga. En með byrjun desembermánaðar gerði þrálátar norðaustanhríðar, og var ýmist að snjóinn bleytti með krapa, eða þá að á hann bætti í frosti, og urðu því almenn jarðbönn, sökum snjókyngis og áfrera. Með sólstöðunum skifti enn um tíð og brá til sunnanáttar. Og um jólin voru suðaustanþíður og hin fegurstu veður.

Þórður hafði lengst af verið óhraustur, síðan um haustið, gigtveikur og þunglyndur, venju fremur. En nokkru fyrir sólstöðurnar hvarf gigtin og honum gerði léttara í skapi. Hann var orðinn mjög viðkvæmur fyrir veðrabrigðum; það var eins og hann fjarlægðist mennina meira og meira með aldrinum og nálgaðist náttúruna að sama skapi. Hann hafði verið félagslyndur, velviljaður og vinsæll í æsku, en hin líflausa náttúra var honum þá eins og bók, sem hann þekti fáa eða enga stafi í. Nú var hann orðinn einrænn og mjög fáskiftinn um annara hagi, og tilfinningar hans, gagnvart öðrum en Sigríði dóttur hans, voru oftast óbeitarkendar og þögular. Á hinn bóginn sökti hann sér ósjálfrátt niður í ýmisleg áhrif frá náttúrunni, og það voru hans beztu stundir, þegar hann fór einförum, og góð voru veður; þá vöknuðu hans fornu ástúðarhvatir og stefndu út í bláinn, að einhverju, sem hann vissi ekki hvað var.

Á jóladagsmorguninn vaknaði Þórður snemma, gaf fé sínu og rak það til beitar. Klukkan var þá langt gengin 9 og dagur runninn fyrir stundu, en þó var eigi nema hálfbjart enn. Loft hafði sýnst heiðríkt um morguninn, en örþunn blika sást í heiðríkjunni þegar lýsti. Ljósrauð rönd lá yfir þvert loft, neðst í suðri, lítið eitt hærri að austan; var loftið gárótt að sjá í ljósbjarmann og sló á gárana blárri slikju. Ofan við sólroðaröndina var blátt belti, er bar bjarma af ljósröndinni, neðst, en hvítnaði er ofar dró og döknaði svo aftur í hina efri rönd. Þetta belti var alt breiðara að austan og lá hin dimmbláa, óljósa norðurrönd frá norður-norðaustri til suðvesturs. Að

norðvestan var loftið enn þá dimt af myrkri hinnar hverfandi nætur.

Þegar Þórður kom heim frá fjárrekstrinum, bjó hann sig til kirkjuferðar. Ekki var það þó guðrækni, sem dró hann til þeirrar farar, heldur löngun til að hreyfa sig og njóta blíðviðrisins og náttúrufegurðarinnar. Honum fanst guð vera afarfjarlægur og afskiftalaus um mannlega hagi. Þessi tilfinning var orðin aðalkjarni trúar hans, og honum fanst það engu skifta, að því leyti, hvort hann fór til kirkju oft eða sjaldan.

Jafnskjótt og Þórður var ferðbúinn, lagði hann af stað. Hann fór fram hjá öllum bæjum og skeytti ekki um mannaferðir. Frostkali hafði verið um morguninn, en veður fagurt, eins og fyr er sagt. Nú hafði hlýnað og borið ský í loft og þó lítið eitt; voru skýin í samfeldum flókum, er sigu hægt fyrir sunnanblævi. Tók nú að rauðbrydda skýjajaðrana fyrir upprennandi sól, en innar sló á þau lifrauðum og blárauðum bjarma. Því næst roðaði hina efstu, svanhvítu fjallatinda, að sunnanverðu; roðinn færðist niður eftir, hnjúk af hnjúk og hjalla af hjalla, en langa, dökka skugga lagði norður af hverri hæð. Og að síðustu rann sólin upp, litlu austar en í hásuðri, bleikrauð og óvenjulega stór að sjá; mjúka, bleikrauða ljósblæju lagði yfir dalinn og kristallarnir í snjónum tindruðu við, eins og augu, sem mæna eftir ást og unaði.

Þórði leið óvanalega vel. Hann gekk hratt í fyrstu, en hægði gönguna þegar á leið og naut náttúrufegurðarinnar, hugsunarlaust og eins og í draumi. Þegar hann kom á kirkjustaðinn, var alt messufólk komið í kirkju og presturinn stiginn í stól. Kirkjan var nýleg timburkirkja, sem tók um 100 manns, ferstrend, nokkuru lengri en hún var breið og sneri austur og vestur. Dyr voru á vesturgafli. Sátu karlmenn innanvert í kirkju, í kór, er var nokkuru hærri en framkirkjan, á bekkjum meðfram hliðveggjunum; en kvenfólk sat á þverbekkjum í framkirkjunni, beggja vegna, og var auður gangur eftir kirkjunni

miðri. Loft var í framenda kirkjunnar; þar sat söngfólkið og nokkrir karlmenn hinir yngri. Rjáfur kirkjunnar var dregið í boga og málað blátt. Laglegur kertahjálmur hékk yfir kórnum framanverðum og á altarið var breitt rautt klæði með gulum kögri, en yfir því stóð mynd af Kristi á krossinum. — Þórður settist í kórinn að norðanverðu og var hann þar einn í þetta sinn. En að sunnanverðu í kórnum og gagnvart Þórði sátu sex bændur og var meðhjálparinn, Þorleifur Jónsson í Gerði, instur. Það var miðaldra maður, allhár en grannvaxinn, skarpleitur, svarthærður með svart efrivararskegg, móeygður og voru augun kvikleg og lágu djúpt. Næst meðhjálparanum sat Gunnar á Bjargi, stór maður hniginn að aldri, svartur á hár og skegg, lítið hærður, stórskorinn í andliti og ófríður, en athyggjusamlegur og alvörumikill. Þá sat Þórarinn á Mýri, lágur maður, miðaldra, ljóshærður, rauðskeggjaður, herðimikill og höfuðstór. Hann virtist fylgja ræðunni með athygli, en stundum var sem brygði fyrir kýmnisbrosi í augunum. Þá sat dökkhærður maður, roskinn, jarpskeggjaður, grár í vöngum, grannvaxinn, í meðallagi hár, með háan hnakka og kúpt enni Hann var lengstum alvarlegur og athyggjusamlegur á yfirbragð, en stundum var sem eldur brynni úr augunum, og greip hann þá oft hendinni eftir vasaklút og snýtti sér. Þetta var Grímur hreppstjóri á Barði. Næstur honum sat Jón í Mói, roskinn maður nokkuru eldri, hár og grannvaxinn, dökkhærður og þungbrýnn. Hann sat álútur, og allur limaburður hans var slaklegur og þunglyndislegur, en þó var maðurinn skýrlegur og ekki laus við fyrirlitningarsvip. Hinn sjötti maður á bekknum var Sigurður bóndi á Hvoli, ungur maður stórvaxinn, rauðbirkinn, glaðlegur og líkur því að hann þættist fær í flestan sjó. Fremst í kórnum að sunnanverðu stóð prédikunarstóllinn og í honum presturinn og flutti ræðuna. Það var lítill maður, miðaldra, greindarlegur, nefstór en augnasmár, með afturkembt enni, dökkhærður, rakaður, með jarpt skegg á efri vör. Hann flutti ræðuna allskörulega, en þó var svipurinn og látbragðið ódjarflegt og því líkt

að maðurinn hefði meðvitund um að hann væri að flytja erindi, er væri honum um megn. — Þórður virti fyrir sér fólkið í kirkjunni og gaf ræðunni lítinn gaum. En skyndilega var sem hann raknaði við, að presturinn hafði yfir ritningarorðin: »Svo elskaði guð heiminn, að hann gaf sinn eingetinn son, til þess að hver, sem á hann trúir, glatist ekki, heldur hafi eilíft líf«. Eftir þetta fylgdi Þórður ræðunni með athygli og var kjarni hennar útlistun þess, hvílíkt fagnaðarefni það væri mönnunum, að guð hefði lagt sinn eigin son í sölurnar, fyrir velferð sálna þeirra.

»Svo elskaði guð heiminn«. — Þessi orð ómuðu nú í huga Þórðar í sífellu. Þá höfðu þau lítil áhrif á tilfinningar hans; en hugsunaraflið vaknaði og hann fór að bera saman æsku sína og nútíðina. — Þegar messunni var lokið, bjóst hann þegar til heimferðar. En nú hafði brugðið svo við, að löngun hans til að fara einförum var horfin, og sömuleiðis sú óbeitartilfinning, sem hann hafði svo oft gagnvart öðrum, í seinni tíð. Þvert á móti fann hann nú til þrár, til að tala við einhverja og skifta við þá skoðunum; og þetta leiddi til þess, að hann varð samferða, heimleiðis, Grími á Barði og barnakennara hans, Jóni Jónssyni, ungum gagnfræðanema.

Þeir gengu þegjandi um hríð og þó ekki lengi, áður Þórður hóf máls á því, hvernig þeim líkaði ræða prestsins. Gagnfræðingurinn svaraði og hafði ýmislegt við ræðuna að athuga. En þó beindi hann máli sínu meira að kristindóminum yfirleitt, einkum hinni kristnu guðfræði, sem honum þótti hvíla á veikum grundvelli, að sumu leyti á munnmælum og að sumu leyti á tómum heilaspuna. Þórður hafði heyrt áður ávæning af samskonar skoðunum, en venjulegast heyrt um þær talað sem illviljaða »vantrú«. Sjálfan sig skildi hann ekki svo vel, að hann gæti kannast við að ýmislegt í guðfræðinni hefði aldrei fest hjá honum rætur, og að hann var líka töluvert snortinn af »vantrúnni«. Þegar nú þessi »vantrú« kom utan að, vöknuðu því hjá honum mótspyrnutilfinningar,

svo hann fór að verja trúarbrögðin, eftir föngum, fyrir Jóni.

Grímur gekk þegjandi á undan. Hann tók stundum spretti og gekk þá svo hart, að mikið dró í sundur; en stundum gekk hann löturhægt. Annað slagið var hann auðsjáanlega að hugsa um að gefa orð í samræðu þeirra Þórðar og Jóns; en þeirri hugsun virtist hann sleppa jafnharðan aftur.

Gagnfræðingurinn var hár maður, ljóshærður, grannvaxinn, álútur og veiklulegur og hóstaði við er hann talaði lengi. Hann var magur og hvítur í andliti, greindarlegur og yfirbragðið góðmannlegt. Hann talaði hitalaust og þó af áhuga.

»Hinn sögulegi grundvöllur kristindómsins er aðallega nýja testamentið og sérstaklega guðspjöllin«, sagði hann er þeir höfðu talað nokkra stund. »Og þau eru ósamkvæm innbyrðis; enginn veit hvenær þau eru skrifuð, og svo að segja engum kemur saman um hvernig á að skilja þau. Taktu guðspjöll þeirra Matteusar og Lúkasar og lestu ættartölu Krists. Guðspjöllin tala um Krist sem afkomanda Davíðs og að öllum líkum eru ættartölurnar ritaðar til að sanna að svo hafi verið. Bæði guðspjöllin rekja ættina til Jóseps, og þó er hann ekki faðir Krists — eftir því, sem guðfræðin segir — heldur guð. Báðar ættartölurnar eiga náttúrlega að vera innblásnar af guði og þó ber þeim, í mörgu, alls ekki saman. Hvernig á nú að koma öllu þessu heim? — Eg tek þetta til dæmis, af því að það stingur svo fljótt í augun; en það er hægt að finna nóg önnur dæmi um mótsagnir og ósamræmi í guðspjöllunum. — Um Krist og kenningar hans voru til ýmsar ritaðar frásagnir, strax á fyrstu öld og jafnvel á dögum postulanna. Þessar frásagnir gengu gegnum margar rithendur, þekkingarlítilla og hjátrúarfullra manna, því þá var prentlistin ekki fundin. Strax á dögum postulanna bryddi á mismunandi skilningi á Kristi og kenningum hans, og sá mismunur óx er tímar liðu og olli mikilli baráttu milli trúflokkanna. Á þeim dögum var það almenn trú, að tilgangurinn helgaði meðalið og ósak-

næmt væri því, og jafnvel guði þóknanlegt, að víkja við orðum, fylla upp og fella burtu, þegar guðspjöllin voru afrituð, þeirri kristindómsstefnu í hag, sem hlutaðeigandi ritari var sannfærður um að væri hin eina rétta. Sumar hinar upphaflegu frásagnir týndust og aðrar breyttust, smátt og smátt. Og loksins seint á annarri öld virðast flest guðspjöllin hafa fengið þá mynd, er þau hafa nú. Hvernig er hægt að treysta áreiðanleik slíkra frásagna? Og þessi viðurkendu guðspjöll, og nýja testamentið yfirleitt, eru þar á ofan skilin á mjög mismunandi hátt, af hinum ýmsu kristnu trúflokkum, nú á dögum. Katólskir menn, Lúterstrúarmenn, Kalvinistar, Kvekarar, Methodistar, Presbyterianar, Adventistar o. s. frv., þykjast allir, hverjir um sig, sitja inni með hinn eina rétta skilning á kristindóminum, og hanga jafnvel í hárinu hver á öðrum út af því; því allir vita, að hið rétta getur þó ekki verið nema eitt. En hver á að gera þar upp á milli?«

Þórður vissi ekki hverju svara skyldi. En nú tók Grímur til máls. Honum var mikið niðri fyrir og rómurinn óstyrkur í fyrstu; en hann fekk brátt svo mikinn alvöruþunga, að hinir hlustuðu undrandi og þögulir.

»Þér fer eins og ungum mönnum er títt: þú tekur þá hliðina, sem þér finst veikust, og dæmir út frá henni, enda fullyrðir um það, sem þú getur ekki vitað um. En hvert mál er rétt að dæma fyrst og fremst eftir þess styrkustu hlið, og í hverju málefni á fyrst og fremst að leita að þeim sannleika, sem það felur í sér, eða getur falið. Látum svo vera, að hinn sögulegi grundvöllur kristindómsins sé ekki traustur; en kristindómurinn stendur ekki né fellur með honum. Að kristindóminum eru tveir lyklar er svo heita: »Elska skaltu guð þinn af öllu hjarta þínu«, og: »Bókstafurinn deyðir, en andinn lífgar«. Hinar mismunandi trúarskoðanir eru mismunandi ker, sem lyklarnir eru geymdir í. Með öðrum orðum: hinn sanni grundvöllur kristindómsins er eðlisástand, enn þá fremur en söguleg sannindi; hann er það, sem trúarbrögðin kalla samfélag við guð«.

Grímur þagnaði og gagnfræðingurinn svaraði ekki. Þó þóttist hann finna veika hlið á röksemdafærslunni, þar sem Grímur kallaði það lykil að kristninni, sem frekast var eftirsókt. Á hinn bóginn lamaði alvara Gríms hans eigin sannfæringu og auk þess bar hann virðingu fyrir Grími, sem hann áleit óvenjulega gáfaðan og vandaðan mann; enda hafði hann mikla forvitni á að heyra um trúarskoðanir hans. Í þeim efnum var Jón sjálfur á umbrotaskeiði og vildi því ekki leiða samræðuna í það spor, að Grímur kynni að firtast við og þagna; því það vissi hann að um trúarefni var Grímur dulur og orðvar að jafnaði.

En það var eins og Grímur hefði lesið í hug hans og tók nú aftur til máls: »Ef til vill hefi eg ekki komist heppilega að orði; ef til vill væri réttara að segja, að vegurinn að hinni sönnu kristni væri ástundun hins góða. Hin rétta kristindómsfræðsla er það að kenna mönnunum, kenna börnunum, að elska guð. Með réttri aðferð er þetta oftast auðvelt verk, því barnshugurinn er oftast fullur aðdáunar á því, sem ofan við það stendur, og fullur löngunar eftir fullkomnun. En í stað þess að leiðbeina þessari þrá og ala hana, ruglum við hana, veikjum og upprætum. Í stað þess að kenna barninu að elska guð og leita hans, kennum við því »guðfræði«, sem kemur í bága við ýmislegt annað, sem því er kent, er langt um of þungskilin fyrir börn og þar á ofan full af mótsögnum. Við skulum taka ákveðið dæmi: Kirkjan kennir, meðal annars, um djöful, helvíti og eilífan dauða, og til að forða mönnunum við þessu, fórnar guð sínum eigin syni. En skilyrðið fyrir því að sú fórn verði einstaklingnum að liði er trú á þennan son, trú, sem mikill fjöldi mannkynsins hefir engan aðgang að og miklum fjölda af hinum er allsendis óaðgengileg, á þeim grundvelli, sem hún er flutt. Eftir þessari trú eiga mennirnir að skiftast til eilífrar kvalar og eilífrar sælu. — Sleppum því að slík kenning er gagnstæð þroskaðri skynsemi, þroskuðum mannkærleika og þroskaðri réttlætistilfinningu. Við skulum

taka aðra hlið á málinu. Tökum þá hlið að þessi kenning er flutt börnum vorum í kristindómsins nafni, sem sjálfsögð sannindi. En í heimahúsum og á mannamótum heyrir barnið ávæning af því, að hún, og ýmsar aðrar af kenningum kirkjunnar, sé ekki annað en guðfræðingavefur; og frá prestinum sjálfum berast sagnir um, að hún sé að minsta kosti vafasöm. Við kennum barninu þannig í öðru orðinu að það sé lygi, sem við í hinu orðinu kennum því að sé sannleikur. Og hver mundi afleiðingin verða? Hver önnur en sú, að meðvitund barnsins, um rétt og rangt, ruglast og sannleiksástin kólnar? Það finnur hjá sér vanmátt til að komast að hinu rétta; það þreytist í viðleitninni eftir fullkomnun; ást þess og aðdáun á hinu fullkomna — sem það ekki getur sannfærst um hvað sé — kólnar og þverrar; það hneigist meira og meira að því að fylgja straumnum hugsunarlaust, meira og meira að því, að fullnægja í skemtunum og líkamlegum munaði þeirri unaðarþrá, sem býr í hverri mannssál og finnur sína fylstu svölun í trúarbrögðunum, þegar rétt er stefnt. »Bókstafurinn deyðir«. Djúpsæi hins mikla höfundar kristindómsins sannast á hans eigin þjónum. — —

Lítið þið á fólkið; lítið á þjóðina. Hún er fangin af hvíldarlausri óþreyju; hún leitar og finnur ekki. Og vegna hvers? Vegna þess að hún leitar beint í öfuga átt. Vegna þess að hún leitar þess í líkamlegum munaði, sem að eins finst í andlegri nautn; að eins í meðvitundinni um eigið innra gildi; að eins í meðvitundinni um samræmi eigin lifnaðar við það lögmál, sem höfundur lífsins hefir sett og viðleitni eftir að ná því samræmi; að eins í því, sem trúarbrögðin kalla samfélag við guð. — Þú talar um sögulegan grundvöll. En hvað er sögulegur grundvöllur? — Getur nokkur sagt til þess, hve mikil reynsla, hve mikil viðleitni og hve margir árekstrar liggja á bak við þekkingu mannkynsins á hollum og óhollum efnum, í líkamlegu tilliti, þekkinguna á nauðsynlegum efnum, eitri og ólyfjani? Nú þekkjum vér allvel þann greinarmun; hann er orðinn vísindaleg sannindi,

orðinn, að vissu leyti, sögulegur grundvöllur. Og hví skyldi annað lögmál gilda í andlegum efnum? Hví skyldi reynsla mannkynsins um það, hvað því er holt og óholt í andlegum efnum, vera einskisverð? Hví skyldi mannkynið halda jafnfast og það gerir í trúarbrögðin, ef ekki fælust í þeim sannindi, er mikilvæg væru fyrir það? — Um margar aldir hefir mannkynið raðað um guðshugmyndina öllum þeim eiginleikum, sem það álítur göfgasta og bezta; öllum þeim eiginleikum, sem þess beztu og djúpsæustu menn hafa fundið að eru því hollastir og nauðsynlegastir. Og hver sá, er af alvöru reynir að nálægjast guð, styrkir eftir sjálfsögðu náttúrulögmáli þessa eiginleika í sjálfum sér. Hver sá er í sannleika elskar guð, hann elskar um leið alt sem göfugt er og gott. Hefir þú athugað hvílíka þýðingu þetta hefir haft, og getur haft, fyrir framsóknarviðleitni mannkynsins?

Það er satt, eg get ekki sýnt þér guð. Hversu sterk sem trú mín er á tilveru hans, þá get eg ekki gefið þér hina áreiðanlegu vissu í þeim efnum. Enginn maður hefir guð séð; hann verður að eins fundinn. En í rauninni er meðvitundin um guð miklu rótgrónari í mönnum, en margir þeirra vilja kannast við. Eg hefi þekt menn, sem gert hafa gys að öllum trúarbrögðum, menn, sem lifað hafa eftir sínum dýrslegu hvötum, svo langt, sem þeir hafa frekast þorað, fyrir almenningsáliti og lögregluvaldi. Og á hinn bóginn hefi eg líka þekt menn, sem horfið hafa frá hinni kristnu trú, leiddir af réttlætistilfinningu og sannleiksást. En eg hefi engan mann þekt, sem verið hefir fullkomlega sannfærður um, að guð væri ekki til. Inst í hugskoti allra svokallaðra trúlausra manna, sem eg hefi kynst, hefi eg fundið þá hugsun, að ef til vildi væri guð að vísu til, en það væri þá góður guð, sem mundi fyrirgefa sínum breysku börnum. Guð er mörgum mönnum nokkurs konar varaskeifa og ekki annað. En guð lætur ekki að sér hæða. Helvíti í kirkjulegum skilningi er, að öllum skynsamlegum rökum, ekki til; skilgreining mannanna í tvo flokka, til eilífrar sælu og eilífra kvala,

er gagnstæð réttlætismeðvitund vorra tíma. En þó er helvíti sannarlega til. Myrkrið er andstæða ljóssins og kuldinn andstæða hitans, einnig í andans ríki. Og svo getur farið fyrir manninum að hann missi algerlega sjónar á lífsins sól; svo getur farið jafnvel fyrir hinum beztu, og hvað mun þá hinum verða, sem aldrei hafa lagt stund á það, sem »eitt er nauðsynlegt«? — Svo getur farið fyrir manninum að hann skilji af sjálfs reynd þá sálarkvöl, sem liggur á bak við orðin, sem töluð voru í fyrndinni, austur á Gyðingalandi: »Guð minn! Guð minn! Hví hefir þú yfirgefið mig?« — Ef til vill bregðast einhverjar mjög mikilsvarðandi vonir hans; ef til vill er öll hans tímanlega velferð í veði; ef til vill missir hann ástvin, sem alt hið bezta í eðli hans er gróið við. Og í neyð sinni leitar hann, ósjálfrátt, þess guðs, sem hann hefir ekki þóst þurfa við. En hann grípur í tómt; hinn síðasti neisti guðlegrar meðvitundar er slokuaður. Og hann vaknar með skelfingu, einmana í hinni miklu sálarnótt«.

Gagnfræðingurinn hrökk við og leit til Gríms. Hver var sá maður, er þannig talaði, og hvers konar sú æfisaga, sem lá á bak við þessi orð? — En nú var orðið dimt. Þeir voru komnir nærri bænum á Barði og gengu hljóðir það, sem eftir var. Ljós logaði í göngum; og er þeir komu í bæjardyrnar kom húsfreyja á móti Grími og lagði hendur um háls honum; þau kystust innilega og hann klappaði henni um leið. Gagnfræðingurinn óskaði með sjálfum sér að hann ætti svona góða konu.

Grímur sneri sér nú að Þórði og spurði, hvort hann vildi tefja. En Þórður kvað nei við því, kvaddi og fór. Hann hafði þó í fyrstu hugsað sér að tefja, ef honum yrði boðið það, og freista hvort ekki teygðist betur úr talinu um trúarbrögðin. Hugur hans hafði verið óvanalega vakandi á meðan Grímur talaði. Sumt af því, er Grímur sagði, skildi hann ekki; en á hinn bóginn hafði sumt af því hitt hans eigin trúartilfinningar og skoðanir, undarlega rétt. En er þau heilsuðust hjónin í dyrunum, hafði honum sýnst bregða fyrir sársaukablæ á andliti

Gríms, og þetta hafði þau áhrif á hann, að hin venjulega tilhneiging hans til að fara einförum vaknaði. Hann fór þó brátt að hugsa aftur um ræðu Gríms. Það var sérstaklega eitt í henni, sem hafði fest sig mjög í huga hans, þau ummæli, að fagnaðarþrá mannsins fengi sína fylstu svölun í trúarbrögðunum, þegar rétt væri stefnt. Þetta minti hann á æskudagana; og sèrstaklega mintist hann nú eins atviks, sem hann hafði verið búinn að gleyma. Faðir hans hafði farið að heiman og hann átti að annast sauðfé á meðan. Um kvöldið vantaði nokkrar kindur. En um nóttina vaknaði hann við að komin var blindhríð, svo hvöss, að húsin kiptust við fyrir storminum. Hann hafði farið að gráta, yfir því, að kindurnar, sem faðir hans hafði trúað honum fyrir, mundu nú farast i hríðinni. En þá komu honum í hug orðin: »Hvers þér biðjið föðurinn í mínu nafni, það mun hann veita yður«. Og hann lagðist á bæn og bað af allri sálu sinni til guðs, um að hríðin grandaði ekki fénu, svo hann gæti skilað því heilu í hendur föður síns. Og þegar hann hafði lokið bæninni, fyrir litilli stundu, slotaði hríðinni; og litlu síðar var veðrinu slegið í dúnalogn. Sá innilegi fögnuður, sem þetta hafði valdið honum, stóð honum nú lifandi fyrir hugskotsaugum. En hafði þetta verið tilviljun, eða hvað? — Annars hafði hann oft beðið til guðs, í æsku, og oft verið bænheyrður — og oft ekki. Og svo hafði trúin á bænina kólnað smátt og smátt. — En nú var hann orðinn þreyttur af göngunni. Hann fór að langa til að komast heim og hvíla sig. Svo hvarflaði hugurinn að kindunum, hvort þær hefðu allar komist í húsin og hvort önnur útiverk hefðu gerst í réttu lagi. En brátt hvarf einnig sú hugsun, og hann gekk áfram, í þögulu myrkrinu, þar sem ekkert heyrðist nema hans eigið fótatak, hugsunarlaust, altekinn af þrá eftir hvíld. — — —

Guðrún hafði verið ein heima um daginn, með börnin. Hún lét þau fara í beztu fötin um morguninn og færði þeim sæta mjólk, kleinur og lummur, og auk þess laufabrauð og magál, sem voru leifar frá kvöldinu áður.

En hinn eiginlegi jóladagsmatur var hrísgrjónagrautur með rúsínum, hangikjöt, pottbrauð og smjör. Yfir öllu þessu voru börnin mjög ánægð og glöð; en einkum þótti þeim mikið varið í laufabrauðið og reyndu sig hvert við annað að geyma eitthvað af því sem lengst. Þau voru hæglát, framan af deginum, því móðir þeirra sagði þeim, að þau ættu að vera siðprúð á jólunum. En er leið á daginn, þreyttust þau á hreyfingarleysinu og fóru að leika sér; og er fram í sótti, urðu leikirnir með glaummesta móti, því nú þurftu þau að bæta sér upp hreyfingarleysið, framan af deginum. Út af leikjunum spratt svo óánægja, ósátt og grátur, svo að móðir þeirra varð að skakka leikinn, hvað eftir annað. Ofan á barnastríðið bættist það, að féð kom ekki heim, vegna þess hve veðrið var gott. Hún sendi þá Sigríði að leita þess og var hún ein með yngri börnin. Eftir mikið stríð svæfði hún þau yngstu, í rökkrinu, og hin sofnuðu sjálfkrafa á eftir, eitt af öðru. Þegar Sigríður kom heim, var alt orðið hljótt; og sökum þess að móðir hennar hafði ekki kveikt, lagði hún sig líka fyrir og sofnaði. Guðrún hafði sömuleiðis lagt sig út af, en vakti og beið eftir Þórði. Hún var orðin gremjufull í skapi, yfir því að stríða við börnin; og því lengur sem hún beið, þess gremjufyllri varð hún og beisklundaðri. Þetta var sama sagan aftur og aftur, sama stríðið dag eftir dag, alt af hvíldarlaust og endalaust. Til kirkju hafði hún nú ekki komið í hálft annað ár, en Þórður hafði farið þrisvar eða fjórum sinnum. Og nú sat hann að líkindum á einhverjum bænum, við góðgerðir og skemtanir. Hún hugsaði að hún skyldi þó láta hann vita, þegar hann kæmi heim, að hún fyndi hvílíkur munur væri á æfi þeirra; ef ekki með orðum beinlínis, þá að minsta kosti með allri þeirri beiskju í rómnum, sem hún gæti í hann lagt.

Loksins kom Þórður. Hann gekk hægt um hurðir, og hljóðlega og þreytulega inn eftir gólfinu. Hlýleika tilfinningar Guðrúnar vöknuðu og hana langaði til að taka vel á móti honum. En þá varð gremjan sterkari og löng-

unin til að svala henni. Þórður varð var við að hún vakti og kastaði á hana kveðju. Svo spurði hann: »Viltu ekki fara á fætur og kveikja ljósið«? »Mér sýnist að þú getir það, engu síður en eg«, svaraði hún. Það var nístandi kuldi í röddinni. Þórður svaraði ekki; honum fanst lífið vera svo undarlega þungt og einmanalegt, líkast því að hann væri staddur á eyðiey, þar sem hvergi sá til lands og engin var hjálparvon. Hann þreifaði fyrir sér í myrkrinu og fann þrífættan tréstól og settist á hann við borðið. Og nú mintist hann aftur þess innilega fagnaðar, sem hann hafði fundið til, þegar guð bænheyrði hann í hríðinni forðum og reyndi að biðja til guðs. En honum var ómögulegt að leggja allan hug sinn í bænina; hún varð tóm orð, köld og dauð. Skyndilega greip hann slík sálarangist, að hann hrökk við og köldum svita sló út um hann: Hann hafði tapað tilfinningunni um tilveru guðs. — —

Guðrún kom inn með ljós. Hún hafði strax iðrast eftir því, hve hún tók Þórði beisklega og vildi bæta það, en þorði ekki að koma til hans og vissi ekki hvað hún átti til bragðs að taka. Sigríður var nú líka vöknuð og spurði: »Er orðið langt síðan þú komst, pabbi minn?« Röddin var þýð og full af hinni einlægu ást dótturinnar. En hún hafði engin áhrif á Þórð; hugsun hans var máttvana og tilfinningarnar hljómlausar og kaldar. Þetta eitt var skírt: að guð hafði fjarlægst hann smátt og smátt og nú að lokum yfirgefið hann til fulls. Og þá — hvað hafði hann unnið til? — Eða var guð hefnigjarn? — — Ellegar var hann alls ekki til? — — —

Alexander Petöfi.

Alexander Petöfi, þjóðskáld Magýara (Ungverja) er fæddur 1. janúar 1823 í þorpinu Kis Körös í fylkinu Pest; var skírnarnafn hans Alexander (Sándor) Petrowitsch, og faðir hans og móðir bæði slafnesk að ætt og uppruna, en tóm magýariska eða ungverska var töluð á heimilinu. Nafnið Petöfi tók Alexander ungi seinna upp sjálfur. Faðirinn var stórefnaður slátrari, og ætlaðist hann til að sonur hans yrði það líka á sínum tíma, en með því að snemma bar á því að drengurinn væri óvenju vel gáfaður og skáldmæltur — hann kastaði fram stökum sex ára gamall, — þá kom móðirin því til leiðar, að hann var til menta settur og gekk það vel framan af; hann var í lærðum skóla og tók góðum framförum, var t. a. m. talinn með hinum allrafremstu í latínukunnáttu, en bæði var að hann feldi sig ekki við skólalífið, því mikill var hann fyrir sér og fullur af frelsisþrá og svo tók hann jafnframt að hneigjast að leikaralist og leikaralífi; hljópst hann því

burt úr skóla á miðju skólaári, en faðir hans, sem um sama leyti fyrir sérstök óhöpp var öreigi orðinn, varð honum afarreiður fyrir tiltækið og sló alveg hendi af honum. Hóf pilturinn þá allslaus göngu sína um hávetur í hörkufrosti, lagði land undir fót og lifði æfintýralegu slangurlífi um nokkur ár, oft við basl og bágindi og tók ýmislegt fyrir; einna oftast var hann í för með umferðaleikurum og lék með þeim, en þótti jafnan lélegur leikari; um eitt skeið var hann dáti, en þoldi það þá ekki sakir þroskaleysis; svo var hann aftur við skólanám, og er það víst, að á hverju sem valt, þá misti hann aldrei sjónar á að menta og þroska anda sinn, og alla tíð las hann mikið hve nær sem hann komst höndum undir; en meira mun hann þó hafa lært af lífinu en bókunum á þessum árum, svo margt sem á dagana dreif. Síyrkjandi var hann og áhuginn ákafur á því hvorutveggja, skáldskapnum og leiklistinni, en í henni komst hann nú enga leið; það var í skáldskapnum sem honum var áskapað og ætlað að ná hinu hæsta. Er enginn efi á því, að þessi ár, sem hann lifði á flækingnum — sumir menn kalla þann veg afveg, sem hann lagði út á, en fyrir hann var það einmitt hinn rétti vegur — þau ár gerðu hann hvað mest að því, sem hann varð, þau stæltu hann og hertu og það, sem hann á þeim hafði séð og lifað og reynt, það veitti honum ótæmandi fjársjóð af yrkisefnum og lagði undirstöðuna að þeim skáldskap, sem hann átti síðar að verða frægur fyrir. 1844 kom út fyrsta kvæðasafn hans, sem enginn bóksali hafði viljað líta við eða taka til prentunar. Var útgáfan kostuð af bókmentalegu félagi nokkru, fyrir eindregin meðmæli skáldsins Vörösmarty[1]), sem þá var höfuðskáld Ungverjalands. Urðu

[1]) Vorið 1842 hafði Petöfi komið til Pest félaus og allslaus og tók þá það ráð, að fara á fund Vorösmarty í bágindum sínum; kom hann til hans fremur flækingslegur ásýndar, með gatslitin stígvél, pappírsflibba og á lánuðum kjól og bað hann viðtals. Vorösmarty leizt ekki á manninn og tók honum fálega í fyrstu, leyfði honum samt að lesa upp fyrir sér nokkuð af kvæðum sínum. Vorösmarty hlustaði á um

menn þegar stórhrifnir af kvæðunum háir sem lágir; menn fundu að hér var í ljós kominn auður, sem menn átt höfðu og ekki af vitað, að þetta var hinn rétti þjóðlegi skáldskapur og að hér var sá kominn til sögunnar, sem vakið hafði Þyrnirósu ungversks skáldskapar af dáinu og leyst hana úr álögum, og óðara ruddi sú skoðun sér til rúms, að Petöfi væri mestur allra ungverskra skálda, og hvarvetna voru ljóð hans lesin og sungin og á hvers manns munni. Og að því er ytri kjör snerti, var honum nú fullborgið, þar sem hann á svipstundu hafði náð svo miklu áliti og gat haft góða afkomu sem rithöfundur. Sættist hann, er hér var komið, heilum sáttum við föður sinn og styrkti drengilega foreldra sína í fátækt þeirra.

1846 kyntist hann Júlíu Szendrý, ungri stúlku afbragðs fríðri, dóttur auðugs ármanns á aðallegu höfuðbóli; feldi hann brennandi ástarhug til hennar og hún til hans og vildu þau eigast, en faðirinn stóð í móti; þótti Petöfi helzt til fátækur og ekki nógu mikils háttar handa dóttur sinni; áttust þau svo að honum nauðugum. Undi nú Petöfi hag sínum hið bezta; hann var kvæntur yndislegri konu og á fyrsta ári fæddist honum sonur, sem hann lét heita Sándor. Kona hans var og prýðilega gáfuð og skáldmælt og hefir hún ritað ýmislegt. En þessi heimilislega friðarsæla og sólskin var samt fljótt úti, því nú kom stjórnbyltingaárið 1848 og frelsið fór »sem morgunblær um löndin«, en Petöfi var hinn áhugamesti ættjarðarvinur og frelsisvinur svo eldheitur, að hann segir um sjálfan sig:

Fyrir ástina lífið mitt arma
Eg óhikað fram mundi leggja,
En fyrir frelsið eina
Eg fús léti hvorutveggja.

---

stund og fanst mikið til, og eftir því meira og meira sem Petöfi las lengur, og svo kom, að hann varð gagnhrifinn og vöknaði um augu; loksins spratt hann upp úr sæti sínu, faðmaði Petöfi að sér og sagði: „Þér eruð það bezta ljóðskáld, sem Ungverjaland nokkurntíma hefir átt“. — Fyrir kvæðin fekk Petöfi 75 flórinur að ritlaunum, — ekki beysin upphæð, en á því reið honum lífið, að hann fengi hana eins og þá var ástatt fyrir honum, þar sem hann var hungraður og allslaus.

Og er Magýarar hófu uppreisnina og frelsisbaráttuna gegn Austurríki, þá var hann þegar meðal hinna fremstu, bæði í orði og verki, orti herhvatir fullar eldhuga og skipaði um tíma fulltrúasæti á þjóðfundinum í Pest; vék hann úr því sæti, sakir óþols, er hann eirði ekki til lengdar öðru en að berjast fyrir frelsinu sjálfur; gekk hann í »Honved«-herinn (her ættlandsverjendanna) sama árið og varð fyrst leyndarskrifari og höfuðsmaður, seinna fyrir afburða vaskleik »majór« og »adjútant« hjá Bem hershöfðingja, frelsishetjunni pólversku, sem stýrði »Honved«-hernum. Um vorið 1849 var hann lýstur í óhelgi með öðrum oddvitum byltingarinnar; þótti það ekki auka lítið á sekt hans, að hann var höfundur hersöngva þeirra, er fylt höfðu Magýra eldmóði og stuðlað svo drjúgum að sigrum þeim, er þeir höfðu unnið á Austurríkismönnum. Segir það seinast af honum, að hann var í orustunni við Schässburg (Segesvar) 31. júlí 1849, þar sem Bem beið ósigur fyrir Rússum, en þeir voru fimm sinnum liðfleiri; Austurríkiskeisari hafði sem sé fengið öfluga liðveizlu hjá Nikulási Rússakeisara mót Magýörum, þegnum sínum. Hafði Petöfi sézt rétt áður en ornstan hófst, en úr því var hann horfinn og þrátt fyrir nokkurn orðasveim, er hélst allengi á eftir, um það, að hann mundi hafa verið handtekinn af Rússum, þá komust menn síðar að áreiðanlegri vissu um það, að hann mundi hafa fallið, sennilega högginn niður af Kósökkum, því ekki kom neinum til hugar, sem þektu Petöfi, að hann mundi hafa beiðst griða af rússneskum dátum, jafnvel ekki, þótt svo hefði borið undir, af Zarinum sjálfum«;[1] mundi hann svo hafa beðið þann bana, er hann hafði óskað sér í »óðunni«: »Ó, kvíðvænleg hugsun«, og verið jarðaður saman við aðra, er í bardaganum féllu. Er sú ætlun manna, þó menn viti það ekki til fulls, og má með sanni segja, að hann »eigi sér ekkert leiði« og þann veg hefir kveðið annað ungverskt skáld (Josef Levai):

[1]) Sbr. Hugo Meltzl, Wolken, Lyrischer. Cyklus von Alexander Petöfi. 47 bls.

Einhversstaðar sigudu á sviði
Sof, Petöfi minn! í friði;
Hvíldu í dauðans myrku móðu,
Miðlar ættjörð legi;
Hún gaf þér um æfina' eigi
Of mikið af góðu.

Þannig lauk æfi Petöfi og þannig hvarf hann úr heimi á dagmálaskeiði æfinnar, fullhuginn snjalli og frelsisskáldið göfuga,

Jafnsnjall við sælan Sjafnar draum
Og sverða þyt á dauðastundu.

En það sem ekki hvarf úr heimi, það voru hin ódauðlegu skáldmæli hans og endurminningin um hetjuna ungu, sem innsiglaði frelsistrúna með blóði sínu; hann lét sér ekki nægja að lifa og ljóða fyrir frelsið, hann fórnaði lífi sínu fyrir það og sú fórn var eigi að eins fyrir frelsi hans eigin ættjarðar, heldur eftir hans hugsjón fyrir »heims þjóða og heimsins alls frelsi«. Það, sem eftir hann liggur sem skáld — hvað mundi það ekki hafa orðið, ef honum hefði orðið lengra lífs auðið? — það nægir til að setja hann í röð meðal heimsins fremstu ljóðskálda, sérstaklega sem ásta, frelsis og herhvataskáld. Og það skal aðallega tekið fram, að sannara skáld en hann hefir aldrei verið. Menn hafa brugðið honum um öfgar og ofsa í þjóðveldisfylgi og ofstækilegt furstahatur, og gerði það allmarga samtíðismenn honum fráhverfa. Hitt er aðgætandi, að þá gekk voldug frelsis- og byltingaalda yfir Norðurálfuna, þó endaslepp yrði, en hann á ungum aldri og ekki farinn að setjast. Það er og sannast að segja, að enda þótt öfga þessara gæti í kvæðam hans, þá kennir þeirra óvíðast svo að það rýri skáldlegt gildi kvæðanna. Ber hér að sama brunni, að Petöfi var í insta eðli sínu svo sannur, bæði sem maður og skáld, enda segir hann um sjálfan sig í bréfi til eins af vinum sínum: »Þegar eg fæddist, lögðu forlögin hreinskilnina í vöggu mína eins og reifa; eg mun líka taka hana með mér í gröfina eins og lík-

klæði mitt. Hræsnin er auðveld íþrótt og henni getur hver lubbinn brugðið fyrir sig, en að tala hispurslaust og hreinskilnislega úr djúpi sálarinnar, það geta ekki og það áræða ekki nema drenglynd hjörtu«.

Af Júlíu, ekkju Petöfi, er það að segja, að þegar liðið var framt að þremur árum frá hvarfi hans og full vissa þótti fengin um dauða hans, þá giftist hún öðrum manni, háskólakennara einum í Buda-Pest; bæði hún og Sándor eru fyrir margt löngu dáin. Standmynd Petöfi af eiri gjör var afhjúpuð í Buda-Pest með miklum veg og viðhöfn 15. okt. 1882 og stendur hún á stóru auðu svæði fyrir framan eina af kirkjum borgarinnar.

Eins og nærri má geta, er Petöfi í mestu afhaldi hjá Magýörum sjálfum. Í þeirra bókmentum reis hann fyrstur mót hinni gömlu »klassisku« stefnu, sem ríkt hafði í skáldskap þeirra að undanförnu. Hann var þar á móti frumlegt og sannarlegt náttúruskáld og í stað þess skáldskapar, sem bundinn hafði verið við kaldar og þvingandi reglur, kom hann þjóðljóðakveðskapnum (Volkslied) í öndvegi og orti eftir engum öðrum reglum en þeim, sem gáfan skapar sér sjálf. Í samanburði við hið eldra var hans skáldskapur eins og veltandi straumur í leysing á vordegi. Hann sameinaði það, að vera »realisti« og hugsjónaríkur (idealisti) um leið. Alt hjá honum, jafnt lýsingar á lægsta hversdags lífi og hæsta hugsjónaflug var svo ljóst og einfalt, náttúrlegt og alþýðlegt, að það átti við alla og hreif alla. Sjálfur var hann svo sannur Magýari sem fremst má verða, því í honum bjó á hæsta stigi það, sem bezt er og einkennilegast í þjóðlyndi þeirra, eldlegt fjör og guðmóður, leikandi gamansemi samtvinnuð við alvöru og þunglyndi, göfugur þjóðmetnaður og óhemjandi frelsishugur; þetta alt fann þjóðin í skáldskap Petöfi og þar þekti hún sig sjálfa. Í ljóðum hans á hún trúa spegilmynd sjálfrar sín.

Sýnishorn þau af ljóðagerð Petöfi, sem hér fara á eftir, eru þýðingar eftir þýzkum þýðingum úr frummálinu, en það munu vera um fimtíu þýzkir þýðarar, sem fengist

hafa við að þýða kvæði hans; svo mikið þykir til þeirra koma á þýzkalandi. Fjölda margar þýðingar á öðrum málum eru gerðar eftir hinum þýzku, því ungverskan eða magýariskan er af örfáum lærð. Hún er af þeirri tungumálaætt, sem nefnist hin túranska, systurtunga finsku og tyrknesku. Segja þeir, sem til þekkja, að hún sé einkar hljómfögur í skáldskap. Um það ber öllum saman, að mesta vandhæfi sé á því að ná hinni einkennilegu snilli Petöfi, en hvað sem því líður og hversu svo sem þýðingarnar eru í samanburði við frumkvæðin, þá er samt skáldskapur Petöfi lesinn og dáður um víðan heim.

Tveir á ferð.

Um fjöll fara tveir og í tómi
Þeir tengt hafa saman sinn gang:
Einn yngissveinn framandi' á foldu
Og fjall-lækur heimlands á vang.

Er síns vegar sveinn fer í hægðum
Og seint leggur storð undir fót,
Inn hraðfæri lækur sér hendir
Um hamrastorð ofan í mót.

Og alt af er yngissveinn þögull
Og ei gefur frá sér neitt hljóð,
En kátt niðar kliðmikill lækur
Og kveður tóm glaðværðar ljóð.

Nú fjöll eru báðum að baki
Og breið tekur flatneskjan við;
Þeir sveinninn og lækurinn leita
Á leið fram um sléttunnar svið.

En bráðlega breyting nú verður
Á báðum, og hún ekki smá,
Því skifzt á þeir hlutverkum hafa,
Er hauðrið slétt komust þeir á.

Því dapurt og dauft rennur lækur
Og drepið úr straumnum er hljóð,
En sveinninn svo hraðlega hleypur
Og hátt syngur fagnaðar-ljóð.

Hvað olli? — hinn hljóðnaði lækur
Nú heimhögum fráskilinn rann,
En hlaupandi hinn söng svo glaður,
Því heimland sitt aftur hann fann.

Það rignir, það rignir.

Það rignir, það rignir — en hverju?
Það rignir kossum svo ört.
Ó hve mig sannlega sælan
Sú signaða rigning fær gjört!

Og svo þegar rignir og rignir,
Í rennu sjást leiftrin með;
Frá augunum þínum þau þjóta,
Þau þekki' eg og tíðum hef séð.

En, bitti! nú þrumar, nú þrumar,
Æ, það fylgir leiftrum hvert sinn.
Eg forða mér, kæra! nú kemur
Hann karl gamli, faðir þinn.

Svo stór er veröld.

Svo stór er veröld og þú henni hjá,
Mín hjartans dúfan! ó hvað ertu smá,
En ef í mína eign þú skyldir falla,
Eg ei þig léti fyrir veröld alla.

Þú dagur ert, en aldimm nóttin eg,
Með engar stjörnur, svört og raunaleg,
En, ó hver morgunroði rísa næði,
Ef rynnum við í eining saman bæði!

Til jarðar horfðu' — á mig ei horfðu, mær!
Svo mig ei brenni loginn augna skær,
En hvað um það, fyrst þú ei vilt mig þýðast,
Þá þjáðu mig og brendu mig sem tíðast.

Labbaði ég í eldhús inn.

Labbaði èg í eldhús inn,
Engri var eg þó í klýpu;
Nú, hvað vildi' eg? annað ei
En að kveikja í minni pípu.

Mikil ósköp! — eldur brann
Ofurglatt í pípu minni;
Eg fór inn í eldhús því
Inndæl stúlka var þar inni.

Ung þar stóð hún eldstó við,
Eldinn glæddi og seið mér bjó hún,
Blíðlát sólum brúna með
Brendi mig, er við mér hló hún.

Spengileg var hrund og hýr,
Hana vel við seið má kenna:
Er í pípu eldur dó,
Í mér hjartað tók að brenna.

Skýin.

Ef væri eg fugl, á farleið skýja
Eg fljúga mundi æ og sí;
Ef væri' eg málari, þá mundi' eg
Ei mála annað neitt en ský.

Mér hugljúf eru og hjartkær skýin,
Eg hverju heilsa, í nánd sem ber,
Og er það svífur sinnar leiðar,
Þá segi' eg: »Veri Guð mér þér!«

Þá loftfarendur, léttfær ský́in,
Fyr löngu' eg gerði' að vinum mér,
Svo mig þau þekkja og munu vita,
Um mína hagi títt hvað er.

Hve sæll og margoft sjónum leiddi,
Er sváfu þau svo værðargjörn
Í árdags- bæði og aftans roða
Við andlangs barm sem saklaus börn!

Eg sá þau koma klædd til styrjar
Lík kempum reiðum, brúnasíð,
Og hart gegn Stormi, harðstjóranum
Á himinvangi þreyta stríð.

Eg sá í næturkyrð þau kringja
Með kærleiks önn, er hvergi sveik,
Hinn sjúka svein, hann Silfrinmána,
Sem systur hans með ennin bleik.

Í öllum hömum, öllum myndum,
Í öllum litum þau eg sá;
En hvar og hvernig sem eg sá þau,
Þá sömu töfra eg fann þeim hjá.

Hví þý́ðist svona þau minn andi? —
Í þeim hann sjálfs sín líking sér,
Sem alt af hverfist, alt af breytist,
En æ og æ þó samur er.

Þau líkjast mér í öllu og einu,
Og eign skal þeirra síðast töld:
Svo ofursvipað augum mínum
Þau eiga tár og leiftra fjöld.

Ljón í grindabúri.

Það rásaði áður á öræfa-söndum;
Nú er það í fangelsi' und manna höndum

Nú jöfurinn sandauðna jafnan má stúra,
Í járngrinda búrinu sárt er að kúra.

Því hlífist við ljónið — það er undir oki —
Að erta það nú væri glæpslegur hroki.

Því fyrst ekki aftur það frjálst má sig gera,
Um frelsið að dreyma því leyft skyldi vera.

Fyrst toppsins á eikinni til ekki nær það,
Þá takið ei skuggann, sem af henni fær það.

Enn stendur það hnarreist og sviptign með sama;
Þá sviptign tókst þrældómnum ekki að lama.

Sem pýramíðinn hinn stolti það stendur,
Er stiknandi á söndunum títt leit það endur.

Það dreymir sig alfrjálst í erfðanna löndum;
Eitt augnablik gleymir það prisund og böndum.

Það sveimar í hug út' á söndunum víðum,
Með *Samúm*[1]) þar öskrandi geystist það tíðum.

Það dreymir um óðul og umliðinn beiður,
Þá að kemur grindabúrs vörðurinn leiður.

Og úti' er þá draumur, í svertingja sýður
Og svipan af alefli' að ljóns höfði ríður.

Já, svipan að því og úr þvílíkri mundu, —
Því þrumaði ei himinn og sló hann að grundu?

Sitt tignprúða höfuð það hneigir að jörðu
Og hnípnar af smánunar verkinu gjörðu.

Að grindum treðst skríllinn svo ótt sem hann orkar,
Með ópi og háði hann ljóninu storkar.

Far varlega, skríll! þú, sem hundvesæll hæðir,
Nú, hvað ef það sprengdi sitt grindbúr í æði!

Það træði þig, knosaði og tætti' í flýti,
Svo tæplega heil kæmist sál þín í víti.

---

[1]) Samúm nefnist glóðheitur og stundum banvænn vindur, sem blæs í sandauðnum Norður-Afríku og Asíu.

Glasið mitt.

Mitt væna glas! eg virði þig, en samt
Mér við þig gremst af einum hlut jafnframt:
Mitt væna glas! það alt af ergir mig,
Hvað ósköp fljótgert er að tæma þig.

Ef væri eg þú, þá, væna glas! eg sver,
Að vínið aldrei þrjóta skyldi í mér,
Og værirðu eg, á þér eg það hef traust,
Að þú úr mér þá drykkir endalaust.

Þjóðsöngur Magýara[1]) (*Talpra Magyar*).

Upp nú, lýður! land þitt verðu,
Loks þér tvíkost boðinn sérðu:
Þjóðar frelsi, þrældóms helsi;
Þú sérð muninn, kjóstu frelsi.
Eið við guð vors ættlands sverjum,
Einn og hver,
Þann, að aldrei þrældóm framar
Þolum vér.

Þrældóms borið hlekki höfum,
Hvílík skömm á feðra gröfum!
Frá því eign á fold þeir slóu,
Frjálsir hér þeir lifðu og dóu.
Eið við guð o. s. frv.

Bræður! sverð er betra en hlekkir,
Bezt í hetju mund sig þekkir;
Hlekkja bárum háðung arga,
Hjálpa, sverð mitt! frelsi' að bjarga.
Eið við guð o. s. frv.

Ungarns sæmd svo upp úr dái
Endurrisin ljómað fái,

[1]) Þjóðsöngur þessi var hið allrafyrsta, sem prentað var, þá er Ungverjar höfðu varpað af sér prent-ófrelsis okinu austurríska (15. marz 1848); hann hreif þjóðina líkt og Massilíubragur Rouget de l'Isles hreif Frakka fyrrum.

Ættlands smán um öld svo marga
Allir keppumst við að farga.
Eið við guð o. s. frv.

Oss þar fallna fold mun hjúpa
Frjálsir munu niðjar krjúpa,
Þakkartára fóru oss færa,
Fögru lofi nöfn vor mæra;
Eið við guð vors ættlands sverjum
Einn og hver,
Þann að aldrei þrældóm framar
Þolum vér.

Ó, kvíðvænleg hugsun[1])

Ó kvíðvænleg hugsun, sem kvelur mig æ,
Að á koddanum mjúk-svellum gefi' eg upp önd,
Og drúpi með höfuð sem bliknandi blóm,
Er ormurinn neðan frá nagar.

Eða deyi sem týran á dvínandi kveik,
Er döpur í stofunni smásloknar út;
Ó alvaldi drottinn! þeim dauða mig firr,
Þess bið eg, mér hlífðu við honum.

Nei, fyr lát mig falla sem öflg steypist eik,
Er eldingin klauf eða stormur upp sleit —
Eða farast sem bjargið, er fleygist af brún
Með drunum í afgrunns djúp ofan.

En fáist ei þetta, eg þá kýs mér hel,
Er þjóðirnar kúguðu sórust í lög,
Að hrista' af sér þrældómsins háðungar ok
Og reisa gegn harðstjórum rimmu;

Þá bruna þær móðgar í brandahríð fram
Með bálandi kinnar — og gunnfánar hátt

[1]) Kvæði þetta orti Petöfi, er hann hafði þrjá um tvítugt (1846); segir hann hér fyrir dauða sinn og það svo sannspálega, að heita má að rætzt hafi með atvikum.

A lofti sjást blakta með leifturorð björt,
Um heims þjóða' og heimsins alls frelsi.

Frá austri til vesturs þá kveður við kall,
Að kónganna hástólar skjálfi' alt í kring,
Og endurgjalds dagurinn upprunninn sé, —
Þá lát þú, ó drottinn! mig deyja.

Í hergangi þeim verði hels auðið mér,
Og heitt streymi blóð mitt á vígvallar slóð
Og rauðliti grasið, — en siguróp sé
Það hljóð, sem eg hinzt frá mér sendi.

Og deyi það óheyrt og hverfi í hlym
Og hávaða af skothríð og lúðranna glaum,
Og fákar í reiðliðsins ferðhraðri þröng
Með hófum mitt hrer traðki sundur.

Á dreyrfoldu liggi svo dreifð út mín bein
Unz dagur sá kemur, að leg hljótið þér
Í einni gröf allir, sem út gáfuð líf
Til helfórnar heilögu frelsi.

Í september-lok.

Enn garðablóm neðra hér gróa í dalnum,
Við gluggann enn skrúðgræn er öspin vor há;
En, skoðaðu! veturinn skjótt fer að nálgast,
Á skógvöxnu hæðunum fest hefir snjá.
Svo ber eg enn sumarsins síðgeisla í hjarta,
Þar sáðkornið frumunga þróast og grær,
En haustlega á koll mínum hárið samt gránar
Og hermir, að veturinn færi sig nær.

Að fold hníga blómin og burt streymir lífið,
Kom, brúður mín elskaða! og sezt mér á kné.
Í dag ertu mínu svo mjúkt vöfð í fangi,
Á morgun við gröf, ef eg vopnbitinn hné.
Ó, seg mér, þá eg er á undan þér dáinn,
Munt angráð þú gráta við kuml yfir mér,

Eða með ástmálum aðra við bundin,
Það afsverja nafnið, sem fyr gaf eg þér.

Ef ekkjunnar blæju svo af þér þú leggur,
Þá ásttregans fánu, sem þér heyrir til,
Þá sannlega kem eg úr svarthýsi grafar
Og sæki' hana til þín um miðnætur bil.
Eg sæki' hana til þess mín tárin að þerra,
Er titt græt eg þín vegna í dánarheims rann;
Eg þek henni um sárið míns þreyjandi hjarta,
Sem þ a r, þ á og e n n þér til eilífðar ann.

L j ó s.

Myrkt er í grafnáms-göngum,
En göng þau birta' upp lampar;
Myrk er nótt, en í myrkri
Þó mergðin stjarna glampar.
Myrkt er í brjósti mannsins,
En munur sá, að lampi ei né stjarna
Og engin týra eða minsti neisti
þar birtu ber.

Ó, skynsemd örm!
Sem þóttast frekt og þykist vera ljósker,
Sért' ljósker þú, þá lýs mér eitt fet áfram!
Eitt fet að eins, því ei af þér ég krefst,
Að ósýnið þú opnir fyrir mér
Og líkblæjuna látir sjá í gegnum,
Þá blæjuna, sem byrgir þ a ð fyrir handan.

Eg eigi spyr, hvað einhverntíma eg v e r ð i,
Eg spyr um þettað eitt: Hvað e r eg?
Og hversvegna er eg?
Skóp eðlið manninn fyrir sjálfan sig,
Fyrst hann er reyndar heimur fyrir sig?
Hvað, eða skóp það hann sem rýrðar hlekk
Í þeirri risakeðju, er kallast mannkyn?
Og ber oss aðeins o s s að lifa' að munum,
En væta ei brár með veröld þeirri', er grætur?

Hve margir voru, sem að sugu blóðið,
Til eigingagns,
Úr annara brjóstum.
Og enga refsing fengu fyrir það?
Hve margir vóru, er blóð sitt létu buna,
Í annara þörf,
Úr eigin brjóstum,
Og enga umbun fengu fyrir það?
En hvað skal fást um slíkt, því þessir menn,
Til gagns fyr aðra er gáfu sig að fórn,
Þeir unnu ei það í eiginlauna skyni,
En vildu að eins velferð náungans.
Nú, vanst þeim þetta: velferð náungans?
Það er sú spurn, sem þyngst er allra spurna,
Ei hin er aðspyr: »Verá eða' ekki vera«?
Hvort þessir menn þá gerðu nokkurt gagn
Þeim heimi, sem þeir fórnfærðu sig fyrir?
Og mun þá eitt sinn upprenna sá dagur,
Sem vondum gerir geig,
En góðir þreyja,
Hinn fyrirheitni farsældanna dagur?
Og eftir alt: hvað er þá farsæld?
Því farsældina sinn í hverju sér,
Og vísast þó, að enginn sæi' ið sanna.
Já, ef til vill er okkar svonefnd farsæld
Og millíónir allra okkar óska
Ei nema glýjugeislar nýrrar sólar,
Sem mókir ennþá undir sjónarhringnum,
Unz loks hún rís í víðum veldisljóma.
Ó, væri svo!
Og væri hér í mannheim þessum markmið,
Sem á að stefna ómaks væri vert;
Æ, en ef þessu er alveg gagnstætt farið!
Ef erum vér sem blóm, er bráðgjör spretta,
En bliknuð jafnskjótt út af detta;
Ef fljótt sem rís og fellur bylgja hver,
Vart fæddir deyjum vér;

1) To be or not to be — that is the question (**Shakespeares Hamlet A III. Sc. 1.**)

Ef erum vér sem steinn, sem hent er hátt,
En hæðum úr til jarðar fellur brátt —
Sem göngumaður, háa er hlíð upp klífur
Og loksins kominn upp að efstu brún
Í skyndi aftur skriðnar o'ní dalinn;
Og ef að svo um alla eilífð gengi,
Upp og svo niður, upp og aftur ofan;
Ó, skelfing, skelfing! hver, sem aldrei hefir
Íhugað það og aldrei til þess fundið,
Hann veit ei enn, hvað frost er, frost, sem nístir
Ísdingul-kalt og upp á brjóst vort læðist
Sem naður skríði — naður, sem að frystir
Oss blóð í æðum, unz hann úr sér réttir
Í einum rykk — sig reyrir oss um kverkar
Og bítur oss til bana.

Vitskerti maðurinn.

Hvað eruð þið að fipa fyrir mér?
Burt, burt og allir farið fjandans til,
Því nú ég hefi stórvægt starf með höndum;
Eg er að ríða eldglóandi keyri
Úr sólargeislum og eg ætla mér
Að hýða þessa veröld sundur og saman,
Og þá skal skrækur verða og vein,
En eg skal hlægja,
Sem hlóuð þið, þá hljóðað' eg og skrækti,
Ha, ha, ha!

Því svona er lífið: hrinur, vein og hlátur,
Unz sjálfur dauðinn seinast grípur fram í
Og segir: pst!
Eg hafði líka látizt; það stóð svo á því,
Að eitri í drykkjarvatn mitt höfðu helt
Þeir sömu menn, er sötrað höfðu vín mitt.
Hvað gerðu þessi þrælbein næst?
Með djöfulslægð, svo dulið fengju morðið,
Þeir o'ná lík mitt hentu sér með hrinum
Og tíðum ekka, og tár mér feldu' á andlit;
Þá hefði eg feginn hlaupið upp

Og rifið þá og rispað alla í framan;
Þó gerði eg það ei, því eg var að hugsa:
Eigið þið nef og nasir, svo þið finnið
Dauninn af mér, þá drafna ég í sundur,
Og kafnið allir. Ha, ha, ha!

Hvar grófu þeir mig þá? . . . í Afríku,
Og það varð mér til láns,
Því hýenan mig krafsaði' aftur upp
Sem ætis valið hnoss.
Sú bestía mér gerði þetta góðverk,
Það eina, sem eg orðið hefi fyrir,
Og hún fékk launin: hana eg sveik í staðinn,
Því hjarta mínu' eg henni varp í klóna,
En það var beiskt; hún át það og hún drapst.
Ha, ha, ha!

Og því ei það? því sá er manna siður;
Þeir launa þannig það, sem vel er gert.
Nú, maðurinn, hvað er hann yfirleitt?
Rót undir blómjurt, sem er sagt að beri
Með sætleiks ilm í himninum sitt blómdjásn;
Því ljúga þeir; hann blóm mun vera' að vísu,
En niðri' er rótin, — neðst í vítis pælu.
Einn vísdómsmaður mig á þessu fræddi,
Svo heimskur þó, að hann úr sulti drapst.
Gat hann ei stolið, gat hann ekki rænt?
Ha, ha, ha!

En, æ, því hlæ eg látlaust líkt sem galinn?
Eg miklu fremur ætti að gráta, gráta,
Hvað veröld þessi er fantaleg og fárspilt.
Nú þetta grætur góður guð þar efra
Úr sínum skýja-augum oft og tíðum
Og iðrast eftir að hann hana skóp.
En til hvers er það, til hvers renna tárin,
Þó guðs tár séu?
Þau hrynja niður hér í jarðarskarnið,
Og mennirnir — þeir traðka á tárum guðs,
Og annað ei, hvað ætli verði úr þeim?
Ei nema þrekkur. Ha, ha, ha!

Ó veiztu, himinn, himinn! hvað þú ert?
Uppgjafa dáti, gamall, af þér genginn,
Með sólu fyrir minnismynt á brjósti.
En tötraflík þín tætluð eru skýin.
Já, svona fer það fyrir þessum dátum;
Þeir fá fyrir langa trúa' og trygga þjónkun
Málm-agnarskömm og gamla garmaflík,
Það eru launin, ha, ha, ha!

Og vitið þið það, menn!
Á ykkar máli hvernig hljóðar það,
Sem lynghænan á kornmörk úti kveður,
Þá lætur hún sitt »k v a, k v a, k v a, k v a« gjalla?
Það segir þetta: »Sneiðið sæ hjá konum!«
Því konan alt af togar til sín manninn,
Sem sjórinn vatnsföll seiðir í sitt skaut.
Hvers vegna? til að svelgja hann í sig
Ó, það veit trú mín, frítt er kvenna kynið,
Fagurt og frítt, en háskalegt um leið,
Baneitruð veig í bikar skíra-gulls.
Eg hef þig teygað, ást!
Einn lítill dropi af þér, já, að eins einn,
Er sætumeiri en sjávarhaf, sem væri
Ei annað hót en einskær hunangslögur,
En skæð'ri líka er lítill dropi af þér
En hafsjór heill af einusaman eitri.
Hvort sáuð þið ei hafið,
Þá fellibylur arði þar sinn akur
Og sáði út sínu hvíta heljar-korni?
Og hafið þið þann svarta sáðkarl litið,
Hinn bráða fellibyl,
Með sinni leiftur-logsigð skera kornið?
Ha, ha, ha!

Þá aldinið er alþroskað á trénu,
Þá fellur það;
Og þú eins, jörð! tókst þroskann út til fulls
Og átt að falla.
Til morgundagsins mun eg bíða samt,

En þó ei heldur þá mun hringja stundin
Þíns dauða og dóms.
Svo gríðarholu eg gref mér í þig miðja
Og púðri niðrí hana hleð
Og sprengi þig, ó jörð! með braki og brestum
Hátt, hátt í loft upp, ha, ha, ha!

Stgr. Th.

Ritdòmar.

JÓN TRAUSTI: Leysing, kaupstaðarsaga frá síðustu áratugum 19. aldar. 466 bls. í átta blaða broti. Útg. Arinbj. Sveinbjarnarson og Þorst. Gíslason.

Aðalpersóna sögunnar er Þorgeir Ólafsson, verzlunarstjóri dönsku fastaverzlunarinnar í Vogabúðum. Hann er af bændum kominn, gáfaður, fríður og þrekmikill, en ráðríkur og metnaðargjarn. Hann kemur ungur í þjónustu verzlunarinnar, vinnur sér hylli yfirmanna sinna, og verður verzlunarstjóri 25 ára gamall. Hann ásetur sér að færa verzlunarástandið í nýtt og betra horf. Alstaðar og ávalt prédikar hann skuldlaus skifti, vöruvöndun og efnalegt sjálfstæði. Framan af æfinni gengur alt vel. Hann er formaður og fyrirmynd í hvívetna. Verzlunin blómgast, velmegun og framtakssemi vaxa í héraðinu og kauptúninu. En þegar álíður æfina breytist hagur Þorgeirs. Lausakaupmaður, borgarar og kaupfélag rísa upp í Vogabúðum, og keppa við »fastaverzlunina«, sem um ómunatíð hafði verið þar einvöld. Við það missir hún skiftavini, og þrífst ver. Það er meira en metnaður Þorgeirs og trúmenska við verzlunina getur þolað. Hann reynir af öllum mætti að yfirbuga þessa keppinauta, en verður undir í baráttunni. Konuna missir hann. Einu dótturina sem hann á, og ann mjög, rekur hann frá sér, af því hún vill ekki láta hann ráða giftingu sinni. Vinir hans snúa við honum bakinu. Ýmsir menn, sem hann hafði margt vel gert, og komið fótum undir, gerast forgöngumenn kaupfélagsins og öflugustu mótstöðumenn hans. Verzlunarstjórnin danska heftir framkvæmdir hans með ýmsum hætti, svo hann verður að berjast vopnlítill og einn. Skuldir manna aukast á ný. Vöruvöndun hugsa menn lítið um. Viðleitni Þorgeirs að bæta verzlunarástandið ber engan árangur lengur. Vonir hans verða sér allar til skammar. Hann missir traustið á mönnunum. Þeir skilja hann ekki, meta ekki viðleitni hans, og tortryggja hann. Hann fer að hata þá, og hugsar nú að

eins um að koma fram hefndum, brjótast til valda, kúga þá til auðsveipni. Nótt eftir nótt reikar hann aleinn og andvaka um hýbýli sín, og hugsar ráð sitt. Og það er svarta myrkur í sál hans. Eina skíman eru hrævareldar haturs og hefnigirni, sem leiftra yfir leiðum svikinna vona og sérvitra hugsjóna. Eina slíka nótt skygnist lítilsigldur meinleysingi, »Einar í Bælinu«, inn í sál hans. Þorgeir skipar honum hvorki né biður hann að kveikja í vöruhúsi kaupfélagsins. En hann stingur eldspýtnastokk í vasa hans, og talar um kaupfélagið á ýmsa vegu. En Einar fer út og kveikir í húsinu. Hann er tekinn fastur. Þorgeir reynir að koma honum undan — til Noregs, en á leiðinni til skips hrapar hann fyrir björg, og finst þar dauður næsta dag. Þorgeir finnur fullvel að hann er valdur að húsbrunanum, og dauða Einars, og grunur fellur á hann. Allir forðast hann og fyrirlíta, en enginn þorir að tala hreinlega við hann um orsökina. Sálarkvalir hans aukast og margfaldast. Hann verður taugaveiklaður, sér ofsjónir, og verður að drekka sig í svefn á kvöldin. En mennina hatar hann og fyrirlítur enn meira en áður. Honum finst tortrygni þeirra, brigðmælgi og skilningsleysi hafa gert sig að glæpamanni. Skuldunautum sýnir hann hörku, og hygst nú að hefna sín, og ná aftur völdum. En þá legst hann á banasæng. Nú skilur hann loksins, að þessir menn, sem hann hatar og kennir ógæfu sína, eru ekki að ástæðulausu slíkir sem þeir eru. Hann hefir heimtað of mikið af þeim, vænzt meira af þeim en sanngjarnt var. Börnin voru vanrækt. Þess vegna var fullorðna fólkið lítilsiglt. Hver sem bæta vill þjóðina, á að byrja á börnunum. Og á banasænginni ánafnar Þorgeir hreppi sínum 20,000 krónur, með þeim fyrirmælum, að vöxtunum skuli varið til menningar börnum öryrkja í hreppnum, 4 í senn. Það voru manngjöld fyrir »Einar í Bælinu«. Börnin hans 4 áttu að njóta fyrsta styrksins, svo þau yrðu honum meiri og betri. Síðan áttu börn annara lítilmagna að njóta hans, svo komandi kynslóðir yrðu þeim hverfandi betri.

Þorgeir er persóna, sem vert er að gefa gaum.

Og höf. tekst oft vel, en stundum ágætlega að sýna lesaranum inn í sál hans. Hann er mannvinur, og vill gera alt hið bezta fyrir lýðinn. En hann vill fá að gera góðverkin sjálfur — helst einn — og með sínum hætti. Þegar frúrnar eru að safna gjöfum handa »Margrétu í Bælinu«, og senda Þorgeiri gjafalistann, glottir hann hæðilega að þessum lítilsigldu tilraunum frúnna til að fá aðra til að gera gott undir sínu nafni. Hann skrifar 2 kr.

— jafnmikið og hver frúnna — á gjafalistann, að eins til að storka þeim. En þegar listinn er farinn, gengur hann rakleitt heim í »Bælið«, færir Margrétu 100 kr., og biður hana að koma fyrst til sín, þegar henni liggi á hjálp. Hann vill endurbæta verzlunina. En þegar aðrir fara að gangast fyrir því, snýst hann á móti þeim, en gætir þess ekki, að hann verður um leið á móti sjálfum sér, og tefur framgang þeirra hugsjóna, sem hann hefir elskað og barizt fyrir.

Ráðríkið verður honum og hugsjónum hans að fótakefli. Hann skortir nákvæmni og skilning á manneðlinu til að geta orðið mönnunum að fullum notum. Hann er of þröngsýnn og eigingjarn til þess. Gjafir hans og góðverk eru »Andvarahringir« og »Tyrfingar«. Hann færir »Margrétu í Bælinu« tvo 50 krónu seðla og bannar henni að geta þess, hvaðan þeir séu. Það var hættulegt fyrir hana, þó höf. geti ekki um að sakað hafi. Það hlaut að vekja grun, þegar hún, bláfátæk ekkjan, þurfti að skifta svo stórum seðlum. Þorgeir ann dóttur sinni hugástum. En kvennrétt hennar skilur hann ekki. Hann krefst þess, að hún fórni ást sinni á altari eigingirni hans, og giftist í þarfir verzlunarinnar. Í verzlunarmálinu tekur Þorgeir ekki tillit til þess, að aðrir, þó miður séu að manni en hann, hafa líka vilja og þrek til að starfa að endurbótum kjara sinna. Og þær velgerðir, sem menn eru neyddir til að þiggja, verða sjaldan viðurkendar í fyrsta lið. Loks þegar hann liggur banaleguna, og veit sér enga von þess framar að geta gert góðverk sín með ofbeldi, þá lætur hann sér nægja að leggja fé sitt og hugsjónir í hendur annara. Um sólarlagið meðan »þungbrýnu, ferlegu bólstrajötnarnir leysast úr álögum og verða að svífandi geislamyndum, yfir rekkjustokk kvöldsólarinnar« . . . . en . . . »þursahamina rekur brennandi burtu, fyrir naustvindunum«, þá losna hugsjónir hans úr álögum eigingirninnar, þursaham einræðis hans rekur brennandi burtu, og hann finnur, að »það eina sem veitir lífinu gildi, er sátt og samúðargleði að stóru starfi, fyrir velgengni annara«. Þetta er kjarni sögunnar. Og hann er hvorki óþroskaður né ormétinn. Það borgar sig vel að brjóta utan af honum skelina.

Jón Trausti kann frá mörgu að segja. Hann er glöggskygnum sálarlíf manna, og lýsir því vanalega vel. En atburðum og náttúrunni miður. Brunanóttina er t. d. sálarstríði Þorgeirs og Einars vel lýst. En bruninn sjálfur fer í handaskolum, og er svipltill. Kaflinn »Viðsjár« er skýr og skemtilega saminn. Einkum

er ágæt lýsingin á Bælinu, þegar Þorgeir kemur þangað, og á góðgjörðakvilla frúnna í Vogabúðakaupstað.

Sannar og skýrar eru og frásagnirnar um kaupfélagsfundinn, og Hvanndalarétt og margt fleira. En fegurstur þykir mér kaflinn »Sólsetur«. Þó virðist mér smekklaust að tala þar um Rembrandt. Hann kemur eins og »fjandinn úr sauðarlegg«, og á það þó ekki skilið. Ósmekkleg orðtæki eru og hér og þar t. d. líf í tuskunum«, skegg »rakað á Kristjáns II. vísu« o. s. frv. Stundum hættir höf. til að tala fyrirlitlega um persónur sínar, t. d. kerlingar sem reka »sótugan hausinn« út úr moldarkofum o. s. frv. Höf. skortir auðsjáanlega tíma til að vera stuttorður. Honum er gjarnt að þreyta lesarann með smákvæmni og málalengingum. Leysingin er víða svo mikil, að orðaskriðurnar grafa aðalatriðin undir aukaatriðum. Lesaranum verða notin torfengin og nautnin blönduð. Oft er lesarinn búinn að hugsa hugsanirnar og lifa atburðina, löngu áður en höf. kemst að. Frásögn hans verður því endurtekning. Þess vegna er hún þreytandi. Þegar hugsanaganginn og viðburðarásina skortir skrið, þá gengur það ekki »eins og í sögu«. Því aðalkostur góðrar sögu er einmitt sá, að hún leyfir lesaranum að lifa og skilja á mínútum og sekúndum, það sem lífið sjálft þarf ár og vikur til að veita. Ekki hefði saga þessi skaðast á því, þó færra hefði verið talað um hugsanir Einars í Bælinu, þó sjaldnar hefði verið tekið fram, að bókhaldarinn, sem ekkert vann sér til ágætis annað en »hósta« og »bölva«, væri »úr sögunni« (hefði ólíklega þurft að minna lesarann svo oft á að gleyma honum), þó hárkollan og skeggið á Sigurði hreppstjóra, og hlykkjótta æðin á gagnauga Þorgeirs hefðu sjaldnar komið til mála o. fl., o. fl. Nokkrar prentvillur eru í bókinni. Samt sem áður er hún eiguleg. Sagan væri ágæt, ef hún væri svo sem helmingi styttri.

Karl Finnbogason.

* * *

AFMÆLISDAGAR: Safnað hefir mag. Guðm. Finnbogason. Rvík, útgefandi Sig. Kristjánsson.

Bækur líkar þessari hafa lengi tíðkast í öðrum löndum. Þær eru einkum ætlaðar unglingum og eiga að sameina það tvent, að vera þeim til gagns og gamans. Um leið og í þær er safnað eiginhandarnöfnum manna, eða fæðingadagur og ár eru rituð þar til minnis, er ætlast til þess, að bókin veki eftirtekt unglinga á fögr-

um ljóðum. Það mátti því búast við að að því kæmi, að slík bók yrði gefin út á íslenzku. En ekki gildir það einu, hver velur. Mag. Guðm. Finnbogason var manna færastur til að leysa það verk af hendi. Valið ber það ljóslega með sér, að það er ekki gert af handahófi. Víðast mun það haft fyrir augum, að erindi þau, sem unglingarnir læra, verði þeim umhugsunarefni á þroskaaldri og leiði síðar athygli þeirra að ýmsum gátum lífsins. Með það fyrir augum er það með ráði gert, að setja ýmsar harla ólíkar lífsskoðanir, sem koma fram í stökum skáldanna, hverja við hliðina á annari. Um það má lengi þrátta, hversu mikið gagn sé að þessu, en í mínum augum gerir það bókina mun eigulegri, heldur en ef þar stæði eintómt léttmeti. Og sá sem kann öll þau erindi sem í bók þessari standa, eða meiri hluta þeirra, hefir margt í huga á einverustundum sínum. En sumstaðar finst mér þó safnandinn seilast helzti langt út í forneskju, t d. þar sem hann tekur torskilin erindi úr Hávamálum, Darraðarljóðum eða öðrum fornkvæðum, eða erindi, þótt yngri séu, sem ekki geta talist unglinga meðfæri (t. d. sumt eftir B. Th.) Eg er því hræddur um, að mörgum finnist allmörg erindi í bókinni full-strembin. Þó hefir þessi bók orðið fyrir ómaklegum og óréttmætum dómum í sumum blöðum, sem sjálfsagt er að mótmæla — en líka verið oflofuð. Meðalhófið er vandratað. Hún e r engin ljóðasýnisbók og engin »bókmenta viðbót« heldur. Myndasafn (album) er ekki bók, þótt það líkist bók í laginu. Þessi bók er ekki annað en myndabók mismunandi lífsskoðana, fornra og nýrra, í ljóðum, — a l l r a íslenzkra.. Kostir hennar eru í því fólgnir hvernig »myndirnar« eru valdar og hvernig þeim er raðað.

Ytri frágangur er ágætur og bókin seld í fallegu bandi. Framan á bindinu er gullin mynd af íslenzku langspili og er nafn bókarinnar dregið á strengina. Hún er snotur tækifærisgjöf handa unglingum. *G. M.*

* * *

HERRMANN, PAUL: Island in vergangenheit und gegenwart. Reiseerinnerungen. I—II. Leipzig. Engelmann. 1907.

Sumarið 1904 fengu Íslendingar góðan gest, er vísindamaðurinn dr. Paul Herrmann, prófessor, frá Torgau á Þískalandi, kom hingað. Hann var áður kunnur firir ágæt rit um þíska og norræna goðafræði og um Saxa hinn danska, og kom nú hingað til

að kinnast landi voru og þjóð. Hann ferðaðist um sumarið, first upp í Borgarfjörð frá Reikjavík og síðan sunnan og austan um land frá Reikjavík til Akureirar, landveg alla leið. Nú í sumar hefur hann gefið út bók þá um ferð sína, er að framan er nefnd.

Það er auðsjeð á þessari bók, að höf. hennar er ekki einn af þessum vanalegu útlendu ferðamönnum, sem koma hingað allra snöggvast og hripa svo upp, þegar þeir koma heim, ferðasögu, fulla af vitleisum, misskilningi og sleggjudómum um land og þjóð. Bókin er eflaust hin besta, fjölhæfasta, efnisríkasta og áreiðanlegasta ferðabók, sem út hefur komið um Ísland nú um langan aldur. Hver lína í henni ber vott um, að höf. er manna fróðastur um alt, sem snertir land vort, bæði um náttúru þess og sögu og bókmentir, og að hann hefur haft opið auga firir öllu því sem firir hann bar og eigi síst fyrir því sem einkennilegt er í lindiseinkunn Íslendinga. Hann stóð og betur að vígi enn hver annar óvalinn ferðamaður að því leiti, sem hann skildi vel íslenska tungu, þegar hann kom til landsins, og var ekki lengi að komast upp á að skilja og tala mælt mál. Við þetta komst hann í miklu nánari kinni við þjóðina enn alment gerist um ferðamenn. Og honum fór sem svo mörgum öðrum, er krufið hafa þjóð vora til mergjar: hann varð hugfanginn af henni.

Bókin er meira enn ferðasaga, hún er í rauu rjettri mjög svo fjölhæf og greinileg lísing Íslands. Hún er í tveim pörtum, og er firri partur »um land og líð«, enn síðari parturinn ferðasaga, enn þó eru kaflar úr ferðasögunni einnig fljettaðir inn í firri partinn. Í firri partinum lísir höf. nákvæmlega náttúru landsins, gefur stutt ifirlit ifir sögu þess, lísir læknaskipun, fræðslumálum, heimilisiðnaði, listum, atvinnuvegum, híbílaháttum o. s. frv. Í þessum köflum hefur hann stuðst við hin bestu heimildarrit, sem til eru, einkum rit Þorvalds Thóroddsens og D. Bruun's, og er furða, hve fróður hann er í því efni; honum hefur jafnvel ekki skotist ifir greinir í íslenskum blöðum og tímaritum. Sjerstaklega er fróðlegur sá kafli, sem lísir viðskiftum Íslendinga og Þjóðverja að fornu og níju. I síðari kaflanum segir höf. frá ferð sinni um Suðurland og Austurland norður til Akureyrar. Má þar sjerstaklega benda á hina ágætu lísing hans á Skaftafellssíslu, sem fáir ferðamenn hafa áður farið um eða líst.

Öll bókin er ljós vottur þess, að það var ekki ofmælt, sem filgdarmaður höf. Ögmundur Sigurðsson, sagði við hann að skilnaði að hann væri sannfærður um, að vjer Íslendingar ættum í honum

góðan vin, sem kinni að meta kosti þjóðarinnar og umbera bresti hennar. Hve hrifinn höf. er af Íslandi, sjest á því, sem honum dettur í hug, þegar hann er heim kominn og situr við skrifborð sitt í Torgau: »Þá vaknar hjá mjer,« segir hann, »öflug endurminning um hinn fegursta tíma æfi minnar; hæsta stig hennar er ferð mín til hinnar fjarlægu eijar, sem gnæfir með hvítan jökulhjálm við sólroðin skí, lauguð af brimöldum úthafsins.« Ef nokkuð má að bókinni finna, þá er það helst það, að ást höf. á landi og þjóð gerir hann stundum of bjartsínan.

Einstaka villur koma firir, enn þær eru furðu fáar. T. a. m. er það ekki rjett, sem höf. segir (I, 136. bls.), að kvennhúfan íslenska með skúfnum eigi Sigurði málara Guðmundssini tilveru sína að þakka. Nafnið *Álsei* (á einni af Vestmannaeijum) getur ekki þítt »seilinsel« (I 37 [1]) heldur er að líkindum *Álfsei* hið rétta nafn eijarinnar (Þorv. Thoroddsen, Lísing Íslands, Kh. 1907, 121. bls.). Að vísu er hún nefnd »*Álsey*« í Isl. Fornbrjefasafni III 190. bls., enn það er ekki að marka, því að handritið, sem prentað er eftir, er ekki eldra enn frá birjun 17. aldar. Dr. Valtýr Guðmundsson var ekki foringi andstæðinga í mótspirnu þeirra móti símalagningunni 1905 (I 292. bls.). Ekki mun það heldur rjett, sem segir (I 162. bls.), að Náttúrugripasafninu hafi verið minni rækt sínd, síðan Benedikt Gröndal gekk úr stjórn þess. Ónákvæmt er það og, að lögrétta og dómar hafi á þjóðveldistímanum haft sæti á lögbergi (I 305. bls.), enda er sá misgáningur leiðrjettur síðar á sömu bls. Þorgrímur læknir (Þórðarson) er nefndur Þórður (II 148. bls.). Íslensk mannanöfn og örnefni eru víðast hvar rétt prentuð, og sömuleiðis önnur íslensk orð, og eigum vjer því ekki að venjast í útlendum bókum. Þó hef jeg rekist á nokkrar prentvillur, og eru þessar hinar helstu: I 149 [27] les *Echinococcus, sullur*; 263 [24] l. *heitir*; 268 [18] l. *skil*; 279 [2] l. *þrælastraumur*; II 6 [31] l. *Óþerrishola*; 74 [30] l. *falljökull*; 137 [21] l. *að sækja að*; 158 [2] og 174 [36] l. *Suður-*; 164 [26] l. *þvottáreyjar.*

Bókin er ágætlega úr garði gerð að öllum frágangi og prídd fögrum myndum; eru sumar þeirra teknar eftir eldri ritum, einkum D. Bruun's, enn sumar nýjar. *B. M. Ó.*

* * *

OVE PAULSEN: Studies on the Biologi of Calanus finmarchicus, in the Waters round Iceland (Meddelelser fra Kommissionen for Havundersögelser, Serie: Plankton Bind I, Nr. 4, 1906) Köbenhavn 1906.

Tegund sú, er hér ræðir um, Calanus finmarchicus, er mjög algeng í særeki í norðurhluta Atlantshafs og hefir fundist kringum Ísland. Í apríl—maí er þó tillölulega lítið af henni við Norðurland, en á sumrin og haustin er hún alltíð alstaðar við strendur landsins. Ritgjörðin er um lífssögu tegundar þessarar; hún er 20 blaðsíður, og brotið mjög stórt; aftan við eru þrjú myndablöð, er sýna útbreiðslu tegundarinnar hér við land á ýmsum árstíðum. *H. J.*

Erlend tíðindi.

Friðarþingið í Haag. Það hófst í miðjum júnímán. og stóð þann ársfjórðung allan, er hér segir frá. Þar komu fulltrúar frá 46 ríkjum alls víðs vegar um heim. — Fyrra þingið, 1899 (18. maí—29. júlí), sóttu ekki nema 26 ríki alls.

Forseti þessa þings var kjörinn Nelidoff fursti frá Rússlandi, enda hafði Rússakeisari stefnt til þess, eins og hins fyrra.

Þing þetta hafði mörg mál til meðferðar, en varð fremur lítið ágengt.

Stjórn Breta, þeir Campbell-Bannerman og hans félagar, höfðu ráðgert í vetur að halda fram á þessu þingi samtökum meðal stórveldanna um að stöðva frekari vígbúnað, ef ekki draga úr honum heldur; en gugnaði á því, er það mál fekk lítinn byr, einkum hjá Vilhjálmi keisara og ráðgjöfum hans, og sendi liðléttinga á fundinn, eins og henni stæði nokkuru veginn á sama um hann; ella hafði verið búist við, að Campbell-Bannerman mundi taka sjálfur að sér að reka þar erindi Breta, og mundi það þá hafa verið gert af allmiklum skörungskap.

Tvær mikilsverðar ráðsályktanir hefir þó friðarþing þetta gert.

Önnur er um alþjóðlegan skiptökudóm, eða milliríkjadómstól, er skera skuli úr, hvort hertekin skip annarra ríkja en þeirra, er við eigast í hernaði, hafi verið rétt tæk. Slíkir dómar hafa háðir verið í því landi, er skipið tók og að þess ríkis ráðstöfun, er það hervirki vann; en sú tilhögun er eigi líkleg til óhlutdrægni. Þetta mun því vera mikil réttarbót, og var hún samþykt nær í einu hljóði (21. sept.) eða með 37 : 1 atkv.; 6 voru fjarverandi.

Hin réttarbótin er sú, að alþjóða-gerðadómur sá, er stofnsettur var þar í Haag á fyrra friðarþinginu, á nú að verða fastadómstóll, en eigi kvaddur til setu þá fyrst í hvert sinn, er ágreiningur er upp kominn ríkja í milli.

[illegible]

[illegible]

[illegible] Frakkar gerðu sem þeim [illegible]

[illegible] Marokkóríkis.

[illegible] álfunnar kunni því ekki vel, að vera [illegible] eins stórmál.

[illegible] Vilhjálmur keisari.

Hann er og [illegible] þess í sívaxandi landþröng fyrir sína sívaxandi [illegible]. [illegible] þótti honum allilt til þess að vita, að hann og [illegible] hinn forni fjandi, Frakkar, efldust þann veg stórum [illegible] og fyrirhafnarlaust.

Hann siglir Orminum langa, Hohenzollern, suður um sæ, lendir í Tangier við Njörvasund vorið eftir, 31. marz 1905, alþjóða-sæ-

borginni í Marokkó, og lýsir þar yfir því, að ekki hlýði annað en að það ríki, Marokkó, sé öllum öðrum ríkjum óháð með öllu og landeignarhelgi soldáns órjúfanleg.

Þetta var upphaf allmikillar viðsjár með hér nefndum stórveldum þremur og fleirum þó, og hefir átt eigi hvað minstan þátt í því, að vígbúnaðarsamkepnin þeirra í milli hefir fremur magnast hin síðustu missiri en að henni hafi slotað. Þar er Játvarður Bretakonungur talinn hafa átt manna mestan og beztan þátt í að afstýra vandræðum; hann kvað hafa gengið í milli og stilt til samlyndis með miklum viturleik og stakri lipurð. Tíð ferðalög hans til viðtals við aðra þjóðhöfðingja álfunnar hafa því verið meira en kynnisfarir. Marokkómálið er mælt að hafi verið sílifandi ófriðarkveikja öll hin síðustu missiri, þótt slétt hafi verið ofan á að kalla.

Íhlutun Vilhjálms keisara leiddi til stórveldastefnunnar í Algeciras (syðst á Spáni) á áliðnum vetri 1906, og var þar sáttmáli ger um sumarmál það vor, er ónýtti hinn frá 8. apríl 1904 og gerði öllum þjóðum jafnfrjáls viðskifti við Marokkóríki og afskifti af því, svo sem keisari vildi vera láta, en varð þó honum í móti skapi að því leyti, að Frakkar skipuðu nokkurs konar öndvegi um tilhlutun um þarlend mál, ásamt Spánverjum. Það kom svo sárt við metnað keisara, að hélt við fullum fjandskap við Frakka, og þykir nú vera vitað til fulls, að sagt hefði hann sundur friði við þá um sumarið eftir, ef Þjóðverjar hefðu haft fullbúinn stórskotaútbúnað sinn þann hinn nýja, er þá höfðu þeir í smíðum. Játvarður konungur á og að hafa haft í hótunum annars vegar um að sitja ekki hjá, heldur veita Frökkum. Það var og gert til að mýkja skap Vilhjálms keisara, að láta utanríkisráðgjafa Frakka, Delcassé, fara frá völdum, eftir 7—8 ára skörulega stjórn og viturlega; hann hafði oftar en einu sinni skákað á þá Vilhjálm og kanzlara hans.

Þessum sömu glæðum lá við að lifnaði í af nýju í sumar.

Franskt gróðafélag hafði komist að samningum við soldán í Marokkó um hafnargerð í Casa Blanca, einni helztu hafnarborginni í Marokkó, vestur við Atlanzhaf, með 30,000 íbúa, þar af 5—6000 Gyðingum, og 1000 Norðurálfumönnum. Frakkar lögðu járnbrautarstúf út í grjótnámu skamt frá borginni, til að greiða fyrir hafnargerðinni. Það leizt þeim illa á, þarlendum höfðingjum; þeir höfðu og heyrt þess getið, að járnbrautir væri í höndum Norðurálfumanna sá köngullóarvefur, er þeir ánetjuðu í utanálfu lönd og ríki. Þeir kunna og illa öllu samningamakki soldáns við »hina frönsku

hunda«, þótti hann vera þeim of leiðitamur og gjarn á nýjungar þeirra í atvinnurekstri og samgöngufærum. Hann heitir Abdul-Aziz og tók ríki eftir föður sinn 1894. Þetta mikluðu þeir í huga sér, og þar kom, að sveit þarlendra manna réðst á eimreiðina frönsku og verkamenn þeirra í grjótnámunni hjá Casa Blanca, lömdu eimreiðarekilinn til bana með lurkum og 8 verkamenn þeirra í grjótnámunni, og léku líkin mjög hraklega, að þarlendum sið. Þetta var síðustu daganna af júlímánuði.

Frakkar þóttust þurfa að hefna þessa illvirkis, sendu herskip til Casa Blanca og skutu mikið af borginni í rústir, en drápu fjölda manna. Þeim þótti hafa farið þar ófimlega, voru helzti liðfáir er þeir lögðu að borginni, og stældu þá upp þann veg, er fyrir voru. Þær skærur stóðu eftir það fram á haust, og áttu ýmsir högg í annars garð. Landsbúum þótti soldán duga illa, og áttu nokkrir þarlendir höfðingjar fund með sér, lýstu Abdul-Aziz frá völdum, en tóku til keisara yfir sig bróður hans Muley Hafid. Sá hefir þó lítið fylgi fengið, og horfir fyrir það enn óvænlegar á fyrir Marokkóbúum. En Þjóðverjar láta lítt yfir aðförum Frakka, og er nú svo komið, að allmjög mun vera vandgætt samlyndis þeirra í milli um þetta mál, hvort sem fleiri stórveldin verða við það riðin eða ekki, um það er lýkur.

Bandalög stórveldanna. Það fylgir hinni miklu herbúnaðaröld, er nú gengur yfir heiminn, að ekkert hinna miklu stórvelda heimsins þykist mega um frjálst höfuð strjúka, nema ef það eru Bandaríkin í N.-Ameríku. Bretaveldi var lengi sjálfu sér nóg og einhlítt, eða þóttist vera. En nú er eins og því sé brugðið, — eins og það treysti ekki eins örugt á mátt sinn og megin eins og það gerði til skamms tíma. Fullkomið bandalag hefir það að vísu eigi gert nema við eitt ríki, Japan. En það leitar sem áfjáðast vináttumála við hin stórveldin. Það byrjaði á því við Frakkland, og fekk þau vináttumál fastmælum bundin fyrir nokkrum missirum. Þá hóf það viðlíka málaleitun við Ítalíu, sem er enn í órjúfanlegu bandalagi við Þýzkaland og Austurríki. Nú er það tekið til að bræða sig saman við Rússland. Þar komst á sáttmáli í milli í sumar um að sneiða hjá árekstri í löndum þeim, er í milli liggja ríkja þeirra í Austurálfu, svo sem eru aðallega Persaland og Afganistan, með því að ánafna sér hvort um sig til ráðasviðs það sem næst liggur hvors landamærum, og láti hitt það hlutlaust með öllu.

Samtök þau öll virðast helzt lúta að því, að einangra Þýzkaland, sem ekki er trútt um að grunað sé um græsku hvaðanæfa.

Alt um það mun Vilhjálmur keisari vera hvergi hræddur hjörs í þrá. Hann hefir þá við sig bundna traustum bandalagsviðjum, Austurríkiskeisara og Ítalíukonug. Auk þess hafa menn fyrir satt, að vel sé þeim til vina undir niðri, honum og Rússakeisara, þótt ekkert sé bandalag þeirra í milli og fátt talað um vináttumál. Þeir eru báðir mjög svo alvaldir í sínu ríki, ólíkt því sem um hina þjóðhöfðingjana, og eiga að því leyti betur saman. Þeir hittust í sumar snöggvast að máli, og þykjast menn vita, að það hafi ekki verið erindislaust. Það var í Eystrasalti, úti fyrir Swinemünde. Rússakeisari hyggur sér þó af tvennu til óhættara á sjó en landi við morðtólum sinna mörgu óvina eða stjórnarfars þess, er hann heldur uppi. En það eru þegnar sjálfs hans, er hann vilja sífelt feigan.

Það mun hafa verið til þess gert, að eyða öllum grun um samdrátt með keisurunum, er þeir hittust tíu dögum síðar í Wilhelmshöhe (14. ágúst), frændurnir, Játvarður konungur og Vilhjálmur keisari, og mæltust fagurlega við. En það þykir oft vera sannmæli um þjóðhöfðingja, að þá mæli þeir fagurt, er flátt hyggja. Hefir löngum verið kalt með þeim frændum eigi síður en þegnum þeirra.

Mannvinir og friðarfrömuðir með þjóðunum báðum stunda þó af alefli að eyða með þeim öllum róg og fáþykkju. Blaðamenn frá báðum löndum hafa skifst á kynnisvistum síðustu vorin tvö hvort eftir annað í stórhópum og átt að fagna mestu virktaviðtökum, enskir blaðamenn þetta ár á Þýzkalandi, þar á meðal af keisara, ríkiskanzlara og öðru stórmenni. Þeir vita það sem er, friðarvinir, að blöð eiga hverju valdi meiri þátt í að glæða bróðurþel manna í meðal og þjóða, eða þá að hnekkja því og eyða.

Frá Bretum. Þeir hafa bætt nokkuð fyrir misgjörðir sínar við Búa með því að veita þeim stjórnfrelsi vonum fyr, báðum Búaríkjunum, Transvaal í fyrra, en Oraníuríki á þessu ári.

Þeir búa enn sem fyr öllu stirðara við sín gömlu hjáríki, Írland og Indland.

Hún þykir hafa komið öllu óliðlegar fram við Íra, hin nýja, frjálslynda stjórn á Englandi, heldur en fyrirrennarar þeirra, svo íhaldssamir sem þeir þóttu vera. Umboðsstjórnarbót sú, er hún gerði þeim kost á í vor sem leið, þótti þeim vera það kák, að

írskur þjóðfundur í Dýflinn vildi ekki við henni líta, og sá stjórnin þann vænstan, að taka frumvarpið aftur.

Nú er upp risinn á Írlandi nýr þjóðfrelsisflokkur, er nefnist Sinn Féin (frb. sjinn feu, og merkir: Vér sjálfir.) Frumstofn hans er hin yngri kynslóð írskra þjóðfrelsisvina. Þeim leiðist þófið á þinginu í Lundúnum og vænta þar engrar viðunanlegrar áheyrnar. Þeir kalla sambandslögin frá 1800 markleysu eina, með því að þau ríði bág við uppgjafar-sáttmálann frá 1783, þar sem því er lýst yfir af Breta hálfu, að tilkall Íra til að vera eigi öðrum lögum háðir en þeim, er konungur setji með alþingi Íra, skuli vera upp frá því þeirra órjúfanlegur réttur og óvéfengdur um aldur og æfi. Þann sáttmála rufu Bretar, er þeir álimuðu Írland Englandi árið 1800 og lögðu landið undir þingið í Lundúnum. Vér sjálfir segja, að þar af leiði hugsanrétt, að írskir þingmenn eigi að ganga af þingi í Lundúnum, og vilja láta þá gerast frumstofn að nýju lögþingi í Dýflinni, er við skuli auka fulltrúum frá sýslunefndum og öðrum stofnunum í landinu. Þetta þing ætlast þeir til að geri ályktanir, er innlend stjórnarvöld framkvæmi, ráðstafi fjárframlögum, er héraðsstjórnir mega fyrirskipa að lögum o. s. frv.

Það er mælt, að flokkur þessi eða félagsskapur eflist óðum og muni mestu ráða í landinu, áður langt um líður, ef ekki væri kennilýðurinn kaþólski öðrum þræði og takmarkalaus fáfræði alþýðu og fákunnandi, er kirkjan elur og varðveitir, með því að það er hennar hjálparhella. Það er og önnur stoðin undir örbirgð landsbúa, en gömul harðstjórn og ágengni Breta hin. Um 40,000 manna flýja land ár hvert, til Vesturheims aðallega. Fyrir þá ódæma-blóðtöku gengur þjóðin saman, og annað hitt, að viðkoman er minni en víðast gerist, með því að kennilýðurinn heldur alþýðu undir ótrúlegu fargi. Landsbúar voru fyrir rúmum 60 árum $8^1/_4$ miljón, en eru nú eða voru, er síðast var talið (1901), ekki nema $4^1/_2$ miljón. Fyrsta skarðið og mesta hjó voða-hallæri 1846, vegna kartöflu-uppskerubrests; en þá tóku við vesturfarirnar.

Þeir eru farnir nú að sjá það, Írar, að sjálfstæðisbaráttan muni lítið tjóa, ef eigi er unnið jöfnum höndum að efnalegri viðreisu þjóðarinnar, svo að hún hætti að flýja land af því, að hún geti eigi bjargast heima fyrir. Enda er nú komin þar upp allmikil hreyfing í þá átt, að reyna að efnast, svo sem með samvinnufélagsskap ýmislegum, einkum samlagsrjómabúum, búnaðarfélögum, pöntunarfélögum m. fl.

Ekki er Bretum betur borin sagan af viðskiftum þeirra við samþegna þeirra á Indlandi, Hindúa og aðrar þarlendar þjóðir, fullar 300 miljónir samtals. Þar, á Indlandi, hefir brytt á talsverðum óeirðum í sumar, og hafa þá ýmsir kunnugir orðið til að gera grein fyrir, hvernig á því stendur.

Þeir hafa gert þar margt til framfara, Bretar, sem kallað: lagt járnbrautir, ritsíma og talsíma um landið þvert og endilangt, svo geysistórt sem það er, nærri 30 sinnum stærra en England, húsað höfuðbæi forkunnarvel, gert þar háreistar hallir, stofnað skóla, stóra og smáa, banka, sjúkrahús, grafið skipakvíar o. s. frv. En það er alt gert til að græða sjálfir, hagnýta sér sjálfum hinar miklu landsnytjar sem mest og bezt og raka saman fé, sem þeim hefir og hepnast mætavel, hafa með sér aurasafn sitt heim til Englands og lifa þar í vellystingum praktuglega, en láta landið sjálft, Indland, einskis góðs af njóta, láta þarlendan lýð búa við hina mestu örbirgð og ánauð, ofþyngja honum með gegndarlausum sköttum og álögum, fullum 500 miljónum kr. um árið, segja nýjustu skýrslur.

Um 40 miljónir landsbúa segja þeir, sem grynst taka í árinni, að svelti heilu eða hálfu hungri árið um kring, — fá aldrei saðning sína og eiga aldrei málungi matar. Tveir þriðjungar landsbúa fá í góðum árum aldrei nema eina máltíð á dag og hún er hnefakorn af hrísgrjónum eða hirsi með salti. Kjöt vita þeir varla hvað er. Mjólk bragða þeir aldrei né kaffi eða te eða vín. Allur viðbúnaður er eftir því, svo sem fatnaður, híbýli m. fl. Hreysin þeirra þættu engri skepnu boðleg hér í álfu. Þó vinna þeir árið um kring liðlangan sólarganginn, — fyrir nokkrum sinnum munnfylli sína af hrísgrjónum og salt við. Þetta er í góðu árunum. Í hörðum árum fá þeir ekki það. Þá hrynja þeir niður unnvörpum. Síðustu tíu árin hafa 10 miljónir þarlendra manna dáið úr hungri og 5 miljónir úr drepsóttum, aðallega svarta-dauða. Þó flyzt þar korn úr landi jafnvel í slæmum árum. Féleysið meinar þeim að kaupa það. Indlandsráðgjafinn, sem nú er, John Morley, sagðist í þingræðu í vor um fjárlögin ekki skilja neitt í því, að Norðurálfumenn tækju þá sótt, svarta-dauða, sjaldan sem aldrei, en þarlendan lýð feldi hún sem hráviði. Aðrir vita það og skilja, að því veldur harðréttið. Horaðir líkamir og blóðlausir hafa minni viðnámsþrótt en feitir og vel haldnir.

En aldrei er svo mikill manndauði á Indlandi af hallæri og drepsótt, að jarl Bretakonungs þar fái ekki sínar ákveðnu 300,000 kr.

í laun um árið og aðrir embættismenn þar í landi alls sínar 180 milj. kr., að meðtöldum yfirmönnum í hernum. En að öllum embættum þar í landi hafa Englendingar sama sem einkarétt. Það ber varla við, að nokkur þarlendur maður fái þar nokkurt embætti. Þetta er beljan látin mjólka og þaðan af betur, þótt nær sé dauða en lífi af hungri. Þaðan af betur: t. d. þegar krýningarhátíðin var haldin þar eystra samtímis því er Játvarður konungur var krýndur heima í Lundúnum; eða þegar þurfti að fagna prinzinum af Wales, konungsefni Breta, og konu hans, drotningarefninu; eða emírnum í Afganistan var boðið heim o s. frv.

Járnbrautir hyggju flestir vera ómetanlegt framfaratæki hvar sem er og hvernig sem til hagar. »En svo fer fjarri því, að landið ábatist á þeim«, segir sá sem þetta er mest eftir haft, sem hér er ritað, indverskur hagfræðingur, er heitir Sardarsinji R. Rana, »að þær leggja 846 milj. kr. (1175 milj. franka) byrði á indverska gjaldþegna. Þessi óðlátu og gagnskreiðu samgöngutól láta heldur mikið til sín taka.; þau þyrla enskum varningi út á yztu landshorn og gera sitt til þess að ónýta alla vinnu og alla samkepni þarlendra verkmanna. — — Hugsið yður, að hver járnbraut er sama sem afarsterk og stórvirk sogæð, sem stingur opinu niður í allar tekjulindir landsins, og munuð þér þá fara nærri um, hver blessun muni fylgja því hálofaða og dásamaða flutningsbrautaneti«.

Fjölment þjóðvinafélag hefir til verið á Indlandi 22 ár undanfarin og látið töluvert til sín taka. Það á þing með sér á hverju ári til að ræða um landsins gagn og nauðsynjar, andlegar og líkamlegar, og bera saman ráð sín um viðreisn landsins. Leiðtogarnir eru þarlendir menn, er hafa mentast á Englandi. En mörgum framfaramönnum, þeim er hátt hugsa, þykir félag þetta skorta atorku og röggsemi. Það geri ekki annað en að rita bænarskrár og bera fram munnlegar málaleitanir við yfirdrotnara landsins hina ensku. Enda er nú upp risinn nýr flokkur í landi, er vill ekki heyra minna í mál tekið en swaraj, er þeir nefna svo og kvað merkja fullkomið sjálfstæði. Þeir vita, að trúmenska við England er sama sem svikræði við Indland. Sagan sýnir það, segja þeir, að sá er ginntur, sem gengst fyrir góðum orðum og fögrum loforðum Breta. Þeir leika sér að því að láta þau óefnd, og það með blygðunarlausri óskammfeilni. Þjóðvinir þeir ganga ekki í neina embættisvist né aðra þjónustumensku hjá Bretum. Þeir fyrirlíta nafnbætur þær og krossa, er harðstjórarnir hafa á boðstólum, og eigi síður kjötkatla þá, er þeir eiga fyrir að ráða.

Það er þessari hinni nýju hreyfingu að þakka, hve vel hefir áunnist síðustu árin tvö að sneiða alveg hjá kaupum á enskum varningi og að hafa sem minst mök við Breta. Bretar taka þar á móti mjög líkt því, sem siður er á Rússlandi og hefir lengi verið, en þeir fara um afarhörðum orðum þ a r, Bretar. Þeir hafa bælt niður málfrelsi og fundafrelsi víða um land, þar sem hin nýja hreyfing lætur mest til sín taka. Dæmi eru og þess, að máldjarfir alþýðuleiðtogar hafa verið gerðir útlagir án dóms og laga. En rússnesk kúgunarráð geta af sér rússnesk fjörbrot.

F r a k k l a n d. Stjórnin í París átti framan af sumri ilt fang og örðugt við allmikið og víðtækt óánægjuuppþot í vínyrkjuhéruðunum á sunnanverðu Frakklandi út af megnum ársbresti þar vegna sívaxandi verðhruns á landsnytjum þeirra, vínum, en það stafaði aftur af samkepni annarra vínlanda og megnri fölsun á þeim varningi innanlands, einkum tilbúnum vínum frá verksmiðjuborgum norðan til í landinu. Lýðurinn hópaðist saman svo tugum þúsunda skifti og jafnvel hundruðum að hlýða á snjallar tölur hinna og þessara lýðskjalara, er þóttust hafa hugsað upp ráð til að komast úr verstu kröggunum, en það var að öllum jafnaði að skora á stjórn og þing að skerast í leik og bjarga landinu. En stjórnin kunni engin slík ráð, sem engin var von til.

Það var eitt ráðið til að knýja stjórnina til að hefjast handa, að hreppsnefndir og bæjarstjórnir lögðu niður umboð sitt svo hundruðum skifti, og stofnuðu þann veg til óstjórnar.

Helztur postuli þessa uppþots heitir Marcellin Albert. Hann boðaði Clemenceau yfirráðgjafi á sinn fund og fekk talið það um fyrir honum, að hann fór heldur að spekjast eftir það og óspektaröldurnar að lægja. Clemenceau tók að öðru leyti ómjúkt á óeirðunum, og hafði þar fylgi þings, þótt heyra mætti þar háværar lýðfrelsishrókaræður fyrsta kastið. Clemenceau þótti sýna þar bæði lag og óbiluga stjórnsemi.

Af viðureign Frakka við Marokkóríki hefir nokkuð sagt verið hér að framan.

R ú s s l a n d. Stórtíðindi hafa þar engin orðið í sumar. Höfðingjavígum þó haldið áfram, en með hægara móti, svo og líflátsdómum. Að öðru leyti verið að undirbúa kosning til þriðja þingsins, í stað þess, er rofið var snemma sumars og fyr hefir verið frá sagt (bls. 190—191). Það á að kjósa eftir enn nýjum kosninga-

lögum, er keisari hefir sett, og eru öll miðuð við það, að reyna að fá stjórnþjála fulltrúa og ekki mjög frjálslynda, — hvort sem það nú tekst eða ekki.

Keisari hrepti það slys seint í sumar, er hann var á skemtiför við Finnlands strendur og drotning hans með honum og börn þeirra, að skip hans hið mikla og fríða, Standart, bar upp á blindsker, og barg annað skip keisarafólki á 3 stunda fresti. Fullyrt er, að það hafi verið óviljaverk hafnsögumanns, og engin banaráð við keisara. Skipið losnaði af skerinu eftir 9 daga.

Bandaríkin í N.-Ameríku. Þeir eiga í brösum við Japana, Bandamenn, vilja amast við miklu aðstreymi þeirra til bólfestu og því fyrirmuna þeim fult jafnrétti til þjóðfélagslegra hlunninda. Það urðu nokkrar róstur í sumar í San Francisco út af því, að stjórnin þar í Kaliforníu vildi ekki leyfa japönskum börnum skólavist með börnum hvítra manna. Það þótti Japönum frekleg rangindi. Þeir finna meira til sín nú en á undan sigrinum mikla á Rússum. Keisari þeirra bar sig upp við Roosevelt forseta. En hann svaraði sem satt var, að sig brysti vald til að bjóða eða banna stjórninni í Kaliforníu að skipa fyrir um skólamál öðru vísi en henni líkaði. Hann hefir þó gert sér far um að fá gerða tilslökun, og komið þar fram bæði viturlega og skörulega, sem honum er lagið. Er ekki trútt um töluverðar viðsjár með Bandamönnum og Japönum út af fleiri þjóðmetnaðaratriðum þeirra í milli.

Dómur gekk í sumar í Chicago í fjárdráttarmáli heldur stórkostlegu á hendur Standard-olíufélaginu og höfðingja þess, John Rockefeller, og var félagið dæmt í á annað hundrað milj. króna útlát fyrir mútugjafir til járnbrautarfélaga eða ólöglegan afslátt á flutningsgjaldi því til ábata.

Roosevelt forseti vægir hvergi til við féglæfra-ofurmenni þau, er hneppa vilja landið í ánauð. Traust hans og vinsældir af alþýðu manna fara heldur vaxandi en hitt, og er búist við, að hann komist naumast hjá forsetakjöri í 3. sinn, þótt slíkt hafi aldrei við borið í sögu Bandaríkja.

Japan. Mikið orð fer af uppgangi Japana, og þykir eldri stórveldunum sumum metnaður þeirra vaxa úr hófi fram. Þeir gerðu sér lítið fyrir í sumar og veltu af stóli keisaranum í Kóreu, er þeir höfðu heitið áður sinni vernd og ásjá. Hann reyndist þeim

miður leiðitamur en þeim líkaði. Her Kóreuríkis lögðu þeir eftir það saman við sinn her og settu yfir japanska höfðingja.

Noregur. Þar voru gerðar á þingi í vor nokkrar minni háttar stjórnarskrárbreytingar. Ein var sú, að þing komi saman í janúarmánuði ár hvert í stað októbermán. nú. En helzta breytingin var sú, að konur mega kjósa fulltrúa á stórþingi (alþingi) Norðmanna, þó eigi alment, heldur þær einar, er greiða skatt sjálfar eða menn þeirra af 400 kr. (til sveita 300). Það nýmæli var samþykt með 96 atkv. gegn 25, en tillaga um almennan kosningarrétt til handa konum feld með 73 atkv. gegn 48.

Fyrnefnt efnaskilyrði fyrir kosningarrétti gerir það að verkum, að ekki fær hann nema rúmur helmingur fulltíða kvenna í landinu, eða nálægt 300,000 af um 550,000, eftir því sem nefnd í málinu á stórþinginu taldist til. Þetta kemur þann veg fram í reyndinni að fátækar fjölskyldur hafa að eins 1 atkvæði til þings, heimilisföðurins, en hinar efnaðri 2, sitt fyrir hvort hjónanna. Það er óviðfeldið misrétti.

Þetta þykir þó vera mikil framför, og talið hæpið, að fengist hefði framgengt nú, ef norskar konur hefði eigi sýnt þá rögg af sér fyrir fáum missirum, er gengið var til atkvæða um skilnaðinn við Svía, að safna þá 250,000 undirskriftum fullorðinna kvenna um land alt undir samkvæði við sjálfstæðisyfirlýsing stórþingsins frá 7. júní 1905. — Skilnaðaratkvæðatala karlþjóðarinnar var 368,000, eða 85 af hundraði allra kjósenda í landinu.

Portúgal. Þaðan spyrjast sjaldan söguleg tíðindi. En í vor gerðist það þar, sem nú er fágætt orðið í þingstjórnarlöndum, að stjórnin lét rjúfa þing og efna eigi til nýrra kosninga, heldur tók yfirráðgjafi konungs, Franco, sér alræðisvald, með hans ráði, Karls konungs, og hefir stjórnað landinu þann veg síðan. Stjórnin hafði ekki getað tjónkað við þingið á neina lund. Enginn meiri hluti fyrir neinu, hvorki með henni né móti, en nóg rifrildi. Uppþot varð nokkurt út úr þessu í svip og mikið orðaskak í blöðum, en sjatnaði brátt. Enda er landsbúum lýst svo, að þeir séu litlir alvörumenn né atorku, heldur bæði léttúðugir og makráðir.

Apríl 15. Hefst brezk nýlenduríkjaráðstefna í Lundúnum. Lokið 14. maí.

Maí 14. Hefst ráðstefna rússneskra byltingamanna í Lundúnum. Spænsku konungshjónunum fæðist sonur, frumgetinn (prinz af Astúríu).

13. Stórþingið norska gerir bygðamál (landsmál) að skyldunámsgrein stúdentsefna.

22. Þingrof í Lissabon. Franco yfirráðgjafi gerist alræðismaður.

24. Þing sett á Finnlandi.

28. Jóhann Albrecht, hertogi í Mecklenborg, kjörinn landsstjóri í Brúnsvík.

Júní 10. Óraníulýðlenda í S.-Afríku fær stjórnarskrá. Byrjar bifreiðarkappakstur frá Peking til Pétursborgar. Borghése prinz, ítalskur, varð hlutskarpastur; kom til Parísar 10. ágúst.

14. Stórþingið norska lögleiðir kosningarrétt kvenna

15. Friðarþing hefst í Haag.

Júlí 8. Andast Sophus Bugge, mikill norrænufræðingur, í Kristjaníu, 74 ára.

14. Loftfarið Patrie sýnir list sína á þjóðhátíð Frakka í París, hið fyrsta, er lætur vel að stjórn.

19. Keisarinn í Kóreu látinn veltast úr völdum,

22. Gufuskipin Columbía og San Pedro rekast á við Kalíforníustrendur. Columbía sökk og 69 manns druknuðu.

Ágúst 3. Rockefeller steinolíukongur dæmdur í Chicago í $29^1/_4$ milj. dollara útlát fyrir fjársvik.

Vilhjálmur og Nikulás keisarar eiga með sér stefnulag úti fyrir Swinemünde.

4. Frönsk herskip skjóta á Casa Blanca í Marokkó.

10. Hefst alþjóðafundur í Cambridge á Englandi um tungumálið esperanto (dr. Zamenhofs).

29. Brotnar brú á St. Lawrence-elfi og týnast 70 verkamenn.

Sept. 4. Andast Edvard Grieg, norskt tónskáld heimsfrægt 63 ára.

11. Skemtiskip Rússakeisara, Standart, ber upp á sker við Finnlands strendur. Keisari og fólk hans bjargast.

27. Gufuskipið Lúsitanía, enskt, lýkur ferð austur um Atlanzhaf, frá New York til Queenstown á Írlandi, á 5 sólarhringum 4 mín. og 19 sek. *B. J.*

Stephan G. Stephansson.

Eftir

GUÐMUND FRIÐJÓNSSON.

IV.

Stephan er ekki margmált ástaskáld. Þau kvæði eru fá til á prenti eftir hann. En hann er þar með sama markinu brendur, sem annars staðar: djúpur og dulur.

Ástavísur til Íslands

sáust fyrst eftir hann og einar sér þess háttar kvæða. Svo margt var búið að yrkja um Fjallkonuna, áður en Stephan náði tökum á skáldgyðjunni, að vænta mátti þess, að honum mundi verða leit að nýjum efnum og fágætum í því landi. En fyrsta vísan í því kvæði ber þess ljósan vott, að kvæðið er engin eftirherma né uppsuða úr annara leifum:

»Minn ljóðgöngull hugur um hánorður leið
mig hrífur að ættjörðu minni,
þar vorsólin lýsir um lágnættis skeið
sem ljóshvel í útfjarða mynni.

— — — — — — —

Eg vaki um nótt er í norðrinu skín
þér náttsól á andvöku-göngum,
og ástaljóð kveð eg nú Ísland til þín,
sem óma í vormorgun-söngum,
og sendi þau titrandi að eyrum þér inn,
með árgölum vorsins, um húsgluggann þinn.

— — — — — — — — — —

Þín fornöld og sögur mér búa í barm
og bergmál frá dölum og hörgum,
þín forlög og vonir um frægðir og harm
mér fylgja á draumþingum mörgum«.

Varir skáldsins fljóta ekki mjög í gælum föðurlandselskunnar, þegar hann syngur þetta kvæði. En þó er það blindum manni bersýnilegt, að hjartað er »viðkvæmt og varmt«. Stephan flutti að vísu fót sinn og hönd frá móðurjörðinni. En hver dirfist þó að væna hann tvöfeldni, þegar hann segir:

»En svo ertu Ísland í eðli mitt fest,
að einungis gröfin oss skilur«.

Og hann endar kvæðið með þessari ósk:

»að alt sem þú, föðurland, fréttir um mig
sé frægð þinni að veg, því eg elskaði þig«.

Það sannast enn í dag fornkveðna vísan:

Röm er taug,
sú er rekka dregur
föður túna til.

Blóðböndin ósýnilegu, sem barnið er bundið móður sinni, frá getnaði til grafar — þau togna að vísu og fara stundum í bláþræði. En þau slitna aldrei til fulls. Svo er og háttað um böndin, sem tengja saman þjóðina og einstaklinginn. Þessir símar bera skeytin milli mannsins einstaka og afskekta og þjóðarinnar, sem ól hann upp. Þorri manna verður þeirra var oft og tíðum, þótt hann þegi. Meðalmaðurinn á enga rödd til í eigu sinni, sem túlkað geti tilfinningar hans fyrir öðrum sálum. En skáldið á röddina til og raddfærið, þegar það leggur sig í líma.

Annað ástakvæði Stephans er

Mansöngur.

Þar kveður hann um unga stúlku, og kastar yfir hana

gervi vorsins og leiðir hana fram í því. Hugur hans er eigi ástríðuþrunginn né ákafur. Hann brennur ekki í skinninu né heldur sviðna fjaðrir hans. En hann skoðar ástina svo sem þann kraft, sem göfgar manninn og eykur honum vöxt og viðgang. Þar er sama vitið, sama dýpið undir yfirborðinu.

Þriðja og síðasta ástakvæði höfundarins er kvæðið

»Carly«.

Það er um þrjátíu ára gamla viðburði — stúlku sem hann hefir kynst í æsku, en skilist við á lífsleiðinni — eins og gengur og gerist. Minningar skáldsins eru hálf-grasgrónar í fyrstu, þegar hann hefur kvæðið. Því líkt er sem hann þurfi að rista ofan af þýfi og stinga upp jarðveg minninganna, áður en hann nær tökum á efninu. Fyrst yrkir hann lýsingu sveitarinnar, sem »Carly« var í. Að því búnu nær hann tökum á atburðunum og henni sjálfri ásamt sjálfum sér.

En þótt hann sé þrunginn af minningum frá sambúð þeirra í æsku, getur hann ekki látið vera að koma við hjá Ameríkumanninum og stendur þá skamma stund á olnbogaskotinu til ármanns auðs og fégirndar:

Af vestræna frelsinu sveitin bar svip,
sem sagði það blátt fram og hreint:
Við götuna heimilum, gestur minn, þér —
en gaktu þó hiklaust og beint!
því stígir þó fet inn í góðbúans garð,
þú geldur þess — við erum enn
á götur og stjórnfrelsi gjafmildust þjóð,
en guð' sé lof, — tollheimtumenn.

En hann gleymir þó ekki fegurð landsins, né náttúrunnar þar sem:

blöðurnar dumbrauðar hilti yfir jörð
sem hraunborgir, langt út um sveit,
og vorlognið blákembdi víðlendið alt
og vorsólin stafaði heit.
Á húsglugga leiftraði í lundi, sem stóð

í lyfting við rennislétt frón,
sem bænum var afdrep gegn illviðra byl
og almennings njósnandi sjón.

En væri frá gættinni garðhliði lyft
á götunni húsabæ að,
þá opnaðist garðtrjánna riddara-röð
við rakleið í glóskúfað hlað;
þar klifruðu blómvefjur upsunum að
upp anddyrið, torfæran spöl,
og þrúgnanna viðjur mót vermiátt dags
sig vöfðu að gluggum og svöl.

Og svo hafði angan frá ilmandi runn
á aldintré glóandi bent,
þar blómhvítan fjölskreytti grænlaufga grein
sem gló-mjöll úr sólskini fent.
En plómutréð langfegurst, liljunnar blæ
sem lit inn í rósanna brá,
sem frelsið og sakleysið sáttmála gert
og sett hefði blöðin þess á.

En spjöll voru mannaverksmörkin á þeim,
þess mót sást um trjástofn og blóð.
Sjálf náttúran hressir og hrífur mann dýpst,
þó hirði ekki um skorðaða röð.
Að húsbaki stóð þó enn laufskógar leif,
frá landnámstíð varin og studd.
En kynslóðir tvær höfðu gengið um garð
í gröf, áður mörkin var rudd.

— — — — — — —

En svo tóku kornekrur vorgrónar við
um vallbungu, strikaða plóg,
sem lykkjaðar tungur í langröðum upp
sig ljósgrænni maísinn hóf.
En engið var blakkast, það blæ á sig tók
af bláranðum grænsmára knapp;
hvert blað hans, er opnaði sumar og sól,
var sveimandi býflugum happ.

Eg veit þessi ljóð eru svipur hjá sjón
á sumarsins skáldmæru list
á sveit þinni og bæ, þar sem »Carly« mín kær
eg kyntist þér síðast og fyrst.
Þó bjarmar mér glegst upp við birtuna af þér
sá bærinn og þingháin sú,
ef ótafinn hugur við stundir og stað
er staddur hjá þér, eins og nú.

Og þín vegna, »Carly« mín, kvæðið er gert
og kveðið í átthagann þinn.
Þinn skósveinn, eg man það, hvern morgun eg varð
— um miðdegið leikbróðir þinn.
Hvert stríð og hver sigur, hver sætt og hver hvíld
vor sameign og kóngsríki var.
Í heimilis-orustum, uppreisn þér gegn,
eg árvakur merkið þitt bar.

Hvern aftan er logkyntur loftstrauma sjór
stóð lygnast og kófheitti svörð,
sem loft hefði brennandi sólgeislann svæft
í svartnættis fanginu á jörð:
Þú manst okkar veraldir vítt yfir sól
og víðbláins stjörnuhvel öll.
Á kné mínu saztu, unz heiðlokkað hneig
þitt höfuð við draumlanda fjöll.

En náttrökrið lengdist, það læddist við jörð
hin lágfleyga desember sól
og sólstöðu skuggi yfir landinu lá,
því liðið var haust undir jól.
Öll sáðlöndin urin og frostsprungin flög,
sem flóðsandar, bjarglaus og auð;
í skammdegis kald rænu skalf út' á rein
og skrjáfaði kornstöngin dauð.

Í varpanum skrælnaði ráegresis rusl
og ræflar, sem bein kringum gren,
og apaldra vorfegurð elliljót varð:
þeir urðu nú grettustu trén.

Í laufskógnum inni var nálykt og nekt
— þú norðlenzka sumar ert bezt,
því barr-trén þín eru sem goðalönd græn
á gaddauðnir vetrarins fest.

Þú stóðst út í glugganum »Carly« mín kær
unz hvarf eg, og hugðir til mín,
hins umliðna sumarsblóm aleitt, sem var
enn óbreytt með sex árin þín. —
Þann kald-lýsta haustmorgun höfðum við kvaðst,
þú hrygg, — eg með fáorðri ró
úr kveðjunnar eymslum með hangandi hönd
í handslagi síðasta dró.

Þetta er síðasti skilnaðurinn, því að þau sjást ekki framar. Skáldið veit ekki hvar er að hitta hana, því að hún er komin úr allri augsýn.

Eg spyr ei' til leiðar, neinn veg til þín veit
né velur sér betur en eg —
þitt hérað er draumland mitt, hús þitt mín spá
og hugur minn ratar þann veg.

Hún er dáin, ef til vill. Vera má að hún sé í fangelsi. Sé hún dáin, þá er þess að gæta, að það sem er ágætt, þarf ekki langra lífdaga. Til frægðar skal konung hafa, meira en til langlífis. Ef hún er í fangelsi, þá er á hitt að líta, að þangað eru þeir hneptir opt og tíðum, sem drenglyndir eru.

Og eins er mér sama, þó sjálfsmensku þræll
þú sért eins og fjöldinn og eg,
þín snild breytir hreysinu í hallir, og skart'
í heimkynni alls-nægjuleg;
því kongborin sál gerir kymann að sal,
að kastala garðshornið svalt,
þó hafin sé dyrgjan á drotningar stól
tók dáminn af kotinu alt.

Þó frú sértu göfug og skrýðist í skart,
sá skrúði þér maklega fer,

þú prýðir svo gullið, og demanta djásn
er dýrmætt í hárinu á þér — —
Í gröf þína, »Carly« mín, kveð eg um jól,
í kot þitt, í höll þína inn.
Í þrjátíu ár hef' eg ekki þér gleymt
og enn er eg riddarinn þinn«.

Holgeir gamli Drachmann hefir kvongast fjórum sinnum um dagana og skilið við konur sínar á fárra ára fresti. Hann gengur ekki með þrjátíu ára minningar. En Stephan endist þetta. Hann kveður ástmey sína með »fáorðri ró« og »hangandi hendi«, til þess að draga úr »eymslum kveðjunnar« og skilnaðarins. Hún mun ekki hafa séð honum bregða. — En nú gýs upp eldurinn undan jöklinum á kaldbak útskagans og þá kemur í ljós eldurinn, sem til var niðri fyrir og enn þá er til, þó langt sé liðið:

»Í þrjátíu ár hef' eg ekki þér gleymt,
og enn er eg riddarinn þinn«.

Auðséð er, að þessi maður er í ætt við eldfjöllin okkar, sem jökullinn sezt á. En niðri fyrir í djúpinu vakir eldurinn. Einn góðan veðurdag — eða illan, logar upp úr fjalli og jökli, þegar andi fjallsins hefir sofið út og Sesam — Sesam lýkur upp huliðsheimi.

V.

Stephan segir í einu kvæði sínu, sem gert er um fósturjörðina aðallega, en minst er þar á gulltöflurnar, sem finnast munu á Iðavelli, þegar Surtarlogi hefir lokið bruna sínum:

»Hver gulltafla er íslenzk endurminning«.

Svo er honum farið að minsta kosti. Hann er öllum stundum með annan fótinn heima á Íslandi — annan

bragafótinn, ýmist heima í landinu sjálfu eða í fornöldinni, sem sögurnar segja frá.

Hann hefir tekið sér yrkisefni mörg úr sögnum og sögum, lagt undir sig Elgfróða þátt og æfintýri Norna-Gests. Hann hefir gengið í haug Angantýs, með Hervöru dóttur hans, horft á Hjaðningavíg og mælt Ætternisstapa, verið í Drangey með Gretti og Illuga, kveðið um Mjöll drotningu Snæsdóttur, tekið svari »afglapans« sem lá í öskustónni, vegsamað konungsskáldið sem kvað Bersöglisvísurnar forðum daga í höll Magnúsar Noregskonungs. Hann hefir og farið um fleiri lönd og aldrei reitt svo vopn að manni, að eigi hafi við komið. Þessi kvæði eru í Öldinni vestrænu og er hún í höndum þó nokkurra manna.

Hitt er færri mönnum kunnugt heima hér í gamla landinu, að Stephan hefur verið

á Stiklastöðum

daginn sem Ólafur féll Haraldsson, sem síðar var heilagur haldinn. Um þann atburð hefir hann kveðið svo snildarlega, að eg varð alveg drukkinn af unaði, þegar ég hafði lesið drápuna. Þar fer alt saman í einu: mikilfenglegt efni og dvergasmíð úr samansoðnum málmum. Af því að kvæðið er í fárra manna höndum, tek ég það upp alt saman þótt langt sé, og bið engrar afsökunar á því, að Ólafur er leiddur fram í öðru ljósi en kaþólsku karlarnir gerðu, sem ritað hafa um hann hégiljurnar og helgiskvaldrið. — Annars er þess að gæta, að því að eins njóta mennirnir þessa kvæðis fyllilega, að þeir hafi hugmynd um gott mál, eða opið eyra fyrir því. Svo er og um öll kvæði Stephans.

Og ósigurvænleg var Ólafs kongs hirð
og ógæfu-morgninum kveið hún,
er uppgefin, höggdofa, úrvinda, stirð
með ófarar-grunsemi beið hún
í kirkjunni á Stiklastöðum,
sem strádreif í beðjum og röðum.

Og konungur vakti og varð ekki rótt,
ill vá fyrir dyrum hann bagar;
og nú gátu áfjáðast að honum sótt
hans útrunnu hásætis dagar
hjá lýðnum til landráða neydda
í landinu kristnaða, en eydda.

Og fast sótti reymleiki að hrollvísum hug,
því heiðingja vofur þar slæddust
sem líflátin sjálf hefði' ei drepið út dug
úr dauðum, sem guð hans ei hræddust.
Nú bentu frá brennum og voða
öll blóðvitni feðranna goða.

Og slysið með Erling — að óvart hann dó —
í öllu svo hamingju-drjúgan!
því var það ei' ólán, að aulinn hann hjó,
svo Ólafur fékk ekki að kúga 'ann?
Með fólknárung fólkið er bundið,
með falli hans einstakling hrundið.

Og krossmarkið brást eins og Þórshamar — því
í þrautum gat skjátlað til halla,
svo Valhöll og Paradís inngangan í
varð álík: að berjast og falla.
Gegn Kristi þótt rönd ekki reisti
var ramsótt mót Ásaþórs hreysti.

En það var hans djörfung, að dómþingi hjörs,
að drottin-holt trúnað sinn kend' ann;
hann gladdist við reykina um Valdres og Vörs
er varnarlaus heimili brend' ann;
til einveldis ei' var þá stjórnað,
í erindi guðs var svo fórnað.

Og nú gekk hann varkárt að viðreisn síns máls,
og vægði til alt sem hann kunni;
og þó skyldi um sakir þær sorfið til stáls
hann sá þá hvers guð honum unni,
en sendi hann sigur til valda
þá sárt skyldi Noregur gjalda.

Og loksins var hálfliðin há-nóttin löng
með hugrauna minningum þungu,
og Ólafur hóf nú sinn heilaga söng,
það hjálpráð á framandi tungu.
Hann seiðrúna-söngvana brendi,
en »Saltarann« lærði og kendi.

Hans sveit hafði áður við afdrifum hrylt
á atför er dagurinn risi,
en varð nú við konungsins bænasöng bilt —
sem beigur sá rættist með slysi.
Nú fanst hinu felmtraða mengi
sem feigðin um tóna þá gengi.

Sem óp inn í leyningi altaris hólfs,
sem andvarpan djúp þótti vera,
hans stynjandi Á v e við grafhellur gólfs
og grátandi Misererera.
Og mönnum fanst máttur sinn smækka
og moldin í gröf sinni hækka.

Í varðmanna hringnum sat Þormóður þar,
en þögull í vökunni heima.
á íslenzkum stöðvum; í værðinni var
um vísur og Kolbrún að dreyma.
Við hana sín kærustu kvæði
hann kendi og slysin sín bæði.

Og fullkeypt var senn orðin sagan hans — því
í sekt snerust ljóð hans og fremdir —
tóm hörkubrögð vaxandi ófærum í,
ný áföll og torreknar hefndir,
og útlægar ástir að baki,
þó yfir að morgninum taki.

Hann undraði lítt, er hann leit þennan her,
sem lá þar til ósigurs búinn,
þó þeim verði óhægt, sem einliða fer,
að etja til þrautar við múginn —
úr sekt er ei sátt binda máttu,
nú samleið þeir konungur áttu.

En Ólaf þraut sönginn og sálmana fyr
en sólrisið dimmunni hnekti;
hann undi' ei' þeim kyrþey, en kallar og spyr
ef Kolbrúnarskáldið sitt vekti,
svo ljóði það lið vort á fætur
og leysi af því herfjötra nætur!

Og upp stóð hann Þormóður — á hann það beit
þá ofraun sér vístalda hreppa,
að dirfa til helfarar syfjaða sveit,
við Sighvatar ljóðfrægð að keppa,
sem ríkti frá Sóla að Rómi
á rímuðum stuðlanna hljómi.

Þau festust á Íslandi ljóðin og lag
sem landflótta úr Danmörku gjörðust
og Bjarki kvað Hleiðru, þann hólmgöngu dag,
sem Hrólfur og kapparnir vörðust,
það fann sá, er fekk þau að heyra,
að fall varð þar sigrinum meira.

Og dagurinn hóf sig við þjóðsönginn þann
hans Þormóðs — og snjalt var sá kveðinn,
hver hugur þar inni tók undir við hann,
hver eggjan sló bergmál í geðin
við bita og bríkurnar skornu
er Bjarkamál þutu hin fornu.

Þann klið, þó að hljómarnir fleyttu sér fjær,
sló fjölraddað bergmálið hring um,
sem samböndd og þiljurnar þokuðust nær
og þyrptust hann syngjandi kring um:
í kórstaf hann söngraddir seiddi,
um súðina viðkvæði leiddi.

Og hljómarnir lengdust og hækkuðu æ —
hver hending rann fram undir vopnum —
þeir flutu út um gluggana, flóðu út um bæ,
þeir flyktust úr dyrunum opnum,
þeir gengu, sem gnýr yfir tjöldin,
þeir gullu við sverðið og skjöldinn.

Og loks stælti herhvöt sú hermóð í lýð
með hreimmiklum stuðlum og þéttum.
Þau stigu mót dögun upp hæðir og hlíð
þau hoppuðu á ásum og klettum,
þau titruðu um dalina og drögin:
þau dróttkvæðu Norðmanna slögin.

En orustubúið stóð Ólafs kongs lið
til áhlaups við foringjans bending
því kongsmanna röskleikinn raknaði við
og reis nú við sérhverja hending.
Þeir kváðu við ósigra alla
þá aldregi vinnast, sem falla.

En konungur Þormóði gullhring sinn gaf,
og gjöfin og þágan var frami.
Þó veldi og hamingju hallaði af
var höfðingja-bragurinn sami.
Og hnossið var sæmdina að hljóta,
ei hitt, hversu langt var að njóta.

Því Ólafur fann það og allir hans menn,
og undu nú hlut sínum betur:
af konungdóm þeim var hann óhrakinn enn,
sem íþrótt og snildina metur.
Og hræðslan fór hrakför, að bjóða
út hamingju Þormóðs til ljóða.

Um leikslokin veizt þú, og endir þess alls —
mót ósigri vísum og skæðum
var gengið í berhögg og barist til falls;
menn brugðust ei Þormóðar kvæðum;
að helgur varð hirðstjórinn, veginn,
því hneisan féll landráða megin.

Og það hafa í útlöndum íslenzkir menn
af afdrifum Þormóðs að segja —
og staddir í mannraun, þeir minnast þess enn,
um meiðslin sín kunni 'ann að þegja!
að örina úr undinni dró hann,
og orkti og brosandi dó hann.

Grímur Thomsen kunni manna bezt að fara með forn efni og kröftugt mál. En þó var honum ofraun að yrkja svo vel, sem hér er gert. Til þess skorti hann hugmyndir og ímyndunarafl. Og víst sætir það furðu, að bóndinn, sem hefir að eins tíma til að yrkja í veikindum sjálfs sín og illviðrum, skuli hafa tök á að húðstrýkja konunginn helga, á þann hátt sem hér er gert. Og hann jafnhattar Þormóði Kolbrúnarskáldi annari hendi um leið, og þarf til þess mikla krafta.

VI.

Stephan yrkir oft um amerísk efni. En hann er þó enginn »Ameríkumaður«. — Hann hefir getið þess í bréfi til mín eitt sinn, að Ameríka væri of auðug af þeim mönnum, sem vilja halda sér uppi á kaupamangi og verzlunarbralli, en of fátæk af þeim mönnum, sem vildu vinna fyrir sér með höndunum. Hann hefir og getið þess með ánægjusvip, að börn sín væru líkleg til þess að verða drenglynt bændafólk.

Þessi skoðun kemur fram, að sumu leyti, í kvæðinu

Heimkoman.

Það er um mann, sem heitir Gunnar. Hann er nágranni skáldsins og hagsýnn maður í kaupum og sölum. Hann notar sér hyggindin og hikar eigi við að flá Stephan inn að skyrtunni í viðskiftunum, ef það er hægt. En hann er og manna fyrstur að gefa skyrtu-manninum 10 dali ameríska, ef hann verður fyrir slysi. — Þessi maður á víst að tákna almennan umsýslumann. —

En þegar hann legst banaleguna, þá er skáldið fengið til að vaka yfir Gunnari. Hann liggur með óráði og talar þá það sem honum er ríkast í tilfinningunum. Þá fer hugurinn með hann heim — heim til Íslands og átthaganna. Hann hefir fé með sér í reiðupeningum.

Og það ætlar hann að nota til þess að fegra heimahagana og bæta óðal ættarinnar.

Ég skil kvæðið á þá leið, að Stephan áliti Vestur-Íslendinginn ágjarnan, en hjálpfúsan, þrunginn af heimþrá og löngun til að gera gamla garðinn frægan — meira gott en ilt að saman lögðu í innrætinu.

Verra gat það verið.

Kvæðið er að mestu leyti óráð, fært í hendingar. En þetta er það fallegasta óráð, sem eg hefi heyrt.

Skáldið býr til alt saman — það þykist eg sjá í hendi mér. En hvers vegna fer hann með efnið á þennan hátt? Það gerir höfundurinn vegna þess, að hugur hans sjálfs fer alt af harmförum austur yfir hafið. Hann er þar sjálfur í vöku og svefni. Og hann getur ekki hugsað sér, að landinn vor deyi öðru vísi en svo, að hann fljúgi heim í óráði andarslitranna, með heitum óskum um hagsæld lands og lýðs.

Honum er alt af bjart fyrir augum, þegar hann yrkir um framtíðina. Þá munu mennirnir verða vitrari og betri en þeir eru nú. Þess vegna segir hann:

»Eiga vildi eg orðastað
í öldinni, sem kemur«.

Stephan er frumlegur að eðlisfari. En að sumu leyti er frumleikur hans hafinn upp í æðra veldi á þann hátt, að hann kembir saman í kvæðum sínum náttúru og þjóðlíf tveggja landa, sem ólík eru í sumum efnum.

Kosti sína á hann frumleikanum að þakka. Og hann á honum að kenna ókostina. Frumleiki er að sumu leyti fólginn í því, að líta á hlutina og tala um þá öðru vísi en aðrir menn. Það er hægt því að eins, að horft sé djúpt, og dýpra en flestir menn gera.

En þegar djúpt er horft, þá verða myndirnar óljósari heldur en þegar þær eru teknar af yfirborðinu.

Stephan er þungskilinn í meira lagi oftar en sjaldan. Eg ætla að sá galli hans stafi af því, að hann horfir dýpra en flest skáld önnur. Þetta kann að þykja kyn-

legt og fjarstætt, að kostir hans og gallar skuli vera runnir af einni og sömu rót. En þetta er algengt. Sá maður t. a. m. sem er mikill tilfinningamaður, hefir kosti sína og galla úr einni og sömu uppsprettu, og svo er um fleiri tegundir skapsmuna.

Annars er Stephan auðskilinn og léttur í sumum kvæðum sínum, svo að hverju barni er auðvelt að njóta hans. Kvæðið

V ö k u n ó t t

er til dæmis um það, að hann getur farið á handahlaupum í Bragatúni:

Hver er alt af uppgefinn
eina nótt að kveða og vaka?
láta óma einleikinn
auðveldasta strenginn sinn,
leggja frá sér lúðurinn,
langspilið af hillu taka.

Ljóð mitt aldrei of gott var
öllum þeim, sem heyra vilja;
þeim eg lék til þóknunar,
þegar fundum saman bar;
eg gat líka þagað þar
þeim til geðs, sem ekkert skilja.

Nú skal strjúka hlýtt og hljótt
hönd við streng, sem blæs í viðnum,
grípa vorsins þrá og þrótt,
þungafult, en milt og rótt,
úr þeim söng, er sumarnótt
syngur djúpt í lækja-niðnum.

Það er holt, að hafa átt
heiðra drauma vökunætur,
séð með vinum sínum þrátt
sólskins-rönd um miðja nátt,
aukið degi í æfiþátt
aðrir þegar stóðu á fætur.

Birtan sezt ei sjónum manns,
svona nætur-kvöldin þrauga.
Norðrið milli lofts og lands
línu þenur hvíta bands,
austur rís við geisla glans
gló-brún dags með ljós í auga.

Skamt er að syngja sól í hlíð,
sumarblóm í mó og flóa —
Hvað er að víla um vökustríð?
Vaktu í þig og héraðs lýð
vorsins þrá á þeirri tíð
þegar allar moldir gróa.

Úti grænkar lauf um lyng,
litkast rein um akra sána —
eg í huga sé og syng
sumardrauma alt um kring
út að fjarsta alda-hring
yztu vonir þar sem blána.

Út í daginn fögnuð' frá
fullum borðum, söng og ræðum —
nóttin leið í ljóði hjá —
ljósi er neyð að hátta frá!
vil eg sjá hvað vaka má,
vera brot af sjálfs míns kvæðum.

Vini kveð eg, þakka þeim
þessa sumar-nætur-vöku.
Úti tekur grund og geim
glaða sólskin mundum tveim —
Héðan flyt eg fémætt heim:
fagran söng og létta stöku.

Því gat ekki þessi hugblær komið yfir mig einhverju sinni, þegar eg vakti yfir jóðsjúkri lambá?

Séð hef eg þó oftar en einu sinni

»Sólskinsrönd um miðja nátt«

og miðnætursólina eins og

»ljósbvel í útfjarðarmynni«.

Hvers vegna gat ekki fagra myndin:

»glóbrún dags með ljós í auga«

komið yfir varir mínar?

Eg öfunda þig, gamli — ungi, síungi, hálfi, en þó meira en heili Þingeyingur — eg öfunda þig af mörgu, en þó ekki allra síst af þessari Næturvöku.

Og nú ertu kominn á sextugsaldurinn. Þú hefir sagt fyrir fáeinum árum að

»haustað sé fimmtíu sinnum«.

En segðu mér eitt: Hvar eru ellimörkin?

Eða hefir þú bjargað þér á eplum Iðunnar? Er það þeim að þakka, að lífsönnin hefir ekki megnað að:

lyfja þér elli?

Mér er gagnslaust að spyrja þig úr spjörunum, af því að víkin milli okkar er svo breið, að við heyrum ekki hvor til annars, nema á missirafresti.

En eg þarf ekki að spyrja þig. Eg veit heima hjá mér, hvers vegna Stephan G. Stephansson hefir haldið sér ungum. Hann hefir haldið sèr ungum með því móti að kasta sér í straum inn samtíðar sinnar og vera úti í stormum tíðar sinnar.

Hann líkir mannlífinu við ána. Og hann elskar ána »þrátt fyrir alt og þrátt fyrir alt, þreytuna, stritið og baslið alt«.

Á i n.

Eg lagði ungur ást á þig,
mín áin, héraðs-prýði,
og enn til ljóða laðar mig
svo létt þinn straumur þýði.
Þó sveitastig þú styttir minst
og stundum kalt sé hjá þér
eg gæti um eilífð, að mér finst,
því eirt að búa hjá þér.

Þín vagga er þar sem gljúfur gín
hjá grettum jökulhausum;

eg þekki efstu upptök þín
í afdal ræktarlausum,
þar helzt á sól og sumri er þurð
og söngur aldrei vakinn.
Þú lærðir gang í leir og urð
og leikfang þitt var klakinn.

Þú söngst þig framgjörn út og inn
um eyði-vegu tóma,
hin eina rödd var rómur þinn
í ríki frosnra hljóma.
Þú ranst af fjalli, — fleygðir þér
í foss af hamra stöllum;
og nafn sitt af þér bygðin ber
og ból í dalnum öllum.

Og af þér tekur svip á sig
öll sveitin mín og þjóðin,
og þú hefir fýst og fjörgað mig
og fóstrað — þú og ljóðin!
Sé stærra hafsins strauma vald,
sé stirndur himinn fegri,
þá ertu samt mitt uppáhald
og öllu skemtilegri.

Eg ann þér fjalls og fjarða hnoss,
með flóði og grunnstraum tærum,
sem jafnvel kant að falla í foss
og fljóta í lygnum værum.
Og lykkjum, þínum leiðum á,
sem leiðast sumra hugum,
eg aldrei gekk með græsku frá
né gramdist þínum bugum.

Því marga fegurð leiddu í ljós
þín löngu nes og grandar.
Hér áttu veg að eyrarrós,
að ungvið þarna handar;
um flæði-lönd þú líður væð
með léttum straum og grynnist.
Í brunahrauni ertu æð
sú ein er slær, svo finnist.

Þú speglar bakka, björg og fit
um bjarta sumar-daga,
og fulltrútt sýnir lag og lit,
svo leir þarf ei' að kaga.
Þú speglast í þeim hulu-hjúp
að hjá því sneiða vilji
þó eigir nokkur dulin djúp
og dökka rökkur-hylji.

Frá stakri átt, þar vel-bjart var,
svo við eg bíð og kanna,
hvort gröfin Atla er undir þar
og auður Niflunganna.
Því jafnvel yndi í því felst,
að á mig nokkuð reyni,
og fiska dregið hef' eg helzt
úr hyljum undan steini.

Og dirfð er meiri hin djúpu mið
og drýgri frægð að reyna,
en brotin tær að tefja við
og telja í botni steina.
Og rödd þín Á, þó hljómi hljótt
í hylsins þunga flóði,
eg fann þar sorta af svarta-nótt
og sólskin dýpst í ljóði.

Sé jökulfjallið fegra þér
og frítt sem »hlaðinn draumur«
í þínum bárum annað er
og æðra — líf og straumur.
Á sund þín vær og straumföll ströng
að stara ei' eg þreytist,
sem skifta kant um svip og söng,
þér sjálfri lík, þó breytist.

En allra sízt þú átt við mig
— þó alt sé gljátt og skafið —
er vetur hefir heflað þig
í hálasvell og vafið.
Eg hló, er sá þig hrökkva á stað

með hrannir jaka-brota!
En hvernig vissir þú um það
að þá var skamt til blota?

Og loks er hafðir losað þig
þú lagðist sóm og áður
svo tær og hrein á hroðinn stig,
sem heiðblár silkiþráður;
sem hugsun stór og sterk og frjáls
— sem styrkir mig og gleður —
sem brýst í rofum ríms og máls
og röngum stuðlum hleður.

Eg læknum ann, en ei' sem þér,
þó al-fær sé og tærri;
eg veit hans söngur indæll er;
— hann á þó raddir færri.
Hann kveður sætt við bakka-blóm,
sem blöskra hljóðin snörpu,
en kemst ei upp í öllum róm
með einum streng á hörpu.

Svo komdu hiklaus, farðu frjáls
um fjörðinn vel og lengi,
með skugga-fylgsni óss og áls,
með iður, foss og strengi;
með hlíð og bala á bæði lönd
og bæjatúnin gróin. —
Og við skulum leiðast hönd í hönd
um hérað — út í sjóinn.

Allir vegir liggja til Róms. Og allar ár renna í hafið. —

Hannes Hafstein kemst að sömu niðurstöðu um vatnsrenslið:

»Hvort fer um urðargrjót eða hellur
að ending fer það í djúpa hafið,
í hafið!«

Og allir mennirnir fara líka leið: í alheimsstórveldið endalausa. — Stephan getur því sagt með sanni, að hann

skuli leiða ána og ganga sömu leið. Hann er maður, sem horfir djúpt. Og þessi á, sem hann lýsir, er í aðra röndina mannlífsmóðan — straumur tilverunnar sem fer fljótandi að feigðarósi. — Þetta kvæði er gullfallegt, að því leyti sem það er náttúrulýsing. En skáldskapargildi þess er tvöfalt, af því að þessi fiskur liggur þar undir steini.

Eitt af því, sem gerir náttúrulýsingar Stephans hugnæmar, það er þetta, hve látlausar þær eru. Hann segir t. d. um ljósgylt skýin:

»Og vindbólstrar steyptu á sig gullhjálmi sólar.«

Þetta er í einu snildarkvæði hans, sem er um lækinn. Þetta eru þóknanlegri lýsingar og sannari heldur en ef hann hefði orkt um:

»himinljósa leiftursíur
og logavanda reginhvin«.

og þó er sú sögn skáldleg á svipinn. En þó að myndir Stephans séu látlausar, þá eru þær þó hátíðlegar stundum og þær hertaka hugann og neyða hann til að taka eftir sér. Málið er og svo mergjað og frásögnin öll mikilsháttar, að því skapi, að ekkert skáld er honum fremra í þeim efnum, sem kveðið hefir á norræna tungu.

Tökum til dæmis þessa náttúrulýsing úr kvæðakerfinu

Á ferð og flugi.

. . . En þegar að hallaði hádegi af
varð hásuðrið eld-skininn sjór,
og andheita fjallrænan kvæðið sitt kvað,
svo klöknaði stálharður snjór.
En fjöll drógu upp vindskýin, hæluð um hlíð,
og hnjúkana toppstöguð við,
og suðvestan hlákan á öræfi upp
sást opna sín gullslegnu hlið.

— — — — — — — —

Öll fjöll vóru gaddhvít, en grimmlegust þau
sem gnæfðu yfir bygðinni hæst.
Á jökla þá leggur 'ið harðasta hjarn,
sem himninum teygja sig næst.

Þá er þessi lýsing af góðum toga spunnin:

Við sólar-ris loksins komst lest vor af stað;
um lægð út úr dalnum hún skreið;
sem ranghali í víðari veraldir út
mér virtist sú hlykkjótta leið.
En smámsaman víkkaði, von bráðar reis
upp vestrið með fjallgarðinn sinn.
En austrið stóð opið, sem hurðarlaust hlið,
í himin og víðlendið inn.

En til hvers er eg að fjölyrða um skáldskap Stephans? Ég kemst þar aldrei nema fáar spannir af langri leið. Þorrinn allur af kvæðum hans er enn þá ónefndur og ósnertur í þessum orðum. Eg hefi að eins gripið niðri í gull-landi skáldkonungsins vestræna. Ég hefi einkum drepið niðri fingrum mínum í þau kvæði hans, sem ókunnust eru almenningi hérna megin hafsins; en kvæði hans í Öldinni og »Á ferð og flugi« — þau læt ég mæla með sér sjálf, af því að þau eru til á fleiri stöðum.

VII.

»Reyndu að safna þér sannfæringu,
og sannfæring' þá skaltu ei' muldra 'on í bringu«.

Þessi er ein lífsregla skáldsins vestur við Klettafjöllin. Hún er í samræmi við kröfuna: að vera í lífinu sjálfum sér trúr.

En honum svíður það sárt, hve margir gera sannfæringu sína að verzlunarvöru. Vísan sem hér fer á eftir er um þess háttar mann.

»Hans sannfæring varð »auktíóns-góss« og ábatans, eg ann
og ánægjunnar h o n u m, — já það er gamla sagan!
Og þráfalt misti hann Drengskapur þrefalt betri mann,
og það kvað liggja vegur til hjartans — gegnum magann«.

Mikil undur! — Vegur frá vömbinni upp í hjartahólf? Getur það átt sér stað? Því er nú ver og miður. Sú leið er margfarin og er hún megin-breið þjóðgata í sumum löndum.

En Stephan er einrænn, og er honum aldrei ant um að berast með fjöldanum. Hann þekkir einstigin og veit hvað það er, að vera einliði á eyðiströnd vorsins. Hann veit hvað hann segir í þessari vísu:

Sannleiks hlut á heimalönd
hugans dróstu mikinn,
og um vorsins eyðiströnd
áttu handarvikin.

Þessi framanskráða vísa gæti eins vel verið um hann eins og einhvern annan.' Og honum er kunnugt um fögnuðinn, sem þeim manni er gefinn, sem fer einn og nær landi. Þess vegna spyr hann — og þyrfti þó ekki að spyrja:

Varð sú einför yndissnauð,
alt meðan svaf til baka,
yfir lofts og lagar auð
lifa einn og vaka?

Utar stormi og öldugang'
eiga stefnu vísa,
unz um djúpið flaut í fang
fyrsta morgun-lýsa?

Skeyta ei' hvar að strönd var styzt,
stika nótt og sæinn
undir höfn við heimskaut yzt,
heiðríkjuna og daginn?

En hitt er honum ljóst, að sá, sem siglir djarft og fer fáliðaður, á alt sitt á hættu og kemst stundum í krappan:

»Bezti vilji vogaðs manns
verður afturreka«.

Stundum farast þeir, sem sigla þann sjó:

Lítil undur eru það
óvænt, þeim sem skilur,
þó um síðir sækong að
sverfi manndráps-bylur.

Stephan segir ennfremur:

Mínu eðli er engin nyt
eilíft logn að hreppum.
Mér hefir vaxið megn og vit
mest í þrauta-kreppum.

Þessar vísur eru teknar úr síðasta kvæði Stephans, sem eg hefi séð. Hver þeirra er nægt efni í heila ritgerð.

Ég get ekki fylgt skáldkonunginum lengra en þangað, sem hann er nú kominn. Ég er því miður enginn spámaður, og veit ekki óorðna hluti. En ég get stokkið fram fyrir öll sýnishornin, sem hér eru handleikin og bent á það kvæði, sem ég hygg vera elzt allra kvæða höfundarins, sem verulega kveður að. Það kvæði er

Lækurinn,

gert 1883. Það er alt vel kveðið. En þó eru þær vísurnar beztar, sem lýsa umbrota-anda skáldsins, sem þá er nývaknaður — ef að líkindum lætur:

— — — — — — — — — —

En lækur, eg skil þig, og veit hverju veldur
að vorhlákan snart þig, því óx þú svo mikið;
í gær leysti snjóa úr hlíðum, og heldur
varð hlýrra og rauðara sólgeisla blikið,
og fornmælin segja það byltingar boða,
ef bjartviðris-sól skín með dreyrgum roða.

Og ísinn og fönnin lét fjötrana slakna,
og frjálslegri svip báru dalir og hólar,
og Suðri dró andann sem væri hann að vakna
og vindbólstrar steyptu á sig gullhjálmi sólar;
um veðranna heim braust uppreisnar andi,
sem eldrauðan bjarma á vestrið þandi.

Það hreif þig og lækur, þér leiddist að sitra
í ládeyðu-mókinu, í gleymskunnar næði
þín straumharpan litla fór tíðar' að titra,
og töluvert snjallar' þú fluttir þín kvæði;
þinn söngur varð hljómmeiri, hækkandi fór 'ann,
unz hafðir þú kveðið sjálfan þig stóran.

— — — — — — — — — — — —

Og þegar að fórstu sem lengst þinnar leiðar,
og lægðirnar gerðir að farvegi breiðum,
þá barstu út akarn um hrjóstrur og heiðar,
sem hefir nú orðið að laufguðum meiðum.
Um bersvæði þúsund, um þúsundir ára,
lét þúsundum frækorna sáð þín bára.

Nú er ég búinn að fara hringinn!

Ég byrjaði á því að segja frá ætterni og æsku Stephans G. Stephanssonar. Ég hefi nú að lokum sagt frá honum þar sem skáldandinn kemur fyrst í ljós í fullum þroska.

Er þessi hringför einkenni höfuðsáttar?

Nei! Hringurinn táknar endalausa línu.

Og andi skáldkonungsins er endalaus — vegir hans endalausir.

Mikilfengar hugsanir eru líkar hringnum Hnituð, sem taka mátti sundur og setja saman aftur, án þess að skemdur væri.

Eins er um úrvals-hugsanir. Þær eru á þá leið: sundurtækur og þó hægt að setja þær saman.

Hringurinn Draupnir var svo gerður, að af honum drupu margir hringar jafnhöfgir honum.

Svo er og um hugmyndirnar: þær geta af sér nýjar hugmyndir.

Og nú sendi ég þér hringinn Stephan G. Stephansson — sjálfan þig þ. e. a. s. a n d a þinn, þýddan og skilinn, svo sem mér er unt að gera hann úr garði.

Þú ert gerður úr sundurleitum efnum. Ég vildi reyna til að hnita þau saman í eina heild.

En svo þekkir þ ú það, að okkur er þess varnað, sem höldum á ritfærunum, að gera eins vel og vér kjósum.

L í f s ö n n i n sezt í dyrnar hjá mér, alveg eins og hjá þér, og styggir frá mér léttfleygustu hugsanirnar — bæði í bundnu máli og lausu.

En hvað er að ergja sig yfir örlögunum?

Við gerum það sem við getum. Og háttum svo, þegar máttar.

Ritað 8.—11. jan. 1907.

Jónas Hallgrímsson.

(Ræða flutt á „Jónasarhátíð“ Íslendinga í Khöfn 16. nóv. 1907).

Í dag eru talin 100 ár frá fæðingu Jónasar Hallgrímssonar. Í dag er afhjúpuð myndastytta hans í Reykjavík — fyrsta myndastyttan sem íslenzka þjóðin reisir nokkrum syni sínum.

Enginn mun neita því, að margir ágætir Íslendingar liggja óbættir hjá garði þjóðar vorrar, margir sem vert væri að minnast, margir sem bíða síns bautasteins, þegar þjóðin vaknar enn betur og minnist þess sem hún hefir átt. En mynd Jónasar hefir orðið á undan öllum öðrum. Þjóðin hefir fyrst látið sér ant um að reisa óskaskáldi sínu minnisvarðann. Jónas Hallgrímsson er orðinn dýrðlingur og átrúnaðargoð þjóðar sinnar, orð hans eru talin helgari en annara skálda, og því verður það stundum, að jafnvel römmustu bindindismenn syngja: »Látum því vinir vínið andann hressa«, með engu minni fjálgleik en rétttrúaðir brennivínsmenn.

Hvernig stendur nú á þessari ástsæld Jónasar?

Eg held hún komi af því, að hann er svo líkur þeim hinna fornu guða sem ástsælastur var og yndislegastur. Jónas Hallgrímsson er Baldur hinn góði meðal íslenzkra skálda.

Flestir munu kannast við lýsingu Snorra:

»Annarr sonr Óðins er Baldr, ok er frá honum gott at segja; hann er beztr ok hann lofa allir; hann er svá fagr álitum ok bjartr, at lýsir af honum, ok eitt gras er svá hvítt, at jafnat er til Baldrs brár; þat er allra grasa hvítast, ok þar eptir mátt þú marka fegrð hans, bæði á

hár ok á líki; hann er vitrastur ásanna ok fegrst talaðr ok líknsamastr, en sú náttúra fylgir honum, at engi má hallast dómr hans. Hann býr þar sem heitir Breiðablik; þat er á himni; í þeim stað má ekki vera óhreint«.

Er ekki eins og hér sé verið að lýsa Jónasi Hallgrímssyni?

Hann lofa allir.

Aldrei hefir neinn, svo eg viti, orðið til að lasta skáldskap hans, ekki einu sinni meðan hann var nýr. Jafnvel Níels skáldi getur ekki annað en dáðst að honum, hvað þá aðrir. Ósjálfrátt laðar hann að sér hugi manna. Margt ber til þess, en fyrst og fremst þetta:

Jónas var svo góður.

Það er aðaleinkenni hans, allir aðrir kostir hans fá ljós sitt þaðan. Að hann var góður kemur alstaðar fram. Vér sjáum það á virðingu og ást samtíðarmanna hans, þeirra sem þektu hann bezt og sjálfir voru góðir drengir og hreinlyndir; vér sjáum það á því sem vér vitum um æfiatriði hans og viðleitni, og vér sjáum það hvervetna í kvæðum hans og öðru sem hann hefir ritað, alstaðar skín góðmenskan í gegn, hrein og falslaus sál, sem elskar ljósið. Þess vegna er hann svo fagur álitum og bjartur, að lýsir af honum.

Jónas horfir mót sólu, hann er ljóssins barn og sóltignandi. Takið eftir því hve oft hann kveður um sólina, og gætið þess jafnframt að það er sonarleg ást í orðum hans, sólin er auga guðs sem horfir á hann, fult gæzku og miskunnar:

Hvað er svo glatt sem hið góða
guðs auga?

segir hann. Það er fyrsta kvæðið hans sem byrjar svona:

Röðull brosti, rann að nætur hvílu
Ránar til og: fögrum sjónum brá
undan lèttri utanbakka skýlu —

Annað kvæði byrjar svona:

Hví und úfnum
öldubakka
sjónir indælar
seinkar þú að fela,
blíða ljós!

Allir kannast við kvæðið »Fýkur yfir hæðir«, og minnast þess hvernig — »miskunnarrík sól móti sveininum lítur«.

Eg nefni þessi dæmi vegna þess að þau segja oss nokkuð af Jónasi sjálfum; þau sýna að sólargeislarnir eru honum eins og ástúðlegt augnráð, í ljósinu býr líf og andi. Skammdegið og myrkrið hatar hann:

Myrkrið er manna fjandi
meiðir það líf og sál.

»Skammdegið hefir alt af lagst þungt á mig síðan um veturinn eg lá, en jeg veit af reynslu það bráir af mér eftir sólstöðurnar, og þá er ég aftur til í alt«, skrifar hann Jóni Sigurðssyni, veturinn sem hann deyr. Hann finnur að hann er undirorpinn sömu áhrifum ljóssins eins og fuglar himinsins eða blómin á grundinni, og þegar hann kveður til sólarinnar:

Vaktir þú fugla
og fögur blóm vaktir
söng þér að syngja,
og sætan ilm færa,

þá er auðfundið að lofgjörð hans líður honum eins létt frá brjósti og fagnaðarsöngur fuglanna við sólarupprás.

Það er þá engin furða, þótt »sólarylur, blíður blær« sé í kvæðum Jónasar, það er engin furða þótt hann í kvæðinu Gunnarshólmi velji einmitt þá stundina þegar:

Skein yfir landi sól á sumarvegi
og silfurbláan Eyjafjallatind
gullrauðum loga glæsti seint á degi,

eða að hann fer að skoða Skjaldbreið þegar

skín á tinda morgunsól,
glöðum fágar röðul-roða
reiðar-slóðir, dal og hól.

Ekki er það heldur undarlegt, þótt hann komist svo að orði, að

eyjan hvíta
átt hefir daga, þá er fagur
frelsisröðull á fjöll og hálsa
fagurleiftrandi geislum steypti,

eða líki áhrifum fagurrar minningar við áhrif sólgeislanna á blómin, eins og í vísunni

Sem þá á vori sunna hlý,

því hann elskar sólina, »frelsara, frjófgara« alls sem lifir. »Sólbjört«, »sólfögur«, eru fegurstu lýsingarorð sem hann kann um konur.

Og fagnaðarboðskapur hans er, að vér eigum:

ef við sjáum sólskinsblett í heiði,
að setjast allir þar og gleðja oss.

Jónas er ljóssins barn. Þess vegna er hann svo góður. Þess vegna finnur hann til með öllu sem lifir, skilur hið innra líf alls sem gleðst í geislum sömu sólar, og hefir yndi af að athuga það, eins og vinur og bróðir. Hann er líknsamastur. Hann skilur jafnt lífsskoðun og búsumstang hunangsflugunnar sem sólardrauma fífilsins. Hann skilur jafnvel sauðinn í haganum, vonir hans og metnað:

Gimbill gúla þembir,
gleður sig og kveður:
»Veit ég, þegar vetur
»vakir, inn af klaka
»hnífill heim úr drífu
»harður kemst á garða,
»góðir verða gróðar
»gefnir sauðarefni«.

Hnífill finnur til sín, hann þykist vera »sauðarefni« og hlakkar til að sýna hve harður hann sé í horn að

taka, og að hann láti engan meðalsauð bægja sér frá garða. — Allir kannast við kvæðin um heylóuna, um rjúpuna, og um grátitlinginn, og finna hinn hlýja undirstraum hluttekningarinnar með örlögum þessara smælingja. Jónas finnur að það er líkt á komið með honum og fuglinum sem var »frosinn niður við mosa«:

Feldur em eg við moldu
frosinn og má ei losast;
andi guðs á mig andi,
ugglaust mun eg þá huggast.

Guð Jónasar er kærleikans guð; andi hans er hinn blíði blær.

Hvergi kemur hið nána samlíf við náttúruna fagurlegar fram en í Hulduljóðum, þar sem Jónas lætur Eggert Ólafsson tala við blómin. Það er eins og þegar ástrík móðir hagræðir glókoll sínum á koddanum:

Vesalings sóley! sérðu mig?
Sofðu nú vært og byrgðu þig;
hægur er dúr á daggarnótt;
dreymi þig ljósið, sofðu rótt!

Jónasi lætur yndislega að lýsa hvíld og friði náttúrunnar:

Sofinn var þá fífill
fagur í haga,
mús undir mosa,
már á báru;
blæju yfir bæ
búanda lúins
dimmra drauma
dró nótt úr sjó.

Jónas er í insta eðli sínu barnsleg sál. Þess vegna skildi hann líka Andersen svo vel, þess vegna er lýsingin á unglingunum í »Grasaferð« eins unaðsleg og hún er. Eg efast um að síðan hafi verið ritað sögukorn á íslenzku er standi því jafnfætis eða taki því fram, svo næmum fingrum hefir Jónas þar rakið viðkvæmustu og smágjörv-

ustu þræðina í sálum unglinganna er hann segir frá. Þarna er barnsleg ást sem er að vakna til meðvitundar um sjálfa sig, þarna er hið óstöðuga jafnvægi æskunnar — unglingurinn er ekki fullorðinn og ekki heldur barn lengur svo hann veit varla hverjum megin hann má vera; þarna er gleðin við fegurð náttúrunnar og vaknandi nautn af því að skilja öfl hennar starfa; en jafnframt þessu heyrum vér fyrstu vængjaslög skáldgáfunnar, því þessir unglingar eru bæði skáld:

Sáuð þið hana systur mína
sitja lömb og spinna ull?
Fyrrum átti ég falleg gull;
nú er ég búinn að brjóta og týna.

Þessi saga sýnir hvílíkt lista-söguskáld Jónas hefði getað orðið ef honum hefði enzt aldur. Hann er sá fyrsti sem ritar nýíslenzka skáldsögu og þó er hann undir eins meistarinn. Annars held eg að »Grasaferðin« sé endurminning úr lífi skáldsins sjálfs. Eg reið einu sinni ofan Öxnadal með bónda einum þar úr dalnum: »Heitir ekki Brattaskeið einhversstaðar hérna í fjallinu?« spurði eg hann, mér fanst eg kannast við alt úr »Grasaferðinni«. »Jú, hún er þarna«, sagði hann, og benti. Það var nálægt Steinsstöðum.

Það er einkennilegt hvernig þessi litlu brot sem til eru eftir Jónas í sögu formi eru eins og forspil að sumu því bezta sem síðan hefir birzt af því tægi í bókmentum vorum. Hann grípur sem snöggvast hörpu íslenzkunnar, fingurnir líða í svip yfir strengina, eins og til að prófa þá, — strengirnir voru úr gulli! Í einum var ómur sveitarsælu. Á hann lék síðan Jón Thóroddsen. Í öðrum kvað við græskulaus gáski, léttur leikur ímyndunaraflsins. Í þann strenginn tók Gröndal. Gamanbréf Jónasar um kynnisför Englandsdrotningar var forspilið að Heljarslóðarorustu. Þriðja strenginn átti þjóðtrúin. Jónas snerti hann rétt að eins, í »Hreiðarshóll«, en það var svo sem auðheyrt að margt bjó í þeim streng. Og þjóðsögurnar hafa sýnt það síðan.

Jónas Hallgrímsson var allra manna íslenzkastur í anda. Það á jafnt við efni hugmynda hans, sem við búning þeirra. Byron segir einhverstaðar:

> Are not the mountains, waves and skies a part
> of me and of my soul, as I of them?[1]).

Jónas mátti segja það sama um íslenzka náttúru. Hún er samofin sál hans og í kvæðum hans er svipur hennar jafn skýr, hreinn og heiður eins og í skuggsjá íslenzkra vatna um sólbjartan sumardag. Náttúrulýsingum hans hefir verið viðbrugðið, og hann er jafnsannur hvort sem hann málar með íburðarmiklu litskrúði, eins og í kvæðinu Gunnarshólmi, eða hann dregur myndir með örfáum strikum, á Heines vísu, eins og í flokknum »á sjó og landi«, sem eg jafnan hefi dáðst að. —

Þegar hann lítur á akurinn í Danmörku, kemur íslenzk mynd í hug hans, móðan, hin streymandi á:

> Þegar lauf skrýðir björk,
> þegar ljósgul um mörk
> rennur lifandi kornstanga móða.

Og þegar hann þýðir Heine verða myndirnar undir eins íslenzkar:

> . . . . wie wilde Schwäne
> kam es durch die Luft gezogen,

verður hjá Jónasi:

> eins og þegar álftir af ísa grárri spöng
> fljúga suður heiði með fjaðraþyt og söng.

Jónas var Norðlendingur, þess vegna fljúga svanirnir *suður* heiði.

Eða þetta:

> Und der Berg, wie träumend streckt er
> seinen Schattenarm hervor:

---

[1]) Eru ei fjöllin, öldurnar og himininn þáttur af mér eins og eg er þáttur af þeim?

Sefur nú Selfjall
og svarta teygir
skuggafingur
af Skeiðum fram.

Selfjall og Skeið eru íslenzk örnefni.

Hugur Jónasar er alt af heima, og hann unir sér þar eins og barn. Heimsmenningin með öllu sínu státi, stórborgarlífið með list þess og prýði, kastar engum skugga inn í íslenzka sveitasælu, engum efa um gildi þess sem íslenzkt er. Þess vegna er föðurlandsást Jónasar svo vermandi, hún er svo fölskvalaus, svo blátt áfram. Hún þarf engin stóryrði, en kemur fram eins og glöð og örugg meðvitund um það hve landið sé gott, tignarlegt og fagurt.

Hann þarf ekki langan formála fyrir minni Íslands, hann lyftir glasinu, lítur til vina sinna og segir:

Þið þekkið fold með blíðri blrá!

En það er auðfundið að honum er mikið niðri fyrir, þegar hann spyr Gaimard:

Þótti þér ekki Ísland þá
yfirbragðsmikið til að sjá?

Eða í kveðjunni til Thorvaldsens:

Tign býr á tindum,
en traust í björgum,
fegurð í fjalldölum,
en í fossum afl.

Ást Jónasar á þjóðinni er ekki blind fyrir göllum hennar, en hann lætur ekki stundarástandið villa sér sýn. Að vísu verður hann að andvarpa er hann ber forna frægð saman við niðurlægingarástand landsins — »Ísland farsælda frón« er slíkt andvarp — en hann efaðist ekki um að á Íslandi mundu búa »frjálsir menn, þegar aldir renna«, og enginn hefir haft íslenzka bændastétt í meiri heiðri en hann. Í hans augum var Íslendingurinn b ó n d i. Það kemur ógleymanlega fram í hinni yndislegu vísu til Thorvaldsens:

Þá væri launað,
ef þú líta mættir
ásján upp lyfta
ungrar móður,
þar sem grátglaður
guði færir
barn sitt bóndi
að brunni sáttmála.

Jónasi lætur það vel að fela háleita lífsspeki í einföldum orðum eða einfaldri líkingu. Sem dæmi þess skal eg nefna þetta erindi:

Bera bý
bagga skoplítinn
hvert að húsi heim;
en þaðan koma ljós
hin logaskæru
á altari hins göfga guðs.

Hann er *vitur* maður. Þess vegna verða orð hans stundum spakmæli.

Ást hans var djúp og hrein. Konu, sem hann feldi ástarhug til ungur, gleymdi hann aldrei.

En Jónas átti eitt til enn. Hann gat verið kíminn og meinfyndinn. Það sýna t. d. kvæðin: Læknirinn, Borðsálmur, kvæðin um alþing, Þorkell þunni o. fl. og hið ágæta bréf frá Þingvöllum. En gaman hans er alt af góðmannlegt.

Allir þessir eiginleikar, sem eg nú hefi drepið á, hafa að minni hyggju átt sinn þátt í því að Jónas hefir orðið óskaskáld þjóðar sinnar, en fyrst og fremst þó sá eiginleikinn sem enn er ótalinn, en það er málfegurð hans.

Hann er fegurst talaður.

Mál hans er fyrirmynd sem vitnað verður til meðan íslenzk tunga verður töluð. Yfir hverju hans orði er »léttur og hreinn og þýður morgunblær«. Orðin líða fram, borin af innra lífi og æsku. Íslenzkan hans er *lifandi* mál. Orðin fara hugsuninni eins eðlilega og fagur líkami fagurri sál. Allar hreyfingar málsins eru mjúkar

og eðlilegar og tamdar af tignum anda. Aldrei neitt of eða van. Setningarnar eru stuttar að jafnaði og líða fram í léttstígum fylkingum eftir fallanda hugsanarinnar. Í kvæðunum ganga oft dýrir hljómþræðir gegnum erindin. En hvaðan er runnin þessi fegurð og yndisþokki sem heillar hugann? Það er hvorttveggja ytra mark ættgöfginnar. Hvert orð og hver setning Jónasar á ætt sína að rekja til þess sem fegurst er og tigulegast í tungu vorri. Þar er enginn bastarður, enginn uppskafningur. Enginn hefir betur sýnt það en Jónas að íslenzkan þarf ekki að blanda blóði við önnur mál til þess að yngja sig upp og verða vaxinn kröfum tímans í hverju sem er. Hún á nógan lífsþrótt í sjálfri sér. Gott dæmi þess er þýðing Jónasar á stjörnufræði Ursins. Stjörnufræðin er eflaust sú grein sem einna erfiðast hefir verið um að rita á íslenzku þá. En Jónas leikur sér að því. Málið á þýðingunni er svo þýtt og yndislegt að engan skyldi í fyrstu gruna, hvílíkur sægur þar er af nýjum orðum. Eg hefi til gamans skrifað hjá mér hátt á annað hundrað þessara nýyrða. Hér eru nokkur þeirra, gripin af handahófi: *sjónarhorn*, *sólkyndlar*, *sverðbjarmi*, *ljósvaki*, *sjónauki*, *sjónfæri*, *sjónarsvið*, *sjónarmunur* (parallaxe), *samhliði*, *breiðhorn*, *mjóhorn*, *klofalínur*, *sporbaugur*, *sporbaugsgeiri*, *fleygbogi* (parabole), *breiðbogi* (hyberbole), *sólnánd*, *sólfjærð*, *ljósvilla* (aberration), *rugg* (nutation), *hringskekkja* (excentricitet), *viðvik* (vibration), *staðvindar*, *eldvarp*, *sjálfbjartur*.

Eins og þessi dæmi sanna hefir hann ýmist tekið orð sem til voru í málinu og fengið þeim nýja merkingu, eða hann setur saman ný orð svo eðlileg og blátt áfram að mann furðar mest hvers vegna þau hafa ekki verið til í þúsund ár. Um nýyrðin sín segir hann í formálanum meðal annars:

»Ég vonast einnig eftir að önnur betri komi bráðum í stað sumra þeirra, og að þessi litla fjárgata, er eg nú hefi lagt, verði með tímalengdinni að breiðum og ruddum þjóðvegi«.

Það verður ekki Jónasi að kenna ef móðurmálið hans verður ekki breiður og ruddur þjóðvegur frjálsborinna hugsana.

Jónas Hallgrímsson varð skammlífur. Hinn blindi Höður, Íslands óhamingja, vó að honum á unga aldri. Það sem eftir hann liggur er að eins lítið brot af því sem í honum bjó, en það er vorboði íslenzks þjóðlífs og fult af fyrirheitum. Þess vegna elskum við það.

Eg veit ekki hver hin síðasta kveðja Jónasar til þjóðarinnar hans hefir verið þegar kulda dauðans lagði að hjartanu, en eg held hún hafi verið á sömu leið og fífilsins:

»Vertu sæl! — — — — og sólin blessuð vermi þig!«

GUÐM. FINNBOGASON.

Völuspá.

Meðal hinna svo nefndu eddukvæða er Völuspá eitthvert hið langmerkasta sakir efnis síns; en hitt er engu síður kunnugt, að það kvæði hefir þótt mjög torskilið, og hafa margir reynt sig á því og ekki öllum tekist jafnvel. Einn þeirra, sem bezt hafa skýrt kvæðið á hinum síðari tímum, var hinn þýzki málfræðingur Karl Müllenhoff (d. 1883) í fornfræðabók sinni hinni miklu, fimta bindi. Þá skýringu má efalaust telja einna bezta og þó er hún ekki laus við að vera kreddukend á ýmsan hátt, einkum að því er sundurliðun kvæðisins snertir og skiftingu í kafla með ákveðnum vísnafjölda, og eins að hinu, að hann áleit að kvæðið væri til óskert, að mestu að minsta kosti. En það er næsta hæpið að svo sé. Hins vegar hafði Müllenhoff að mestu á réttu að standa, þar sem um innskotsvísur var að ræða, og sýndi hann mjög skarplega fram á alt, er að þessu laut. Vér fylgjum honum og alveg í því, að telja kvæðið heiðið og ort af heiðnum manni. Í þessari grein mun eg ekki fara í neinar orðadeilur við einn eða annan, heldur skýra umsvifalaust kvæðið, eins og eg þykist nú skilja það.

Fyrst er að gera sér ljóst afstöðu völunnar og tilheyrenda hennar. Þeir eru bæði guðir og menn (1. v. helgar kindir = guðirnir; völvan ávarpar Óðin hér; megir Heimdallar = hinar ýmsu stéttir manna; sbr. Rígsþulu). Hún segir, að það sé vilji Óðins, að hún segi spár sínar, og hún lætur í ljós (í 27. og 28 v.) hvenær hann hafi skorað á sig að birta þær. En er völvan lífs eða vakin upp af dauða, nú er hún talar? Þeir, sem halda því fram,

að h o n í síðasta vo. kvæðisins (»nú mun hon sökkvask«) sé rétt, gera ráð fyrir því að völvan sé dauð og vakin upp (eins og völvan í Baldrs draumum). Hefði þá líklega Óðinn átt að vekja hana upp. En móti þessu er margt. Fyrst er það, að eðlilegast verður að skilja 27. og 28. v. svo, sem í þeim liggi áskorun Óðins að birta það sem völvan viti og hafi séð, og jafn eðlilegt, að hún geri það þegar í stað. Í öðru lagi verður síðasta vísan óeðlileg og torskilin, svo að segja efnislaus, þar sem hún stendur, ef h o n væri rétt. Enn má segja, að það sé í beztu og fylstu samræmi við þær hugmyndir, sem annars koma fram um völur í fornum sögnum, að gera ráð fyrir því, að völvan sé lifandi; í þeim er ætíð um lifandi völur að ræða.

Völvan kveður sér hljóðs bæði guði og menn, sem saman eru komnir. Að menn séu hér saman við guðina, eða að skáldið hugsi sér það, má að vísu þykja furðanlegt í fljótu bragði; en hins ber þó að gæta, að guðir og menn heyra saman svo að segja sem eitt lið; guðir eru verjendur manna, og það sem völvan vildi sagt hafa, snertir jafnmikið hvoratveggju. Þar að auki er bústaður manna og guða sameiginlegur, Miðgarður (og Ásgarður í honum miðjum). Völvan innir þegar orsökina til, að hún er þar stödd sem hún er, þá, að hún er kvödd til þess af Óðni. Þar með þykist hún mega gera ráð fyrir því, að henni verði trúað; þar að auk er ef til vill hugsun sú undir niðri, að einmitt þess vegna sé hún sjálf friðheilög og eigi að geta flutt spá sína, þótt ljót verði í sumu, án þess að eiga illa meðferð í vændum, eins og stundum átti sér stað með völur. Þá minnist hún þess (í 2. v.) hve gömul hún sé og hvað hún muni langt aftur; hún man hina elztu jötna og þá tíð, er Yggdrasilsaskur lá sem frækorn í jörðu. Hún lýsir allra elztu tímum (í 3. v.) er Ymir lifði, hinn fyrsti jötun þess kyns, og þá eflaust líka þeim tímum, er hinir elztu niðjar hans lifðu (sbr. Vafþr.-mál); en þá var engin »jörð« til, og er þar átt við þá jörð, sem guðir og menn bygðu síðar, þ. e. Miðgarð, en Jöt-

unheimar, þar sem Ymir og hans niðjar bygðu, á ekkert skylt við þá jörð. Það getur enginn vafi leikið á því, að höf. Vspár hefir greint þetta í sundur. Jötunheimar eru sér, og »jörðin« Miðgarður, sem Borssynir skópu (4. v.), er sér; henni tilheyrir sá sandur og sær og upphiminn, sem 3. v. getur um. Borssynir skapa þessa jörð með öllu því, sem þar til heyrir, og það eru þeir sem skapa sólunni reglulega rás og það er þessi sól, sem kveikir líf í steinjarðveginum, þekur hann frjósamri mold og græðir græna lauka (jurtir). Nú fylgir alt eðlilegum lögum, jörðin er til með öllu sínu.

[5. og 6. v. eru innskot; þar er gert ráð fyrir alt öðru ástandi en því sem stendur í 4. v.]

Guðirnir (eða Borssynir; uppruna þeirra getur völvan ekki; hún gerir ráð fyrir því, að hann sé alkunnur) hittast á Iðavelli; iðju þeirra er lýst; þeir gera sér hús og heimili — og nauðsynjaverkfæri; líf þeirra er áhyggjulaust og friðsælt; þeir tefla sér til gamans og þeir eru gullauðugir — og svona gengur, unz öflugar þursameyjar koma til þeirra frá Jötunheimum. Hér eftir koma margar vísur, 9.—19., sem allar eru innskot, og skýra ekki vitund það sem næst fer á undan. Varla er annað hugsandi, en að hér sé týnt úr kvæðinu; völvan hefir hlotið að gera einhverja frekari grein fyrir þessum meyjum og þeirra hlutverki. Hér verður að beita sennilegum getgátum til þess að fylla skarðið. Þess hefir fyrir löngu verið getið til, að meyjarnar séu örlaganornirnar, sem skapa mönnum aldur og ráða mjög dauðdaga manna, sem flestum er hvimleiður í tilhugsun. En dauðinn er endir á tilverunni og gleði hennar. Með meyjunum kemur dauðinn. En að þær koma frá jötnum er svo að skilja, að þeir, sem voru eldri en guð og menn, skoða sig sem þær eiginlegu lífsverur og sjá ofsjónum yfir hinum nýju verum, sem síðar urðu til, og fyllast þegar fjandskapar við þær, hugsa um ekkert annað en að koma þeim fyrir kné. Sending meyjanna er með þessum skilningi hin fyrsta tilraun jötna til að eyða guðum og mönnum, hinn fyrsti

liður í hinni sífeldu baráttu, sem upp frá þessu stendur meðal jötna og guða. Þessi fjandskapur og barátta er sá þ r á ð u r, er gengur um alt kvæðið, eins og sýnt mun verða. Tilgangi sínum ná jötnar ekki til fulls, því að þótt einstaklingarnir deyi, deyr ekki mannk y n i ð.

Hvort sem þessi skilningur er réttur eða ekki, hljóta meyjarnar að vera einhver óhappa- og óheillasending frá jötnum.

Hið næsta atriði, sem völvan nefnir, er dráp Gullveigar eða Heiðar, öðru nafni, sem þó lifnar og lifnar alt af, hvað oft sem hún er tekin af lífi. Þetta dráp er kallað hið »fyrsta folkvíg«, og merkir það orð hér víg, er snertir þjóðir eða mannfélög, og er auðséð af öllu því, sem eftir fer, að þar er átt við goðin annars vegar og vani hins vegar; vanir eru nefndir án þess völvan geri grein fyrir þeim, og er það alveg sama sem átti sér stað með Borssyni í 4. v. Gullveig-Heiðr kemur frá vönum; vanir voru seiðmenn (sbr. lýsingu Snorra í Heimskringlu), en seiður var hin versta og ljótasta tegund galdra. Heiðr er seiðkona, sem tryllir hugi manna og er fögnuður allra illra kvenna (21. v.). Óðinn (eða æsir) vilja ekki þola þann óskunda, sem hún vekur, og fara því með hana, svo sem kvæðið getur. Sumir (Mhoff) halda og, að nafnið Gollveig (= gullkraftur) bendi til þess, að Heiðr sé ímynd gullsins, sem vanir, er voru verzlunarmenn, dreifðu meðal manna, og þar með hinna illu afleiðinga af því, fégirni, nízku, og allri þeirri bölvun, sem þar af hafi stafað, en þetta þykir mér nokkuð langsótt og ekki vel eðlilegt, enda óþarft til fullrar skýringar á því, sem hér er aðalatriðið. Guðirnir ráðgast um, hvort þeir skyldu bíða tjónið (gjalda afráð), verða fyrir hallanum og láta á sig ganga (fyrir dráp hennar), eða »eiga gildi«, taka gjöld fyrir allan óskundann. Völvan segir ekki berum orðum hver niðurstaðan varð, en áframhaldið sýnir, að ásum og vönum kom ekki saman. Ófriðurinn hófst. Óðinn skýtur geir sínum og vígir fjendur sína dauðanum, en það kemur fyrir ekki; vanir eru þeim máttugri og brjóta jafn-

vel niður borgarveggi ása. Þetta er kallað »folkvíg«, þ. e. bardagi meðal þjóða eða þjóðflokka.

Nú er aftur hlaup í frásögninni, og má vel vera að eitthvað sé hér týnt úr kvæðinu, en Snorri bjargar málinu með frásögn sinni í eddu. Um sætt ása og vana er hér ekki talað, og vel má vera, að höf. hafi ekki álitið þess þurfa að tala um hana. Þess var getið, að borgarveggur ása var brotinn, og þurftu þeir að smíða sér annan og helzt veigameiri en hinn fyrri hafði reynst. Og nú hyggja jötnar sér til hreyfings með fjörráð við guði og menn. Það er önnur tilraunin. Þeir gera út einn sinna manna í gervi smiðs (borgarsmiðs) og býðst hann til að smíða nýja borg úr grjóti, ef hann fái Freyju, sól og mána að launum; guðirnir ganga að þessu — eftir ráðum Loka — með því skilyrði, að borgin skyldi fullbúin á einum vetri; þeir hugðu að það væri ómögulegt verk, en svo fór, að út fyrir leit, sem það myndi verða, og þá voru góð ráð dýr. Að missa Freyju, ástargyðjuna, að missa sól og mána, ljósið og ylinn, sem öllu gaf líf og vöxt — það var ekkert annað en algjör dauði og tortíming. Slíkt mátti ekki eiga sér stað. Goðin verða smeik og þau ganga á ráðstefnu; þá tekur kvæðið við (24. v.); skilning Snorra á henni er eflaust rétt; þau ráðgast um, hver hefði ráðið til að »spilla loftinu, með því að taka þaðan sól og mána« og selja Freyju í jötna hendur. Snorri fyllir aftur söguna, sem hér er hlaupið yfir. Aðalatriðið að eins er hér tekið fram (25. v.), að Þór kemur og drepur smiðinn þvert ofan í alla máldaga og eiða; hann og goðin gera sig öll sek í eiðrofi svo sem breyzkir menn, og það hlýtur að hafa illar afleiðingar. Þetta er stórt skref áfram á brautinni að tortímingu, undanfari og boði sjálfs ragnarökrs og ein aðalorsökin.

Nú hefst nýr kafli í spánni.

Völvan segist vita, að »hljóð« þ. e. horn Heimdallar hafi verið fólgið — auðvitað af Óðni — undir Yggdrasils aski (og hún lýsir nú viðnum), og við söguna um þetta mikilvæga atriði hnýtir hún hinu alvarlega og efnisþunga

stefi: Vituð ér enn eða hvat? Völvan hefir séð til Óðins, hvað hann hafði gert (verið hjá Mími og veðsett auga sitt fyrir viskudrykkinn); hún hefir setið úti (á krossvegum), og þá sáu völvur alt sem fram fór; þá er það sem Óðinn kemur til hennar og sér spyrjandi í augu hennar; hún skilur hina þögulu spurningu og svarar: »hvað spyr þú um, hví freistarðu mín, eins og eg viti ekki hvað þú hefir gert« (27. og 28. v.). Óðinn sér að henni má treysta, og hann gefur henni »hringa og men« fyrir athygli sína, »hún hafði fengið (»fekk«) spaklig spjöll og spástafi«, og það er vafalaust, að það er við þetta tækifæri, að hann kveður völvuna til spásagnar sinnar (til að segja völuspána). Hún sá vitt og vítt um hverja veröld (það er ekki ástæða til að skilja »veröld« hér sem »kynslóð«).

Hér eftir kemur kafli um hvað völvan segist hafa séð eða sjá, og er það alt ófriðlegt og illsviti — hún sér valkyrjur koma til gotþjóðar (þ. e. mannkynsins), og fylgir þeim ófriður og mannfall, (30. v.). Enn verra er fráfall Baldrs (31. og 32. v.), sem hún talar svo fallega um, einkum sorg móður hans. Stefið hljómar hér eins og þrungið af þessari sorg og tilfinningu um, hve ógurlegt atvik dauði Baldurs er fyrir goð og menn — sakleysið þar með gjörhorfið af jörðu. Um leið og völvan skýrir frá þessum sorgaratburði vill hún þó veita tilheyrendum sínum nokkra huggun — þá, að Loki hafi fengið refsing fyrir ódæði sitt (33. v.). Óbeinlínis segir völvan með þessu, að Loki hafi verið upphafsmaður drápsins. Það er eins og völvan sjálf (þ. e. höf.) fyllist einhverrar viðkvæmni og sorgarblíðu í þessari frásögn; það sést á hinu innilega orðatiltæki »Óðins barni« (í 31. v.) og lýsingunni á sorg Friggjar, og enn fremur þar sem hann lýsir eigin konutrygð Sigynjar; völvan talar um ógurlega á, fulla af söxum og sverðum (34. v.); síðara vísuhelminginn vantar og er því ómögulegt að segja, hvað á þessi tákni; líklega er hún einhver refsingarstaður, eins og þeir sem um er talað í næstu vísum (36.—38. v; 35. v. er innskot). Völvan

lýsir í þeim hinum illu vistarverum þeirra, sem hafa framið glæpi, er verstir máttu vera í almennu félagslífi; er það óbeinlínis lýsing á hinum verstu siðspillingartímum á æfiferli mannkynsins og undanfari ragnarökrs. Alt það sem völvan talar hér um heyrir til »núlegum tíma« og framtíðinni. — Um Níðhögg skal talað síðar.

Eftir að völvan hefir með þessu móti talað um ástandið eftir dauða Baldurs, siðspillinguna og refsingar þær, er af henni hljótast, hverfur hún aftur að því sem er aðalefnið, baráttunni milli goða og jötna. Hún skýrir frá uppruna þeirrar ófreskju, úlfsins, sem átti að gleypa sólina að lyktum; úr því að smiðurinn náði henni ekki, varð að hafa önnur ráð; gömul gýgur elur hann og fleiri aðra úlfa (39. v.); úlfurinn, Skoll (Grímn. 40; sbr. refsheitið s k o l l i) lifir á blóði dauðra manna, eins og aðrir úlfar; hann ælir blóðinu og dreifir því um bústaði goðanna (r ý ð r r a g n a s j ö t), og er það ills viti; sólmyrkvar verða og stirð veður, og táknar það alt hið sama, að voði er á ferðum og hinir síðustu tímar í nánd — hér kemur enn steforðið mjög hæfilega —. R a g n a s j ö t skyldi maður helzt halda að væri himininn og væri þá átt við kynjaroða á loftinu, sem oft kemur fyrir og mönnum stendur ætíð stuggur af. Höf. spárinnar hefir þá ekki gætt þess, að eftir frásögn hans er bústaður guðanna á jörðu (Miðgarði), en á hans tímum var það orðið alment að láta guðina búa á himni, og hefir hann líklega tekið kenningu sína (ragna sjöt) frá þeirri trú, án þess að finna mótsögnina, sem fylgir henni.

Enn nær fyrirboðum ragnarökrs kemst völvan í næstu vísum (41.—43. v.). Hún nefnir hinn glaða Eggþé (eiginl. = sverðs-þjónn, þ. e. herskár maðr), sem slær hörpu. Í þessu felst gleði sú, sem býr hjá jötnum alment (gýgrin, sem hann er hirðir hjá, er eflaust sú sama, sem átt er við í 39. v.; sjálf hét hún, eftir því sem Snorri segir, Angrboða, og er nafnið fullskýrt); jötnar eru kátir og þykjast sjá fyrir eyðilegging fjandmanna sinna. Svo er talað um 3 hana, sinn í hverju ríki, hjá jötnum, ásum

og í Hel. Þeir boða ófriðinn, vekja menn, vara við; sbr. Dagr es upp kominn, dynja hana fjaðrar, mál es vílmögum at vinna erfiði (Bjarkamál). Hanarnir 2 hafa nöfn, sá hjá jötnum heitir Fjalarr og þýðir það nafn eflaust »mart vitandi«, og hefir þá nafnið mjög hæfilega merking eftir sambandinu. Hani Heljar á sér ekkert nafn hér, en er lýst, nefndur sótrauður; alt er dökt og dimt þar. Enn ber þess að gæta, að þótt völvan segi sat og gól, þá er það ekki svo að skilja, sem þar sé átt við orðinn hlut, heldur framtíðaratburð, og eru þessar þátíðir, þátíðir í framtíð, miðaðar við það sem rétt fer á eftir hanagalinu; (sbr. geyr, nútíð með framtíðarmerking, 43. v.).

43. v. er annað stefið og er það haft hér á alveg hæfilegum stað í fyrsta sinn. Garmr er eftir kenning Snorra (sbr. Baldrs drauma) hundur sá, sem bundinn er við innganginn í ríki Heljar (gnípahelli). Hvað átt sé við með orðinu freki í 4. v. getur verið vafasamt. Næst liggur að halda, að það sé sjálfur hundurinn, þótt freki merki annars úlfur, en í raun og veru er freki ekkert annað eftir merkingu sinni en »gráðugt dýr« — og Snorri kallar Garm »hið mesta forað«; sbr. og að í Fjölsvinnsmálum eru Gífr og Geri nefndir hundar og er þó Geri annars úlfsheiti. Ef freki er hér = úlfur, þá er átt við Fenrisúlf, sem nú losni úr Gleipni og renni á stað, en það kemur í bága við 46. v.

Þá lýsir völvan svo að segja hinum síðustu og langverstu tímum, sem eru hinn næsti undanfari tortímingarinnar. Siðspillingin kemst á hið hæsta stig á jörðunni; hinum helgustu vensla- og sifjaböndum er ekki hlíft; hjónabandið einskis virt; það er hart í heimi — og í stuttu máli, segir völvan, »mun engi maðr öðrum þyrma«.

Eins og alt er í uppnámi í mannfélaginu sjálfu, eins er ástatt í náttúrunni; alt er fult af óróa (svo skilja menn orðin leika míms synir, en þau orð eru þó myrk og verða ef til vill aldrei skilin til fulls). Nú er hornið aftur á lofti, þ. e. Gjallarhorn hefur nú verið tekið aftur úr þeim stað, þar sem það var falið endur fyrir löngu. »Á

lofti« bendir þó líklega helzt á það, hvernig horninu var haldið, þegar blásið var í það. Mjórri endinn er við munn blásanda, auðvitað, en hinn endinn hefur staðið beint upp, alveg eins og lúðrunum gömlu hefir verið haldið, en þeir eru gerðir sem horn. Blásturinn merkir að nú muni bardagi hefjast og er með honum kallað á alla þá sem vilja berjast og hjálpa goðum og mönnum, eins og þegar blásið var til samlögu. Mjötuðr merkir tortíming, hér s. s. ragnarökr; kyndisk ætti helzt að vera s. s. tendrast, er tendraður, þ. e. tortímingin lifnar, byrjar, (við hljóðin úr horninu). Óðinn fer og spyr höfuð mímis til ráða. Þetta kemur heim við sögu Snorra í Heimskringlu; hann segir þar, að Vanir hafi höggvið höfuð af Mími og sent það Óðni, en hann hafi smurt það jurtum og haldið því lifandi og hafi það því getað talað og gefið honum ráð. Í þessu drápi mímis liggur líka afturför og heimshrörnan, því að mímir hélt Yggdrasilsaski við með því að ausa yfir hann vatni úr brunninum og aur (segir Snorri), en þegar því starfi linti, hlaut askinum að fara aftur. Nú skelfur hann og ymur og bendir það á sama óróann. Jötunn losnar á líklegast við Fenrisúlfinn, úlfurinn er eiginlega jötunn í úlfslíki, og mátti vel kalla hann jötun. En virkilegur jötunn í böndum þekkist annars enginn, því að varla getur verið átt við Loka og hann nefndur svo. Síðari helmingur þessarar vísu er óskilinn, einkum 2 síðari vísuorðin. Svo kemur stefið aftur hæfilega áhrifamikið rétt á undan lýsingu bardagans sjálfs, eins og það kemur líka á eftir henni (57. v.)

Í þessum kafla er þá lýst ragnarökri (48.—56. v.) Fyrst eru nefndir fjandmenn goðanna, er koma fram á vígvöllinn, og eru það alt jötnar; Hrymr, hinn eiginlegi jötnahöfðingi, kemur austan og ekur með lindiskjöld fyrir sér; nafn hans merkir hrumur og táknar ástand jötna yfir höfuð og að þeir séu á fallanda fæti. Í sambandi við hann eru nefndir miðgarðsormur og örninn, þ. e. Hræsvelgur (jötunn i arnarham, stormjötuninn). Naglfar er sama skipið sem átt er við í næstu vísu (49. v.) Á

því koma Heljar lýðir að norðan og Loki stýrir því fyrir hönd dóttur sinnar, og er það eðlilegt. Í handritunum stendur hér reyndar austan (f. norðan) og múspells (f. Heljar), en það nær varla nokkurri átt, að þessi orð séu rétt; S. Bugge hefir leiðrétt þau, og má segja margt því til varnar. Hvað fíflmegir sé, er óljóst, líklega helzt jötnalið Hryms; bróðir Býleists er eflaust Loki. Þó liggur í þessum vísuorðum, að Loki kemur með Heljarlið; jötnar hverfa að þar sem úlfurinn er og Loki sameinar sig þeim aftur — og mynda svo allir nú eitt lið og eina fylking. [50. v. er auðsjáanlega innskot; að minsta kosti á hún mjög illa við hér, klýfur í sundur það sem saman á]. Svo kemur Surtur sunnan að á vígvöllinn, og gengur mikið á um leið og hann er á ferðinni, klettar og björg titra, tröllkonur steypast, mannfólkið deyr og himininn brestur. Surtur er líka jötunn; nafn hans kemur fyrir meðal jötnaheita og Eyvindur skáldaspillir kallar Suttung jötun hans nafni. Hvers kyns vera Surtur sé, er því ekkert vafamál. Um Surt vitum vér annars ekkert nema afskifti hans af ragnarökri. Hann er eins og skapaður einungis til þess að vera andskoti goðanna þá, og það hinn skæðasti allra, líklega af því að hann er stýrandi eldsins, er hann brennir alla bygðina með. Þess ber að gæta, að úr vestri koma engir fjandmenn, og kemur það til af því að alt fram að víkingaöldinni þektu norðmenn engin lönd eða bygðir í vestri, ekkert nema hið ómælanda haf, og goðahugmyndir þeirra og trúar- eru miklu eldri en víkingaferðirnar.

Þá segir völvan frá vígi og falli einstakra goða, en örstutt, um Frey að eins að hann hafi barist við Surt; Óðins og Þórs er sérstaklega getið, sem von var (52.—55. v.) Annar harmur Hlínar (= Friggjar) bendir til 32. v. og þess sem þar er frá sagt. 53. v. um hefnd Víðars væri í sjálfu sér vel við eigandi, en af því, að í henni eru svo margar kenningar, hafa menn viljað ráða, að hún sé innskot. Þegar aðalgoðin eru dauð er, sem vænta mátti, öll aðalmótstaða búin — og þá sortnar sólin (til

fulls, þ. e. hún er gleypt af úlfinum, »tungls tjúgara« í 39. v.); eldur og reykur geisar og bálið leikur við himininn; þá er alt búið; alt yfirborð jarðarinnar þ. e. Miðgarðs, bústaður goða og manna, er brent til ösku. Þar með er hinni sífeldu baráttu lokið milli goða og jötna, sem hófst með komu þursameyjanna. Af kvæðinu sjálfu sést ekki, hvern höf. hefir talið upphafsmann eldsins, en þó verður helzt að álita, að það sé Surtur, sbr. 51_2. Þó er það engan veginn víst. En annað atriði er í þessu máli miklu merkara, og það er Surtur sjálfur og afdrif hans. Varla getur það verið vafamál, að höf. telur alla jötna gjörfallna; ef svo hefði ekki verið, hefði hugsunaráframhaldið orðið nauðsynlega sama og áður, að hin nýja kýnslóð goða og manna hefði aftur fengið jötna að óvinum, og þá hefði alt hið sama tekið sig upp aftur; en það er einmitt það, sem ekki verður. Í hinu nýja ríki eru engir fjandmenn En þar af sýnist leiða með nauðsynlegu hugsunaráframhaldi, að Surtur hafi líka látið líf sitt í eldinum, eða á einhvern hátt mist það. En um það þegja allar heimildir.

Annars er lítið við þessar vísur að athuga. En vert er að menn taki eftir mótsetningunni, sem liggur í orðunum bjartr (Freyr) at Surti (þeim svarta). Þar sem í 55. v. stendur, að »allir menn ryðji heimstöð«, verður að leggja sérstaka áherzlu á allir, vegna þess, að í 51. v. er þegar búið að tala um »hali«, þ. e. nokkra menn. Nú þegar Þór fellur, er öll vörn manna biluð og farin; en þar í var öll starfsemi Þórs falin að verja menn (og goð) mót jötnum. Níðs ókvíðinn (ekki: ókvíðnum, sem hdr. hafa) verður að lesa. Það er Þór, sem þarf ekki að kvíða lasti komandi alda; hann hefir gengið vel fram og sigrað að vanda, en reyndar um leið hlotið banameinið. Eimi (í 56. v.) gæti bæði merkt eld og reyk; ef eldsmerkingin er tekin, ætti betur við að lesa: við aldrnara (eins og annað hdr. hefir); og er þá vísuorðin svo að skilja: bál geisar við bál, hvert bálið geisar við annað (Konr. Gíslason).

Hér á eftir kemur stefið, og er það hér eiginlega að eins endimark þess, er á undan fer, en þó er 6. vísuorðið þýðingarmikið einmitt á þessum stað (fram sék lengra).

Með 58. v. hefst síðasti þáttur kvæðisins, allur um endurnýjung alls lífs og heims. Alt kemur aftur, nýfætt svo að segja (Vafþrúðnismál fylla lýsinguna að ýmsu leyti). Fyrst og fremst kemur ný jörð upp úr djúpinu, eins og forðum, þegar Borssynir lyftu henni upp (4. v.); hver valdi því nú, stendur ekki, og er svo að sjá sem eitthvert innra afl jarðarinnar sjálfrar knýi hana upp úr ægi; en hún verður sem fyr, með fjöllum og fiskisælum ám og örnum, sem sitja um laxinn í þeim. Alveg eins og í fyrra skiftið (7. v.) koma hinir nýju æsir saman á Iðavelli, sama staðnum; ekkert sýnir betur en þetta, að höf. hefir hugsað sér að alt endurskapast og endurnýjast í sömu mynd. Sama lífið, friðsældar og auðs, hefst á ný; gömlu gulltöflurnar finnast aftur (60. v.) og umtalsefni goðanna eru atburðir þeir, sem eru nýafstaðnir, og fyrri fjandmenn goðanna (moldþinurr = miðgarðsormur, megindómar = aðalatburðir o. s. frv.). En sá er munur á þessu lífi og hinu fyrra, að nú eru engir jötnar til, engir óvinir sem ofsækja goðin og sitja á svikráðum við þau. Nú er sönn friðaröld og gullöld komin, sem aldrei mun þrjóta, áhyggjuleysi og allsnægtir, akrarnir spretta ósánir o. s. frv. — og nú kemur Baldur aftur; hann er nefndur fyrstur hinna nýju goða, og er sennilegast, að hann verði konungur hins nýja ríkis. Nefndir eru ennfremur Höðr, sem nú er ekki andskoti Baldrs, enda er það auðsjáanlega ekki hugsun höf., að Höðr sé eiginlega óvinur Baldrs, heldur er hann að eins verkfæri í höndum Loka og því í sjálfu sér saklaus. Hvort svo hefir verið eftir allra annara áliti er annað mál. Þeir tveir gera nú »hertóttir Óðins« að bústað sínum; þó verður það nú ekki her-bústaður. Þau 2 v., sem á eftir fara (vel valtífar o. s. frv.) geta ekki átt heima í þessu kvæði, því að Baldur er ekki »valtífi« (herguð), síst nú, er

hér er komið sögunni. 62. v. er að mörgu myrkt; Hænir »kýs hlautvið« — það merkir, að hann standi nú fyrir blótum og spám — aftur endurnýjung hins fyrra lífs efalaust —; »hlaut« er blóð fórnardýra og »hlautviðr« er víst s. s. blótspónn, er kallað var að væri feldur, þegar hann var notaður til spáleitanar; en »kjósa hlautvið« er »að velja meðal tveggja eða fleiri hluta eða úrkosta með blótspónum« — hvernig það var gert, vitum vér ekki um. Eftir sumum — en yngri — heimildum var Hænir »heimskastur ása«; móti þessu stríðir það, sem hann er látinn gera hér, og eins hitt sem stendur í 17. (innskots)-vísunni, að hann hafi gefið mönnum »óð«, þ. e. skynsemi og vit. Hverjir bræðrasynir Óðins (Tveggja) séu, er alls-óvíst og þótt lesið sé »tveggja« (af »tveir«), bætir það ekki um. Hér kemur aftur fyrra stefið, og má vera að það eigi líka að benda á samræmi og samhengi viðburðanna, fornra og nýrra.

Völvan hefir ekki nefnt hina nýju kynslóð manna; það gerir hún nú í 63. v. Hún nefnir »dyggvar«, þ. e. hreinar og óflekkaðar, »dróttir«; hér er aftur mótsetning við hina fyrri kynslóð, sem óbeinlínis var lýst í 34.—38. og 44. v., og þessar dróttir njóta »yndis«, friðar og unaðar um alla eilífð, og búa í sal á Gimlé; það er ekki salurinn, heldur landið, sem heitir svo. Þýðing þessa nafns hefir þótt vafasöm; Müllenhoff þýddi það svo sem »gimsteinaþak«, en þak á ekki við, þar sem ekki er um hús að ræða. Gimlé þýði eg sem »gimhlé« af gimr = eldur (sbr. nafnaþulurnar) og hlé = skjól; staðarnafnið bendir aftur til hins fyrra atburðar, er jörðin eða bústaður manna fórst af eldi; þessi staður er eld-traustur, þar er skjól fyrir öllum eldi, ekki hætt við, að hinn nýi bústaður brenni. Í nafninu felst því mótsetning við hið fyrra ástand.

[64. v. — hálf vísa — finst ekki nema í öðru handritinu og því yngra og er eflaust innskot. Eftir öllu því, sem er undan farið getur ekki verið að ræða um neinn,

sem komi o f a n að; það er þessi vísa, sem ber auðsjáanlega kristilegan blæ og á vafalaust við Krist og dómsdag].

Þá er síðasta vísan, sú 65. Með 64. v. er völvan eiginlega búin með alt efnið. Það getur ekki náð lengra. Það sem í 65. v. stendur getur ekki staðið í neinu sambandi við síðasta kaflann. En það er eins og völvunni verði, um leið og hún talar, litið til hliðar — og þá sér hún Níðhögg koma fljúgandi með lík; það er hinn dimmgljáandi dreki neðan frá Niðafjöllum, þ. e. dimmum fjöllum (af n i ð, í niðamyrkur t. d.), en »neðan« sýnir, að fjöllin eru hugsuð niðri djúpi; samkv. 38. v. sýgur Níðhöggur náina á Náströndu, sem er langt móti norðri og sjálfsagt »norður og niður«, eins og bústaður Heljar; samkv. 65. v. sækir drekinn líkin sjálfur — hér er víst að eins um einhverja tegund ódæðismanna að tala. Völvan sér hann þá og lýsir honum, en bætir við: »nú, þ. e. nú þegar það alt á sér stað sem eg hef að síðustu lýst, mun h a n n sökkvast«, þ. e. fara niður og koma aldrei upp aftur — aftur mótsetning milli hins fyrra og síðara ástands. »Hann« er leiðrètting fyrir »hon«, sem handritin hafa, en sambandið sýnir glögt, að »hon« er rangt. Ef það væri rétt, væri það völvan, sem átt væri við og væri hún þá vakin upp (sbr. það sem fyrr segir); en hver verður þá hugsunin í öllu hinu? Það verður ekki séð annað en að það standi alveg marklaust og fyrir utan alt samband. Hvernig stendur á því, ef völvan segði: »Nú sé eg Níðhögg og þess vegna verð e g að sökkvast«. Það væri undarlegt orsakarsamband. Nei, völvan sekkur (e f hún sekkur), af því að hún er búin, efnið tæmt til fulls og hún búin að gera skyldu sína. Allir erfiðleikar hverfa, og alt verður glögt og skilmerkilegt, efninu samboðið, ef lesið er »hann«. Síðasta vo. tekur þá upp svo stutt og kjarnyrt höfuðatriðið í öllum síðasta þætti kvæðisins. Þ a ð er samboðið skáldinu og efninu.

Svo framarlega sem þessi skýring á efni völuspáar er nærri lagi, — og í aðalatriðunum mun hún vera það —,

er auðséð, að það er alheiðið og byggist á fornri trú Norðmanna, eins og hún þekkist af mörgum öðrum heimildum. Þráðurinn í kvæðinu og efni þess er einmitt hin óþrotlega barátta milli goða og jötna, sú sama, sem kemur ljósast fram í öllum sögnum um Þór, ferðir hans og afrek; sömuleiðis í flestum sögnum um Óðin. Annað mál er það, hvort alt efnið í sínu fulla samræmi hefir verið til áður en kvæðið var ort eða það er skáldið sjálft, sem hefir skipað því svo; það er alt önnur rannsókn en sú, sem hér er gerð, og skal hún ekki gerð hér. En þó má segja, að flest af hinum einstöku atriðum, sem kvæðið getur um, finst í öðrum heimildum. Fyrir því má vel vera að það sé höf. kvæðisins, sem fyrstur hefir búið til alt þetta hið snildarlega samræmi og samhengi, sem efnið er.

Það er ekkert í kvæðinu, sem þarf að eiga rót sína í kristnum fræðum, að minsta kosti ekki beinlínis. Eilífðarþráin og eftirvænting hins alfullkomna gat alveg eins vel fæðst í heila heiðins manns, er athugaði mannlífið skarplega. Þó er vel mögulegt, að þessar skoðanir um eilíft yndi eigi rót sína að rekja, og þá fram í aldar aldir, til kristilegra skoðana, sem flust hafi sunnan að og upp hafi verið teknar án þess menn vissu, hvaðan þær væru komnar. Slíks er síst að synja. En þótt svo væri, er kvæðið fullheiðið fyrir því. Hér skal bent á eitt atriði, sem er svo frábrugðið kristnum trúarbrögðum sem verða má. Refsingarnar, sem um er talað í 36—38. v., eru allar f y r i r ragnarökr og eiga ekkert skilið við hinn kristna dómsdag. Snorri flytur þetta atriði í frásögn sinni einmitt þangað til e f t i r ragnarökr, en það gerir hann í fullu heimildarleysi og sjálfsagt fyrir áhrif frá kristnum fræðum. Þetta er þýðingarmikið meginatriði.

Til lítils sýnist það vera að fara að skýra kvæðið frá því sjónarmiði, að efnið sé um baráttu tveggja meginhugsjóna lífsins, hins illa og hins góða, rangláta og réttláta. Þess konar skýringar eru lítils virði og þannig lagaðar, að þær geta ekki haft eða fengið neitt alment gildi.

Sagan um ragnarökr og mannfallið þar er í því tilliti ekki sérlega uppbyggileg. Óðinn fellur á n þess að drepa mótstöðumann sinn, ef mann skal kalla; Þór sigrar að sönnu, en lætur líf sitt þegar eftir fyrir eitri ormsins. Og svo sýnist sem þeir guðir lifi einir, sem e k k i hafi tekið þátt í bardaganum, svo sem Baldr og Höðr o. s. frv. Enn hæpnara eða réttara sagt ógerlegt sýnist það að vera að skýra efnið sem eigandi við guð annars vegar og satan hins vegar. Auðvitað getur hver reynt sína skýringu sem vill, en réttast mun vera að skýra kvæðið svo einfalt og óbrotið sem verða má.

FINNUR JÓNSSON.

Ágrip af sögu kvenrèttindahreyfingarinnar.

Eftir

BRÍET BJARNHÉÐINSDÓTTUR.

Kvenréttindahreyfingin er skilgetið barn stjórnarbyltingarinnar á Frakklandi um 1790, og eðlilegt áframhald af jafnaðar- og mannréttindakenningum 18. aldarinnar. Frönsk kona, Olympe de Gauge, svaraði mannréttindayfirlýsingu þjóðfundarins franska með því að heimta sömu réttindi til handa konum, og hafði fjöldi franskra kvenna skrifað undir skjalið. En stjórnarbyltingamennirnir frönsku gátu ekki skilið, að almenn mannréttindi ættu að ná til kvennanna. Svo að þessi hreyfing kafnaði þegar í fæðingunni.

Um sömu mundir var kona nokkur á Englandi, Mary Wallstonecraft, sem var hrifin af þessum sömu hugsjónum. 1787 ritaði hún bók »um uppeldi dætra vorra«, 1790 aðra um mannréttindi, og 1793 ritaði hún »um kvenréttindi«, og vakti sú bók mikla eftirtekt.

Í Ameríku var góður jarðvegur fyrir slíkar kenningar. Það gat naumast farið hjá því, að sjálfstæðisyfirlýsing Bandaríkjanna hefði áhrif á konurnar, og að frelsisstríð þjóðarinnar vekti hjá þeim óskir um sömu réttindi þeim til handa eins og hinni helft þjóðarinnar. En þó er það ekki fyr en eftir 1830, þegar byrjað var að rita og ræða um frelsi þræla og bindindismálin, sem þær fara fyrir alvöru að bera sín réttindi saman við réttindi karlmannanna, og

taka að sér málstað þrælanna, sem sameiginlegan fyrir þær að mörgu leyti.

Í 16 ár börðust allar merkustu konur Bandaríkjanna fyrir frelsi þræla, bindindismálum og öðrum þjóðmálum, við hlið karlmannanna. Má þar fyrst nefna Harriet Becker Stowe, höfundinn að hinni frægu skáldsögu: »Kofi Tómasar frænda«; sýndi það rit betur en nokkurt annað meðferðina á þrælunum. Systurnar Sarah og Angelina Grimke voru orðlagðar fyrir ritsnild og mælsku. Enn má geta þeirra Lucretiu Mott, einhverrar hinnar merkustu konu þeirra tíma, Lucy Stone og Elizabeth Cady Stanton, sem stofnaði fyrsta kjörréttindafélag kvenna, í Seneca Falls 1848, og var aðalforgöngukona kvenréttindabaráttunnar í Ameríku um 50 ár, ásamt Susan B. Antony, sem var samverkakona hennar og tók við forustunni af henni, þegar hún dó.

Eftir að þrælarnir höfðu fengið frelsi og farið var að berjast fyrir því að þeir fengju sömu pólitísku réttindi og hvítir menn, þá gerðu konurnar sér von um, að þeim yrði gert jafnhátt undir höfði. En þrátt fyrir það að þær höfðu barist fyrir þessum réttindum handa hvorum tveggja, þá var þeim bolað frá. Þá sáu þær, að þær máttu ekki gefa sig við flokksmálum meðan þær sjálfar höfðu ekki stjórnmálaleg réttindi. Þeim yrði jafnan ýtt burtu, og liðveizla þeirra einskis metin, þegar menn þyrftu ekki lengur á henni að halda; þær yrðu sjálfar að taka sín eigin mál á dagskrá, og fylgja þeim einum flokkum að málum, sem gæfu þeim bezta tryggingu fyrir áreiðanlegri hjálp og samvinnu, þar til þær hefðu náð pólitísku jafnrétti. Þetta hefir síðan verið meginregla flestra kvenréttindafélaga heimsins. Hún er bygð á þeirri dýrkeyptu reynslu, að enginn er annars bróðir í leik, og að réttlausir menn (og konur) verða að gera sér alt að góðu, sem valdhöfunum þóknast að bjóða.

Þótt amerískar konur fengju ekki pólitísk réttindi 1866, þá hefir þó barátta þeirra borið mikinn ávöxt, bæði fyrir þær sjálfar og allar konur hins mentaða heims

Hún hefir kent konum, að hvaða takmarki þeim beri að keppa og sýnt þeim aðferðina; reynslan og eftirdæmið hefir styrkt þær í baráttunni.

Smámsaman fengu þær ýms réttindi. 1848 fengu giftar konur í New York full umráð yfir vinnulaunum sínum og lausafé. 1856 öðluðust giftar konur í Massachusetts sömu réttindi. Sumstaðar í vesturfylkjunum fengu konur líka kosningarrétt í ýmsum málum, að meira eða minna leyti, um leið og fylkin bygðust eða voru tekin inn í sambandsríkið. Ýms lagaleg og borgaraleg réttindi höfðu konur þar, bæði giftar og ógiftar, og atvinnufrelsi meira en annarsstaðar í Bandaríkjunum. Giftum konum voru trygð yfirráð yfir börnum sínum jafnt föðurnum, ef um skilnað var að ræða, og þeim var með lögum trygður réttur til skilnaðar við þá menn, sem vegna óreglu eða illmensku misþyrmdu þeim eða börnunum o. s. frv.

Eftir allmikla mótspyrnu tókst konum að ná aðgöngu að háskólunum, og tók Elizabeth Blackwell fyrst kvenna próf í læknisfræði við háskólann í Geneva 1849.

Loks fengu konur full stjórnarfarsleg réttindi í Wioming 1869, og voru þau lög endurnýjuð 1890, þegar fylkið var gert að sambandsríki.

1893 fengu konur í Colorado sömuleiðis pólitískan kosningarrétt og kjörgengi, 1895 í Utah og 1896 í Idaho.

Í þessum ríkjum fengu þær og brátt aðgang að sömu embættum og atvinnugreinum sem karlmenn. Yfir höfuð má segja að barátta kvenna í Ameríku fyrir réttindum sínum hafi vakið þær alment til meðvitundar um manngildi sitt, og áunnið þeim virðingu manna.

C a n a d a. Auðvitað hafa konur í Canada orðið fyrir áhrifum frá systrum sínum í Bandaríkjunum. En hvorki hafa þær barist jafnötullega fyrir réttindum sínum né þurft jafnmikið fyrir að hafa. Þær hafa svo að segja tekið sinn hlut í ýmsum greinum á þurru landi. En kosningarrétt hafa þær enn þá ekki fullan að neinu leyti. Í sveita- og safnaðarmálum eru það að eins ógiftar, sjálfstæðar konur og ekkjur, sem hafa atkvæðisrétt, og í skóla-

stjórn konur þeirra manna, sem gjalda skatt og eiga börn í skóla. En mjög erfitt er að neyta þessara laga vegna þess að nöfn þessara kvenna standa ekki á skattaskránum.

Veturinn 1905 samþykti borgarstjórinn og bæjarstjórnin í Torento, sem er talin miðdepill allrar mentunar í Canada, þá ákvörðun, að breyta kosningarréttarlögunum þannig, að allar giftar konur fengju kosningarrétt og kjörgengi í sveitastjórnar- og safnaðarmálum.

Kvenréttindafélögin völdu sendinefnd til að flytja málið fyrir forsætisráðherranum. Meðal þeirra voru ýmsir af helztu mönnum Torento: borgmeistarinn, forstöðumaður háskólans og umsjónarmaður alþýðuskólanna. Ráðherrann tók málinu vel í fyrstu, en kvaðst þó ekki geta veitt konum meiri réttindi en þær hefðu. Það væri »æðra vald«, sem hefði afskamtað þeim stöðu þeirra, og af því yrðu ráðin ekki tekin.

Um sömu mundir tók stúlka nokkur embættispróf í lögum við háskólann með ágætiseinkunn. En þegar hún vildi fá að flytja mál fyrir yfirréttinum, var henni neitað um það, því að einungis »persónur« hefðu leyfi til þess, en konur væru ekki »persónur« eftir lögunum, heldur karlmenn einir.

Litlu síðar var kona ein tekin föst og sett í gæzluvarðhald. Daginn eftir, þegar hún var kölluð fyrir lögreglustjórann, hafði hún það til varnar sakleysi sínu, að hún væri k o n a en engin »persóna«; lögin næðu ekki til sín' Dómarinn spurði, hvort nokkur hefði ráðlagt henni að segja þetta. »Nei, en eg les blöðin«, svaraði hún. Hún var sýknuð, en lagastafnum breytt í »konur og persónur«, og þar með fekk stúlka sú, er lögfræðisprófið hafði, að flytja mál fyrir yfirréttinum.

Á s t r a l í a. Hún hefir gengið á undan hinum álfunum í því efni að veita konum fullkomið jafnrétti við karlmenn. Það lítur svo út, sem enskumælandi þjóðirnar kunni betur að meta konur sínar í mörgum greinum en aðrar þjóðir.

Nýja-Sjáland, Suður-Ástralía og Vestur-Astralía urðu fyrst til að veita konum pólitísk réttindi. Á Nýja-Sjálandi hlutu þær þau réttindi 1893, í Suður-Ástralíu 1895 og í Vestur-Ástralíu 1900. Hin fylkin fetuðu síðan í fótspor þeirra: Nýja-Suður-Wales 1902, Tasmanía 1903 og Viktoría 1905. Áður höfðu konur þar gefið sig mjög lítið að stjórnmálum. En réttindin hafa orðið bezti kennari þeirra. Nú þjóta kvenfélögin hvervetna upp og hafa það að markmiði, að fræða kvenþjóðina um skyldur sínar og réttindi og fá hana til að nota sér þau. Fjöldinn allur af lögum hafa verið samþykt síðan, er konur hafa átt mestan þátt í að gefin voru, og enn hafa þær þó ekki setið á þingum. Helztu laganýmælin eru þessi:

Lögtrygð vernd giftra kvenna gagnvart eiginmönnum, sem misþyrma konum sínum og börnum, sömuleiðis gegn þeim eiginmönnum, sem reynast þeim ótrúir eða yfirgefa þær, eða hætta að sjá þeim og heimilinu fyrir framfærslu. Enn má nefna umbót á lögum gegn ofdrykkju, fjárhættuspilum o. fl., löghelgun á ættleiðslu barna við hjónaband foreldranna, lög um 52 stunda vinnutíma á viku, í mesta lagi, fyrir börn yngri en 16 ára, um endurbætur á meðferð vanræktra barna, lög um bann gegn reykingum unglinga, umbætur á vinnutaxta verkamanna, umbætur á lögum um eignarrétt giftra kvenna, lög þess efnis, a ð konur geti fengið umsjónarstörf við stofnanir ríkisins með sömu launum og karlmenn, a ð eftirlitsaldur barna sé færður úr 14 árum upp í 17 ár, a ð börn séu undir umsjón alþýðuskólanna í frítímunum, borði þar miðdegisverð og leiki sér, a ð lokað sé veitingahúsum á sunnudögum, og loks lög um bann gegn því að gefa börnum áfengi, o. s. frv.

Auk þessa hafa þær fengið ýmsum lögum framgengt til að bæta hagi sína, t. d um kosningarrétt og kjörgengi í sveita- og safnaðamálum. Þær hafa rétt til að vera borgarstjórar og bæjarfulltrúar, sömuleiðis sáttanefndarmenn, til að sitja í skólanefndum o. fl. Öll mannúðar- og siðgæðismál hafa átt talsmenn, þar sem þær voru. Öllu sem lýtur að uppeldi og mentamálum barna og al-

þýðu hafa þær veitt fylgi sitt, og komið fram fjölmörgum umbótum í þá stefnu. Þær hafa rutt sér braut að embættum og atvinnugreinum til jafns við karlmenn, með sömu launum, og fá þær þann orðstír af karlmönnunum, að þær bæti félagslífið, og hafi þjóðfélagið að öllu unnið við að þær taki þátt í landsmálum og landsstjórn, því þær séu vandari að heiðarleik þingmannanna; við það hafi þingið stórum batnað. Þær sýni alvarlegri áhuga á öllum almennum velferðarmálum, og heimti meiri heiðarleik af embættismönnum, en karlmennirnir hafi gert áður. Yfir höfuð hafi réttindin þroskað þær og gert þær færari til að standa vel í hvaða stöðu sem er.

England. Þar hafa konur lengi haft kosningarrétt og kjörgengi í sveita- og safnaðarmálum. Einkum hafa stóreignakonur lengi átt þeim réttindum að fagna. En ekki hafa konur notað sér kjörgengið fyr en nú á síðustu árum lítið eitt. Nú sem stendur eru einar tvær konur í borgarstjórn Lundúna.

Á Englandi hafa konur að vísu jafnrétti við karla í ýmsum greinum. En hvarvetna reka þær sig á takmörkin. Þær mega t. d. læra við háskólana og taka embættispróf þaðan. En þótt þær taki próf með beztu eink unn, þá öðlast þær ekki þá titla eða þau háskólaréttindi, sem karlmenn njóta, enda þótt próf þeirra séu lakari. Konur hafa aðgang að ýmsum sýslunum og störfum á Bretlandi, en ekki að embættum ríkisins. Við háskólann í Cambridge hafa konur nú á síðustu árum tekið beztu prófin í ýmsum vísindagreinum, t. d. í siðfræði, læknisfræði, nýju málunum, náttúruvísindum og fornmálunum. Þó hefir enginn þeirra hlotið titilinn »B. A.«, sem fjöldi manna fær. Ekki einu sinni Miss Fawcett, 1890, sem fekk þó nærfelt hæstu einkunn, sem gefin hefir verið við háskólann, og síðan hefir komist að bókavarðarstöðu við háskólabókasafnið með 18000 króna árslaunum.

Ekki hafa brezkar konur stjórnarfarsleg réttindi, þótt nokkrum sinnum hafi frumvörp um það efni verið flutt í neðri málstofu þingsins. Í fyrsta sinn flutti John Stuart

Mill frumvarp um jafnrétti karla og kvenna og almennan pólitískan kosningarrétt bæði til handa körlum og konum. Það var 1866. Margsinnis hefir þetta mál síðan verið borið þar upp, en jafnan felt. Flestir hafa heyrt getið um aðfarir ýmsra kvenfrelsiskvenna á síðustu tveimur árum á Englandi, í því skyni að koma málum sínum fram. En fæstum er það ljóst, hví þær voru neyddar til þess. Frumvörp voru borin upp á þinginu um þetta mál, en hreptu engan byr. Sendinefndir voru gerðar út á fund ráðaneytisforsetans; þær fengu ekki áheyrn. Alt var gert til að gera konur hlægilegar og málstað þeirra. Þá var það að þær tóku til sinna ráða. Þær mótmæltu aðförum þingsins og neituðu að gjalda skatta, úr því þær hefðu engin atkvæði um, hvernig þeir væru lagðir á. Þær voru settar í fangelsi. Þegar þær sluppu út þaðan héldu þær mótmælafund í sjálfu anddyri neðri málstofunnar. Þær voru teknar af lögreglunni, settar í járn og farið með þær í fangelsunum eins og glæpamenn. En nú fóru að berast illar sögur af meðferð þeirra. Það þoldi ekki hin frjálslynda brezka þjóð. Nú fengu þær og málstaður þeirra hvarvetna örugga talsmenn og áhangendur; víðsvegar þutu upp ný félög. Fundir voru haldnir í hverri borg, 1—2 á viku, bæði úti og inni. Gjafir streymdu inn í sambandssjóð kjörréttar-landsfélagsins. Æðri og lægri konur fylgjast nú að þessum málum. 1906 lýstu 350 af þingmönnum neðri málstofunnar og 5 af stjórnarfulltrúunum því yfir, að þeir væru meðmæltir kjörrétti kvenna, og tóku hann upp á stefnuskrá sína. 28 félög karla og kvenna með 840,000 félögum lýstu því opinberlega yfir, að þau væru þessum málum fylgjandi, og áskorun var send til þingsins, með undirskriftum 257,000 kvenna, um pólitískan kjörrétt til handa konum. Sjálfur ráðaneytisforsetinn tekur nú þessum málum vel, svo alt virðist benda til, að sá tími sé í nánd, að enskar konur fái full stjórnarfarsleg réttindi.

Mön. Þar hafa konur lengi haft ýms réttindi og verið mikils metnar. Árið 1880 fengu allar húseigandi

konur pólitískan kosningarrétt. Og 1892 fengu allar konur sem gjalda skatt sömu réttindi.

Ítalía, sem um langan aldur var vagga allrar menningar heimsins, og hefir enn þá að geyma þau auðæfi listanna, sem allar þjóðir dást að, veitti líka dætrum sínum snemma á öldum mjög mikil stjórnarfarsleg og borgaraleg réttindi. Margar konur þeirra tíma urðu frægar fyrir lærdóm og vísindi. Það lítur þó út fyrir, að ítalskar konur hafi um hríð mist þessi réttindi. Á 12. og 13. öld hafa þær þó enn aðgang að háskólum. En 1377 gaf háskólastjórnin í Bologna út yfirlýsingu um bann gegn því að konur fengju þar inntöku, »af því djöfullinn hefði tælt konuna til syndar, og konan væri þannig upphaf alls ills í heiminum«.

Nú er aftur risin mjög mikil kvenréttindahreyfing á Ítalíu. Í Róm eru allir flokkar henni meðmæltir. — Þegar ítölsk kona giftist missir hún allan erfðarétt, en þó getur hún fengið hann aftur, ef hún verður ekkja. Giftist ítölsk kona útlendingi, missir hún þjóðernisrétt sinn, og hins vegar öðlast útlend kona, sem giftist ítölskum manni, ítalskan þjóðernisrétt. Konan er skyld að fylgja manni sínum hvert á land og jafnvel í hverja heimsálfu sem hann vill.

Árið 1888 fengu ítalskar konur með lögum rétt til að sitja í fátækrastjórnum og í verzlunarráðinu. Þær máttu hafa sérstakar undirskrifstofur, en hærra gátu þær ekki komist. Konur eru þar kennarar bæði við alþýðuskóla og æðri skóla og prófessorar við háskólana. Nú er verið alment að hækka laun kvenna við alþýðuskólana. Sömuleiðis eru konur við verzlanir, spítala o. s. frv.

Árið 1904 sendi kvennaráðið í Róm áskorun um pólitískan kosningarrétt kvenna til þingsins; það samþykti þingsályktun í málinu, er var því mjög hliðholl. — Kvenréttindafélög rísa þar upp í öllum helztu borgum, og allir Suður-Ítalir sýnast vera málinu hlyntir. Jafnvel klerkaflokkurinn hefir tjáð sig því meðmæltan. Ýmsir prófessorar skýra lögin þannig, að ítalskar konur hafi enn þá full

pólitísk réttindi. Margir þingmanna ljá því og fylgi sitt. Á Norður-Ítalíu er kvenréttindamálið flokksmál, og fylgja því jafnaðarmenn og aðrir framfaramenn á þingi.

Austurríki. Þar halda konur því fram að þær krefjist einungis þess réttar, sem þær hafi verið sviftar. Fyrir nokkrum áratugum voru það lög, að allar konur, sem voru jarðeigendur eða verzlunarumboðsmenn hefðu pólitískan kosningarrétt. Þessum rétti voru þær sviftar með lögum 1905, er veitti öllum karlmönnum almennan kosningarrétt. Þessi lög banna útlendingum, námumönnum og konum allan pólitískan félagsskap og fundahöld. Þetta hefir vakið mikla óánægju og »agitation« fyrir réttindum kvenna. Konur hafa tekið höndum saman við jafnaðarmenn og fluttu þeir á síðasta þingi frumvarp um almennan kosningarrétt handa öllum körlum og konum, 21 árs og þar yfir, með þeirri varatillögu, að allir, jafnt karlar sem konur, er væru 30 ára og hefðu dvalið 3 ár í ríkinu fengju almennan kosningarrétt.

Ungverjaland. Þar eru kvenréttindafélög óðum að komast á fót. Árið 1903 var flutt á þinginu frumvarp um almennan kosningarrétt. Konur gjörðu samtök við frjálslyndari flokkinn, og frumvarpið átti að gilda bæði fyrir konur og karla. Alt var gert til að tryggja sér almenningsálitið og fylgi blaðanna. En smámsaman dofnaði áhugi karlmannanna á að halda málinu til streitu, og að lokum strikuðu þeir konurnar út úr frumvarpinu, þegar þær höfðu unnið með alt sem unnið varð karlmönnunum til gagns að því sinni. Við þetta hefir áhugi kvenna aukist, og þær hafa gert alt sem í þeirra valdi stóð til að vekja almennan áhuga á þessu máli, með fyrirlestrum, fundahöldum, flugritum, blaðagreinum o. s. frv.

Holland. Hollenzkar konur höfðu kosningarrétt í öllum sveita og safnaðarmálum fram að 1887, er þau réttindi voru afnumin. Nú hafa þær aðgang að skólum eins og karlmenn og ýmsum nefndum, en engan kosningarrétt. Kvenréttindafélög eru að myndast þar, fyrir forgöngu frú dr. Alettu Jakobs, en fremur lítið hafa þau að hafst

enn. Þó hefir sendinefnd þeirra fengið áheyrn hjá drotningu Wilhelmínu og hún heitið konum sinni aðstoð. Þeim til styrktar ætlar Allsherjarkjörréttarfélagið að halda næsta stórfund sinn í Amsterdam í júní 1908, og vænta menn góðs árangurs af því hollenzkum konum til handa.

Þýzkaland. Þar eru réttindi kvenna á mjög mismunandi stigi. Í sumum ríkjunum, t. d. Prússlandi, mega konur ekki einu sinni stofna félög né halda fundi um opinber mál. Kvenréttindi og kosningarrétt má ekki nefna á nafn. Í Bæheimi hafa konur haft kosningarétt og kjörgengi í sveita- og safnaðarmálum síðan 1364, með umboðsmönnum. Það er að segja, þær hafa orðið að gefa karlmanni umboð til að kjósa fyrir sig. Einungis í Prag var þessum lögum breytt 1858, þannig að ákvæðið var einskorðað við »karlkyns borgara«. I sumum þýzku ríkjunum hafa konur rétt til að kjósa sjálfar. Kosningalögin í Bæheimi frá 1861 veita öllum kjósendum bæði kosningarrétt og kjörgengi í sveitamálum. Í Prag urðu þá allar skattskyldar konur kosningarbærar og kjörgengar. Þessi réttindi hafa þó til skamms tíma verið lítið notuð. En nú eru öflug kosningarréttarfélög að rísa upp til að vekja áhuga og útbreiða þekkingu á þessu máli. Aðalfélagið heldur til í Hamborg og reynir þaðan að hafa áhrif á prússneskar konur, og almenningsálitið þar. Stórmerk kona, dr. jur. Anita Augsburg, er forstöðukona kosningarréttar-landsfélags þýzkra kvenna; hefir hún skorað á öll kvenfélög ríkisins að taka höndum saman og stofna kvenréttindafélög í hverri borg, halda hvervetna opinbera fundi, og yfir höfuð láta einskis ófreistað til að hafa áhrif á almenningsálitið, blöðin, löggjafarvaldið og — konurnar sjálfar, til þess að búa í haginn fyrir góð og greið úrslit á baráttunni fyrir stjórnarfarslegum réttindum kvenna.

Sviss. Þar eru líka félög komin á fót til þess að vinna að kosningarréttarmálum kvenna. Þau hafa nú byrjað á að vinna menn til að setja kosningarrétt kvenna í sveitamálum, kirkju- og skólamálum á stefnuskrá sína. Síðan þau tóku til starfa hefir áhugi aukist á kven[illegible]

málum og félagar bætast við daglega. Margir karlmenn taka þátt í þessum félagsskap.

Frakkland. Það var ekki fyr en í sumar sem leið að franskar konur sáu lítils háttar árangur af baráttu sinni fyrir kvenréttindunum. Síðan 1890 hafa þær við og við komið frumvarpi um eignarrétt og frjáls umráð kvenna yfir vinnulaunum og atvinnu sinni inn á þingið, en það jafnóðum verið felt eða svæft. Loks tókst að fá það samþykt í öldungadeildinni 13. júní síðastliðinn. Daginn eftir gengu fjöldamargar konur í skrúðgöngu til hallar forsetans, og þaðan til þinghússins til að tala fyrir pólitískum kosningarrétti kvenna. Forsetinn var ekki við, en Jaures talaði við þær í hans stað, og hét að hrinda málum þeirra áleiðis. Sömuleiðis tóku þingmenn þeim vel. Þær luku erindi sínu í friði og spekt, enginn hreyfði hönd né fót til að reka þær á dyr, eins og Englendingar gerðu við sínar konur.

Rússland. Hver getur minst Rússlands og pólitíska ástandsins þar, án þess að honum hitni um hjartaræturnar? Eg hefi fyrir mér skýrslu kvenna frá stórfundinum í Kaupmh. 1906 um hvern þátt rússneskar konur tóku í baráttu þings og þjóðar fyrir frelsi sínu árið 1905, og hvernig þeim málum öllum var traðkað. Sú skýrsla er því miður lengri en svo, að hún verði hér rakin að fullu. Helztu atriði hennar eru þessi:

Rússneskar konur hafa árum saman átt við sömu kjör að búa og karlmenn: þær hafa verið jafn rétthárar (eða réttara sagt jafn réttlausar) og þeir. Þessi jafna aðstaða hefir gert þær að stallsystrum þeirra. Fjöldi kvenna hefir lagt lán, eignir og líf í sölurnar í baráttunni fyrir velferð þjóðarinnar. Konur hafa staðið þar við hlið manna sinna, og því var það eðlilegt að nú, þá er kvenréttindahreyfingin hefir náð til þeirra, og þær hafa stofnað fyrsta kvenréttindafélag sitt í Moskva (í maí 1905) »Rússneska sambandið til verndar kvenréttindunum«, að þá yrði fyrsta spurningin þessi: **Eigum við að fást við málefni kvenna eingöngu, eða eigum við jafnframt að berjast fyrir réttindum þjóðarinnar**

í heild sinni? Hið síðarnefnda var samþykt með miklum meiri hluta. Fyrsta grein félagslaganna tekur skýrt fram þenna tvöfalda tilgang félagsins.

Konurnar tóku saman við frjálslyndu flokkana; þær stofnuðu öflugan félagsskap og héldu sameiginlegan aðalfund. Nú þegar dúman var sett á fót og berjast átti fyrir almennum kosningarrétti, þá var tækifærið til að koma pólitískum kosningarrétti kvenna að. Þær komust í samband við beztu og áhrifamestu þingmennina. Bæði demókratiski flokkurinn og frjálslyndi flokkurinn tóku kosningarrétt kvenna upp í kosningarlaga-frumvörp sín. En nú þurfti að endurskoða lögin um réttindi (eða réttleysi) kvenna, bera þau saman við ákvæði laganna um aðra borgara þjóðarinnar og semja á þeim grundvelli nýtt lagafrumvarp. Til þess þurfti margra mánaða vinnu, og hér var að eins um fáar vikur að ræða. Þá fengu konur skipaða lögfræðislega nefnd, sem vann að þessu máli nótt og dag. Á meðan börðust þær fyrir málinu í ræðum og ritum, með fundarhöldum og fyrirlestrum hvervetna um land. Alþýðan, svo algerlega ómentuð sem hún er, fylgdi þeim að málum. Bændakonurnar gátu ekki skilið, hvers vegna ekki ætti að bæta kjör nema annars helmings þjóðarinnar. Og bændurnir sögðust vilja fá sömu réttindi handa konum sínum sem sjálfum sér. Þær mundu verða nýtar og öflugar hersveitir í baráttunni gegn styrjöldum og ofdrykkju, þessum tveimur verstu óvinum mannkynsins. Fjöldi bænaskráa um jafnrétti karla og kvenna, frá ómentuðum bændakonum, streymdu inn til dúmunnar. Sumar voru skrifaðar af börnum þeirra, af því þær sjálfar voru ekki skrifandi. Loks er lagaendurskoðunarnefndin hafði starfað kappsamlega í 6$^1/_2$ viku var verkinu lokið, og konur afhentu dúmunni öll skjöl og skilríki málsins þ. 21. júlí 1905. Daginn eftir var dúman rofin.

Þá 14 mánuði sem »Rússneska kvennasambandið« starfaði að þessum málum eyddi það 30,000 krónum eingöngu í þeirra þágu. Það varð auðvitað að hætta um sinn. En félagsskapurinn hélt áfram og hefir nú yfir

20,000 meðlimi. Fèlagsdeildirnar eru á annað hundrað. Síðastliðin missiri hafa þessi mál aftur verið tekin upp. En svo var dúman rofin í annað sinn, eins og menn vita. En — einhvern tíma birtir líka af degi yfir Rússlandi!

Finnland. Þar eru bjartari tímar bæði fyrir konum og körlum. Eins og menn vita fengu finskar konur alment pólitísk réttindi 29. maí 1906, þ. e. hver fullveðja kona með óskertu mannorði, sem sjálfbjarga er og greiðir 70 aura í skatt. 1863 fengu þær atkvæðisrétt í sveita-, sókna- og skólamálum utan bæja, og 1872 í borgunum. Við kosningarnar í vetur 15.—16. marz voru 19 konur kosnar á þing. Mjög vel er látið af frammistöðu þeirra. Stéttarbræður þeirra, hinir þingmennirnir, kjósa þær í alls konar nefndir, jafnvel stundum fyrir formenn, og hafa leiðbeint þeim með ráðum og dáð í öllu, sem þær hafa þurft með. Auðvitað fylgjast þær að málum með þeim pólitísku flokkum, er þær tilheyra. Þó skrítið sé hafa finskar konur ekki enn þá kjörgengi í sveita- og safnaðamálum.

Svíþjóð. Þar er ef til vill unnið af meira kappi fyrir kosningarrétti kvenna en annars staðar á Norðurlöndum. Frumvörp um það mál hafa verið borin upp í ríkisdeginum 1884, 1899, 1902, 1904, 1905 og 1906. Kosningarréttarfélögin eru um 110, og öll í sambandi hvert við annað. Þau gengust fyrir undirskriftum kvenna undir áskorun til þingsins 1906 um pólitískan kosningarrétt kvenna, og rituðu 242,000 konur nöfn sín undir áskorunina. Málið féll þó í efrideild þingsins. Konungur hefir tjáð sig málinu hlyntan, en ráðleggur kvenfólkinu að »bíða« með þolinmæði.

Í Svíþjóð hafa konur ágæta skóla, og er þeim heimilt að ganga á háskólana og taka embættispróf þaðan. Margar konur eru þar doktorar bæði í lögum, málfræði og læknisfræði. Ekki eru samskólar þar almennir; þó eru þeir að komast á fót. Ýms mikilsverð embætti hafa konur þar á hendi. — Erfðarétt til jafns við karlmenn fengu þær þar löngu á undan konum annars staðar á Norð-

urlöndum. Kosningarrétt í sveita- og safnaðamálum hafa þær haft síðan um 1866, að nokkru leyti, og nú hafa hann allar sjálfstæðar konur, giftar og ógiftar, á sama hátt og karlmenn. Konur veita þar forstöðu ýmsum æðri skólum, svo er t. d. um »Wallinska Institutet« í Stokkhólmi; það er latínuskóli, er útskrifar kvenstúdenta. Þær standa og fyrir ýmsum atvinnugreinum, og berjast fyrir því að konur séu gerðar að umsjónarmönnum í stórum verksmiðjum, þar sem konur og börn vinna, og sömuleiðis í skólum og kvenfangelsum.

Norvegur. Eins og menn vita fengu konur í Norvegi stjórnarfarsleg réttindi 12. júní síðastl. jafnframt kosningarrétti í sveitar- og safnaðarmálum, allar sjálfstæðar konur giftar og ógiftar, sem greiða skatt (eða menn þeirra), af 300 krónum til sveita og 400 í bæjum. Norskar konur hafa og fjölmörg önnur borgaraleg réttindi. Þær geta gengið á sömu skóla og karlmenn, tekið sömu embættispróf og komist að ýmsum embættum. Þær mega flytja mál, sitja í dómum, o. s. frv. Margir kvenlæknar eru í Norvegi og þykja gefast vel. Árið 1902, þegar norskar konur fengu kosningarrétt og kjörgengi í sveitarstjórnarmálum tóku 48,402 konur þátt í kosningunum. 98 konur voru kosnar í bæjarstjórnir og sveitastjórnir og 160 konur hlutu kosningu sem aðstoðar- eða varafulltrúar. Alment var áhuginn meiri í borgum en í sveitum. Sumstaðar í borgum kusu 90% konur.

Þegar Norðmenn 1905 gengu til atkvæða um alt land um að slíta sambandinu við Svíþjóð þá vildu konur líka fá að sýna sinn vilja, þótt ekki væru þær kosningabærar í þessu máli. Kjörréttarfélagið gekkst þá fyrir atkvæðagreiðslu kvenna. Á einum 14 dögum voru af konum greidd 300,000 atkvæði með þessu máli, og var stjórninni afhent atkvæðagreiðslan af stjórn »Kjörréttarlandsfélags kvenna«.

Danmörk. Þar hafa konur enn þá hvorki kosningarrétt né kjörgengi í sveitamálum eða safnaðamálum, né heldur pólitísk réttindi. Þær hafa og eigi aðgang að

neinum opinberum embættum ríkisins, þótt þær megi taka embættispróf frá háskólanum, án þess að njóta þess námsstyrks, er stúdentar fá, t. d. Garðstyrks. Þó hafa konur fengið aðgang að ýmsum störfum, einkum á skrifstofum, með sömu launum og karlmenn. Þar til má helzt telja: Í stjórnardeildunum, lögfræðisstjórnardeildinni og kirkju- og kenslumáladeildinni, eru nokkrar konur skrifarar. Launin eru jöfn fyrir karla og konur, byrjunarlaun 1000—1800 kr. (Hæstu laun aðstoðarmanna í stjórnardeildunum eru 1900 kr.). Við ríkisskjalasafnið eru líka konur, er gegna sömu störfum og njóta sömu launa og eftirlauna sem karlar. Hæst laun eru 2400 kr. Konur geta ekki orðið yfirskjalaverðir. Ein kona er skipuð af landbúnaðarráðaneytinu sem gjaldkeri við skóggæzluembættið á Fjóni.

Í Kaupm.höfn gegna 114 konur störfum í þjónustu bæjarstjórnarinnar með 800—2400 kr. launum. Þar af hafa 43 fasta stöðu. Engin þeirra hefir þurft að segja af sér vegna giftingar. Til þessara embætta útheimtist ekkert sérstakt nám. Eftirlaun eru jöfn fyrir karla og konur.

Danskar konur hafa á tveimur síðustu árum breytt félögum sínum þannig, að þær hafa myndað pólitísk kjörréttindafélög og reyna á sama hátt og konur annarsstaðar að vekja þekkingu og áhuga á því máli. Enn sem komið er fara þær ekki fram á meira en almennan kosningarrètt og kjörgengi í öllum sveitastjórnar- og safnaðarmálum o. þ. h., bæði fyrir giftar konur og ógiftar. Auk þess leitast þær við að auka jafnrétti kvenna bæði lagalega og borgaralega, og hafa komið ýmsum frumvörpum þess efnis inn á þingið. Vonandi líður ekki á löngu, áður þær fá kosningarrétt og kjörgengi í sveitamálum.

Ísland. Hér má fara fljótt yfir sögu, því hún er flestum kunn. Íslenzkar konur hafa haft kosningarrétt síðan 1881 í sveita- og safnaðamálum, og sömuleiðis kjörgengi síðan 1902, en þó að eins ógiftar konur og ekkjur, sem gjalda frá 4—8 kr. í útsvar, eftir því hvar það er á landinu. Rétt til skólanáms hafa þær bæði í lærða skól-

anum og gagnfræðaskólunum. Sömuleiðis mega þær hlýða á fyrirlestra við læknaskólann og taka embættispróf þaðan, en engin embætti fá þær að því loknu Einnig mega þær hlýða á fyrirlestra við prestaskólann að nokkru leyti, og taka próf í sumum námsgreinunum.

Af opinberum störfum, sem bæði karlar og konur gætu gegnt, eru það kennarastörfin ein, við barnaskóla og kvennaskóla, sem þær hafa á hendi. Launin eru fyrir stundakenslu hin sömu og þau, er karlmenn fá, nema við kvennaskólann í Reykjavík. Þar hafa konur haft eina 35 aura fyrir verklega tímakenslu, en fyrir bóklega kenslu, sem karlmenn hafa mestmegnis haft á hendi, hafa verið borgaðir 50 aurar. Fastir kennarar eru konur hvergi nema við kvennaskólana, og eru launin við þá hér um bil 200—600 kr. Hæst laun hefir forstöðukona Reykjavíkur kvennaskóla: 600 kr. og húsnæði.

Þá er að telja yfirhjúkrunarkonustöðuna við Laugarnesspítala með 800 kr. launum og húsnæði, hita, ljósi og fæði, en undirhjúkrunarkonurnar hafa 250 kr. auk húsnæðis, fæðis o. s. fr. Engin þessara kvenna hefir eftirlaunarétt, hvorki kenslukonur né hjúkrunarkonur.

Lítið hefir borið á íslenzkum konum í stjórnmálum, og mjög misjafnlega hafa þær neytt þeirra réttinda, sem þær hafa. Þó er áhugi á kvenréttindamálunum að fara í vöxt. Árið 1895 þegar áskorunin um kosningarrétt kvenna var send út um land til undirskrifta, þá urðu þær í alt ekki full 2500. En nú í vetur og vor urðu undirskriftir undir þessar sömu áskoranir um tólf þúsund. Ef telja má að ísl. konur séu um 40,000, og þar af helmingurinn yfir 16 ára, þá er þessi tala mjög há. Annars má telja víst, að íslenzkar konur fái stjórnarfarsleg réttindi á næstu árum, með því öll þjóðin sýnist vera orðin því fylgjandi.

Baráttuaðferð kvenna.

Áhuga kvenna á að berjast fyrir réttindum sínum og hinar miklu breytingar til batnaðar, er hvervetna hafa orðið á hugsunarhætti þjóðanna í þessu efni á síðustu árum, má telja bein áhrif af baráttu amerískra kvenna fyrir þessu máli. Árið 1902 boðaði Susan B. Anthony til allsherjarkvenfundar í Washington um þetta mál, og skoraði á öll ríki í Norðurálfunni, Ástralíu og Ameríku að taka þátt í honum. 6 lönd sendu fulltrúa. Þá var stofnað allsherjar-sambandsfélag af kjörréttarfélögum þessara landa, með það markmið fyrir augum að vinna eingöngu að því, að útvega konum fult stjórnarfarslegt jafnrétti við karlmenn, sem fyrsta skilyrði og grundvöll undir öllum borgaralegum og lagalegum réttindum þeirra. Sambandsþing skyldi halda annað hvert ár, og átti það helzt að haldast þar, sem mest þörf væri í hvert sinn á að vekja áhuga kvenna. Hvert landsfélag átti að starfa eingöngu að þessu máli. Síðan hafa konur hvervetna sömu aðferðina, að ferðast um, halda fyrirlestra um þessi mál, og að því búnu að fá viðstaddar konur til að ganga í félagsdeildir, sem sameinast allar í einu landsfélagi. Auk þess hefir verið barist örugglega fyrir málinu í hverju landi, bæði í ræðum og ritum, með fundarhöldum og fortölum. Á sambandsþingunum hefir hvert sambandsland gefið skýrslur um ástandið og störfin þar. Á þann hátt hefir hvert félag lært af öðru. Á síðasta stórþinginu var komið á fót blaði fyrir allsherjarfélagið, er gefur út mánaðarlega skýrslur um framfarir og horfur þessa máls í hverju landi. Nú eru hin félögin að taka það eftir. Bæði amerísku og ensku og dönsku kjörréttarfélögin hafa komið á stofn sérstökum blöðum fyrir sig. Mikil áherzla er lögð á að fá dagblöðin í lið með sér. Meginreglan er þessi: Hlutleysi í flokksmálum, meðan engin réttindi eru fengin. Þeim einum flokkum skal lið veita við kosningar, sem tryggja konum fylgi sitt aftur á móti. Þetta hefir borið góðan

ávöxt. Á 4 síðustu árum er ástandið og horfurnar algerlega breytt. Áhugi kvenna hefir aukist svo mjög að þær spara víða hvorki tíma, fyrirhöfn né fé til að ná takmarki sínu. Stórir sjóðir eru stofnaðir til að standast kostnaðinn, og gefa auðugar konur og tiginbornar stórfé til þeirra. Almenningsálitið breytist, stjórnmálamennirnir eru farnir að líta til kvennanna, sem góðra samverkamanna, blöðin eru að verða málinu fylgjandi, sigurinn er í nánd.

Aths. Ágrip þetta er því miður alt of stutt til að gefa lesendunum hugmynd um hina stórstigu byltingu, sem kölluð er kvenréttindahreyfingin, og með réttu er álitin vera einhver ákafasta hreyfing þessara tíma. En mér var því miður áskilið svo takmarkað rúm, að eg verð að fara fljótar yfir sögu þessa máls en æskilegt hefði verið. Og sökum þess, hve hraðfara framsóknin í málum þessum er, eru ýmsar breytingar á orðnar síðan í haust að grein þessi var rituð, sem ekki er hér getið.

Gleymst hefir að geta þess, þar sem talað er um Ísland, að ísl. konur hafa komist að atvinnu bæði við ritsíma- og talsímastöðvarnar — með talsvert lægri launum en karlmenn.

Höf.

Upptök mannkynsins,

Að fræða! Hver mun hirða hér um fræði?
Heimskinginn gjörir sig að vanaþræl.
J. H.

I.

Jörðin er eins og menn vita afspringur sólarinnar, og var í fyrstu sjálf eins og dálítil sól; skínandi af eigin eldi slöngdist hún hringbraut sína. Um þúsundir þúsunda af árum fór þessu fram, en jafnt og þétt geislaðist hitinn út í kaldan geiminn og smámsaman dró fölskva yfir eldhvelið. Allan þennan tíma gat ekkert lifandi verið til á jörðunni, og ekki fyr var þess kostur en yfirborð hennar var kólnað langt niður úr suðuhita vatnsins.

Frumbýlingur lífsins á jörðunni mun hafa verið mjög ófullkominn að gerð og óásjálegur, en þó leyndist með honum framtíð alls lífs. Hver voru upptök hinnar fyrstu lífsveru vita menn ekki. Sumir ætla, að hún hafi borizt hingað á jörðina utan úr geimi, og farið þannig loftferð meiri en nokkur af afkomendum hennar. Og væri lífið þá að upphafi ekki jarðrænt. En þá verður enn sú spurning fyrir, hvar fyrst hafi komið upp líf og hvernig. Sumir hyggja að hið fyrsta foreldri lífsins á jörðunni hafi hér »kviknað« eða verið skapað. Virðist sú tilgátan að lífið sé að upphafi jarðrænt, öllu sennilegri. En eins og geta má nærri verður ekkert um þetta vitað með vissu enn þá.

II.

Það voru merkileg tímamót í æfisögu jarðarinnar er hún bar fyrst með sér líf á ferð sinni um geiminn. Og

það er svo langt síðan sá sögulegi viðburður gerðist, að árin skifta óefað hundruðum miljóna.

Á þessum eilífðartíma tók jörðin mörgum og miklum breytingum. Steinskurnið hrukkaði og brast, og iðrahitinn leitaði sér útrásar í ógurlegum gosum og eldflóðum. Fold sökk í mar og lönd lyftust úr sæ. Fjallgarðar risu upp og jöfnuðust við jörðu, hvað eftir annað. En í öllum þessum umbrotum gjörðist þó aldrei aleyðing lífsins á jörðunni; altaf komst eitthvað af. Og miklar breytingar urðu á hinum lifandi verum; þær skiftust í tvær aðalkynkvíslir, jurtir og dýr; og innan þessara ríkja æxlaðist umbreyttist og greindist í þúsundir þúsunda af liðum.

Í ótaldar miljónir ára var engin sú vera til er gerði sér neina grein fyrir því sem fram fór. Frumfýsnirnar voru alveg einvaldar, frekjan til fjörsins og til framhalds í nýjum kynslóðum. Og margt undarlegt óx upp úr skauti lífsins. Í fyrstu hafði lífið alizt við hina líflausu náttúru, en þar varð breyting á er dýrin fóru að nærast á jurtum, og þó enn þá meiri er dýr fóru að éta dýr. Furðu geigvænleg og grimmileg rándýr risu upp, og minna sum á sporðdreka og flugdreka þjóðsagnanna. En svo tröllaukin sem þessi dýr voru að vexti og afli, þá leið þó alt það kyn undir lok er stundir liðu fram, og einmitt stærðin var það líklega ekki sízt, sem þeim varð að fjörtjóni[1]).

II.

Enn liðu langar aldir eftir að drekarnir miklu voru úr sögunni. Voru þeir skriðdýrakynjaðir, þó að ýmsir þeirra væru raunar fleygir sem ernir. Þá taka að magnast spendýrin og er af þeim mikil saga, sem hér verður ósögð að mestu. Svo var það eitt sinn, er alllangt var liðið á uppgangsöld spendýra, að úr Hliðskjálf hefði mátt sjá undarlega skepnu á kreiki. Óburðugri var hún að ýmsu heldur en flest önnur spendýr, þar sem hún staul-

---

[1]) Sjá ritgerðina Hreyfing og vöxtur í Tímariti Bókm.fél. 1904.

aðist áfram og studdist við lurk eða spýtu einhverja. Eitthvað var augnaráð þessarar skepnu öðruvísi en annara dýra, ýmist óttafyllra eða ósvífnara.

Enginn gat sagt, að þarna var hafinn undarlegasti og afbrigðilegasti þátturinn í lífssögu jarðarinnar; og ekki þessi skepna sjálf fremur en aðrar. Enginn grunur um framtíðina bjó í brjósti hennar þar sem hún átti fult í fangi með að hafa ofan af fyrir sér, og undan óvinum sínum; en í henni bjó þó hin undarlegasta framtíð.

IV.

Kenningar þær sem nú var drepið á, hafa stutta stund uppi verið. Lengst af voru hugmyndir mannanna um þessi efni helzt í áttina að því að vera barnalegar. Það er eðli barnsins, að hugsa skamt aftur og skamt fram og í hugarheimi þess verða ekki miklar breytingar. Barninu er t. a. m. ótamt að hugsa sér að foreldrar þess hafi nokkurn tíma verið börn; það hefir aldrei séð þá öðruvísi en fullorðna, hefir aldrei séð börn fullorðnast.

Dálítið svipað er mannkynið í heild sinni statt gagnvart náttúrunni. Eldri kynslóðir gleymast svo sem aldrei hefðu þær til verið, en hver kynslóð á sér svo skamman aldur, að í manna minnum hafa ekki orðið mjög stórvægilegar breytingar á landslagi: (Söm er hún Esja, samur Keilir, eins eru fjöll og á Ingólfs dögum, segir B. Th.); heldur ekki á dýra eða jurtategundum. Aldrei hafa menn séð dúfu koma úr hrafnseggi eða eik upp af grasfræi; aldrei hefir hestur fæðst af tík eða jafnvel af ösnu. Reglan, hvað getur sér líkt virðist algild, að minnsta kosti um þær lifandi verur sem almenningi eru kunnar.

Trúin á óbreytileik tegundanna er mjög skiljanleg og það þurfti eigi aðeins langa æfing hyggjuvitsins um margar kynslóðir, heldur einnig alveg óvanalega öfluga og sjálfstæða vitsmuni til þess að renna grun í að regla þessi gildir ekki um allan aldur, forfeður hesta hafa ekki frá upphafi verið hestar, hundanna ekki hundar o. s. frv.

Þeir sem fyrstir réðu í þennan örðuga sannleika voru forngrískir spekingar. Og það var eigi einungis þessi eini þáttur þess er vér nefnum breytiþróun (evolution; framvinda væri ef til vill skárra; það segir ekki of mikið eins og breytiþróun) er þeir höfðu veður af. En það ljós er þeim hafði tendrast í þessum efnum, slokknaði að heita mátti og var ekki kveikt aftur fyr en núna rétt fyrir skömmu, svo skömmu að allur þorri manna er enn þá ekki farinn að kunna að skoða hlutina í því ljósi.

V.

Hér verð ég að skjóta inn dálítilli athugasemd og verður lesandinn að afsaka þó að ég fari með han spölkorn af veginum stundum; það er aðeins gjört til að benda honum á eftirtektarvert útsýni.

Í þetta skifti ætla ég að biðja hann að íhuga hversu undraverð hafa verið höfuðin á þessum fornu spekingum, Anaxagoras, Empedokles, Herakleitos hinum torskilda og öðrum, sem fóru þær mestu uppgötvanaferðir sem farnar hafa verið í heimi andans. Neistar af þeirra eldi eru það sem kveikt hafa á þeim kolum er lýsa oss, og undarlegt er að hugsa til þess, að svo langur tími sem liðinn er frá þeirra dögum, hafa þó líklega engir síðari spekingar verið þeirra jafningjar að frumsýni. Síðan Forngrikki og Rómverja þraut, er nærri því eins og á framfarabraut þjóðanna hafi staðið einhver Glámur, er svo var illur viðureignar, að jafnvel hinir færustu mistu hálft afl sitt eða meir. Þetta sem drepið var á kemur jafnvel greinilega fram í tungumálunum, því að hvað er t. a. m. — ef menn vilja leyfa mér að ýkja dálítið. — ítalska og frakkneska í samanburði við latínuna, nema samsafn af bögumælum. Nokkurskonar rústir. En satt er það, að á síðari tímum hefir góðum rithöfundum orðið furðu mikið úr þessum tungumálarústum og ryðbrotum.

VI.

Vér víkjum aftur að þar sem fyr var frá horfið. Það er ekki lengra síðan en rúm hundrað ár, að vísindamenn

hugðu tegundir dýra og jurta hafa verið óumbreytanlegar, eða því sem næst, frá því þær voru skapaðar í upphafi. En árið 1809 birtist bók ein er nefnist heimspeki dýrafræðinnar eftir mann þann er Lamarck hét (áherzlan á marck). Er bókin eitt hið ágætasta rit sem komið hefir út í náttúruvísindum. Lamark hélt því fram, að tegundirnar væru ekki frumskapaðar, heldur hefðu á löngum tíma jafnan komið fram nýjar dýrategundir, þannig að dýrin ummynduðust smátt og smátt eftir því hvernig þau beittu kröftum sínum.

Eins og vant er að vera um einmitt þau vísindaafrek, sem frábærust eru, þá var riti þessu hvergi nærri sá gaumur gefinn sem það átti skilið. Því síður höfundinum. Enginn hafði neitt veður af því að þarna var einn af hinum sjaldgæfustu brautryðjendum í andans heimi. Vizkumunurinn var meiri en svo á Lamarck og samverkamönnum hans í vísindunum, að þeir gætu látið hann njóta sannmælis. Því að vér megum ekki ætla, að vér getum metið til fulls vitsmuni þeirra sem oss eru fremri í þeim efnum. Meðalmaður að viti getur ekki skilið það sem mikið fer fram úr meðalmanns viti.

Það er því skiljanlegt, að frægð og virðingar, eftir því sem slíkt getur hlotnast náttúrufræðingi, fór mikið til fram hjá Lamarck og lenti hjá andstæðing hans Cuvier. Var Cuvier (Kyvie) að vísu atkvæðamaður i sinni grein og afkastamaður hinn mesti, en hvergi nærri annar eins afburðamaður að viti og Lamarck. Hann var aldrei svo langt á undan, að smámennið gæti ekki eygt hann. Cuvier kom fram með umbyltingakenninguna. Sagði hann að alt lifandi á jörðunni hefði með löngu millibili farist í ógurlegum umbrotum, en síðan verið sköpuð ný dýr og jurtir, með öðru lagi en áður. Menn hafa nefnilega fundið, að jörðin eins og geysimikill greftrunarstaður, sem geymir steingjörðar leifar þess lífs sem uppi var á löngu liðnum öldum. Það er hægt að hugsa sér hverning t. a. m. skeljar grafast í leir sem sezt á sjávarbotninn þar sem þær hafast við. Og eins fer um hvað eina það er sekkur þar sem vatns- eða sjávarbotn smámsaman hækkar af niðurborði sands eða leirs

eða kalkleðju. Þesshåttar lög með dýra (og stundum jurta-) leifum eru einhver mikilsverðustu skjöl til jarðsögunnar.

Þegar svo sjávarbotninn hækkar og verður að þuru landi, þá skerast ár og lækir niður í lögin sem áður settust þar fyrir; og í jarð- eða grjótlögum við gil og árfarvegi getum vér þá safnað leifum dýra sem endur fyrir löngu ólu aldur sinn á sjávarbotni eða bárust þangað. Þannig getum vér t. a. m. á Tjörnesi séð standa út úr berginu upp með Hallbjarnastaðaá, meir en 400 fetum yfir sjávarmál, hvalbein[1]). Er varla miklu skemra um liðið en 1 miljón ára síðan hvalur sá er beinin átti lét líf sitt, en þau grófust á sjávarbotni í leirleðju sem nú er orðin að steini, en sjávarbotninn hátt uppi í landi.

Þar sem nú dýraleifar voru mjög ýmiskonar í ýmsum lögum, þar sem þó hefði mátt búast við svipuðum leifum, sagði Cuvier að gjöreyðandi bylting hefði átt sér stað milli þess þau mynduðust; en síðan ný sköpun. Sagði hann að mannkynið hefði skapað verið eftir síðustu gjöreyðingu lífsins á jörðunni og hefði það aldrei verið samtíða öðrum dýrategundum en þeim sem nú eru uppi.

Byltingakenning Cuviers var mjög í ætt við Nóaflóðssögu biblíunnar; var hún því ekki nein nýjung er mönnum veitti ervitt að átt sig á, þar sem biblíusagan hafði undirbúið hugina. Var málstað Cuviers að þessu hinn mesti stuðningur, en viturlegir lærdómar Lamarcks, er áttu að hefja nýtt tímabil, voru að engu hafðir og lágu í þagnargildi. Fer svo löngum, að meira má sín vanaheimska en viturleg nýmæli. Er að þessu hin mesta töf á framfarabrautinni.

VII.

Menn komast oft svo að orði, að nýjungar þær, sem draga mjög að sér athygli manna og fljótt verður ágengt,

---

[1]) Kári Sigurjónsson á Hallbjarnarstöðum sagði mér fyrst frá beinum þessum.

hafi legið í loftinu. Sannleikurinn er sá, að slíkar nýjungar eru vanalega gamlar. Meðan þær voru nýjar var þeim lítill gaumur gefinn; sá sem fann þær var of langt á undan sínum samtíðarmönnum. Aðeins þeir eygðu hann, sem næstir honum gengu, fáeinir menn, stundum aðeins einn. Þeir taka að sér þennan nýja sannleika, halda stundum að þeir hafi fundið hann sjálfir. Nú kemur nýi sannleikurinn, sem »hafði legið í loftinu«. Þeir eru oft tveir eða fleiri sem koma með hann hér um bil í einu, og veit hvorugur af öðrum. Nú vekur þessi nýjung eftirtekt og vinnur sigur að nokkru leyti eða öllu. Hún hafði ef til vill reynst þeim sem fyrstur fann hana sem eiturnaðra, er veitti honum banasár; síðari mönnum verður hún oft lyngormur, sem safnar handa þeim gulli.

VIII.

Síðustu orðin í kaflanum hér á undan eiga nú ekki svo vel við um Lamarck og eftirmenn hans; miklu fremur hafði jeg þar í huga t. a. m. Georg Semmelweiss. En annars eru forlög framþróunarlærdómsins allgott dæmi þess sem þar var sagt, og skal þetta nú rakið lítið eitt.

Maður er nefndur Charles Lyell (Læell). Hann gaf (um 1830) út bók er hann nefndi aðalatriði jarðfræðinnar, og er hann talinn einn af feðrum þeirrar vísindagreinar. Lyell snerist í móti byltingakenningunni og hjelt því fram, að svo mikilvægar sem breytingarnar á yfirborði jarðar hefðu verið, þá hefðu þær samt gjörst smátt og smátt á mjög löngum tíma. Hefðu sömu öflin sem enn starfa, komið þeim í kring hægt og hægt[1]. »Kemst þó hægt fari« hefði getað verið einkunnarorð jarðfræði hans. Lyell hafði kynt sér rit Lamarcks, en fjelst ekki á skoðanir hans og leitaðist við að sýna fram á að þær væru rangar. Samt sem áður hygg jeg að kenningar Lamarcks um að líftegundirnar skapist hægt og hægt, muni hafa átt drjúg-

---

[1]) Nánara um þetta efni má lesa í heimspekisögu Ágústs Bjarnasonar.

an þátt í því að Lyell kom auga á þann mikilvæga sannleika að jörðin sjálf, landslag o. s. frv. ummyndast hægt og hægt, en ekki af snöggum og gjöreyðandi byltingum. Eins og vant er að vera mun jafnvel kyrlætistrú Lyells hafa orðið fram úr hófi.

Nú verður að geta tveggja ungra Englendinga, sem eins og margir aðrir, lásu rit Lyells af miklum áhuga. Hét annar þeirra Charles Darwin, hinn Herbert Spencer. Jarðfræði Lyells var ein af helztu vísindalegu leiðarstjörnum Darwins á hans frægu för kringum jörðina, og finst oss ekki svo undarlegt að hann var hættur að trúa á óumbreytanlegleik tegundanna þegar hann kom úr þeirri ferð. Hann var nú orðinn sannfærður um að jörðin umbreyttist smátt og smátt, en ekki með gjörbyltingum eins og Cuvier kendi, og er nú ekki ólíklegt að hann hafi farið, í öfuga átt þó, sömu leiðina sem jeg gat um að Lyell mundi farið hafa, og það því fremur sem hann kyntist nú líka skoðunum Lamarcks um uppruna tegundanna. Ræturnar að hinni víðfrægu bók Darwins um uppruna tegundanna liggja niður í rit Lyells og Lamarcks.

Herbert Spencer kyntist skoðunum Lamarcks af riti Lyells, eins og áður var á drepið. Fanst honum mikið til um kenningar þessar og fjelst á þær í aðalatriðum þó að hann sæi Lyell hafna þeim. Hygg jeg að þar sem nú var bent á, muni vera ein aðalrótin undir heimspeki Spencers; stendur hún breitt rótum eins og Askur Yggdrasils og ber af fræðikerfum annara heimspekinga einsog Askurinn af öðrum trjám.

Aldrei hefir nein heimspeki stuðst jafn öfluglega við jörðina eins og Spencers. Það má segja um Spencer líkt og sagt var um Sókrates — en þó auðvitað í nokkuð annari merkingu, annars væri ekki vert að hafa það upp aftur — að hann hafi fyrstur leitt heimspekina af himni, það er að segja úr þokumekki himnanna og þýzku heimspekinnar, og fengið henni fótfestu á jörðinni. En þó stendur hún þar auðvitað ekki nema með annan fótinn. En til þess að mönnum komi ekki til hugar hin hávirðu

lega frú Fílósoffía í eitthvað svipuðum stellingum og tröllkonan gleiða, sem olli vextinum mikla er nær hafði gjört Þór óvæða ána Vimur í för einni er af frásögn Snorra er fræg orðin, þá vil jeg heldur líkja heimspekinni við Ask Yggdrasils er rætur sínar hefir bæði á himni og jörðu. Er það sæmilegra, enda hygg jeg að mannkynið muni þegar stundir líða fram, ala aldur sinn í skjóli þess trjes, miklu meir en hingað til hefir orðið, einkum þegar ráðinn er af Níðhöggur og alt hans kyn — ef það þá tekst.

Enn kom þriðji maðurinn (A. R. Wallace) upp með framþróunarkenninguna og hélt þar fram úrvalning náttúrunnar eins og Darwin, sem aðalorsök, en ekki hinni ýmislegu beitingu kraftanna eins og Lamarck og Spencer. Framþróunarkenningin »lá í loftinu«. Nú tókst að opna augu manna fyrir því að tegundirnar umbreytast, skapast upp úr öðrum tegundum; og þetta var í rauninni aðalatriðið fyrst um sinn, en ekki hitt, hvað mestu veldur um að tegundirnar breytast.

Það þarf engan spámann til að sjá, að þessi uppgötvan, sem nú ræðir um, muni vera upphafið að svo miklum breytingum á högum mannkynsins, að slíkar hafa aldrei orðið enn. En leiðin er löng og lífið stutt, og jafnvel vjelar sem eru mjög einfaldar í samanburði við lifandi veru, eins og t. a. m. eimvjelin og rafvélin, sem hafa breytt svo þjóðhögum, komu ekki upp fyr en eftir vísindalegan undirbúning sem náði yfir margar kynslóðir án þess að hann virtist miða til »gagns«.

Jeg get ekki stilt mig um að benda á það, því það er mjög eftirtektarvert tákn tímanna, að hvorki Lamarck, nje Spencer nje Darwin hefðu getað fengið verðlaun af Nobelssjóði. Það er hætt við að sjóðstofnun sú verði, þegar fram líða stundir, vísindunum til skaða fremur en til gagns. Stofnandi Carlsbergssjóðsins danska hafði gleggri skilning á því hvað vísindunum er til þrifa. Vísindi voru líka, þá er danski sjóðurinn var stofnaður, í meiri metum en nú, er sá andi virðist ætla að taka yfirhönd er lýsir sér í orðum Trimalchios hins auðga (í

hinni frægu siðalýsingu frá dögum Nerós, eftir Petronius). Trimalchio vill láta geta þess sér til hróss á legsteini sínum að hann hafi aldrei gefið neinn gaum vísindamönnum eða heimspekingum.

Jeg þarf ekki hér að eyða orðum að því að skýra mismun þann sem er á kenningum Lamarcks og Darwins. Um Darwinskuna eru til ýmsar góðar ritgerðir á íslenzku, en ritgerðin »hreyfing og vöxtur« (Tímarit 1904 bls. 27—48) er rituð í anda Lamarcks fremur en Darwins.

Nokkur ártöl eru hér auðlærð; 1802 lét Lamarck fyrst á prenti getið skoðana sinna um uppruna tegundanna; 1852 ritar Spencer stutta grein um allsherjar framþróun; er ekki ólíklegt að greinar þeirrar verði minst 1952 og jafnvel síðar, þó að hún sé ekki nema nokkrar blaðsíður — ef ekki kemur yfir miðaldamyrkur aftur. 1809 kemur út dýrafræðisheimspeki Lamarcks — og Darwin; hann fæddist það ár; 1859 kemur bók Darwins »um uppruna tegundanna«, sú er svo mjög er fræg orðin.

Darwin er hundrað sinnum ef ekki þúsund sinnum nafnkunnari en Lamarck; það má segja að Darwin hafi að nokkru leyti skorið upp þá frægð sem Lamarck hafði til sáð, og mun hann þó ekki hafa verið Lamarcks jafningi, svo ágætur maður sem hann var og enskur þjóðarsómi. En hvorugur þeirra var sérlega frægðargjarn. Frægðin er slíkum mönnum þá helzt nokkurs virði ef hún er skilyrði fyrir því að þeir fái starfað að rannsóknum sínum og heilaspuna. Það er þess háttar heilaspuni, og þau öfl sem af honum stjórnast, sem munu um breyta heiminum, og hefir þegar gjört, þó lítið sé enn hjá því sem líklegt er að verða muni.

IX.

Í bókinni um uppruna tegundanna var lítið minst á uppruna mannkynsins; en seinna gaf Darwin út sérstakt rit um þetta efni. Telur hann víst, að sama verði að ganga yfir mannkynið eins og aðrar líftegundir, og sé það

komið af forfeðrum, sem ekki voru menn. Um þetta varð rimma bæði löng og hörð og má nú segja að hún sé útkljáð að því er vísindin snertir. Á síðustu árum hefir þó náttúrufræðingurinn og heimspekingurinn O. Weininger, sá er skaut sig skömmu eftir að hann hafði gefið út bók þá (Geschlecht und Charakter) er vakti svo afarmikla eftirtekt, haldið því fram að mennirnir geti ekki verið komnir af apakynjuðum verum. Weininger heldur því líka fram að karlmennirnir hafi ódauðlega sál en kvenfólkið ekki, og mun sú skoðun varla öðlast mikið fylgi á þessum kvenréttindatímum. En allir varfærnir náttúrufræðingar munu sammála um það nú, að allar líkur virðist til þess að mannkynið sè runnið upp úr dýraríkinu. Hitt er meira efamál, með hverjum hætti þessi furðulegasta skepna jarðarinnar hafi skapast af forfeðrum sem voru dýr í vanalegri merkingu orðsins. Munum vér hjer á eftir athuga það lítið eitt.

X.

Áður en lengra er haldið, verðum vér að líta á frameætt mannkynsins. Vjer ætlum að næstu forfeður mannanna hafi ekki verið menn; en ekki lætur þar staðar numið, heldur hafa apar þeir sem mennirnir eru af komnir, átt til forfeðra að telja sem ekki voru apar, og þar fram eftir götunum, unz vjer komum niður að mjög »ófullkomnum« spendýrum. Rekjum vjer enn frameftir þá finnum vér forfeður, sem eru ekki einu sinni spendýr, heldur skriðdýrakynjaðir; þá enn framar froskkynjaðir, þá fiskkynjaðir; þá forfeður sem ekki eru hryggdýr. Væri þar langa slóð að rekja eftir miljónum aldanna. En það er styzt að segja, að ættartala mannsins er ekki að upptökum komin fyr en í fyrstu lifandi veru á hnetti vorum. Mannkynið er frændsemisböndum tengt við jafnvel grasið á jörðinni. Alt hold er að vísu ekki beinlínis hey, en í ætt við hey.

Þetta er sá kostur sem vjer verðum að taka ef vjer sjáum oss ekki fært að trúa því — vegna þess að vjer

getum alls engar líkur rakið til þess — að hinn fyrsti maður hafi skapaður verið af mold eða leir, eða hvaða steinefni sem vjer nú viljum hugsa oss. Mörgum þykir eitthvað göfugra að vera að heita má beinlínis sprottinn upp úr moldinni heldur en að eiga sjer mikla og margliðaða framætt af lifandi verum. Þessi tilfinning mun að mestu vera sprottin af óljósri hugsun og á líklega fyrir sjer að hverfa. Gætum að því, að frá næstu forfeðrum vorum í dýraríkinu er niður að oss — eða upp að oss, hvort sem þið viljið heldur — svo tugum þúsunda skiftir af menskum ættliðum. Það er að minsta kosti þúsund sinnum lengri ættleið en skilur oss og fyrstu forfeður vora á landi þessu. Mætti það vera meiri frændræknin ef vjer ljetum oss svíða ávirðingar apanna, eða ófagurt sköpulag.

XI.

Hvílík undrasaga er þessi saga lífsins á jörðinni. Alt er í samhengi, þráðurinn óslitinn frá upphafi. En hvað er það sem veldur hinni margvíslegu þáttaskiftingu sem verður af breytingunum miklu á lifandi verum. Þar er það nú einmitt, sem Lamarck virðist hafa sjeð dýpra en Darwin, er hann lagði svo afarmikla áherzlu á viðleitni líftegundanna til að laga sig eftir breyttu umhverfi. En að vísu er þessi »lagni« mest ósjálfráð og óvita. Þó að ræturnar að vitinu sjeu jafn gamlar lífinu og eldri, þá er þó sjálft vitið svo nýtt í sögu jarðarinnar. Það kemur eiginlega ekki að alvöru til sögunnar fyr en með mannkyninu. Þessi nýjasta og vandasamasta smíð náttúrunnar er líka mesti gallagripur, en þó er það þaðan sem vjer væntum meiri umbreytinga á jörðunni og kjörum lífsins, en öll önnur dýr til samans hafa komið í kring. Kötturinn lifir nú á dögum svipuðu lífi og fyrir 50000 árum. En maðurinn! Það er æði mikill munur. Og það er vitið, þessi ögn af viti, oft villandi þó, sem maðurinn hefir fram yfir köttinn, er öllum þessum undrabreytingum hefir komið af stað.

Svo nýtt er þetta verkfæri, mannvitið, að ennþá kunna allflestir ekki við að beita vitögninni sinni mikið öðruvísi en dýrin; og enginn getur án alls skaða fyrir sjálfan sig beitt henni að mun öðruvísi. Ennþá hafa allflestir ekki áttað sig á því, að það er þó einmitt þessi viðleitni til þess að afla sér svo víðtækrar og skipulegrar þekkingar á heiminum er mannvitið frekast leyfir, sem fremur öllu öðru hefir skapað nútíð, og mun skapa framtíð mannheima frábugðna því sem gerist í dýrheimum. Ennþá hlakka margir yfir því, að gallar mannvitsins koma einnig fram til tafar og skemda í þeirri miklu smíð er nefnist vísindi. Það eru ekki beinlínis apar sem jeg á við; en jeg get hugsað mér, að á líkan hátt mundu aparnir hreykja sjer hróðugt á greinum sínum, er þeir sæu mönnunum takast eitthvað miður vel. Orðið vísindi er að sumu leyti ekki gott: allmikið af því er vjer nefnum vísindi er ennþá að eins líkindi. Að öðru leyti er aftur orðið vísindi ágætt: það táknar markmið sem stefnt er að. Vísindin mega naumast heita meir en nýbyrjuð ennþá. En undirstaðan er fengin, aðferðin til að afla sér vissrar þekkingar, leiðin til að skapa vísindi. Er vjer íhugum þetta, sjáum vjer hvað þýzka orðið Wissenschaft er ágætt. (Meira).

DR. HELGI PJETURSSON.

Ritdómur.

ISLANDSK RENÆSSANCE. I Hundredaaret for Jónas Hallgrímssons Födsel. Et Stykke Litteraturhistorie. Af Olaf Hansen. Köbenhavn. V. Pios Boghandel 1907.

Þetta er góð bók. Hver sem byrjar á henni les hana til enda, því hún er auðlesin, skemtileg og hlýr yfir henni blærinn. Höf. hefir komið miklum fróðleik fyrir í stuttu máli, í ljósum og léttum dráttum. Upphaflega hafði hann að eins ætlað sér að rita stutta æfisögu Jónasar Hallgrímssonar í sambandi við úrval af kvæðum hans í danskri þýðingu. En efnið laðar hann inn á víðtækara svið. Þegar hann fer að skrifa um Jónas, skilst honum fljótt að skáldið verður að skoðast í sambandi við sögu þjóðar sinnar, að líta verður á ástand Íslands fyrir og um daga Jónasar og sjá upp úr hvaða jarðvegi þær hugsjónir spruttu sem hann gaf líf og litu í kvæðum sínum. Höf. hefir því ráðist í að lýsa þjóðarhögum Íslendinga á 18. öld og í byrjun 19. aldar. Um 18. öldina styðst hann einkum við rit Jóns Jónssonar um Skúla fógeta og »Island i det 18. Aarhundrede«, eftir Magnús Stephensen. Sýnir höf. í lifandi myndum örðugleikana sem þjóðin átti í höggi við: einokun, illa stjórn og óáran. Hann segir frá Skúla fógeta og frá Eggert Ólafssyni og þýðir nokkur erindi úr »Búnaðarbálki«. Svo kemur 19. öldin: Magnús Stephensen, bókmentasmekkurinn, rímurnar, Bjarni Thorarensen. Og loks áhrif Júlíbyltinganna á hugi manna í Danmörku. Baldvin Einarsson. Fjölnismenn. Jón Sigurðsson. Baráttan um Alþingi o. s. frv.

Í þessari umgerð dregur svo höf. upp mynd af Jónasi Hallgrímssyni. Hann notar kvæði hans og greinar þær sem til eru eftir hann á íslenzku og dönsku, svo og bréf hans, til að leiða í ljós líf hans og skáldeðli; er það vel og lipurlega af hendi leyst. Alstaðar finnur lesandinn hið hlýja þel höf. til efnisins. Hann

viðhafur ekki stór orð, forðast allar öfgar, en einmitt þess vegna eru orð hans sannfærandi, og mat hans á því sem hann talar um hvervetna nærri sanni. Þessi kvæði hefir höf. þýtt: »Ísland«, »Gunnarshólmi«, »Fjallið Skjaldbreiður«, »Dalvísur«, »Eg bið að heilsa«, »Formannsvísur«, »Óhræsið«, »Ferðalok«, mest alt kvæðið »Alþing hið nýja«, og nokkuð af »Söknuður« og »Í spánska sjónum« og auk þess ýmsar stökur. Þýðingarnar eru yfirleitt prýðilega af hendi leystar. Og ekki er það heiglum hent að þýða Formannsvísur á dönsku svo að haldið sé stuðlum, höfuðstöfum og hendingum, svo sem höf. hefir gert. Hér er fyrsta vísan, »Svalt er enn á seltu«:

Blæsten rusker, rask vi
ror, som tit vi gjorde.
Köligt der er under Kölen,
Kammene slaar mod Aaren.
Dagen töver, Taager
troner om Jöklens Krone.
Ruderne ligger og lukker
lunt om hende derinde.

Sum kvæðin sem tekin eru í þessa bók hafði höf. áður þýtt í »Ny-islandsk Lyrik«, en hér er þeim þýðingum mjög breytt til batnaðar.

Misskilningur höf. er það að Jónas sé fæddur í Hraundal, þar sem Helga hin fagra dó. Sá Hraundalur er í Mýrasýslu, en Jónas er svo sem kunnugt er fæddur á Hrauni í Öxnadal. Sigurður Breiðfjörð mun vera fæddur 1798, en ekki 1800 eins og höf. segir. Ofmikil fyrnska er það að Konráð Gíslason er kallaður Konráður, þó félagar hans kunni að hafa kallað hann svo í gamni. Og ekki kannast eg við þá skýringu sem höf. setur við orðið »asnakjálkar«, neðanmáls bls. 92. En yfir höfuð er bókin svo vel úr garði gerð að vér Íslendingar megum kunna höf. heila þökk fyrir og óska þess að sjá sem flest frá hans hendi um bókmentir vorar.

Guðm. Finnbogason.

Bækur

er sendar hafa verið Skírni og enn er ógetið:

Áramót hins ev. lút. kirkjufélags Íslendinga í Vesturheimi, 22. ársþing 1906. Ritstj. Björn B. Jónsson Winnipeg.

Bened. Gröndal: Dagrún. Rvk. 1906. Arinbj. Sveinbjarnars. gaf út.

B. Gröndal: Örvar-Oddsdrápa. Önnur prentun. Rvk. 1906. Kostnaðarm. Sigurður Kristjánsson.

Fanney. Sögur, kvæði, myndir, skrítlur og ýmiskonar fróðleikur handa unglingum. Útgefendur Jón Helgason og Aðalbjörn Stefánsson, prentarar. Rvk. Prentsmiðjan Gutenberg. 1. h. 1905, 2. h. 1906.

Fjallarósir og morgunbjarmi. Kvæði og saga eftir Jens Sæmundsson og Magnús Gíslason. Rvk. 1906. Prentsm. Gutenberg.

Hallgrímur Jónsson: Bláklukkur. Nokkur kvæði. I. hefti. Rvk. 1906. Prentsm. Gutenberg.

Heimir, 3. ár, Winnipeg 1906.

Hörpuhljómar, ísl. sönglög. Safnað hefir Sigfús Einarsson. Kostnaðarm. Guðm. Gamalíelsson. Rvk. 1905.

Jón Ófeigsson: Kenslubók í þýzku. Rvk. 1906. Bókaverzlun Guðm. Gamalíelssonar.

Otto Jespersen: Stutt ensk mállýsing. Þýtt hafa og lagað fyrir íslenzka nemendur Árni Þorvaldsson og Böðvar Kristjánsson. Rvk. 1906. Bókaverzlun Guðm. Gamalíelssonar.

Skólablaðið. Útgefendur: Kennarar Flensborgarskólans. Ritstjóri og ábyrgðarm: Helgi Valtýsson. Rvk. 1907.

Sveinbjörn Á. Egilsson: Leiðarvísir í sjómensku. Rvk. 1906. Útg. D. Östlund.

Tímarit fyrir kaupfélög og samvinnufélög. Ritstj. Sigurður Jónsson, 1. ár. 1. hefti. Akureyri. Útgefandi: Sambandskaup félag Þingeyinga. Prentsm. Odds Björnssonar 1907.

Valdimar Briem: Kristin barnafræði í ljóðum. Rvk. Prentsm. Gutenberg 1906.

Zacharias Topelius: Sögur herlæknisins, III. bindi. Frá dögum Karls XII. Matth. Jochumsson þýddi. Kostnaðarmaður Sigurður Jónsson o. fl. Ísafjörður. Prentsm. Vestra 1906.

Erlend tíðindi.

Fádæma-peninga-vandræði um mestallan hinn mentaða heim eru höfuðtíðindin frá því síðast, með margvíslegum áföllum, er þar af rísa, einkum almennum atvinnuskorti og harðrétti. Sú óáran hófst í Norður-Ameríku um veturnætur og færðist þaðan austur um haf hingað í álfu. Þar vestra, í Bandaríkjum, hafði verið undanfarin ár mikill gangur í flestum gróðafyrirtækjum, og sum hlutabréfaeign komist í geipiverð, með fram fyrir misindisbrall og blekkingar féglæframanna. Þar kom loks, að fáum gat dulist, að hér var of geyst farið, og fylgdi því alment vantraust á verðmæti hlutabréfanna. Þau hröpuðu niður úr öllu valdi. Enginn vildi eiga þau og urðu menn fengnir að fá fyrir þau hvaða lítilræði sem var í peningum. Stórgróðasamlögin gengu þar á undan eða höfðingjar þeirra, og héldu sem fastast utan að peningabirgðum þeim, er þeir komust yfir þann veg. Þeir höfðu og það í huga öðrum þræði, að gera Bandaríkjaforsetanum, Roosevelt, sem mestan óleik með almennum vandræðum, er þeir ætluðust til að honum yrði um kent, til hefnda fyrir ósleitilega viðleitni hans að hnekkja skaðræðisáhrifum stórgróðasamlaganna á almennings hag með miskunnarlausu okri á flestum lífsnauðsynjum; og mögnuðust þær ýfingar hvað mest, er farið var að hafa orð á í sumar, að Roosevelt mundi hugsa til að verða kjörinn forseti í þriðja sinn.

Nú hófst aðstreymi að bönkunum, að ná í það sem þar áttu menn inni. Urðu svo mikil brögð að því á skammri stundu, að þeir hættu ýmsir að geta staðið í skilum. Það skapaði tortrygni á hendur hinum, og ruddust menn hver um annan þveran að ná í það, sem þar áttu þeir, og lögðu fyrir í kistuhandraðann heima hjá sér. Það nam hundruðum miljóna í dollurum á fám dögum. Þar með dróst ógrynni fjár út úr allri veltu og uxu fyrir það peningakröggurnar um allan helming. Atvinnufyrirtæki teptust, þau er studdust við bankalán, svo sem alment gerist, og atvinnustofn-

anir urðu að hætta að starfa. Bankar reyndu að draga að sér fé af fremsta mætti, einkum gull austan um haf. Þeir fengu marga tugi miljóna í dollurum frá stórbönkum hér í álfu. En fyrir það tók von bráðara. Þeir, Norðurálfubankarnir, tóku það ráð til að gera sig ekki ófæra, að þeir hækkuðu peningaleigu hjá sér upp úr öllu valdi. Englandsbanki í Lundúnum tekur að jafnaði ekki nema 2—3 af hundr. í leigu fyrir víxillán, en setti nú upp fyrir þau 7 af hdr. Það hafði hann ekki gert meira en 30 ár. Aðrir bankar komust enn hærra, þar á meðal höfuðbankinn á Þýzkalandi (í Berlín) upp í $7^{1}/_{2}$, og í Khöfn í $8^{1}/_{2}$.

Þessu lík almenn peningavandræði og bankahrun hafa ekki orðið síðan 1873, en þar næst áður 1857. Og er fjarri því, að enn muni vera séð fyrir endann á öllum þeim hrakförum og almennri neyð, er þetta voða-áfall hefir í för með sér. Margir tugir þúsunda verkmannalýðs í stórborgum í Ameríku urðu atvinnulausir undir veturinn, og full hálf miljón manna hafði flúið á skömmum tíma austur um haf úr Bandaríkjunum undan atvinnuleysinu þar.

Þó gera sér flestir von um, að peningamarkaðurinn komist í sæmilegt lag aftur, er líður á vetur. En þar verður voðalegur valur eftir.

Ekki er það að jafnaði með stórtíðindum talið, þótt þjóðhöfðingjar fari kynnisför hver til annars. Það er yfirleitt kurteisi og ekki annað. En það þóttu þó vera meira en meðaltíðindi, er Vilhjálmur keisari þá á öndverðum vetri heimboð Játvarðar konungs frænda síns og hafði þar mánaðar dvöl, 11. nóv. til 11. des. Þeir eru herkonungar mestir í heimi um vora daga, og vita menn þann heimsbrest mestan verða mundu af vopnaburði, ef þeim lenti saman eða þeirra ríkjum. En rígur mikill þar í milli síðari árin, vegna sívaxandi iðnaðar samkepni og verzlunar, og þess annars, að hvor vill vera öðrum meiri í vígbúnaði — hafa þann geig hvor af öðrum, er stendur fyrir því, að hugsað verði til að draga úr honum, svo æskilegt sem það mundi þykja að öðrum kosti. Lítill eða enginn vafi mun á því leika, að friðinum unni þeir báðir af heilum hug, þessir heimsins voldugustu þjóðhöfðingjar, ekki sízt vegna þess voðaböls og ógurlegra hrellinga, er yfir heiminn dynur, ef þeim lendir saman. En þeir vita sem er, hve undurlítið þarf út af að bera, að ills f[illegible] magnaður undir meðal þegna þeirra. Fyrir því [illegible]

menn beggja þjóðanna sig alla frammi til að gera þær hvor annari vinveittari í viðmóti. Það gekk þeim til, er stofnuðu til heimboðs borgarstjóra og blaðamanna hverir í hinna landi undanfarin missiri. Það er af sama toga spunnið, er Vilhjálmur keisari situr margar vikur að kynnisvist að frænda síns og tignarbróður ásamt þegnum hans. Og þarf ekki þess að geta, að honum væri fagnað af hinum mestu virktum hvar sem hann kom. En blíðmælin þeirra frænda hvors við annan í skálarræðum svo innileg, sem framast mátti vera. Hitt varð þó tíðrætt um, hve þeim hrutu sumum óhlífin köpuryrði af munni, er stýra hinum mikla herskipastól Breta, því líkast sem þeir vildu brýna fyrir hinum tigna gesti, að ekki hefði hann neitt að gera í hendur því ofurefli, þótt mikið léti yfir sér og færðist æ meira í aukana að efla sinn herskipastól. Flotamálaráðgjafi Breta, Sir John Fisher, komst svo að orði í hátíðarræðu í Lundúnum tveim dögum áður en keisari kom þangað (í borgarstjóraveizlunni 9. nóv.), að herskipaflotinn brezki væri og yrði hverjum öðrum herskipastól öflugri, og að aldrei hefði verið saman kominn á einn stað voldugri herskipafloti en í Englandshafi í sumar. En færi svo alt að einu, að til vígs kæmi, þá væri það hlutverk enska flotans, að greiða fyrsta höggið og láta þá muna um það. Þar næst flutti aðmírállinn yfir Sundflotanum, Beresford, aðra tölu rétt á eftir að keisari var heim farinn, og kvað svo að orði, að þjóðin enska væri að vísu friðinum unnandi, með því að alt viðskiftalíf ætti alt undir honum. En viðbúinn væri flotinn brezki að gera skyldu sína, ef rofinn væri friðurinn. Vér munum, kvað hann, varpa oss með óviðráðanlegu ofurefli yfir hvern þann óvin, sem á oss leitar, og ganga af honum óvígum. Það er skylda vor að halda flotanum svo óárennilegum, að enginn dirfist á oss að leita. En yrði einhver til þess, eins og nú stendur, er Englandsflotinn fær um að mylja þann hinn sama mjölinu smærra, hverrar þjóðar floti sem það væri. Og svo verður að vera hve nær sem er. Beresford sagði svo í sömu ræðunni, að hann hefði verið í skipaliði Breta síðan 1859, og hefði þá stærsta herskip þeirra verið 4000 smálestir með 800 hesta afli. Nú höfum vér skip, sem er 17,250 smálestir og hefir 4500 hesta afl, mælti hann.

Þingkosningar fóru fram í haust á Rússlandi, eins og ráðgert var í sumar, þá er þing var rofið annað sinn, en eftir svo ófrjálslegri kosningatilskipun frá keisarastjórninni, við hennar

einræði, að þær gengu henni mjög svo í vil. Stjórnarsinnar á þingi urðu hátt upp í 200, af um 440, sem þingmenn eru nú alls, í stað 520 áður; á fyrra þinginu voru stjórnarliðar ekki nema um 70. Þá koma 160—170 miðflokksmenn, og loks ekki nema um 30 vinstrimenn, í stað meira en 200 áður. Hitt er ýmislegur samtíningur. Þing kom saman á öndverðum vetri. Stefna þess og starf fer eftir því, á hvora sveifina þeir hallast, miðflokksmenn, eða meiri hluti þeirra. Það er mælt, að ráðuneyti keisara, þeir Stolypin og hans félagar, mundu helzt kjósa hóflegt framfarasnið á þinginu, líklega helzt til þess, að stjórninni verði betur til um peningalán en ella enn af nýju; því um 350 milj. kr. sýnir fjárhagsáætlun hennar að vantar á að tekjur hrökkvi fyrir gjöldum. Það fé verður að útvega, og mun ekki auðhlaupið að því, svo torfengnir sem peningar eru nú alstaðar og rándýrir.

Skýrslu hafði rússneskt blað birt í þingbyrjun um manntjón í róstum þeim og óeirðum, er gengið hafa á Rússlandi síðustu missirin þrjú. Þar er tala fallinna manna og særðra látin vera rúm 44 þús., en nær 2400 hafa verið líflátnir að yfirvalds ráðstöfun. Aðrir segja þær tölur muni vera helzti lágar.

Fjarri er enn friði og kyrð í Marokko. Soldánar orðnir þar tveir og berjast um völdin. Það er hálfbróðir Abd-ul-Azis, er nokkur hluti ríkisins hefir tekið til höfðingja yfir sig. Sá heitir El-Hafid, og segja síðustu fréttir hinn lagðan á flótta og á náðir vina sinna Frakka.

Vandinn er sá um það mál, að gæta svo til, að eigi hljótist af vandræði eða missætti með drotnendum ríkja hér í álfu.

Norðmenn hafa mist í haust undan stýri hjá sér sinn mikla stjórnskörung, Michelsen yfirráðgjafa, þann er mesta hlaut frægð fyrir viturleik og skörungsskap í skilnaðinum við Svía. Því olli heilsubrestur. Kristjaníubúar kvöddu hann með hinum mestu virktum og þakklætisvott, múgur og margmenni. Lövland utanríkisráðgjafi tók við stjórnarforustu af honum.

Oscar Svía konungur annar lézt 8. des., nær áttræður, f. 21. jan. 1829. Hann þótti verið hafa mætur maður á marga lund, vitur og góðgjarn. Hann var mælskumaður með afburðum og skáld

allgott. Hann var 33 ár Svía konungur og Norðmanna, en $2^1/_2$ Svía einna (síðan 1905). Við ríki tók með Svíum sonur hans elzti, og nefnist Gustaf fimti. Hann er nær fimtugur að aldri (f. 1858).

Með Dönum hefir það orðið sögulegast í haust, að uppvíst varð um helzta ráðgjafa þeirra, Alberti, misindis-hátterni í löggæzlu hans: lögleysu-linkind við dæmdan sórpblaðsritstjóra, sér til fylgis af hans hendi, auk þess sem á hann voru bornar sakir um ýmislegt stjórnargjörræði. Varð um það hörð rimma á þingi. Sagði svo einu sinni hinn valinkunnasti sæmdarmaður á þingi Dana, Herman Trier, fyrrum fólksþingisforseti, að hann (Alberti) hefði öll þau 6 ár, er hann hefði verið við völd, haft siðspillandi áhrif á ráðuneytið, þingið og stjórnmálaflokk þann, er hann teldist til. En kyrr sat hann við völd alt að einu; svo vildu þeir vera láta, flokksmenn hans (stjórnarflokkurinn) og yfirráðgjafinn; og mælist það ekki vel fyrir.

Ísland árið 1907.

(Stutt yfirlit).

Ár þetta mun mega teljast meðalár til lands og sjóar. Tíð var umhleypingasöm framan af árinu og snjóþungt í sumum hlutum landsins. Norðlendingar fengu skip frá Englandi um veturinn með skepnufóður og var farminum skipað upp á ýmsum höfnum frá Húsavík til Steingrímsfjarðar. Vorið var og eigi gott, og sumstaðar mátti það hart heita, en þó varð hvergi stórtjón að. Sumarið var óvenjulega þurviðrasamt og kalt og grasspretta víða með minsta móti, en nýting heyja alstaðar í bezta lagi. Haustið var allgott, þótt stutt en skarpt áfelli spilti því í byrjun, en síðustu mánuði ársins hefir verið öndvegistíð um land alt.

Sögulegasti viðburður ársins er skipun sambandslaganefndarinnar og stendur hún í sambandi við heimsókn konungs og danskra ríkisþingsmanna í sumar. 30. júlí, fyrsta daginn, sem konungur dvaldi hér í Reykjavík, skipaði hann nefnd þessa, til þess að „rannsaka og ræða stjórnskipulega stöðu Íslands í ríkinu“ og koma fram með frumvarp til nýrra sambandslaga. Var þetta gert eftir ósk alþingismanna í Danmerkurför þeirra sumarið áður. Í nefndinni eru 20 menn. 7 íslenzkir og 13 danskir. Formaður hennar er forsætisráðherrann, en Íslandsráðherra varaformaður og voru þeir tveir sjálfkjörnir í nefndina, en hinir voru skipaðir eftir tillögum þingmanna. Af hálfu alþingis voru þessir menn til nefndir og eiga þeir sæti í nefndinni fyrir Ísland: Jóh. Jóhannesson sýslum., Jón Magnússon skrifstofustj., Lárus H. Bjarnason sýslum., Skúli Thoroddsen ritstjóri, Stefán Stefánsson kennari og Steingrímur Jónsson sýslum. Nefndin á að koma saman í Khöfn í febrúar næstk., og samkvæmt erindisbréfi sínu á hún, áður ár er liðið frá útgáfudegi þess (30. júlí), að láta konungi í té „álit um málið ásamt lagafrumvörpum, er til þess séu fallin, að lögð verði fyrir alþing og ríkisþingið“. Hver árangur verður af þessari nefndarskipun er auðvitað óvíst enn. En mikils verð tilraun er hún samt sem áður til þess að greiða úr gömlum þrætumálum.

Um heimsókn konungs og ríkisþingsmanna er annars eigi rúm til að fjölyrða hér. Til móttökunnar var að sjálfsögðu vandað sem bezt og voru stjórnmálaflokkarnir hér samtaka um, að svo skyldi vera

allar flokkadeilur lagðar á hilluna meðan á þessu stóð. Konungur hafði boðað alþingismönnum komu sína í Danmerkurför þeirra sumarið 1906, en þeir þá boðið hingað með honum 40 ríkisþingsmönnum. Var konungur með föruneyti sínu á einu skipi, en ríkisþingsmenn á öðru. Tvö herskip voru með í förinni til fylgdar. Auk ríkisþingsmanna voru með konungi ýmsir höfðingjar: Haraldur prins, sonur hans, I. C. Christensen forsætisráðherra, Ole Hansen landbúnaðarráðherra o. m. fl. Þess má geta, að þrenn lög frá alþingi staðfesti konungur meðan hann dvaldi í Reykjavík.

Dagana, sem konungur og ríkisþingsmenn dvöldu hér sunnanlands, var alþing ekki haldið, en var þess vegna lengt til 14. sept. Þingið afgreiddi 71 lagafrumvarp og eru þau nú öll staðfest af konungi. Í þeim fjölda er, sem nærri má geta, eigi alt stórvægilegt. En mörg hinna nýju laga eru þó merkileg, svo sem lög um stofnun kennaraskóla í Reykjavík og lög um fræðslu barna. Hafði stjórnin lagt frumvarp til þeirra fyrir þing 1905, en málinu var þá skotið undir álit þjóðarinnar. Þá má telja lög um innlent brunabótafélag, um stofnun lánsdeildar við Fiskiveiðasjóð Íslands, um stofnun lagaskóla, um skipun læknahéraða og langan lagabálk um kirkjumál og kjör presta. Mjög merkileg eru lögin um takmörkun á eignar- og umráðarétti yfir fossum á Íslandi, og lögin um bæjarstjórn Reykjavíkur flytja það nýmæli, að konur eru gerðar jafnrétthaar karlmönnum og kosningaréttur almennur til bæjarstjórnarinnar. Þá má telja námalögin og lög um innleiðslu metrakerfisins í mæli og vog. Bönkunum báðum voru veitt aukin réttindi; Íslandsbanka leyft að auka hlutafé sitt að miklum mun og Landsbankanum heimilað að gefa út bankaskuldabréf, er nemi alt að 2 milj. kr. Skattamálin voru látin óhreifð, en framlengd lögin um hækkun á aðflutningsgjaldi, frá 1895, og milliþinganefnd skipuð til þess að íhuga skattamálin og undirbúa til næsta þings. Í þá nefnd voru kosnir: Ágúst Flygenring, Pétur Jónsson, Guðl. Guðmundsson og Ólafur Briem, en ráðherra tilnefnir 5. manninn. 500 þús. kr. lántaka var heimiluð stjórninni, ef með þyrfti, vegna ráðgerðs kostnaðar við nýjar símalagningur um landið.

Helzta nýmælið í landbúnaðarmálum, sem komist hefir í framkvæmd á árinu, er stofnun Sláturfélags Suðurlands, og hefir það félag reist stórt sláturhús í Reykjavík eftir útlendri fyrirmynd. En stærsta málið, sem nú er uppi og landbúnaðinn snertir, er Flóa-áveitan. Sumarið 1906 var danskur verkfræðingur, Talbitzer, fenginn til að mæla landið, ákvarða legu skurðanna og gera áætlun um kostnaðinn. Kom álitsskjal hans um málið fram í vor sem leið og hyggur hann fyrirtækið tiltækilegt, þótt dýrt verði. En hvenær framkvæmd verður á því er óséð enn.

Í sjómenskunni er sú hreifing eftirtektaverðust, að menn eru að koma upp innlendum botnvörpuskipum. Tvö félög mynduðust til þessa hér í Reykjavík í vor sem leið; heitir annað Alliance, og er Thor kaupm-

Jensen fyrir því, en hitt heitir Ísland, og er Jes Zimsen konsúll fyrir því. Bæði þessi félög hafa gert út botnvörpuskip í sumar sem leið. Þá hefir félagið P. J. Thorsteinsson & Co. undirbúið fiskiútgerð í stórum stýl frá Viðey, og nú fyrir árslokin er nýtt félag myndað í Khöfn til þess að reka hér fiskiútgerð, og á það að hafa aðalbækistöð sína í Gerðum á Reykjanesi. Annars fjölgar vélabátum til fiskiveiða óðum kringum alt land, en þilskipaútgerðin fer minkandi. Síldveiðar reka Norðmenn með miklum krafti við Norðurland og þykja ágengir í landhelgi, eigi síður en botnvörpungar. En með nýjum lögum frá alþingi í sumar hafa sektarákvæðin fyrir brot þeirra verið skerpt svo, að líklegt er að einhver breyting verði á þessum veiðum framvegis.

Samgöngum á sjónum þótti ekki vel fyrir komið síðastl. fjárhagstímabil, og hefir nú verið gerður nýr samningur um þær við Sam. gufuskipafélagið til tveggja ára, strandferðir færðar í sama horf og 1904 og 1905 og millilandaferðunum breytt nokkuð, en árgjald Íslands til félagsins (sem 1904—5 var 75 þús. kr) nú fært niður úr 40 þús. kr. í 30 þús. Annars er lagning símalína um landið nú helzta áhugamálið til samgöngubóta. Þingið veitti fé til línu frá Hrútafirði til Ísafjarðarkaupstaðar að öllu leyti og mikið til ýmsra nýrra lína annarstaðar, en helztar þeirra eru línurnar frá Ísafirði til Patreksfjarðar og frá Reykjavík austur í Rangárvallasýslu. Nú í árslokin er nýrri vitabygging lokið á Reykjanesi, en gamli vitinn þar er að eyðileggjast á þann hátt, að sjórinn brýtur bergið undan honum. Fé var veitt af alþingi til að rannsaka járnbrautarleið frá Rvík austur í Arness- og Rangárvallasýslur.

Í verzlunarmálum hefir verið mikil hreifing þetta ár og öll miðað að því að færa verzlunina á færri hendur. Tilraun til stórrar verzlunarsamsteypu á Norður- og Austurlandi, er Thor E. Tulinius gekst einkum fyrir, í byrjun ársins, mistókst. En samskonar verzlunarsamsteypa á Suður- og Vesturlandi komst litlu síðar á fyrir forgöngu þeirra P. Thorsteinssonar og Th. Jensens kaupmanna, og nú í árslokin er talað um enn stærri verzlunarsamsteypu, sem þeir Copland & Berrie, eigendur Edinborgarverzlana, séu að koma á, en hvað úr henni verður er enn óvíst. — Peningaþröng hefir verið mikil, einkum síðari hluta ársins, og eru vextir af lánum orðnir miklu hærri en dæmi eru til áður, nú í árslokin $8^1/_2{}^0/_0$.

Um heilbrigðismálin er þess fyrst að geta, að sjúkrahúsum landsins hefir fjölgað um eitt, en það er geðveikrahæli á Kleppi, skamt frá Reykjavík. Var það fullbúið í vor sem leið og hefir nú tekið á móti mörgum sjúklingum. Þá er og stofnað á þessu ári félag, sem nær um alt land, með því augnamiði að koma upp sjúkrahæli handa berklaveiku fólki, en því fjölgar hér mjög á síðustu árum. — Skæðasta sýki, sem gengið hefir á árinu, eru mislingarnir. Þeir komu upp í Stykkishólmi í júlímánuði og hafa síðan farið víða um land, en miklu færri hafa þó dáið úr þeim nú en áður. Þeir gengu síðast hér á landi 1882 voru þá miklu skæðari.

Með nýjum hreifingum hjá þjóðinni má telja kvenréttindamálið. Með lögum frá alþingi í sumar, sem áður er um getið, hefir verið stigið nýtt spor í því máli og áhugi á því fer vaxandi hjá kvenþjóðinni. Í fyrra vetur var stofnað hér í Reykjavík íslenzkt kvenréttindafélag og gekst frú *Bríet Bjarnhéðinsdóttir* fyrir því. Takmark þess er, að ná handa konum jafnrétti við karlmenn í öllum greinum. — Aðra hreifingu má og minnast á, sem hér má kalla nýja, en það er stofnun ungmennafélaga í líku sniði og víða annarstaðar á Norðurlöndum. Frá þeim félögum stafar það, að ungir menn eru farnir að leggja mikla meiri stund á líkamsíþróttir en áður. — Þá er og verkmannafélagsskapurinn hér í Reykjavík ný hreifing, sem sjálfsagt á fyrir sér að magnast eftir því sem tímar líða. Í haust var myndað hér nýtt félag, sem nefnist „Verkmannasamband Íslands“ og er stefnuskrá þess hin sama og jafnaðarmanna annarstaðar. — Ný hreifing er og það, að Íslendingar eru farnir að flytja heim vestan um haf miklu fleiri en áður. Hóp, sem að vestan kom í vor sem leið, var haldin fagnaðarsamkoma hér í Reykjavík.

Í ár hefir loks farið fram borun eftir gulli í Vatnsmýrinni við Reykjavík, en frá því er skýrt í Skírni 1905, að menn þóttust þá hafa fundið þar gull. Boranirnar í ár hafa leitt það í ljós, að þar er bæði gull, silfur, kopar, zink og fleiri málmar, en óvíst er enn, hve mikið er af hverju um sig. Sjálfsagt er þó nú, að göng verða grafin niður, til þess að rannsaka þetta til hlítar.

100 ára afmæli hafa þrír merkismenn Íslands átt þetta ár: Tómas Sæmundsson, Jónas Hallgrímsson og Jón Guðmundsson ritstjóri. Afmælis Jónasar var minst á þann hátt, að honum var reist líkneski úr bronse fyrir almenn samskot, og er það hið fyrsta minningarmerki þess konar, er Íslendingar reisa.

Þjóðkunnastir þeirra manna, er dáið hafa á árinu, eru þeir Ben. Gröndal skáld (d. 2. ág.), Jón Vídalín konsúll (d. 20. ág.) og Árni Thorsteinsson fyrv. landfógeti (d. 29. nóv.).

Þorst. Gíslason.

Skýrslur og reikningar
bókmentafélagsins árið 1907.

Félagið hefir árið 1907 gefið út þessar bækur, og látið félagsmenn fá þær fyrir árstillagið, 6 krónur:

Skírnir, tímarit hins ísl. Bókmentafélags, 81. ár	kr.	4,00
Alþýðurit Bókmentafélagsins, 2. bók (Willard Fiske)	—	0,75
Bygging og líf plantna (grasafræði) II	—	2,25
Ísl. fornbréfasafn VII⁴ (registur)	—	2,00
— ——— VIII²	—	0,75
Íslendingasaga II²	—	1,50
Lýsing Íslands eftir Þorv. Thoroddsen, 1. hefti	—	2,50
Safn til sögu Íslands IV¹	—	1,00
Sýslumannaæfir III³	—	1,75
	kr.	16,50

Fyrri aðalfundur Reykjavíkurdeildarinnar var haldinn 8. apríl 1907. Forseti lagði fram endurskoðaðan reikning félagsdeildarinnar fyrir árið 1906. og var reikningurinn samþyktur. Forseti skýrði því næst frá bóka-útgáfum deildarinnar á hinu liðna ári, og fyrirhuguðum bóka-útgáfum hennar yfirstandandi ár. Þá gaf forseti skýrslu um að 43 umsækendur hefðu beiðst inntöku í félagið, og voru þeir allir kjörnir félagar á þessum fundi. — Dr. Helgi Pétursson vakti þá máls á því, að tími væri kominn til að hækka ritlaun fyrir Skírnisritgjörðir; urðu um það nokkrar umræður, en engin ályktun var gjörð um málið. — Að lokum hreyfði kand. Matth. Þórðarson því, að óheppilega væri fyrir komið útsölu á bókum félagsins, og urðu talsverðar umræður um þetta efni, án þess þó að nokkur ályktun væri gjörð um [illegible]

Ársfundur Hafnardeildarinnar var haldinn 23. apríl 1907. Forseti lagði fram endurskoðaðan reikning deildarinnar fyrir hið liðna ár, og var hann samþyktur. Þá gaf forseti skýrslu um störf félagsins árið næst á undan, og gat þess jafnframt, hverjar mundu verða ársbækur Hafnardeildarinnar þetta ár (1907). Þá lagði hann fyrir fundinn rittilboð frá Sigfúsi Blöndal um útgáfu á hinu íslenzka frumriti sögu Jóns Ólafssonar Indíafara Samþykt var að vísa tilboðinu til Safnsnefndar, og gefa ritið út, ef meiri hluti nefndarinnar mælti með því. — Þá lagði forseti fram nefndarálit um skáldrit það, er deildin hafði heitið verðlaunum fyrir; hafði henni borizt eitt leikrit. Fundurinn samþykti tillögu nefndarinnar, sem réði frá að verðlauna ritið. Þá var lagt fram nefndarálit í lagabreytingarmálinu, en engin tillaga kom fram í máli þessu, og féll það niður eftir nokkrar umræður. Kosin var í Safnsnefnd Sigfús Blöndal í stað Matth. Þórðarsonar. — Embættismenn deildarinnar voru kosnir þessir: Forseti: prófessor Þorvaldur Thoroddsen, gjaldkeri: læknir Gísli Brynjólfsson, skrifari: aðstoðarmaður við kgl. bókasafnið Sigfús Blöndal, bókavörður: stud. med. Pétur Bogason, varaforseti: magister Bogi Th. Melsteð, varagjaldkeri: kaupmaður Þórarinn E. Tulinius; varaskrifari: kand. jur. Stefán G. Stefánsson og varabókavörður: stud. mag. Þorsteinn Þorsteinsson. Endurskoðunarmenn voru endurkosnir kand. mag. Þorkell Þorkelsson og læknir Sigurður Jónsson. Að lokum voru kjörnir 12 nýir félagar, er beiðst höfðu inntöku í félagið. —

Síðari aðalfundur Reykjavíkurdeildarinnar var haldinn 8. júlí 1907. Forseti skýrði frá því, hvað komið væri af bókum frá deildinni þetta ár, sem sé 2 hefti Skírnis, 1. hefti (10 arkir) af Sýslumannaæfum, og 2 hefti, registurhefti og textahefti (lítið) af Fornbréfasafninu. Hann skýrði og frá því, að von væri 5 rita frá Hafnardeildinni; væru 2 þegar hingan komin, Lýsing Íslands eftir Þorv. Thoroddsen I. B. 1. h. og Æfiminning W. Fiskes eftir Boga Th. Melsteð. Ennfremur lagði forseti fram á fundinum reikning Hafnardeildarinnar fyrir síðastliðið ár. Þá voru kosnir embættismenn, vara-embættismenn og endurskoðunarmenn deildarinnar þessir: Forseti: yfirdómari Kristján Jónsson, féhirðir: yfirkennari: Geir Zoëga, skrifari: kand. theol. Haraldur Níelsson, bókavörður: skólastjóri Morten Hansen, varaforseti: rektor Steingrímur Thorsteinsson, varaféhirðir: bankagjaldkeri Halldór Jónsson,

varaskrifari: prestaskólakennari Jón Helgason; varabókavörður: bóksali Sigurður Kristjánsson, endurskoðunarmenn: augnlæknir Björn Ólafsson og bankastjóri Sighvatur Bjarnason. Þá voru kosnir 14 nýir félagar, er beiðst höfðu inntöku í félagið. Þá gjörði Dr. Jón Þorkelsson fyrirspurn um útgáfu á þjóðlagasafni Bjarna prests Þorsteinssonar, og svaraði forseti, að sér væri kunnugt um, að það ætti að koma út á næsta ári á kostnað Karlsbergs-sjóðsins. Þá hreyfði hr. Gísli Sveinsson heimflutningsmálinu svo nefnda, og gat þess, að það hefði verið rætt á nokkrum síðustu fundum Hafnardeildarinnar. Óskaði hann að heyra álit fundarmanna um mál þetta, og lét jafnframt í ljósi, að nauðsynlegt væri, að fá nefnd skipaða til að endurskoða lög félagsins. Urðu töluverðar umræður um heimflutningsmálið, en engin tillaga var borin upp og engin ályktun gjörð.

Reikningur

Reykjavíkurdeildar hins ísl. Bókmentafélags reikningsárið 1906.

Tekjur:

1.		Eftirstöðvar samkv. fyrra árs reikningi:			
	a.	Bankavaxtabréf	kr. 2500,00		
	b.	Á vöxtum í sparisjóði	— 151,27		
	c.	Í sjóði hjá féhirði	— 722,14	kr.	3373,41
2.	a.	Greidd tillög félagsmanna að frádregnum umboðslaunum (flskj. 1)		—	1782,54
	b.	Ársgjöf frá heiðursfélaga, landsh. M. Stephensen (flskj. 1)		—	10,00
	c.	Tekjur af Skírni:			
		1. Fyrir auglýsingar	kr. 235,00		
		2. Tillög Skírniskaupenda	— 1127,96	—	1362,96
	d.	Seldar aðrar félagsbækur og uppdrættir að frádregnum sölulaunum (flskj. 2)		—	657,86
3.		Styrkur úr landssjóði		—	2000,00
4.		Sjötta greiðsla fyrir handritasafn félagsins		—	1000,00
				Flyt kr.	10186,77

	Flutt	kr. 10186,77
5. Vextir:		
a. Af bankavaxtabr. $^1/_1$—$^{31}/_{12}$ af 2500 kr. og af 500 kr. frá $^1/_7$—$^{31}/_{12}$ 1906 kr.	123,75	
b. Af fé í sparisjóði 1906 .... —	32,90	
		— 156,65
6. Til jafnaðar gegn gjaldalið 5		— 500,00
		kr. 10843,42

Gjöld:

1. Hafnardeild greiddur helmingur 6. greiðslu fyrir handritasafnið (flskj. 3)		kr. 500,00
2. Kostnaður við bókagjörð:		
a. Skírnir:		
1. Laun ritstjóra (flskj. 4—7) ... kr.	600,00	
2. Ritlaun og prófarkalestur (flskj. 8—15) .... —	1014,44	
3. Prentun, pappír, hefting o. fl. (flskj. 16—20) .... —	1851,93	
4. Útsending, frímerki o. fl. (flskj. 21—28) .... —	203,18	
		— 3669,55
b. Aðrar félagsbækur:		
1. Ritlaun og prófarkalestur (flskj. 29—31) .... —	339,00	
2. Prentun, pappír, hefting o. fl. (flskj. 32—35) .... —	1263,66	
		— 1602,66
3. Kostnaður við útsending félagsbóka, skriftir fyrirhöfn bókavarðar o. fl. (flskj. 36—42)		— 547,93
4. Brunabótargjald, auglýsingar og ýms önnur gjöld (flskj. 43—52)		— 219,44
5. Keypt bankavaxtabréf með vöxtum frá $^1/_7$—$^{30}/_{11}$ (flskj. 53)		— 509,38
6. Eftirstöðvar 31. des. 1906:		
a. Bankavaxtabréf .... kr.	3000,00	
b. Á vöxtum í sparisjóði .... —	184,17	
c. Í sjóði hjá féhirði .... —	610,29	
		— 3794,46
		kr. 10843,42

Reykjavík 12. marz 1907.

G. T. Zoëga

féhirðir.

Reikning þennan ásamt fylgiskjölum höfum við rannsakað og ekkert fundið athugavert.

Reykjavík 6. apríl 1907.

Björn Ólafsson. **Sighvatur Bjarnason.**

Reikningur

Hafnardeildar hins ísl. Bókmentafélags reikningsárið 1906.

Tekjur;

I. Eftirstöðvar við árslok 1905:			
1. Í veðdeildarbréfum landsbankans	kr.	12000,00	
2. Í kredítkassa skuldabr. landeigna	—	4000,00	
3. Í húskreditkassa skuldabréfum	—	2200,00	
4. Í kreditbanka skuldabr. józkra landeigna	—	200,00	
5. Í þjóðbankahlutabréfum	—	1600,00	
6. Á vöxtum í banka	—	1500,00	
7. Í sjóði hjá gjaldkera	—	604,78	
			kr. 22104,78
II. Andvirði seldra bóka og uppdrátta:			
1. Frá Gyldendals bókaverzlun	kr.	339,48	
2. Frá bókaverði deildarinnar	—	148,50	
			— 487,98
III. Gjafir og félagsgjöld:			
1. Náðargjöf Kristjáns konungs IX. f. janúar 1906	kr.	33,33	
2. Náðargjöf Friðriks konungs VIII. f. 1906	—	400,00	
3. Frá heiðursfélaga Finni Jónssyni	—	10,00	
4. Frá heiðursfélaga Þ. Thoroddsen	—	10,00	
5. Árstillög félagsmanna	—	561,57	
			— 1014,90
IV. Innkomið frá umboðsmönnum:			
1. Frá H. S. Bardal	kr.	370,00	
2. Frá R. Arpi	—	54,00	
			— 424,00
		Flyt	kr. 24031,66

			Fluttar kr.	24031,66
V. Styrkur úr ríkissjóði fyrir árið 1906			—	1000,00
VI. Frá landsbókasafninu 6. ársb. af handritasafninu			—	500,00
VII. Frá stofnun Hjelmstjerne-Rosenkrone			—	500,00
VIII. Leigur af innstæðu félagsins:				
1. Af 12000 kr. í veðdeildarbréfum landsbankans	kr.	540,00		
2. Af 4000 kr. í kreditkassa skuldabréfum landseigna	—	140,00		
3. Af 2200 kr. í húskreditkassa skuldabréfum	—	88,00		
4. Af 200 kr. í kreditbanka skuldabréfum józkra landeigna	—	7,00		
5. Af 1600 kr. í þjóðbanka hlutabréfum	—	112,00		
6. Af 1500 kr. á vöxtum í banka	—	59,02		
7. Af peningum í sparisjóði	—	33,75		
			—	979,77
			Tekjur alls kr.	27011,43

Gjöld:

I. Bókaútgáfukostnaður:				
1. Prentun	kr.	1954,42		
2. Pappír	—	405,03		
3. Hefting og bókband	—	97,67		
4. Ritlaun og prófarkalestur	—	662,00		
5. Myndagjörð	—	436,78		
			—	3555,90
II. Annar tilkostnaður:				
1 Brunabótaráhyrgðargjald á bókum o. fl.	kr.	62,50		
2. Skrifstofukostnaður, fundarhald, burðareyrir o. fl.	—	570,46		
3. Fyrir depositum í þjóðbankanum	—	18,00		
			—	650,96
III. Eftirstöðvar við árslok 1906:				
1. Í veðdeildarbréfum landsbankans	kr.	12000,00		
2. Í kreditkassa skuldabréfum landeigna	—	4000,00		
3. Í húskredítkassa skuldabréfum	—	2200,00		
4. Í kreditbankaskuldabréfum józkra landeigna	—	200,00		
5. Í þjóðbankahlutabréfum	...	1600,00		
Flyt	kr.	20000,00	kr.	4206,86

	Flutt	kr. 20000,00	kr. 4206,86
6. Á vöxtum í banka		kr. 2000,00	
7. Í sjóði hjá gjaldkera		— 804,57	
			— 22804,57
	Gjöld alls		kr. 27011,43

Kaupmannahöfn 20. apríl 1907.

G. Brynjólfsson.
gjaldkeri.

Við höfum endurskoðað reikning þennan og álítum hann samkvæman fylgiskjölunum og rétt reiknaðan.

Kaupmannahöfn 22. apríl 1907.

Þorkell Þorkelsson. **Sigurður Jónsson.**

Hið íslenzka bókmentafélag.

VERNDARI:

Friðrik konungur hinn áttundi.

EMBÆTTISMENN:

1. Reykjavíkurdeildarinnar.

Forseti: Kristján Jónsson, yfirdómari, r. af dbr.
Féhirðir: Geir T. Zoëga, yfirkennari.
Skrifari: Haraldur Níelsson, cand. theol.
Bókavörður: Morten Hansen, skólastjóri.
Varaforseti: Steingrímur Thorsteinsson, rektor, r. af dbr.
Varaféhirðir: Halldór Jónsson; bankagjaldkeri, r. af dbr.
Varaskrifari: Jón Helgason, docent, r. af dbr.
Varabókavörður: Sigurður Kristjánsson, bóksali, r. af dbr.

2. Kaupmannahafnardeildarinnar.

Forseti: Þorvaldur Thoroddsen, prófessor, dr. phil., r. af dbr.
Féhirðir: Gísli Brynjólfsson, læknir.

Skrifari: Sigfús Blöndal, undirbókavörður v. konungl. bókas.
Bókavörður: Pétur Bogason, stud. med. & chir.
Varaforseti: Bogi Th. Melsteð, mag. art.
Varaféhirðir: Thor E. Tulinius, stórkaupmaður.
Varaskrifari: Stefán Stefánsson, cand. jur.
Varabókavörður: Þorsteinn Þorsteinsson, stud. mag.

HEIÐURSFÉLAGAR:

Anderson, R. B., prófessor, í Ameríku.
Baumgartner, Alexander, S. J., Luxemburg.
Björn Jónsson, cand. phil., ritstjóri, r. af dbr., Reykjavík.
Björn M. Ólsen, prófessor, dr. phil., r. af dbr., Reykjavík.
Bryce, James, Right Hon, Lundúnum.
Eiríkur Briem, prestaskólakennari, comm. af dbr. Rvík.
Eiríkur Magnússon, M. A., r. af dbr., bókavörður í Cambridge.
Finnur Jónsson, prófessor, dr. phil., r. af dbr., Khöfn.
Jón Jónsson Borgfirðingur, bókfræðingur, í Rvík.
Kaalund, Kr., bókavörður, dr. phil, í Khöfn.
Magnús Stephensen, fyrv. landshöfðingi yfir Íslandi, stórkr. af dbr.
Matthías Jochumsson, uppgjafaprestur, r. af dbr., Akureyri.
Ólafur Halldórsson, konferenzráð, r. af dbr. og dbrm., Khöfn.
Páll Melsteð, sögukennari í Rvík, r. af dbr.
Poestion, J. C., rithöfundur í Vínarborg, r. af dbr.
Saulzy, meðlimur hins frakkneska vísindafélags í París.
Sigurður L. Jónasson, cand. philos., í Khöfn.
Steingrímur Thorsteinsson, r. af dbr., rektor í Rvík.
Valdimar Briem, prófastur, r. af dbr., Stóranúpi.
Wimmer, L. F. A., prófessor, dr. phil., comm. af dbr., Khöfn.
Þorvaldur Thoroddsen, prófessor, dr. phil., r. af dbr., Khöfn.

FÉLAGAR:

Ágúst Bjarnason, mag. art., Rvík 1906—07[1]).
Ágúst Helgason, bóndi í Birtingaholti, dbrm. 1907.
Ágúst Þórarinsson, bókhaldari í Stykkishólmi 1905—06.
Ambrosoli, Solone, dr. Conservatore del. R. Gabinetto Numismatico di Brera, Milano 1905—06.
Anderson, Ernst, Godsegare, Allenstein, Preusen 1906.

[1]) Ártölin aftan við nöfnin eru sama sem kvittun fyrir tillag það eða þau ár, 6 kr. hvert.

Andrés Fjeldsted, héraðslæknir á Þingeyri 1906—07.
Ari Jónsson, cand. jur., ritsjóri í Rvík 1907.
Árni Bjarnarson, prestur á Sauðárkróki.
Árni Friðriksson, námsmaður, Stokkseyri 1907.
Árni Gíslason, leturgrafari í Rvík 1907.
Árni Guðmundsson, hreppstjóri, bóndi á Þórisstöðum 1906.
Árni Hólm, bóndi í Saurbæ í Eyjafirði 1906.
Árni Jóhannesson, prestur í Grenivík 1906.
Árni Jónsson, prófastur að Skútustöðum 1906.
Árni Jónsson, bóndi á Þverá 1906.
Arpi, Rolf, fil. lic. Uppsölum 1901—1905.
Ásgeir G. Ásgeirsson, kaupmaður r. af dbr. í Khöfn 1906.
Ásgeir Guðmundsson, hreppstjóri á Arngerðareyri 1906.
Ásgeir Sigurðsson, kaupm., r. af dbr., Rvík 1907.
Ásmundur Sigurðsson, bóndi á Grund í Eyrarsveit 1905—06.

Baldvin Bergvinsson, bókavörður í Stykkishólmi 1905—06.
Beauvois, E., Dr., r. af dbr. í Corberon, Cote d'or á Frakklandi 1906.
Benedikt Kristjánsson, r. af dbr., prófastur að Grenjaðarstað 1906.
Benedikt Magnússon, kaupfélagsstjóri, Ólafsdal 1907.
Benedikt Sveinsson, cand. phil., ritstjóri í Rvík 1907.
Benedikt Sveinsson, bóksali á Borgareyri í Mjóafirði 1907.
Benedikt Þórarinsson, kaupmaður í Rvík 1907.

Bergur Jónsson, bókhaldari, Eskifirði 1906.
Berndsen, Carl, kaupmaður á Hólanesi 1907.
Bjarni Benediktsson, Vöglum.
Bjarni Einarsson, próf. á Mýrum í Álftaveri 1907.
Bjarni Eiríksson, námsmaður, Rvík 1907.
Bjarni Jensson, læknir í Vestur-Skaftafellssýslu.
Bjarni Jónsson, cand. jur., Seyðisfirði 1906.
Bjarni Pétursson, kennari á Þingeyri 1907.
Bjarni Símonarson, prófastur á Brjánslæk.
Bjarni Þorsteinsson, prestur að Hvanneyri.
Björgvin Vigfússon, sýslumaður í Skaftafellssýslu.
Björn Árnason, gullsmiður, lögregluþjónn á Isafirði 1906.
Björn Benediktsson, verzlunarm., Húsavík 1906.
Björn Bjarnarson, sýslumaður í Dalasýslu kr. 17,79.
Björn Bjarnason, dr. phil., Rvík 1906—07.
Björn Guðmundsson, kennari, Næfranesi í Dýrafirði 1907.
Björn Guðmundsson, óðalsbóndi í Grjótnesi 1906.
Björn Guðmundsson, kaupmaður í Rvík 1907.
Björn Hallsson, bóndi á Rangá, 1906—07.
Björn Jónsson, prestur að Miklabæ 1901—04,
Björn Kristjánsson, kaupmaður í Rvík 1907.
Björn Líndal, cand. jur., Akureyri 1904—05.
Björn Ólafsson, læknir í Rvík 1907.
Björn Sigurðsson, kaupmaður í Khöfn 1906.
Björn Þorsteinsson, [illegible] Man. Can. 1905—06.

Björn Þorláksson, prestur að Dvergasteini 1906.
Björn Þórarinsson, bóndi á Víkingavatni 1906.
Blankenstein, M. v., litt. dr., Leiden 1906.
Bley, A., próf., Gent 1904—06.
Boer, R. C., prófessor í Amsterdam á Hollandi 1906.
Bogi Th. Melsteð, mag. art. í Khöfn 1906.
Bogi Sigurðsson, kaupm., Búðardal.
Bókasafn Cornell-háskóla 1906—07.
Bókasafn Húsavíkur 1906.
Bókasafn Norðuramtsins 1906.
Bókasafn Vestur-Barðastrandarsýslu 1906—07.
Bryde, J. P. T., stórkaupmaður, r. af dbr., etazráð í Khöfn 1906.
Brynjólfur Bjarnason, búfræðingur á Hvanneyri 1907.
Brynjólfur Björnsson, tannlæknir í Rvík 1906.
Bræðrafélag Kjósarhrepps 1905.
Buergel, Goodwin H. H., Dr. phil, lector í Uppsölum 1906.
Byskov, J., Gjedved Seminarium í Danmörku 1906.
Böðvar Jónsson, cand. phil., bóndi í Einarsnesi.
Böðvar Kristjánsson, stud. mag. í Khöfn.
Böðvar Þorláksson, sýsluritari á Blönduósi 1907.

Carel Sveinsson, bókbindari í Rvík 1907.
Cederschiöld, Gustav, philos. dr., prófessor í Gautaborg 1906.
Clemens, J., prestur í Glenboro.
Craigie, W. A., M. A., Oxford 1907.

Daði Davíðsson á Gilá í Húnavs., 1907.
Daníel Bergmann, verzlunarm. í Stykkishólmi 1905—06.
Dahl, Jakob, stud. theol., Khöfn.
Daníel Halldórsson, prófastur, á Útskálum, r. af dbr., 1906.
Davíð Gíslason, bóndi á Skáldstöðum í Eyjaf. 1906.

Eggert Benediktsson, óðalsbóndi í Laugardælum 1906—08.
Eggert Claessen, cand. jur., málafærslum. 1907.
Eggert E. Briem, skrifstofustjóri í Rvík 1907.
Egill Erlendsson, kennari í Höfnum.
Egill Sigurjónsson, bóndi á Laxamýri 1906.
Einar Benediktsson, fyrv. sýslumaður.
Einar Gíslason, kennari, Urriðafossi í Flóa.
Einar B. Guðmundsson, kaupm., Haganesvík í Fljótum, dbrm.
Einar Gunnarsson, cand. phil. í Rvík 1907.
Einar Helgason, bóndi á Þorbrandsstöðum 1906—07.
Einar Helgason, garðyrkjufræðingur í Rvík 1907.
Einar Hjörleifsson, cand. phil., ritstjóri í Rvík.
Einar Jónsson, lausam. á Bala í Gnúpverjahr.
Einar Jónsson, Hvanneyri 1907.
Einar Thorlacius, prestur í Saurbæ 1906.
Einar Þorkelsson, skjalaritari Rvík.
Eiríkur Bergmann, þingmaður í Pembina Co. Dak.
Eiríkur Einarsson, skólapiltur frá Hæli 1907.
Elías Kristjánsson, Lágafelli ytra í Snæfellsness. 1905—06.
Engilbert Kolbeinsson, bóndi á Lónseyri 1906.

Erkes, Heinrich, kaupmaður í Köln 1907.
Eyjólfur Guðmundsson, bóndi á Hvoli í Mýrdal 1906.
Eyjólfur Guðmundsson í Ameríku.
Eyjólfur E. Wíum, Winnipegosis 1904—06.

Faraday, Winifred, fröken, Manchester 1907.
Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, Kristiania.
Finnbogi Hjálmarsson í Vesturheimi 1905.
Finnbogi Lárusson, kaupmaður á Búðum á Snæfn. 1907.
Eoulke, Miss C. Rewes, Richmond, Ind. U. S. A. 1899—06.
Friðbj. Steinsson, bóksali, dbrm. á Akureyri 1906.
Friðjón Friðriksson, kaupmaður, Glenboro, Man. Can. 1905—06.
Friðjón Jensson, héraðslækuir á Eskifirði 1906.
Friðrik Bergmann, prófessor í Winnipeg í Ameríku 1905—06.
Friðrik Guðmundsson, bóndi á Syðralóni.
Friðrik Hallgrímsson, prestur í Argyle í Ameríku 1903—05.

Gad, G. E. C., bóksali í Khöfn, r. af dbr. 1906.
Gebhardt, Aug., dr. phil., Nürnberg.
Geir T. Zoëga, yfirkennari í Rvík 1907.
Geirm. B. Olgeirsson, Edinburgh, N. Dak.
Georg Ólafsson, stud. mag. í Khöfn.
Gestur Einarsson, bóndi á Hæli.
Gísli Brynjólfsson, læknir í Khöfn 1906.
Gísli Egilsson, Lögberg Sask., Can 1893½—06.
Gísli Helgason, gagnfræðingur, Skógargerði 1906—07.
Gísli Ísleifsson, sýslum. í Húnavatnssýslu.
Gísli J. Ólafsson, símritari Rvík 1907.
Gísli Pétursson, læknir á Húsavík 1906.
Gísli Skúlason, prestur, Eyrarbakka.
Gísli Sveinsson, stud. jur., Khöfn.
Goodie Stephens, Miss., San. Francisco, Cal., U. S. A.
Goodmansson, Barney, Ivanhoe, Minn. 1904.
Gotzen, Jos., dr. phil., Köln '07.
Grímur Grímsson, kennari í Ólafsfirði 1907.
Grímur Jónsson, cand. theol. á Ísafirði 1906.
Grímur Laxdal, kaupmaður á Akureyri.
Grímur Thorarensen, hreppstjóri á Kirkjubæ 1907.
Grönfeldt, H., skólastjóri á Hvítárvöllum.
Guðbrandur Björnsson, stud. theol. í Khöfn.
Guðgeir Jóhannsson, í Hlíð við Reykjavík 1907.
Guðjón Baldvinsson, stud. mag. í Khöfn.
Guðjón Guðlaugsson, alþm. Kleifum.
Guðjón Guðmundsson, búfræðiskandidat í Rvík 1907.
Guðjón Jónsson, bóndi í Hlíð í Skaftártungu 1907.
Guðmundur Ásbjarnarson, cand. phil. á Eskifirði 1906.
Guðmundur G. Bárðarson, bóndi á Bæ í Hrútafirði.
Guðmundur Björnsson, landlæknir, r. af dbr., Rvík 1907.
Guðmundur Finnbogason, mag. art.
Guðmundur Gamalíelsson, bókbindari í Rvík.

Guðmundur Guðmundss., hreppstjóri, dbrm. á Þúfnavöllum 1906.
Guðmundur Guðmundsson, bóksali á Eyrarbakka 1906.
Guðmundur Guðmundsson, stud. jur., Khöfn 1906.
Guðmundur Hannesson, stud. jur., Khöfn.
Guðmundur Hannesson, héraðslæknir í Reykjavík 1906.
Guðmundur Helgason, præp. hon. í Reykjavík 1906.
Guðmundur Jónsson, trésmiður í Stykkishólmi 1905—06.
Guðmundur Lýðsson, bóndi á Fjalli á Skeiðum 1907.
Guðmundur V. Krissjánsson, úrsmiður í Reykjavík 1907.
Guðmundur Magnússon, dócent, r. af dbr., Rvík 1907.
Guðmundur Magnússon, prentari í Rvík 1907.
Guðmundur Ólafsson, stud. jur., Khöfn.
Guðmundur Sigurðsson, söðlasmiður, Höfn í Hornafirði.
Guðmundur Sigurðsson, Berserkjahrauni í Snæfellsnessýslu 1905—06.
Guðmundur Thoroddsen, stud. med. í Khöfn.
Guðni Guðmundss., læknir í Svaneke á Borgundarhólmi 1906.
Gunnar Egilsson, stud. mag. í Khöfn.
Gunnar Jóhannsson, Dongola 1905—06.
Gunnlaugur Jónsson, bóndi á Krossum.
Gunnlaugur Jónsson yngri, í N. Dak. Ameríku.
Gunnlaugur Kristmundsson, kennari, Miðnesi 1907.
Guttormur Pálsson, skógfræðingur 1906.
Guttormur Vigfússon, præp. hon., prestur að Stöð í Stöðvarfirði.
Hafsteinn Pétursson, prestur í Khöfn 1906.
Halberg, J. G., kaupmaður í Rvík 1907.
Halldór Benediktsson, bóndi á Skriðuklaustri.
Halldór Daníelsson, bæjarfógeti r. af dbr. í Rvík 1907.
Halldór Gunnlaugsson, læknir í Vestmanneyjum.
Halldór Hermannsson, bókavörð., við Cornell-háskóla, 1906—07.
Halldór Jónsson, bankagjaldkeri, r. af dbr. í Reykjavík 1907.
Halldór Jónsson, bóndi á Rauðamýri.
Halldór Kr. Júlíusson, cand. jur.. fullmekt. í Rvík 1905—07.
Halldór Stefánsson, verzlunarm. á Seyðisfirði 1906.
Halldór Þórðarson, bókbindari í Rvík 1907.
Halldóra Bjarnadóttir, kenslukona í Moss í Noregi.
Hallgrímur Davíðsson, verzlunarstjóri á Akureyri 1906.
Hallgrímur Jónsson, kennari í Rvík 1907.
Hallgrímur Sveinsson, biskup í Rvík, comm. af dbr. og dbrm., 1907.
Hallgrímur Thorlacius, prestur í Glaumbæ.
Hammerich, M., stud. jur., Khöfn 1906.
Hammershaimb, U. V., uppgjafaprófastur í Khöfn, r. af dbr. og dbrm. 1906.
Hannes Hafstein, ráðherra comm. af dbr. í Rvík 1905—06.
Hannes Thorsteinsson, cand. jur. í Rvík 1907.
Hannes Þorsteinsson, ritstjóri í Rvík 1907.
Haraldur Níelsson, cand. theol., Rvík 1907.
Háskólabókas. í Kristjaníu 1906.
Háskólabókasafnið í Toronto, Canada 1906.

Halton, M. W. La Grange, Georgia U. S. A. 1907.
Haukur Gíslason, cand. theol., Nexö.
Haupt, Rudolf, bóksali, Leipzig 1905—06.
Havsteen, Jakob, r. af dbr., konsúll, Oddeyri 1906.
Havsteen, Júlíus, amtmaður í Rvík, comm. af dbr. og dbrm., 1907.
Helgi Jónsson, mag. scient., Rvík 1906—07.
Helgi Pétursson, cand. mag., Rvík.
Helgi Sveinsson, bankastjóri á Ísafirði 1906.
Hermann, Paul, próf., dr. phil., Torgau, Þýzkalandi 1906.
Heydenreich, W., dr. phil., Nördlingen, Bayern 1906.
Hjálmar Ólafsson, verzlunarm., Nesi í Norðfirði 1906.
Hjörleifur Einarsson, præp. hon., r. af dbr., Rvík.
Hjörtur Snorrason, skólastjóri, á Skeljabrekku.
Hólmgeir Jensson, dýralæknir í Tungu í Önundarfirði.
Hólmgeir Þorsteinsson, bóndi í Vallnakoti 1906.
Hoogt, J. M., van der, Litt. cand., Amsterdam 1907.

Indriði Þorkelsson, Ytra-Fjalli 1906.
Ingimundur Benediktsson, bóndi í Kaldárholti, Rangárvs.
Ingimundur Steingrímsson, verzluuarmaður á Djúpavogi 1906.
Ingólfur Gíslason, héraðslæknir á Vopnafirði 1906—07.
Ingólfur Jónsson, verzlunarstjóri í Stykkishólmi 1905—06.
The Icelandic Library »Mímir« í Pembína 1907.
Isdal, J. P., Winnepeg 1902.

J. Baldvin Jóhannesson, bóndi í Stakkahlíð.
Jakob Hálfdanarson, borgari á Húsavík 1906.
Jansen, frk., Mien, Leiden.
Janus Jónsson, prófastur, Holti í Önundarfirði 1906.
Jens Pálsson, prófastur, prestur að Görðum á Álftanesi.
Jóhann Eyjólfsson, bóndi í Sveinatungu 1907.
Jóhann Kristjánsson, ættfræðingur, Rvík 1907.
Jóhann Straumfjörd, Icelandic River Seamo P. O. Man.
Jóhann Lúter Sveinbjarnarson, prófastur á Hólmum 1906.
Jóhann Þorsteinsson, prófastur í Stafholti 1907.
Jóhannes Friðlaugsson, kennari, Stórólfshvoli.
Jóhannes L. L. Jóhannsson, prestur á Kvennabrekku.
Jóhannes Sigfússon, aðjunkt í Rvík 1907.
Jóhannes Strong, bóndi, Grund P. O. Man. Can. 1904—05.
Johansen, J., Landbrugsskolelærer, Ladelundgaard 1906.
Johnston, A. W., Esq., Lundúnum 1907.
Johnston, Paul, í Winnipeg 1905—06.
Jón Abrahamsson, Sinclair 1904—05.
Jón Árnason, bóndi í Múla í Álftafirði 1906.
Jón Bergsson, kaupmaður á Egilsstöðum.
Jón Bjarnason, prestur í Winnipeg, Man. Can. 1905—06.
Jón Björnsson, kaupmaður, Borgarnesi 1907.
Jón Brandsson, prestur, í Broddanesi.
Jón Einarsson, Winnipeg, 1905—06.
Jón Finsson, prestur að Hofi í Álftafirði 1906.

Jón Guðmundsson, kaupmaður í Eyrardal í Ísafjarðars. 1906–07.
Jón Guðmundsson, óðalsbóndi á Ægissíðu í Holtum 1907.
Jón Gunnarsson, Holti í Mjóafirði 1907.
Jón Halldórsson, prestur að Sauðanesi 1906—07.
Jón Hallgrímsson í Ameríku.
Jón A. Hjaltalín, skólastjóri, r. af dbr., Akureyri 1906.
Jón Helgason, dócent, r. af dbr., Rvík 1907.
Jón Hermannsson, skrifstofustj., Rvík 1907.
Jón Hjörleifsson, hreppstjóri í Drangshlíð 1907.
Jón Jensson, yfirdómari í Rvík 1907.
Jón Jónsson, héraðslæknir á Blönduósi.
Jón Jónsson, bóndi á Hrafnabjörgum.
Jón Jónsson, kennari, Markúsarseli í S.-Múlas., 1906.
Jón Jónsson, prófastur á Stafafelli 1906—07.
Jón Jónsson, cand. phil., sagnfræðingur í Rvík 1907.
Jón Jónsson, kennari í Kirkjuvogi 1906.
Jón Á. Jónsson, verzlunarm. á Blönduósi 1907.
Jón Jónasson, yngism., Húsavík.
Jón Kristjánsson, stud. jur. í Khöfn 1906.
Jón Magnússon, skrifstofustjóri, r. af dbr. í Rvík 1907.
Jón Ófeigsson, stud. mag. í Khöfn.
Jón Ólafsson, ritstjóri í Rvík 1907.
Jón Ólafsson, kennari í Reynisholti í Mýrdal 1907.
Jón Rögnvaldsson, yngismaður í Réttarholti í Skagafirði 1907.
Jón Hj. Sigurðsson, hérðsalæknir í Rangárvallasýslu.
Jón Sigurðss., Reynistað, Skagaf.
Jón Stefánsson, ritstjóri á Akureyri 1906.
Jón Sveinsson, prófastur á Akranesi 1907.
Jón Sveinsson S. J., prestur í Ordrup 1906.
Jón Thorsteinsson, prestur á Þingvöllum.
Jón Þórarinsson, skólastjóri í Flensborg 1906—07.
Jón Þorkelsson, dr. phil., skjalavörður í Rvík 1907.
Jón Þorláksson, ingeniör í Rvík 1907.
Jón Þorvaldsson, prestur á Stað.
Jónas Björnsson, bóndi á Geirastöðum í Húnavatnss. 1907.
Jónas S. Bergmann, Ameríku.
Jónas Daníelsson, Winnipeg 1905—06.
Jónas Einarsson, stud. mag. í Khöfn 1906.
Jónas Eiríksson, skólastjóri á Eiðum 1906.
Jónas Guðlaugsson, ritstjóri á Ísafirði 1906.
Jónas Halldórsson, hreppstjóri í Hrauntúni 1907.
Jónas Hallgrímsson, próf. á Kolfreyjustað 1906.
Jónas Illugason, bóndi í Brattahlíð í Húnavs. 1907.
Jónas Jónsson, bóndi í Finnstungu í Húnavs. 1907.
Jónas Jónsson, realstúdent, Hruflu 1906.
Jónas Jónasson, prófastur að Hrafnagili í Eyjaf. 1906.
Jóseph Arngrímsson, Minneota, Minn. 1905.

Kjartan Einarsson, próf. að Holti undir Eyjafjöllum 1905.
Kjartan Helgason, prestur í Hruna 1907.
Klemens Jónsson, landritari, r. af dbr.. Rvík 1907.
Klemens Jónass., Selkirk 1905-06.

Kock., A., prófessor, dr. phil. í Lundi 1906.
Kolbeinn Jakobsson, hreppstjóri í Unaðsdal 1906.
Konráð Stefánsson, cand. phil. í Rvík.
Konráð Vilhjálmsson, verzlunarm. á Húsavík 1905—06.
Kristinn Guðlaugsson, búfræðingur á Núpi í Dýrafirði 1907.
Kristinn Stefánsson, Winnipeg 1905—06.
Kristján Abrahamsson, Crescent P. O., Man. Can. 1902—06.
Kristján Jónsson, læknir, Clinton, Iowa U. S. A. 1905—06.
Kristján Jónsson, yfirdómari, r. af dbr. í Rvík 1907.
Kristján Jónsson, búfræðingur á Rangá 1906—07.
Kristján Kristjánsson, læknir á Seyðisfirði 1906.
Kristján A. Kristjánsson, verzlm. á Suðureyri í Súgandaf. 1906.
Kristján Þorgrímsson, kaupm. og konsúll í Rvík 1907.
Kristjaníu kathedralskóla bókasafn 1906.
Kristvarður Þorvarðsson, kennari, Leikskálum í Dalasýslu 1907.
Larsen, Frk. A., kenslukona í Khöfn.
Lárus M. Árnason í Ameríku.
Lárus H. Bjarnason, r. af dbr., sýslum., í Rvík 1907.
Lárus Bjarnason, kennari í Hafnarfirði 1907.
Lárus A. Snorrason, kaupm. á Ísafirði.
Lascaronsky, Bas. Greg., prófessor í Kiew, Rússlandi 1907.
Lestrarfélagið Árgalinn, Wild Oak. 1905—06.
Lestrarfélag Árskógsstrandar.
Lestrarfélag Auðkúlusóknar 1907.
Lestrarfélag Bjarndælinga og Fjarðarmanna í Önundarfirði 1906.
Lestrarfélag Borgarfjarðar 1906.
Lestrarfélagið Dagsbrún 1906.
Lestrarfélag Fáskrúðsfjarðar 1906.
Lestrarfélag Gálmastrandar.
Lestrarfélag Grenjaðarstaðarprestakalls 1906.
Lestrarfélagið »Harpa«, Blaine 1905—06.
Lestrarfélag Hálssóknar í Fnjóskadal 1906.
Lestrarfélag Hálsþinghár 1906.
Lestrarfélag Hjaltastaðahrepps.
Lestrarfélag Hríseyinga 1906.
Lestrarfélagið »Iðunn« á Tindastóli P. O. Alberta, North-West-Territory, Can. 1905—06.
Lestrarfélagið »Island«, Grund, Man. 1902—05.
Lestrarfélag Íslendinga í Brandon, Man. 1905—06.
Hið ísl. þjóðminningarfélag (í Ameríku).
Lestrarfélagið »Íþaka« í Rvík 1907.
Lestrarfélag Kirkjubólshrepps í Strandasýslu 1906.
Lestrarfélag Kollafj. í Strandas. 1905—06.
Lestrarfélag Landmannahrepps 1907.
Lestrarfélag Langdælinga 1907.
Lestrarfélag Lónsmanna 1906—07.
Lestrarfélag Miklabæjarsóknar.
Lestrarfélag Íslendinga í Glenboro.
Lestrarfélag Mikleyinga, Hecla 1904—06.
Lestrarfélag Rauðsendinga 1907.
Lestrarfélag Seltirninga 1907.
Lestrarfélag Seyðisfjarðar 1906.
Lestrarfélagið »Stjarnan«, Selkirk, Man. 1905—06.
Lestrarfélag Svalbarðshrepps í Þistilfirði 1906.
Lestrarfélagið »Tilraunin«, Kewatin, Ont. Can. 1905—06.
Lestrarfélag Undirfellssókn. 1906.
Lestrarfélagið »Vestri«, [illegible] 1905—06.

Lestrarfél. »Æskan«, Dak., Am.
Lestrarfélag Öxndæla.
Long, S. M., Winnip. 1905—06.
Lundfríður Hjartardóttir, skólastýra Akureyri 1906.

Magnús Andrésson, r. af dbr., próf., prestur að Gilsbakka 1907.
Magnús Bjarnason, Mountain, P. O. Dak.
Magnús Björnsson, skólapiltur, Rvík 1907.
Magnús Blöndal, kaupmaður á Akureyri 1906.
Magnús Blöndal, kennari í Stykkishólmi 1905—06.
Magnús Blöndal Jónsson, prestur að Vallanesi 1906—07.
Magnús Einarsson, dýralæknir í Rvík 1907.
Magnús Guðbrandsson, steinsm. í Rvík 1907.
Magnús Helgason, prestur, kennari í Hafnarfirði.
Magnús Jónsson, bóndi í Tjaldanesi.
Magnús Jónsson, sýslumaður í Vestmannaeyjum 1907.
Magnús Jónss. Bergmann, hreppstjóri, Fuglavík á Miðnesi, 1907.
Magnús Magnússon, prestur á Jótlandi 1906.
Magnús Sæbjörnsson, héraðslæknir í Flatey.
Magnús Torfason, sýslumaður og bæjarfógeti á Isafirði 1906.
Matthías Eggertsson, prestur í Grímsey 1906.
Matthías Einarsson, spítalalæknir í Rvík 1907.
Matthías Jónsson, bóndi í Háholti í Gnúpverjahr.
Matthías Matthíasson, kaupm. í Rvík 1907.
Matthías A. Matthiesen, skósm., Rvík 1907.
Matthías Þórðarson, cand. phil. í Rvík 1906—07.
Mayer, E., prófessor, dr. phil., Würzburg 1906.
Meissner, R., prófessor, Königsberg 1906.
Mogk, E., dr. phil., prófessor í Leipzig 1906.
Móritz Halldórsson, læknir í Park River.
Morten Hansen, cand. theol., skólastj. í Rvík 1907.
Móses Jónsson, kennari, Keldum í Mosfellssveit 1907.
Möller, J. V., prentari í Khöfn 1906.

Newberry Library í Chicago 1906.
Nordenstreng, R., fil. mag. í Uppsölum.

Oddgeir P. Ottesen, kaupmaður á Ytrahólmi 1905—06.
Oddur Gíslason, málafærslum. í Rvík 1907.
Oddur Hermannsson, stud. jur. í Khöfn 1906.
Ólafur Briem, alþingismaður á Álfgeirsvöllum.
Ólafur Finnsson, prestur í Kálfholti 1907.
Ólafur Jensson, bóndi í Hattardal 1906.
Ólafur H. Johnsen, yfirkennari í Odense 1906.
Ólafur Ólafsson, kennari í Haukadal í Dýrafirði 1907.
Ólafur Ólafsson, prentari í Rvík 1907.
Ólafur Rósenkranz Ólafsson, leikfimiskennari í Rvík 1907.
Ólafur Runólfsson, bókhaldari í Rvík 1907.
Ólafur Sigurðsson, dbr. á Ási í Hegranesi.
Ólafur Stephensen, læknir, Winnipeg.

Ólafur Thorlacius, héraðslæknir í Suður-Múlasýslu 1906.
Olgeir Friðgeirsson, verzlunarstj. á Vopnafirði 1907.
Olrik, A., Dr. phil., háskólakennari, Khöfn 1906.
Olsen, O. T., kaupm. í Grimsby 1907.
Óskar Halldórsson, yngispiltur í Rvík 1907.

Páll Benjamínsson, búfræðingur á Djúpavogi 1906.
Páll V. Bjarnason, sýslumaður á Sauðárkrók.
Páll Einarsson, sýslumaður í Hafnarfirði.
Páll Halldórsson, skólastjóri í Rvík 1907.
Páll Jónsson, bókhald., Djúpav. 1906.
Páll Lýðsson, bóndi í Hlíð í Gnúpverjahr.
Páll Eggert Ólason, cand. phil. í Rvík 1907.
Páll Stefánsson, búfræðingur, bóndi á Elliðavatni 1907.
Páll Stephensen, prestur í Kirkjubólsþingum 1906.
Pálmi Pálsson, aðjunkt í Rvík 1907.
Pálmi Pétursson, óðalsbóndi á Sjávarborg.
Patursson., J., kóngsbóndi í Færeyjum 1906.
Petersen, Fr., prófastur í Fær eyjum 1906.
Pétur Bogason, stud. med. í Khöfn.
Pétur Hjálmsson, prestur, Markerville, P. O. Alta 1905.
Pétur Jónsson, bóndi á Gautlöndum, alþingism. 1906.
Pétur Oddsson, kaupm., Tröð í Bolungarvík 1906.
Pétur Pétursson, bæjargjaldkeri í Rvík 1907.
Pétur Pétursson, bóndi á Gunnsteinsstöðum 1907.
Pétur Sighvatsson, úrsmiður á Sauðárkróki.
Pétur Zófóníasson, bankaskrifari í Rvík.
Pétur Þorsteinsson, prestur í Eydölum 1906.
Philpotts, Bertha S., Miss, Cambridge, England 1906—1907.
Poor, H. W., Esq., New-York 1907.
Proppé, Carl, verzlunarstjóri á Þingeyri 1906.

Rist, L. J., kennari á Akureyri 1906.
Ríkisbókasafnið í München 1906.
Runólfur Marteinsson, prestur, Gimli 1905—06.
Runólfur Runólfsson, Neðra-Hálsi í Kjós 1907.
Rögnvaldur Ólafsson, húsameistari, Rvík 1907.

Sars, J. E., prófessor, Kristjaníu 1906.
Scheving, S. P., Point Roberty, Wash. 1905—06.
Sephton, J., prestur í Liverpool, 1907.
Sigbjörn Ármannsson, verzlunarmaður á Ísafirði 1906.
Sigfús Blöndal, cand. mag. í Khöfn 1906.
Sigfús Eymundsson, bóksali í Rvík 1907.
Sigfús Sveinsson, cand. phil., Norðfirði.
Sighvatur Bjarnason, bankastj., jústitsráð í Rvík 1907.
Sighvatur Grímsson, bóndi á Höfða í Dýrafirði 1906.
Sigtryggur Guðlaugsson, prestur á Núpi.
Sigtryggur Helgason, bóndi á Hallbjarnarstöðum í Þingeyjarsýslu 1906.

Sigtryggur Jónasson, þingmaður, Winnipeg, Man., Can. 1900—04.
Sigtryggur Jónatansson, bóndi á Reykjum 1906.
Sigurður Antoníusson, búfræðingur á Stóra-Bakka 1906—07.
Sigurður Briem, póstmeistari í Rvík 1907.
Sigurður Brynjólfsson, Hofi í Alftafirði 1906.
Sigurður Eggerz, cand. jur. í Rvík.
Sigurður Einarsson, stud. veter., Khöfn.
Sigurður Fjeldsteð, bóndi í Ferjukoti 1906—07.
Sigurður Gunnarsson, prófastur í Stykkishólmi 1906.
Sigurður Hjörleifsson, ritstjóri á Akureyri.
Sigurður Jóhannesson, r. af dbr., stórkaupm. í Khöfn 1906.
Sigurður Jónsson, bókbindari í Rvík 1907.
Sigurður Jónsson, trésmiður í Khöfn.
Sigurður Jónsson, fangavörður í Rvík 1907.
Sigurður Jónsson, kennari, frá Alfhólum 1907.
Sigurður Jónsson, læknir í Rvík 1906.
Sigurður Jónsson, Yztafelli, Þingeyjarsýslu.
Sigurður Kristjánsson, bóksali í Rvík 1907.
Sigurður Ólafsson, sýslumaður í Arnessýslu 1907.
Sigurður Pálsson, verzlunarstj. á Hesteyri 1906.
Sigurður Pálmason, búfræðingur, Æsustöðum, Húnavs. 1907.
Sigurður Sigtryggsson, stud. mag. í Khöfn 1904—05.
Sigurður Sigurðsson, búfræðisráðunautur í Rvík 1907.
Sigurður Sigurðsson, kennari á Hólum 1906.
Sigurður Sigurðsson, Halldórsstöðum í Kinn 1906.
Sigurður P. Sívertsen, prestur á Hofi 1907.
Sigurður Stefánsson, prestur í Vigur 1906—07.
Sigurður Thoroddsen, aðjunkt í Rvík 1907.
Sigurður Þórðarson, bóndi á Hamarseli, S.-Múlas. 1906.
Sigurður Þórðarson, sýslumaður í Arnarholti.
Sigurður Þórólfsson, skólastjóri á Hvítárbakka 1906—07.
Sigurður Þorvaldsson, kennari á Hvítárbakka 1906—07.
Sigurgeir Björnsson, Grímstungu í Húnavs. 1907.
Sigurgeir Sigurðsson, bóndi á Öngulsstöðum.
Sigurjón Jónsson, kennari á Ísafirði.
Sigþór Jóhannsson, Skarði í S.-Þing. 1906.
Símon Símonarson, Winnipeg.
Símun av Skarði, lýðskólastjóri, Færeyjum 1906—07.
»Skinfaxi«, bókasafn skólapilta í Flensborg 1907.
Skúli Bogason, stud. med., Khöfn 1906.
Skúli Skúlason, prestur í Odda 1907.
Skúli Thoroddsen, ritstj., alþm. á Bessastöðum 1906—07.
Sóreyjarskóla bókasafn 1906.
Stefán Benediktsson, bóndi á Merki, Jökuldal 1906.
Stefán Guðjohnsen, verzlunarstj. á Húsavík 1906.
Stefán Guðmundsson, verzlunarfulltrúi í Khöfn 1906.
Stefán Guðmundsson, bóndi á Fitjum 1907.
Stefán Jónsson, bóndi á Munkaþverá 1906.
Stefán Jónsson, stud. med., Khöfn 1906.
Stefán Sigurðss., Ærlækjars. 1906.

Stefán Stefánsson, skólakennari á Akureyri 1907.
Stefán Stefánsson, cand. jur. í Khöfn 1906.
Steingrímur Jónsson, sýslumaður á Húsavík 1906.
Steingrímur Matthíasson, læknir á Akureyri.
Steingrímur Þorláksson, prestur, Selkirk 1905—06.
Styrkár Vésteinn Helgason í Vesturheimi.
Sveinbjörn Sveinbjarnarson, yfirkennari í Arósum 1905—06.
Sveinn Jónsson, trésmiður, Rvík 1907.
Sveinn Sveinsson, bóndi á Hofi í Alftafirði 1906.
Sveinn Bjarnason, gagnfræðingur á Hoffelli 1906—07.
Sýslubókasafn Vestmanneyinga 1907.
Sæmundur Bjarnhéðinsson, læknir á Laugarnesspítala 1907.
Söderwall, K. F., prófessor í Lundi 1906.

Thomsen, Ditlev, konsúll, r. af dbr., Rvík 1907.
Tómas Jónasson, Icelandic River 1905.
Tómas Sigurðsson, hreppstjóri á Barkarstöðum.
Tómas Snorrason, kaupmaður í Rvík 1907.
Torfi Hermannsson, trésmiður, Fremstuhús í Dýrafirði 1907.
Tryggvi Gunnarsson, bankastj., comm. af dbr. og dbrm., Rvík 1907.
Tulinius, Axel, sýslum. á Eskifirði, r. af dbr. 1906.
Tulinius, Thor E., stórkaupmaður, r. af dbr., Khöfn 1906.

Valdimar Erlendsson, stud. med. í Khöfn.
Valdimar Magnússon, hreppstj. á Bakka á Ströndum.
Valdimar Valvesson, kennari á Húsavík.
Valtýr Guðmundsson, háskólakennari, dr. phil., r. af dbr., Khöfn 1906.
Wendell, Herm., Dr. phil., Docent í Helsingfors 1905—06.
Vernharður Þorsteinsson, stud. mag. í Khöfn.
Vídal, Sig. J., Hnausar, Man. 1904—06.
Wiehe, Holger, mag. art., Khöfn 1906.
Vigfús Einarsson, stud. jur. i Khöfn 1906.
Vigfús Guðmundsson, bóndi í Haga 1906—07.
Vísindafélagið í Þrándheimi 1906.

Zadig, V., stud. phil., Málmhaugum 1906.
Zimsen, K., ingeniör í Rvík 1907.

Þórarinn Guðmundsson, kaupm. á Seyðisfirði 1906.
Þórarinn B. Stefánsson, verzlunarstj. á Djúpavogi 1906.
Þorbergur Guðmundsson, búfr., Nesi í Norðfirði 1906.
Þorbergur Þórarinsson, hreppstj. á Sandhólum, S.-Þing., 1906.
Þórður Edílonsson, læknir í Hafnarfirði.
Þórður Erlendsson, bóndi í Gíslaholti í Holtum 1907.
Þórður Þórðarson, bóndi á Fossi, 1906—07.
Þorgils Þorgeirsson í Winnipeg 1905—06.
Þórhallur Bjarnarson, r. af dbr., prófessor í Rvík 1907.
Þórhallur Sigtryggsson, bókhald. á Vopnafirði 1907.
Þorkell Þorkelsson, cand. mag., í Khöfn 1906.

Þorlákur Vigfússon, kennari, Þykkvabæ 1907.
Þorlákur Vilhjálmsson, Rauðará 1907.
Þorleifur Bjarnason, aðjunkt í Rvík 1907.
Þorleifur Jónsson, hreppstjóri á Hólum í A.-Skaftafellssýslu, 1906—07.
Þorleifur Jónsson, prestur á Skinnastöðum 1906.
Þorsteinn Benediktsson, prestur í Landeyjum.
Þorsteinn Erlingsson, cand. phil., Rvík 1907.
Þorsteinn Grímsson, sjómaður í Hrísey 1806.
Þorsteinn Jónsson á Engimýri.
Þorsteinn M. Jónsson, gagnfræðingur, Útnyrðingsstöðum 1907.
Þorsteinn Þórarinsson, Drumboddsstöðum í Biskupstungum 1907.
Þorsteinn Þorsteinsson, stud. mag. í Khöfn 1906.
Þorvaldur Jakobsson, prestur í Sauðlauksdal.
Þorvaldur Jónsson, læknir á Ísafirði, r. af dbr., 1906.
Þorvaldur Jónsson, prófastur, r. af dbr., á Ísafirði 1906.
Þorvarður Þorvarðsson, prentsmiðjustjóri í Rvík 1907.

Ögmundur Sigurðsson, skólakennari í Hafnarfirði 1907.
Östlund, D., trúboði í Rvík, 1907.

AUKAFÉLAGAR.

Lehmann-Filhés, fröken, í Berlín.
Minner, J. N., kennari, þýðari m. m. í Frakkafurðu.
Sourindro, Mohun Taggore, dr. mus., r. af dbr., í Calcutta.

TILLÖG DÁINNA OG ÚRGENGINNA FÉLAGSMANNA.

Árni B. Thorsteinsson landfógeti, Rvík 1907.
Dánarbú Þorláks Guðmundssonar, Hlíð 1905—06.
Dybdal, A., stiftamtmaður, komm. af dbr., Vébjörgum 1906.
Eggert Laxdal, kaupmaður á Akureyri 1906.
Hjörleifur Björnsson, bóndi, Árnes, Man. 1905.
Jón Magnússon, kaupmaður í Khöfn 1906.

Jón Vídalín, konsúll í Rvík 1906.
Lestrarfélag Dalmanna í Önundarfirði 1907.
Ólafur Ólafsson, prófastur, Hjarðarholti 10 kr.
S. B. Benediktsson, Winnipeg 1904.
Sigurður Bjarnason á Dvergasteini, Ísafjarðarsýslu 1906.
Þorsteinn Þorkelsson, Hofi 1906.

UMBOÐSMENN FÉLAGSINS.

Bardal, H. S., bóksali, 557 Elgin Ave, Winnipeg, Man. Can.
Bergmann, Jónas S., Gardar Pembina, Dak. U. S. A.
Björn Hallsson, bóndi á Rangá, N.-Múlas.
Bogi Sigurðsson, kaupmaður í Búðardal.
Böðvar Þorláksson, sýsluskrifari á Blönduósi.
Davíð Ketilsson, kaupmaður á Oddeyri.
Guðmundur Bergsson, bóksali á Ísafirði.
Gyldendals bókaverzlun (Hegel) í Kaupmannahöfn.
Jón Jónsson, prófastur á Stafafelli.
Jón Runólfsson, sýsluskrifari á Eskifirði.
Jón Sighvatsson, bóksali í Vestmanneyjum.
Kristján Blöndal, kaupmaður á Sauðárkróki.
Lárus Tómasson, bankagjaldkeri á Seyðisfirði.
Olgeir Friðgeirsson, verzlunarstjóri á Vopnafirði.
Páll H. Gíslason, verzlunarstjóri á Fáskrúðsfirði.
Páll Jónsson, bókhaldari á Djúpavogi.
Sigurður Stefánsson, prestur í Vigur.
Stefán Guðjohnsen, verzlunarstjóri á Húsavík.
Sveinn Jónsson, bóksali í Stykkishólmi.
The Viking Club, 36 Margaretha Terrace, London.
Þorbergur Guðmundsson, búfræðingur í Nesi í Norðfirði.

Mispr. blaðsíðutalan frá 224—231 er 125—130 í stað 225—230.
Bls. 225 (125) ofarlega: telur verkkaupinu f. heldur verkkaupinu.

